

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR, SIMONYI ZSIGMOND
ÉS BALASSA JÓZSEF FOLYÓIRATA

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

BEKE ÖDÖN, FOKOS DÁVID, GOMBOS LÁSZLÓ,
RUBINYI MÓZES

FELELŐS SZERKESZTŐ

BEKE ÖDÖN

LXX. ÉVFOLYAM

SZIKRA BUDAPEST 1947

A Magyar Nyelvőr dolgozótársai 1946-ban

Altai Rezső
Beke Ödön
Bokor Imre
Csaba József
Csefkó Gyula
Csiba Lajos
Dégh Linda
Déry Tibor

Fekes Dávid
Gombos László
Hajdu Péter
Hafász Gyula
Hontváry Gyula
Kallós Ede
Karinthy Ferenc
Katona Imre

Katzburg Ilona
Laczkó Géza
Mcóor Elemér
Nagy Lajos
Prohászka János
Szemerényi Oszvald
Zsoldos Jenő

Felelős kiadó: Gombos László.

SZIKRA IRODALMI ÉS LAPKIADÓ VALLALAT, NYOMDAI RT.

Felelős vezető: Nedeczky László.

Tartalomjegyzék

Értekezések, önálló cikkek

	Lap
Beke Ödön: A magyar szókincs történetéhez	9
Népryelv kutatás és szótörténet	45, 101
Tájszavaink történetéhez	148
Csefkó Gyula: Szólásaink történetéhez és magyarázatához	129
Dégh Linda: Népmese és ponyva	62, 143
Fokos Dávid: A főnév mint tulajdonságjelző a mongolban	13, 41
A -hat, -het igeképző kérdéséhez	61, 85
Gombos László: Orosz nevek latinbetűs helyesírása magyar szövegben	21
A nyelvtudomány társadalmi tudomány	37
Purizmus és világnézet	94
Nyelvtudomány a Szovjetunióban	140
Kallós Ede: Hímnem, nőnem, semleges nem a magyar nyelv- eszméletben	65
Moór Elemér: A magyar nyelvtörténet őstörténeti vonat- kozásai	121
Prohászka János: Edecskevés	103
Szemerényi Oszvald: A tokhár népnév eredete	56
Szerkesztőbizottság: A hetvenedik évfolyam elé	1

Emlékbeszédek

Palassy József. (Altai Rezső)	3
Vikár Béla. (Gombos László)	5

Szemle

Bokor Imre: Emlékezés Kalotaszegre	24
Gombos László: Az új nyelvelméletéről	73
G. L.: A társadalmi érintkezés nyelvi formái	23
Katzburg Ilona: Természettudomány vagy filológia	111
Zsoldos Jenő: Tancsics Mihály nyelvművelő munkássága	25

Könyvekről, folyóiratokról

Magyar népryelv IV. (Beke Ödön)	32
Kardos László: Az Őrség népi táplálkozása. (Beke Ödön)	79
Magyar Nyelv (1945)	82
Hegedüs Lajos: Népi beszélgetések az Ormányságból. (Beke Ödön)	166

Nyelvművelés

	Lap		Lap
Fuss vagy fizess! (F. D.)	27	Mi a nyelvvédelem? (Laczkó Géza)	115
Német szellem, magyar szó. (B. Ö.)	27	Egyenlőek, különbözőek — boszszantóak, (Halász Gyula, Prohászka János)	75, 162
Quisling. (B. Ö.)	28	Az orosz szavak átírása (Hajdu Péter)	114
Átállít, átállítás. (B. Ö.)	28	Beszámoló a Nyelvvédő Bizottság megalakulásáról és munkájáról. (Déry Tibor)	117
Pusztuló magyar szavak. (B. Ö.)	23		
Közellátás. (B. Ö.)	32		
A magyar író és a magyar nyelv: Nyelvművelő tallózás az irdalomban. (Nagy Lajos)	74		

Magyarázatok

Favágó és vízfordó. (Fokos Dávid)	29	béka. Vitálkodik, vitálódik, vitálózik. (Beke Ödön)	156
Agyú. (B. Ö.)	30	Szótörténeti adalékok (Hontváry Gyula)	157
A kettősszám használatához. (Beke Ödön)	30	Népies növénynevek. (Csiba Lajos)	157
Búvájos. (B. Ö.)	30	A -sza, -sze nyomósító elemről. Hódmezővásárhely. Vezetékeink történetéhez. (Beke Ödön)	157
A névmás értelmezője. (Beke Ödön)	31	Pótlások. (Büvájos, bájos. Elrejt. Halánték. Hársat hánt a hátából. Hetyke. Hüvelyk. Kel és dagad. Kísértet. Szomszéd. Tünetőkerül. Vadon. A -hoz, -hez, -höz rag történetéhez.) (Beke Ödön)	159
Farkas. (F. D.)	76		
A szótőismétlés. (F. D.)	76		
Fogja magát. (Beke Ödön)	77		
A párhuzamos jelentésváltozás kérdéséhez. (Fokos Dávid)	78		
Sűr-forr. (B. Ö.)	120		
Halandzsa. (Karinthy Ferenc)	120		
Ajándék. Tendül. Varangyos			

Népnyelvi gyűjtés

A szövőszék és a szekér részeinek neve Vas m. Csákánydoroszlón. (Csaba József)	34	Szlavóniai szövegek Szent Lászlóról. (Katona Imre)	113
A szán, kasza, eke, iga részeinek neve Vas m. Csákánydoroszlón. (Csaba József)	82	A csép és a malom részei Vas m. Csákánydoroszlón. (Csaba József)	165

A Nyelvőr hírei

Veszteségeink	36	S. O. S.	36
A rádió nyelvtudományi kapcsolatú előadásai	36	Nyelvhelyesség az iskolákban	84

Szómutató

- Acide 158
 Ágy 167
 Ágyú 30
 Ajándék 154
 Alamizsna 46, 157
 Aranymál, -máj 148
 Arcátlan 105
 Átállít(ás) 28
 Átás 103
- Bábfon, -fonafésű,
 -fonál 157
 Babvető bészorkány 136
 Bagóásás 81
 Báj(ol) -os) 101
 Banya 9
 Barlang 166
 Barna (éjfél) 9
 Beakad a szűr 132
 Begyek, bögyök 148
 Bejgli 28
 -ból, -ből 168
 Boldog 46
 Bosszú, bosszant 34
 Búvájos, búbájoló 30, 31
 Búbájos 30, 46, 159
 Bűdös 127
 Bütyök 148
 Bűvös 159
 Bűz 126
- Csék 167
 Csémez, csömöz 33
 Csicskánye, csipkenye 82
 Csigáz 47, 157
 Csík (hal) 47
 Csorgó 148
 Csődör 134
- Dagad 160
 Dics(ett) 81
 Dóka 149
 Dupla pisztoly, -fegyver,
 -puska 52
- Édes 127
 Édeskavés 108
 Egy 127
- Egybekel 151
 Egybest(en egybe) 150
 Egyek, eggyé lettek 150
 Egyvestibe 149
 Elemózsa 46, 157
 Életér, élőér, elevenér 101
 Enged 150
 Eperfa 33
 Eperje, -fa 33, 82
 Ergéresztés 150
- Fallat, fallik 150
 Farkas 76
 Fasírt (hús) 28
 Favágó 29
 Fejűs tehén 82
 Fejűke 82
 Fejzik 152
 Fél 30
 Felstárs 150
 Felez(ő) 151
 Fenyiget 151
 Filkas, filpas 152
 Fityit 151
 Fizet 126
 Fogja magát 77
 Forr, -ás, -ó 10, 120
 Fülkas, -kosár 152
 Fűzes 127
 Fűzik 152
- Galag, galagonya 47
 Galambica 81
 Gazdag 127
 Gebér 81
 Gervéső 152
 Gombolyag 10, 48
 Gömbölyeg 11
 Görög 152
 Griz(es tészta) 28
- Gyalogszeres 78
 Gyáva 11
 Gyébérborsó 81
 Gyermekszobája nem
 volt 133
 Gyöngyös 11
 Gyűrűkefa 81
 Gyüszmekel, gyüszmesz
 152
- Hajagmonyaró 33
 Hajó 12, 166
 Halandzsza 120
 Halánték 12, 160
 Hárs 101, 160
 -hat, -het 61
 Héj 34
 Hélyafű, hérafű 81
 Hernyó, herja 152, 153
 Hét 125
 Hetyke 102, 160
 Hid 127
 Himpér 82
 Híntó 12
 Hírnyókázik 152
 Hú 34
 Hoci 158
 Hódmezővásárhely 158
 Hókács 166
 Homály(os) 48, 157
 Horgy 153
 -hoz, -hez, -höz 161
 Hőle 81
 Hüvelyk 160
- Illan(t) 52
 Ipa 125
 Írt) 51
 Istápot rátör 129
 Iszalag 157
- Jédus, Jézus' 127
 Jó csődör, ménló, kanca
 megsántul, megvakul
 134, 136
- Kaba 48
 Kain, kaján 49
 Kanca 136
 Kanafória 33
 Kanalát fölakasztották,
 aajtóra írták 133
 Kantár 47
 Kapja magát 77
 Kapta 102
 Ká(s)zlu, kászló 82,
 Kel 160
 Kelés, kelevény 102
 Kenderáz(ta)tó, -átó 103
 Kése(j) 103
 Kísér(t) 52
 Kísértet 160

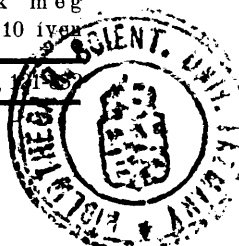
Kitették a szüret, tálát 133	Párpisztoly 52	Szurok 166
Koa 81	Patai szűr 132	Szűrű 53
Kopál 125	Pelenka 133	Szűr 131, 132
Kopolyú 166	Póré(hagyma) 157	Szűrő 55
Köszön(t) 52	Púp, köldök 104	
Köszvény 134	Púri(hagyma) 157	Táskó, táska 105
Közellátás 32	Pütkösdí király(ság), -generálisság 129, 130	Tavaly 126
		Tejbe gríz 28
Lóhátról beszél 78	Quisling 28	Tematő(kert) 105, 161
Lomb 166		Tendül, teng 154
		Tő, tőcsa 106
Madárhordozó 138	Rejt, röjt, rüt 104, 159	Tójik, tojás 106
Mákkó, a mák kója 81	Reped, repeszt 125	Tóka 149
Mángolt pelenka 133	Rezega 52	Tokhár 56
Mátka 50	Ricset 42	Top 81
Ménő 134	Rokka 166	
Merő 166	Rozga 52	Ugyanaz, s' b. 107
Mihók 81	Röfög, röhög 53	Ujdon(at)-új 107
	Rügy 127	
		Üzem 27
nal -nél 168	Saskesej 104	Úgy, víz' 127
Nemez 126	Sefüsfá 157	
	Se pénz, se posztó 130	Vadon(at) 107, 161
Nyaláb 50	Sódar 104	Varangyos, varas béka 154
Nyes(t) 51	Solymászat 138	Vargánya 82
Nyolcada 166	Surran(t) 161	Varju 82
	Sürr-forr 120	Vasalt pelenka 133
	Süvöltő 53, 54	Vers, verset, versent 149
Olvas, olvaszt 52		Vérmes (leves) 166
Oson(t) 52	-sza, -sze 157	Veszi magát 77
	Szalak 157	Vides 127
Ö (is) 34	Székét kiteszik 133	Vidravessző 81
Özveg 126	Szemtelen 105	Vita 156
	Szentmihályi iccés korsó 81	Vitálkodik, vitálódik, vitálódik 155
Palac(kó)-ujj 166	Szj 54	Vízeresztés 150
Pál érsek udvarában	Szjgyártó 157	Vízholdó 29
nem lakott, nem ta-	Szjupad 81	Vonós zék 81
nult 133	Szip 126	
Pálcát tör 129	Szoboly 166	
Paraszt 81	Szomszéd 160	
Parasztedény, -korsó 81		Zuboly 166

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR, SIMONYI ZSIGMOND és BALASSA JÓZSEF FOLYÓIRATA
AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

Az Egyesület címe:	SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:	Ezévben négyszer
Budapest, VII.,	BEKE ÖDÖN, FOKOS DÁVID,	jelenik meg
Elemér-utca 41.	GOMBOS LÁSZLÓ, RUBINYI MÓZES	összesen 10 ívet

KIADJA: SZIKRA, BUDAPEST, VI., RÓZSA FERENC-U. 111. T.: 120-710,

A HETVENEDIK ÉVFOLYAM ELE

Hetvenedik évfolyamával a *Magyar Nyelvőr* immár negyedszer indul életének új útjára.

Első indulását az alapító *Szarvas Gábor* neve fémjelezte. Nagynevű első szerkesztőnk folyóiratunk céljául a történelmi módszer alkalmazásával a régi nyelv s a népnyelv tanulmányozását jelölte meg, valamint az irodalomban elburjánzott hibás szóalakok és idegenszerűségek üldözését. Ez utóbbi által a folyóirat hamar az irodalmi érdeklődés középpontjába került.

Szarvas Gábor halála után fordulatot jelent a Magyar Nyelvőr életében az a körülmény, hogy a lehanyatlott zászlót a mester leghivatottabb — talán nála is egyetemesebb tudású tanítványa — *Simonyi Zsigmond* emelte magasba. Simonyi Zsigmond szerkesztésében a Magyar Nyelvőr a pozitivisták irányú magyar nyelvtudomány fóruma lett. Azok a nyelvtörténeti monográfiák, azok a népnyelvi tanulmányok, amelyek a *Nyelvőr* Simonyi-köteteit jellemzik, folyóiratunkat a nyelvtudomány örök forrásaiává tették. Simonyi idején a *Nyelvőr*-ben nem a vitakozás, hanem a tudás, nem az ötlet csillogása, hanem a történelmi fejlődés pozitív ténygyűjteménye került uralomra. A nyelvművelés problémáit is a tudomány módszereinek alkalmazásával oldották meg.

A harmadik, a tragikus történelmi tények miatt hivatkozó korszaknak nem kisebb és nem erélytelenebb vezetője *Balassa József* volt. Midőn, jórészt az üldöztetések következtében, Simonyi Zsigmond törékeny teste összeomlott, legjobb

tanítványa. Balassa József kísérelte meg a nagymultú folyóirat életben tartását. Erre Balassa, mint tudós és mint nemes lélek is — hivatott volt. Tudományos törekvéseink támogatásához sikerült megszereznie a tudás és emberség magyarföldi barátainak érdeklődését. A Magyar Nyelvőr az *Országos Néptanulmányi Egyesület* hivatalos folyóirata lett s a nyelvtörténeti, népnyelvi és nyelvhelyességi kérdések mellett, még szűk lehetőségeinek keretében is, helyet adott néprajzi, sőt irodalomtörténeti kérdések megvitatásának. A magyar szellemi süllyedés szomorú éveiben a Nyelvőr már csak halvány másolata lehetett a maga régi képének. Néhány évig — *Vikár Béla* közreműködésével — csak az Országos Néptanulmányi Egyesület évkönyveként jelenhetett meg nyomtatásban azok munkássága, akik — emberek az embertelenségben — a legmostohább körülmények között sem lettek hűtlenek a magyar szellem bűvárlásának ügyéhez.

Most, hogy a Nyelvőr történetének negyedik fejezete kezdődik a felszabadult, demokratikus életben, a Magyar Nyelvőr tovább óhajtja művelni a magyar szellemiség legbecsesebb tudományszakát, a magyar nyelvtudományt.

Abban a reményben, hogy folyóiratunk terjedelme lassanként eléri majd a régit: a nyelvtörténet, a népnyelv, a nyelvhelyesség bűvárlása mellett nagyobb tért óhajtunk juttatni az általános nyelvtudomány problematikájának, hogy ezzel is hangsúlyozzuk: hazánk hű munkásai lehetünk akkor is, ha kitekintünk a nagyvilágba és szerény törekvéseinket az egyetemes tudományosság szempontjaival összhangba hozzuk. Ugyancsak igyekszünk majd helyet biztosítani az összehasonlító néptanulmányok és a néprajz magyar problémáinak is.

Egyesíteni óhajtjuk a Magyar Nyelvőr eddigi törekvéseit és irányait. A szolid tudományos módszer alkalmazása mellett élénk kapcsolatot teremtünk az élő irodalom és költészet alkotásaival, hogy nagy íróink, költőink tanulmányozása által frissítsük fel a magyar nyelvtörténet anyagát. A nyelvhelyesség művelésében különös gondot szeretnénk fordítani a városi dolgozók és a föld népének nyelvi problémáira, szándékunk a tudomány tárgyilagos eszközeivel szolgálni újjáépülő hazánk szellemiségét. Kérjük ehhez tudós- és íróársaink, valamint minden magyar ember szíves támogatását, akinek a magyar nyelv szívügye.

Végül pedig köszönetünket fejezzük ki a *Szikra* könyvkiadónak, hogy ezt a nemzeti ügyet készséggel magáévá tette.

A szerkesztőbizottság.

EMLÉKBESZÉDEK

— Elhangzottak az Országos Néptanulmányi Egyesületnek
a felszabadulás után tartott első közgyűlésén —

BALASSA JÓZSEF (1864—1945)

Altai Rezső beszéde

Tisztelt Közgyűlés!

Balassa József, a „Néptanulmányi Egyesület“ alapítója és fenntartója, a „Magyar Nyelvőr“ szerkesztője, nincs többé közöttünk. Még frissen fáj a veszteségokozta seb, még alig tudjuk elhinni örök távozását. Hiszen neki köszönhetjük, hogy mi most így együtt lehetünk, ő volt az, aki erősen fogta a zászlónkat, hogy az utánajövőknak tisztán és épen átadhassa. Ő volt az, aki „meggyújtotta az oltár szövétnekét, melynek fényénél im köréje gyűltünk, mi szétszórt bolyongók a vész idején“.

Balassa József kimagaslott embertársai közül tudásban, szorgalomban, az igazságért-lelkесedésben. Szent célnak tekintette az emberi jogokért vívott küzdelmet. Csodálatos volt a türelme embertársai gyarlóságaival szemben.

Mikor Simonyi Zsigmond kezéből kiesett a toll, ő vette át a Nyelvőr szerkesztését és — ami még nehezebb volt — a kiadását. Hívei, barátai és munkatársai tudják, hogy milyen — szinte leküzdhetetlennek látszó — nehézségek között folytatta sikeresen, már tudniillik a közre nézve sikeresen, a vállalt munkát. Pedig ez a negyedszázad a reakció legsötétebb negyedszázada volt Magyarországon. Az olyan embernek mint Balassa József, az emberi haladás és szabadságjogok hős harcának, nagy szenvedést okozhatott és munkájában igen gátolhatta ez a reakciós atmoszféra. Munkatársait csak a legnagyobb erőfeszítéssel tarthatta össze, hatóságok és intézmények ellenséges magatartása sokszor lehetlenné tették munkáját.

Tetszetős és talán könnyű dolog is szerkesztőnek lenni, mikor a legjobban fizetett munkatársak lesik a kívánságait és vetélkednek, hogy cikküket elfogadják. Könnyű, ha olyan kiadóvállalat áll mögötte, mely gondoskodik a nyomdai és papírköltségről. Könnyű, ha a hatóságok és a társadalom nagyrésze rokonszenvűkkel mellette vannak és elősegítik törekvéseit. Balassa József szerkesztőnek mindebből semmi sem jutott. Nem állott mögötte altruisztikus kiadóvállalat, mely esetleg ráfizethetett volna a vállalkozásra,

a hatóságok, valamint a társadalmi körök gyanakodva, áskálódva nézték munkáját, melynek tisztán tudományos iránya ellen ugyan nem tehettek kifogást, de tudták a szerkesztőről, hogy személye, világnézete, érzelmei az emberi haladásnak, az igazi demokráciának jegyében állanak. Tehát mind anyagi nehézségekkel, mind világnézeti gátlásokkal szemben kellett küzdenie. Ő ezt a küzdelmet hősiesen, bölcs nyugalommal, csendes tűréssel és szorgos munkával győzedelmesen folytatta. Rengeteget dolgozott és külön kötetet lehetne írni munkáiról, melyek gyújtópontjában a magyar nyelv tisztasága és helyessége állott. Idegen nyelvi szótárai és nyelvkönyvei mellett különösen magyar helyesírási szótára nagyfontosságú mű, melyet az egész magyar sajtó kötelezőnek fogadott el. Azóta egyöntetűbb a hírlapok és folyóiratok helyesírása. Nyelvtanai a legmagyarabb, a legvilágosabb módszerű ilyenmű könyvek.

Hetenként tartott összejevetelt az ő kis társasága. Mindig folyóiratokkal és könyvekkel megrakott táskával jelent meg. Mindenkinék kiosztotta az őt érdeklő könyvet vagy cikket, mindenkivel külön megbeszélte a legközelebbi számba irandó témákat. Gyakran hozott külföldi vendégeket, hírneves külföldi tudósokat, nyelvészeket. Érdekes és hasznos néprajzi és nyelvészeti kérdésekről folyt az eszmecsere. Ezek voltak Balassa József pihenőórái. Finom nyugalom áradt ki belőle, mely átragadt az egész társaságra.

Lévay Józseffel mondom: „... csak odatér lelkem, mikor elfárad, mikor másutt rajta a bú-baj megárad... ott nyugtot találhat...”

Valahányszor ebből a körből távoztunk, úgy éreztük, hogy jobbbá, nemesebbé lettünk. Ha azt láthattuk, hogy ebben a tülekedő anyagias világban vannak emberek, akik minden önérdek nélkül — tisztán tudományuk fejlesztése céljából — lelkesen dolgoznak és munkájukba egész lényüket befektetik, akkor felgyúlt bennünk is a régi — már-már pislákoló — emberszeretetünk; hitünk és reményünk egy szebb világban.

A nagy jellemeket nem a kedvező körülmények fejlesztik ki, hanem a balsors, a munka és a küzdelem. Neki sok jutott a munkából, sok jutott a küzdelemből és az ő töretlen jelleme mindezt bírta. Változatlan energiával és bizakodással az igazság győzelmében, küszködve és remélve folytatta művét. Pedig már túlhaladta akkor nyolcvanadik életévét. De úgy látszik, hogy itt a lélek adott erőt az elaggott testnek, mert kitűnő látása és hallása, valamint emlékezőtehetsége és ítélőképessége semmiben sem fogyatkozott.

Elképzeljük, hogy most itt ül körünkben, hogy elégtellel látja a Néptanulmányi Egyesület és a Magyar Nyelvőr új feltámadását és kétszeres fájdalom fog el bennünket: az, hogy örökre eltávozott tőlünk és az, hogy nem érhetette meg ennek a most kezdődő új világnak friss áramlatát, melyben lélekzenie gyönyör lett volna, melyben dolgoznia a beteljesült boldogság lenne számára.

Balassa József szelleme azonban itt van közöttünk és elhangzik kívánsága, akarata, parancsa, mely így szól:

„Most pedig folytassátok a tudomány és felvilágosítás munkáját!”

Ezt a parancsot teljesíteni fogjuk!

VIKÁR BÉLA (1859—1945)

Gombos László beszéde

Tisztelt Közgyűlés!

Ő még látta Arany Jánost, maga beszélt vele a Tudományos Akadémia lépcsőházában, sötét folyosóján... Sokan vannak itt e közgyűlésen, kik látták őt, Vikár Bélát, sok-sok évtizeddel ezelőtt, sötét hajjal, ifjúi álmokat szöve, az alkotás izgalmában. Már jobbára elköltöztek mindazok, akik a 15 esztendő kisdiákra emlékezhethének, ki a pécsi jogakadémia pályadíját elnyerte a nagydiákok elől Arany János Dante című költeményének méltatásával. Ma már ismeretlen az a Vikár Béla is, aki 16 éves korában vele szinte egykorúakat, — de idősebbeket is — a pécsi reáliskolában gyorsírást oktat, mint az intézet fizetett tanára. Vikár Béla tizenkilenc esztendő korában lett a magyar parlament gyorsírója és írásai is akkor már helyet kaptak a Vasárnapi Ujságban, amelybe csak az ország jelesei dolgozhattak. Ezekre a sorokra már többen emlékeznek.

En csak a mindig fiatalos lelkű, de roskadozó térdű, őszszakállú, őszhajú „Béla bácsi”-ra, „egy prófétafőre emlékezem.

Nyolcvanhat esztendő...

A rövidre szabott emberi életben egy örökké tevékeny szellemiség valóban hosszúnak mondható pályafutása. Vajjon meg lehet-e mérni a súlyát, a jelentőségét?

Vikár Béla útja behálózta az egész országot, kivezetett a közeli és távoli Európa, sőt az európaiság felé, de nem toroklott az elismerés mauzóleumába. Elmondhatjuk róla, hogy

hamar felejtették el, sőt még azt is, hogy észre sem vették, mikor elköltözött. Belekaparták a közönynek útszéli árkába, holott ő maga út volt, melyen többek között Bartók jutott tovább, a megérdemelt világhír felé. És Bartóknak egy világ hódolt, de senki sem őszintebben, nagyobb hozzáértéssel, tudatosabban, mint Vikár Béla. Vikár Béla sohasem irigyelte mások dicsőségét és ha egyáltalában fájhatott neki valami, akkor az csak az volt, hogy életútjának nem minden mellék-ösvényén akadt elég és érdemes utas.

Vikár Béla még a Budenz József, Szarvas Gábor, később Simonyi Zsigmond köré csoportosult gárdának volt lelkes tagja. Ott állt szinte minden tudományos és művészi törekvés bölcsőjénél. Példaadó önzetlenséggel tartott ki mellettük és semmiből sem engedett a magyar fasizmus legsötétebb napjaiban sem. Ő alapította tudományos társaságunkat, az Országos Néptanulmányi Egyesületet és neki köszönhetjük, az ő egész mellet kiállásának, hogy nem szakadt meg e társaság léte egy percre sem és most folytatólagosan alakulhatunk meg. Egyesületünk hivatalos lapjának, a Magyar Nyelvőrnek létén úgy örködött, hogy habár más alakban is, de élt az mindvégig, és ma ennek is folytatólagos megjelentetéséről tárgyalhatunk. Ha csak ennyi volna Vikár Béla érdeme, akkor is a magyar nyelv- és néptanulmányok ez igaz őre előtt egy nemzet hódolatának kellene hangot adni.

Vikár Béla 1889-ben félesztendőit töltött Finnországban és elméleti folklórtanulmányainak módszerét, melyek használhatóságát hazai próbák erősítették meg, ott vitte át a gyakorlatba.

Huszonkét esztendeig dolgozott Kalevala-fordításán, mely sokkal több annál, hogy a legjobb magyar műfordítások közé számít. Ezzel a művével maga teremtett sajátos magyar nyelvet, melyhez hasonlóan soha sehol senki nem beszélt ezt a nyelvet, de amely szintézise a magyar nyelv egész történetének és összegezése a magyar nyelv valamennyi tájszólásának. Ez a nyelv a magyar nyelv költői eredője. Nyelv, amelyen sokat lehetne elmondani. Vikár itt egy új világot tárt fel, szellemben és formában egyaránt és mint egykor Bessenyei, ő is kereste ez új feltárás kiaknázására a bányászokat, akik mint mindig, most is elmaradtak. Beszélt és írt a magyar versidomról, a magyar dal sajátosságairól, újszerűen, másképen. Elindult fonográffal népdalt gyűjteni, elsőül az egész világon és mikor a külföld tudósai ilyesminek lehetőségéről diskuráltak, ő szerényen, de már felmutatta, amit alkotott. Vitatták és vitathatták joggal és jogtalanul elméleteit a

dalról, vizsgálhatták, elemezhatték a nép lelkének szüleményeit, tehettek helytelenebb vagy helyesebb megállapításokat is, de nála jobban senki össze nem fonódhatott a dallal, hiszen ő maga volt a nép lelke, melyből a dal származott. Vikár Béla lírai költő volt. Nemcsak, mikor verset írt, de akkor is, mikor tudományt művelt a néptanulmányok bármely ágában, akkor is mikor tudományos és irodalmi társaságokat vezetett. Ha lírai költőt jellemez, hogy élete és költészete szoros egységgé formálódik, akkor Vikár Béla műfordításaiban is a legalányibb költő volt. Ő maga volt a Kalevala komoly, öreg Väinämöinenje, vénségében is ifjúi vére lüktetett Lemminkäinenen, észak donhuánján keresztül és ő volt Ilmarinen is, maga ácsolta a Számpót, a csodatevő szerszámot, a bőség szaruját: a lappföld sötétségével szemben, a tudomány és művészet éltető fényét. Nem az ő bűne, hogy míg Ilmarinennek sikerült virágokat varázsolnia a lappok földjének örökös havára, nálunk bekövetkezett az a korszak, amikor nem a szampó, nem az igazi kultúra melegített, de a Kalevalaénál is sötétebb, a Manalánál is mérgezőbb alvilág gőze és füstje fojtogatta a termékeny talajból előtörni igyekvő hajtásokat.

Tréfás kedvében Vikár Béla bukfencezett keresztül a Bolond Istók, az Uram Bátyám, a Borsszem Jankó évfolyamainak sokaságán, hogy ő maga legyen Lafontaine — akit ő fordított, — mindig szellemesen, sokszor igen találóan, igazul ítélve meg a korrupt társadalmat. Ő volt az, akinek mindent szabad volt megmondania, aki mindent meg is mondott, de egyben mégis különbözött mesterétől. Nem kereste udvarok kegyét, másoknak jóindulatát. Fel is kopott miatta az álla! Nem járt selyemben, bársonyban, de járt foltozott kabátban és nehezen tellett neki arra a mind keserűbbé váló fekete-kávéra, melyet csak azért fogyasztott el minden reggel a Szabadság-kávéházban, az ő „Hivatal“-ában, hogy ott együtt lehessen azokkal a fiatalokkal, ideszámítva a szerinte még „gyermek“ hatvanéveseket is, kik még tudtak hinni és szabadságról álmodtak. Ő vezette, sőt ő maga volt a Lafontaine-Akadémia és a Goethe-Társaság. Az ő öregségében is naiv hite sokszor mondatta vele: „Lafontaine és Goethe együtt... Hiszen ez már maga a béke!“ Pedig a békétől még nagyon messze voltunk és az igazi békét már ő meg sem érthette. Az Országos Néptanulmányi Egyesület 1944. évi évkönyvébe még hosszú tanulmányt írt a grúz nyelvről és irodalomról és itt elmondotta, hogy mennyi szorgalommal tanulta meg e nyelvet, csak azért, hogy az európai XII. század legnagyobb

epikai alkotását, a Tarielt mai magyar nyelven megszólaltassa. „Elfogyott a mű, elvesztek a csodálatos klisék“ fájjalja. És hozzáfűzi: „Én vagyok a kárvallott, meg az Athenaeum. Bele kell nyugodni...“

„Bele kell nyugodni!“ Ezek az utolsó szavai az irodalomban. Itt hagyott bennünket és egy egész nemzet a kárvallott.

Sokan túlságosan könnyen tudtak ebbe belenyugodni. Pedig ő nagyon szerette az életet; igaz viszont, hogy nem is félte a halált. Nem félte, nem gyűlölte, nem beszélt róla rosszat a háta mögött, következképpen nem volt vele sem jóban, sem rosszban. Egyszerűen nem ismerte el. Nem hitt a halálban, el sem tudta képzelni, hogy benne megszűnjék az élet valóság lenni. És most nincs többé!

Vikár Béla életpályáját még tudományosan senki fel nem dolgozta. Életművének értékelése túlhaladja az emlékbeszéd kereteit, de a sürgősen pótlandó munka a Nyelvőr hasábjain napvilágot fog látni. Hatnia kell mindennek, ami benne maradandó, és hatnia kell a kritikának is, ha az ő szellemében kívánunk dolgozni.

Nem lehet meg nem emlékeznünk Vikár Béláról, a human emberéről. A legutóbbi esztendő történelemellenes kapcsolódása idején, ő tudta hol a helye; emberi érzése, európaisága és mindenekelőtt magyarsága jajdult fel minden jogtalanság láttán és fiatalos lelkeséggel és a veteránok érett meggon-doltságával bátran állt ki az üldözöttek, az elnyomottak védelmében.

Vikár Béláról, egyesületünk elnökéről mondott néhány szavamat és egyben titkári székfoglalómat nem zárhatom másként, mint azzal a hő óhajással, vajha az Országos Néptanulmányi Egyesület szabad világban, egy Munkácsi, egy Balassa, egy Vikár szellemi örökével az új demokratikus Magyarország felépítésében, a nagy elődökhöz nem egészen méltatlanul, az eltávoztak érdemeinek örök tiszteletében, de ifjú erővel és akarattal kivehetné részét.

A *Magyar Nyelvőr* 1940. évi 69. évfolyamából csak az első két füzet jelent meg; a csonkán maradt évfolyam befejezésének szánta Balassa József. A *Magyar Nyelvőr története 1872—1940 c. összefoglaló áttekintését* (1941-ben). Azóta társaságunk, az Országos Néptanulmányi Egyesület, a Nyelvőr pótlására két ízben adott ki *Évkönyvet*: 1943-ban és 1944-ben, az utóbbit Balassa József nyolcvanadik születésnapja alkalmából.

A jelen füzettel folyóiratunk *hetvenedik* évfolyama indul meg.

ÉRTEKEZÉSEK

A MAGYAR SZÓKINCSTÖRTÉNETÉHEZ

Irta Beke Ödön

Bánya. A szláv eredetű *bánya* szónak a régi és népnyelvben „meleg fürdő” jelentése is volt (vö. Nyr 65 : 156, a MTsz-ban közölt adatokon kívül Hajduszovát Nyr 24 : 477, Nagyszalonta NyF 79 : 14 „természetes gyógyfürdő”). A MTsz egy-egy adatban közli még a szónak Hevesmegyéből egy névtelennek 1840-ben följegyzett következő jelentésváltozatait: 1. „azon gödör, amelyben a vályognak való agyagot tapossák”; 2. „sertésnek összetúrt fekvőhelye”. Hasonló jelentése van a szónak a köv. összetételekben is: *bányagödör* „gödör, amelyből vályogot, sárga földet v. homokot szednek ki” (Szentcs); *bányaparaszt* „a kubikgödrök között levő érintetlen föld, amely az egyes gödröket elválasztja egymástól” (Szabolcsm., Tiszadob) MTsz. Szücs Sándor: A régi Sárrét világa c. művében megerősíti ezeket a jelentéseket: „A kondának télen sem kellett szárnyadékokat építeni. Azon a mocsári szárazulaton, ahova megszokásból mindenkor háltni járt, hatalmas *bányát* fűrt magának, olyat, hogy ki sem látszott belőle. Mikor pedig közeledett a téli hideg, a disznók előre megéreztek ezt s szájukban hordták-vitték a nádcsőrmőt, fűvet, szemetet és jól befészkeltek magukat gödreikbe. Ilyen *bányák* voltak ezelőtt Bárándnak máig *Külsőbánya* és *Belsőbánya* néven ismert határrészein is. A kondások a *bánya* mellé vermet csináltak és abba húzódtak be télszakán” (14). Egy 1829-i följegyzés szerint „menvén a’ *Külső Bányához* a’ kunnyó füstje után igazodtunk a’ roppant hóba” (15).

Barna éjféli. Arany Toldijának I. énekében fordul elő ez a jelzős kapcsolat, de már Baróti Szabó Dávid írta a Magyarorságot Virágiban (1803): az *éj barna pólájából* (NySz). A *barna* ezekben nyilván sötétet, feketét jelent. Ezt megerősíti, hogy Szatmármegyében valóban a *barna* melléknevet használják „fekete” jelentésben. Így Luby Margit Fogó legelőkön c. művében Nagy Berti nagyari származású csordás azt mondja: Bornyúnak négyéves koráig meg kell tisztulni a szarvának. akár fehér, akár kék, akár piros vagy *barna* (fekete) lesz is a. A *barna* ritka. Mán úgy értem, hogy az egész szarva *barna* legyen, az ritka, merthiszen

¹ A *paraszt* szónak ez összetételben való használatához vö. a következő jelentést: „üresen, megmunkálatlanul, fölhasználatlanul maradt része, darabja vminek, pl. szántáskor szántatlanul maradt darab föld” (Tokaj); „kapálatlanul maradt darab föld” (Nagykúnság, Túrkeve MTsz).

a hegye mindnek fekete, attul kezdve, ahun üreges (87). Sárail Bálint szatmárcsekei születésű nagyari kondás a disznónevek közt említi a *Barna* nevet, s hozzáfűzi: Fekete voltaképp, de a fekete mifelénk csak *barna* (219).

Forr, forró, forrás. Pázmány egyik prédikációjában olvasuk: A tengernek monda: hallgass, ne zúgj, és mindgyárt nagy tsendesség lén a *forró* tengeren (NySz). A *forró* jelentése itt 'aestuans, strepens; brausend'. A régi nyelvben a *forr* ige hasonló jelentésére nincs adatunk, de a népnelvben megvan, pl.: A tenger elkezdi *forni*, zúgni (Kolozsm. Ketesd, Kovács Ágnes: Kalotaszegi népmesék I. 244, UMNGy V.). Mind a vihar, zúgott, habzott. *fóurott* a tenger utánna (245). Hánykolódni, de *forni* kezd a víz (Ősz János: A csudatáska 171). Úgy jött ki a hegyből fottyhatatlanúl, mind a víz, mikő naty *fóurással jű* a főüdbül (Kalotaszegi népm. I. 154). Harmannapra tiszta is lett a kút, olyan kőgyes tiszta víz *forrott* bele, hogy nem győztek belülle eléget innya (Hevesm. Besenyőtelek MNGy 9:2). Ebből a jelentésből fejlődött a *forrás* 'Quelle' szó. Evvel egybevetethjük a *lobogó* szó 'fölbuzgó, fortyogó ásványvízforrás' jelentését (Székelyföld MTsz). A *lobogó víz* 'forró víz' (uo.). *Lobog* 'forr': Mikor az a tej legjobban *lobog*, köccsél fel ingemet (Martonos MNGy 7:525). Felforralta a tejet s mikor legjobban *lobogott* a tej (526). Már a régi Tsz közölte a Székelyföldről a *fellobog*, 'hirtelen fölforr' igét. Székelyudvarhelyt *fellobban* (víz) 'felforr', *fellobbant* 'forráspontig hevíteni (vizet)' (MNy 3:329). — Viszont a *buzog* igének is van a népnelvben 'forr' jelentése. pl.: Mikor legjobban *buzug* a tej (Martonos MNGy 7:525). Főrsztóttól volna Forró, *buzgó* vízbe (Bordos, uo. 300).

Gombolyag. A szóra az első adatot a Schlägli Szójegyzékben találjuk: *glomus* — *gombolag*, *dragma* — *gombolag*. A Kolozsvári Glosszák régebbi bejegyzésében: *gombalyag*: *glomus*, est *nexio* vel *coadunatio filorum*. Calepinusban: *glomus* — *Gombalyag*; *glomeramen* — *Gombalyag*. Murbéliusban (1533) *gombolyak* változat van: *Glomus* — *Gomboliak*. Az OklSzbán szintén: 32 *Gombolyak* fonal (1550). Van a szónak itt *gombolyék* változata is: Egi *gombalek* feyer czerna (1596). A NySz Szalárdi Krónikájából idézi a *gombolyékonként* alakot. Pápai Páriznál (1708) Bunias: *Nagy gombolyék*, *Vad répa*, *Tátorján gyökér*, *Tövis répa*. Molnár Albertnél Bunias: *Nagy goemboelyeg répa*, *Tatorjan*. Erre a változatra a népnelvben is tudunk adatot idézni: *selyemgombolyék* (Pest m. Bag, Dégh Linda: Pandur Péter hét bagi meséje 104, de *gombolyékot* is többször); egy *gombojék* fonalat (Kovács Ágnes: Kalotaszegi

népmesék, kézirat). A MTsz ilyen alakváltozatot nem közöl. Van azonban ott *gombojég* (Szatmárm, Krassó, Székelyföld, az utóbbi helyen, gömbölyű, gömbölyded¹ jelentésben),¹ *gombójig* (Bodrog-köz), *gombajig* (Szatmár) változat. Csűry is közöl Szamoshátról *gombajég* alakot. Ez már a Gyöngyösi Szótártöredékben előfordul: *Celidrum dicitur: lignum vel lapis: teres et longus: Hoszu gombolyeg faa* (4295). *Celindrus: est columpna teres: gomboliegh koe lab. vel: gombolyegh koe* (4328). Ide tartozik a NySzban *gombölyeg* alatt idézett *gombolig* adat. A *gömbölyeg* bizonyára csak magashangú alakja a *gombolyag*-nak. Vö. a Gyöngyösi Szótártöredékben: *Cylindrus lapis volubilis in modum columnne: quo area coequantur. geombeoligh keo. kiuel szerwt egiengetnek* (4668). *Calepinusban: globosus — Geombeolig, rotundus — Geombelig, koc-rék, Szikszai Fabriciusnál: Caulis teres, rotundus — Geombeoliegh* A NySz a köv. változatokat közli: *geombeleg* (Heltai), *geombelyeg* (Cisio 1592), *geombelég* (Heltai), *geombeollyég* (Comenius), *geombeolyeog* (Melius, Tofeus). Van *-k* végű változat is: *geombeollyec* (Hofgreff), mely valószínűleg *gömbölyék*-nek olvasandó. A népnelyvben *gömbejég* (Szatmár m. Egri Csűry, Krassó MTsz), *gömböjög* (Szatmárhegy Csűry), *gömbölyű*, *gömbalakú*. Szinnyei NyK 48:161) a *-g* és *-k* végű alakokat különválasztja, s mindegyiket külön képzésnek tartja, de én nem tartom valószínűnek.

Gyáva. Egy ketesdi (Kolozs m.) mesének a címe: A *gyáva* ember. Kovács Ágnes, a Kalotaszegi népmesék c. gyűjtemény szerzője a jegyzetben megállapítja, hogy „a *gyáva* szón itt tulajdonképpen ostobaságot kell érteni” (II 192, UMNGy VI). A következő mesének ugyanaz a címe, s így kezdődik: Szintén *gyáva* embér vóút az is (17). A biharmegyei Jánosfalván feljegyzett mese a néma gyereket kétszer *gyává*-nak, egyszer *tutánasz*-nak mondja (NyF 29:34—5). A szójegyzékben a *gyáva* nem szerepel, de a *tutánosz* (így) ,hülye, buta, g y á v a’. Eszerint a *gyáva* is a. m. hülye, buta’. A bácsmegyei Ada vidékén *gyáva*, ,ügyefogyott, gyenge, tehetetlen” (NyF 37:22). A Szamosháton köznyelvi jelentésén felül ,élhetetlen, gyámoltalan’ értelme is van (Csűry). A MTsz a baranyamegyei Csúzáról ,ügyefogyott’, Bars megyéből ,hitvány külsejű’ jelentését közli. A néma és együgyű jelentésváltozatokra nézve vö. *kuka* 1. ,néma, süketnéma’; 2. ,mafla, bamba, bárgyú, hülye’; továbbá *sükebóka* 1. ,süket’; 2. ,féleszű, együgyű’ (MTsz).

Gyöngyös. Tordáról és a háromszékmegyei Sepsiszentgyörgyről közölték ezt a tájszót ,sertéshájszél’ jelentésben; pl. A káposzta csak úgy jó, ha beléfőtt a *gyöngyös* (NyF 32:48, MNy

¹ Pl. egy *gombolyég* követ (Bözödi György: A tréfás farkas. Bágyi János meséi 59, 60).

12:41). A szó nyilván a következő összetételből szakadt ki: *gyöngyöshurka* 'disznónak vékony, porcogós, kövér, fehér hurkája, amelyet kifordítva töltelék nélkül sütnek meg' (Székelyföld, Heves m. 1840, MTsz). Szamosháton a *gyöngyöshúrka* 'a sertésnek porcogós légzőcsője (gömböcnek szokták tölni)' (Csúry). Ismeretes a Hortobágyon is, vö. Ecsedi: A Hortobágy pusztája és élete 144, Nyr 45:402. Az összetételre több adat van a Szakácutudományban s Bornemisza Anna gazdasági naplóiban (1667—90, I. Apaffy Mihály fej. udvartartása, kiadta Szádeczky Béla, 1911.) (Beke Nyr 66:97, hurka a.)

Hajó. Szűcs Sándor írja A régi Sárrét világában, hogy sárréti nyelven a csónak neve *hajó* (6). Erdélyben, Erdővidéken *hijó*-nak ejtik a hajót, s jelentése ott 'faderékből vájt tekenő-forma csónak' (Nyr 18:143). A régi nyelvben csak 'navis, Schiff' jelentése van a hajónak, de hogy a csónakot is eredetileg így hívták, bizonyítja, hogy ez a jelentése nyugatmagyarországi nyelvjárásokban is megvan, így Kálmán Béla a sopronmegyei Bósárkányban is följegyezte: *hajuó* 'csónak, ladik' (A Magyarságtud. Intézet évkönyve, 1941—42, 127. l.).

Halánték. A *halánték* szó a népnyelvből került az irodalmi nyelvbe, legrégebbi adatunk rá 1742-ből való (l. NyUSz). Baróti Szabó Dávidnál 1792-ben *halándék* változata is van. Ez az alak szintén megvan a népnyelvben: Csak a *halándékát* kell megdörzsölni vele a halottnak és felébred (UMNGy 3:218). Vö. Nyr 58:94.

Hintó. A régi nyelvben *hintó-kocsi*, *hintó-szekér* neve is volt, s előtagja nyilván azonos *hinta* szavunkkal, s eredetileg ez is *hintó*-nak hangozhatott. A OklSz és a NySz erre az alakra nem közöl adatot, de a Schlägli Szójegyzékben megvan: *oscil(l)um* — *hintó*. A keleti és nyugati nyelvjárások is megőrizték eredeti alakját s ez is kétségtelen bizonyítéka a *hintó* és *hinta* azonosságának. Bözödi György A tréfás farkas c. Udvarhely m. Bözödön följegyzett mesegyűjteményben olvassuk: Csináljunk *hintót*. A *hintóba* üljünk bele, hallám, hogy még tud jobban *hintázni*. Megcsinálják a *hintót* (58). A MTsz is közölte Székelyföldről a *hintó* 'hinta' jelentését, a régi Tsz pedig a vas megyei Őrségből, az ottani kiejtés szerint *hintu* alakban. Fontos lenne annak megállapítása, hogy Nyugatmagyarországon, így Vas és Zala megyében mekkora területen van elterjedve ez a jelentés és kiejtés.

A FŐNÉV MINT TULAJDONSÁGJELZŐ A MONGOLBAN

írta: Fokos Dávid

A finnugor és a török mondat ősi sajátságait tárgyaló dolgozatainkban számos példával igazoltuk, hogy miként a magyar nyelv, úgy általában a finnugor nyelvek, de ugyanúgy a török nyelvek is „a főnevet valóságos melléknévi értékkel más főnév tulajdonságjelzőjéül”¹ használhatják². Láttuk, hogy ezekben a nyelvekben a főnévnek ilyen szerepe alapján sok esetben jelzős összetétel fejlődött e kapcsolatokból és hogy nem ritka a főnévnek igazi melléknévvé válása sem³.

Nézzük mármost, vajjon ez a jelenség csupán a finnugor és a török nyelvekre korlátozódik-e, vagy pedig itt is — miként pl. az „egyesszám” használatával kapcsolatban sikerült kimutatnunk⁴ — ezeken a nyelveken túl más urál-altaji nyelvben is fellépő, és így talán általában az urál-altaji nyelveket jellemző sajátsággal van-e dolgunk.

Hogy erre a kérdésre megfelelhessünk, a következőkben ezt a nyelvhasználatot egyelőre az altaji nyelveknek még egy ágában: a mongolban kívánjuk nyomozni⁵.

1. Igen gyakori a mongolban is az anyagnévnek tulajdonságjelzőül való használata. Például:

kalmük: *χānā kūkūnā altŋ biltsəg gēdrdž odw* 'ihren goldenen Ring hat die Chanstochter verloren' KM 59 (tkp. 'a kán leányának aranygyűrűje elveszett'); *altŋ taktv* 'eine goldene Brücke' uo. 68, KWb. 375; *altŋ gasŋ* 'Polarstern' KWb. 8, 146 (tkp. 'aranycölöp', 'goldener Holzpflöck'; vö. török *kirg. altyn qazyq* ua. Radl. I:411 'aranykaró'); — *χojr mōngŋ χazār* 'zwei silberne Zäume' KM. 76; *mōngŋ usŋ* 'Quecksilber' KWb. 266, 452 (tkp. 'ezüstvíz'); — *man χojorāg tōmr tergenēs tōmr šindžürēr*

¹ Klemm: MTörtMondattan 295.

² Gondoljunk az olyan kapcsolatokra, mint m. *férfi ember, bíró uram, márványkő koporsó*, stb.

³ Vö. Simonyi: Jelzők 35, Kertész: Fgr. jelz. szerk. 12, Klemm: MTörtMond. 308, Fokos: Nyr. 63:74, MFigy. 1934, 3—4. sz. 41, stb.

⁴ L. az Orsz. Néptanulmányi Egyesület 1944. évi Évkönyvét (39. l.). Jelen cikkünkben folytatjuk a mongol-török-finnugor mondattani egyezések kutatását, amelynek első fejezete „Az egyesszám» használata a mongolban» c. a. ott közölt dolgozatunk.

⁵ Rövidítéseink azonosak a most idézett cikkünkben (Orsz. Néptanulm. Egy. 1944. évi Évk. 41—2. l.) felsoroltakkal. Idézeteinkben, adataink közlésében itt is, sajnálatunkra, — nyomdatechnikai okokból — az ú. n. durva hangjelöléssel kellett megelégednünk, de mondattani dolgozatban ez talán nem fog túlságosan zavarni.

ujtsikkə 'er wird uns zwei mit eisernen Ketten an den eisernen Wagen binden' KM. 64; *tömr orpdng* 'eiserne Bettstelle' KWb. 289; — *tsō χāsŋ* 'eiserne Kessel' KWb. 432 (*tsō* 'Gusseisen, Erz' uo.); *širmŋ χāsŋ* 'ein Kochtopf aus Gusseisen' uo. 361 (*širmŋ* 'Gusseisen, aus Gusseisen' uo.); *belkūsünēsŋ deksänkŋ bolon kūn garāv irnā* 'da kommt ein Mann hervor, der von dem Leibe ab nach oben ganz aus Stahl ist' KM 196; — *zes šilwtā* 'mit kupfernen Waden' uo. 65 (vö. uo. 148); *kūrŋ χāsŋ* 'bronzenener Kessel' KWb. 247; — *šur del bolnā, sowsŋ sül bolnā* 'es war ein Korallenschwanz und eine Perlenmähne' KM 33; — *tann toptši* 'ein Knopf von Perlmutter' KWb. 377; — *šorū ger* 'Erdhütte' uo. 365; *šawr sawn* 'Tongefäß, Krug od. ähnl.' uo. 353; *šawr χāsŋ* 'Kochtopf' uo. (*šawr* 'Ton, Lehmerde...' uo.); — *neg tšolun belgə* 'ein steinerner Geschlechtsteil' KM 12; *tšolun ger* 'Steinhaus' KWb. 444; — *mösŋ tamv* 'Eishölle (eine von den 16 Abteilungen der Hölle)' uo. 377; — *modŋ āv* 'Holznapf' uo. 263; *mū kūn modŋ köšə* 'ein schlechter Mensch ist ein Holzpfeiler, eine Holzsäule' uo. 241; *zandŋ džidə* 'der Heldenspeer von Sandelholz' uo. 159; — *öwsŋ ger* 'das Strohzelt' KM 70 (tkp. 'fűsátor'); — *χulsŋ üzüg* 'Rohrfeder, Bambusfeder' (*χulsŋ* 'Schilfrohr') KWb. 460; *χulsŋ širdəg* 'eine Matte aus gewebtem Schilfrohr' uo. 196; — *torvŋ kūləg* 'seidenes Hemd, auch Masern' uo. 234; *tatsi torvŋ köšügə* 'die tatsi-seidenen Vorhänge' uo. 385; — *i šk ā dewŋ ömsəv*, *i šk ā kemnəg maxplā ömsəv* 'er zog einen Filzrock an, setzte eine grobe Filzmütze (kemnek-Mütze) auf den Kopf' KM 58; — *sur tšödr* 'Riemenfesseln für die Pferde' KWb. 338; — *tsəsŋ möngŋ* 'Papiergeld' uo. 424; —

d a r k h a t: *altān tebŋ* 'arany tūt' ('золотую иглоку') Sanž 64; *altān χāirtsik* 'arany szekrényke' uo. 71; — *mōngŋn χurabtšŋ* 'ezüst gyűszű' uo. 59; *mōngŋn zulā* 'ezüst gyertya' ('серебряная свеча') uo.; *altān mōngŋn, χojār šagāgā* 'két arany-ezüst (arany és ezüst) kocka (tkp. bokacsont)' uo. 69 ('две злато-серебряные лодыжки'); — *tómör χālgā* 'vaskapu' ('железные ворота') 72; — *tšulūn χālgā* 'kőkapu' uo.; — *zes togā* 'rézüst' ('медный котел') 79; — *modŋn bāisān* 'faház (falakás)' ('деревянный дом') 65; — *šil wāisān* 'üvegház' uo.; *šil lanχadā* 'egy üvegflaskóban' ('в стеклянной бутылке') 71; —

k h a l k h a: *altŋ delχŋg* 'die goldene Erde' KKM 49; —

b u r j á t: *altŋ uraga čirebe* 'er zieht einen goldenen Strick nach sich' Castr. 231 (*alten, alten, altan, alta* 'Gold'; *altetə, altatai* 'golden' uo. 88); — *musun dēre m ŋ ŋ u n aŋa* 'auf dem Eise eine silberne Schale' uo. 229; *muncugur χūχen m ŋ ŋ u n dēltə* 'ein rundes Mädchen in silberner Kleidung' 230; — *noidei χūχet*

nogōn torgon terlektē 'Herrenkinder in grünen seidenen Gewändern' uo. (*torgo*, *torgon* 'Seidenstoff'; *nogo*, *nogon* 'grün'); — *miḡan beje aban ḡūn bolhon jūma* 'hústestet véve emberré lett' Bálint 229 (*miḡan* 'hús'); —

alar: *altan stōlō* 'egy arany asztalt' Poppe Al. II: 2; *altan torgōn ḡubsāhājā* 'arany [és] selyemruháját' ('золотую и шелковую одежду') uo. 3; — *mōngeṇ stōlō* 'egy ezüst asztalt' 2; — *tōmēr bumbār 'vas csűr* ('железный амбар') 104; *tōmēr ḡašālē* 'vaskerítéssel' (имел железную ограду') 1.

da h u r: *altā mūḡū tšāsār* 'arany [és] ezüst papirosból' ('из золотой и серебряной бумаги') Dag. 59. (*alta* 'золото', *altān* 'золотой'; *mūḡū* 'серебро, серебряный'); *mūḡū džōs* 'ezüst pénz' 60 (серебряная монета); *torgō ūḡūtāi džūstāi woarḡālī* 'selyem-, tarka, mintás ruhát' (azaz: 'tarka, mintás selyemruhát'; 'шелковая, пестрая и узорчатая одежда') 64 (*torgo* 'шелк', *torgon* 'шелковый'); — *tūtūr* 'железо, железный' 93; —

mogol: vö. *ḡali ḡutīnī bi* 'das ist eine blecherne Dose' Mogh. 3 (*ḡali* 'Blecheisen', *ḡuti* 'Dose'), tkp. 'pléh doboza'.

Vö. még Szint. 120: *tōmör zam 'vasút* ('железная дорoga').

Jellemző az a használat, amikor az anyagnévi jelzőnek magának is még külön jelzője van, vagyis olyan esetek, mint pl. a m. *egy hamis kláris olvasó, egy weress barson zoknya*¹ kapcsolatok. Például:

k a l m ü k : a) az anyagnévnek melléknévi jelzője van: *šaḡrwl altḡ bāšḡān* 'sein rein goldenes Haus' KWb. 345 ('préselt-arany épületét'); *manḡ mōḡḡ kōkl* 'dunkelsilberne Haarflechte' uo. 256 (vö. uo. 340); *bambō zandḡ öḡḡēdā* 'zu dem sandelhölzernen Hofe' ('puha szantálfa palotához') uo. 357 (vö. uo. 33); *ḡarw lankā bismūdān-tšīn ḡalḡplzūdži bīlī-dā* 'lasst uns tanzen, so dass die Röcke von schwarzem Nanking flattern' ('fekete nanking ruhákat') uo. 251; *tōšḡā tšolūn ger* 'Steinhaus' ('téglaakő ház') uo. 405 (*tōšḡā*, *tōšḡ* 'gebrannter Ziegelstein'). — Vonatkozhatik azonban a melléknévi jelző az anyagnév jelzette főnévre is: *šīnā balmv ḡutpsōn* 'der neue Anzug von rotem Zeug' KWb. 31 ('az új vörösszövet-ruha' = 'az új szövetruha').

b) az anyagnévnek főnévi, birtokos jelzője van: *tākīn arsn ḡalwuriḡ* 'seine Hosen aus dem Leder des Wildpferdes' ('a vadlónak bőre] nadrágot = a vadló bőréből való n.') KM 203; *buḡīn arsn ḡalwuriḡ* 'ihre Hosen von Ochsenleder' uo. 117; *dōrwḡ irḡīn arsn ḡutšlīv es kürnā, dōrwḡ ḡodžulv modḡ ölgē es kürnā* 'die Windel aus vier Schafbockfellen (négy kos-bőre takaró) reicht nicht hin, die Wiege aus vier Baumstämmen (négy törzs-fája

¹ L. Kertész i. m. 44, Klemm i. m. 302.

bölcse) reicht nicht hin' KM 185; *küdüürin sürwşn külēgēr küdy dörwşn mötşig teglāglāž külēv* 'mit Riemen aus den Sehnen des Moschustieres (a pézsmahód-inai kötéllel) band er die starken vier Glieder zusammen' KWb. 244. (Vö. ? burját: *teşin sārın gutultoi* 'er hat Stiefel aus Hammelleder' Castr. 231.)

De talán még jellemzőbbek azok a melléknévi jelzővel bővülő kapcsolatok, amelyekben nem az anyagnévnek, hanem az általa jelzett főnévnek van melléknévi jelzője, amikor tehát a melléknévi jelző a két főnév közé kerül; olyan esetek ezek, mint pl. a magyarban: *ezüst két fele nyíló piksis, virágos bársony fekete palást, torokbuza edős malé*.¹ Például: kalm. *toryon säşyn urtē* 'mit schönen sammetenen Lippen' KWb. 402 ('selyem szép ajakkal'); *mōngn tsayān şamrārū ōmtşi üzēv bānā* 'er versucht ihn mit dem silberweissen Maule zu küssen' KM 112 ('ezüst fehér orrával'); — dahur: *torgō ūngūtai džüstai woaryālī* 'selyem tarka, mintás ruhát' (= 'tarka, mintás selyemruhát') Dag. 64.

Ennél a pontnál (az anyagnévnek tulajdonságjelzőül való használatánál) azonban tisztázásra vár egy sokat vitatott, a mi szempontunkból fontos kérdés.

Tudjuk — hiszen ebből indultunk ki —, hogy a finnugor nyelvekben az anyagot jelölő főnév, ill. az anyagnévi jelző általában változatlan alapalakjában használatos melléknévi szerepben (pl. *márványkő koporsó*, stb.),² de tudjuk azt is, hogy „a legtöbb finnugor nyelvben ezen ősi szerkezet mellett már az anyagnévből képzett melléknévi jelzős szerkezet is előfordul”³

Igy a mordvinban és a cseremiszbén gyakran *-ń*, ill. *-n* képzős melléknévet találunk ilyen szerepben (ennek a képzője bizonyosan azonos a genitivus végződésével)⁴; pl. mordv. Paas. *kév* 'Stein': *kévén* 'steinern', *tşuvto* E, *şuftā* M 'Baum, Holz': *şuftān* M 'hölzern' (*şivél peke*, *şuvtoń karas* 'mit einem Bauche von Fleisch, mit einem Rücken von Holz' Paas. 2:54);⁵ cser. Wichm. *pu* 'Brennholz (KB U), Holz, hölzern (U)' és *pun* KB 'hölzern, von Holz', Ramst. *i* 'das Eis': *in* 'von Eis, Eis'-⁶. Az obi-ugor nyelvekben *-ń* és *-i* képzős melléknéveket is találunk ilyen alkalmazásban: oroszj É. *karşen* és *kördi* 'vas-, vashból való',⁷ vog *kulīn tāul* 'posztóruha'.⁸ A finnben „az újabb irodalmi nyelv-

¹ L. Simonyi: Jelzők 34., Kertész i. m. 45, 47, 48, 57 stb., Klemm i. m. 302.

² L. fent és Fokos: FT 8. pont.

³ Klemm i. m. 302.

⁴ Vö. pl. Ravila: FUF 27:75—7, 81, 84.

⁵ Vö. Kertész i. m. 53, Ravila i. h. 75.

⁶ Vö. Beke: CserNyt 123, Kertész i. h., Ravila i. h.

⁷ Vö. Schütz: NyK. 40:35, 37, Kertész i. m. 53—4.

⁸ Vö. Szabó D.: NyK. 34:447—8.

ben egyre nagyobb tért hódít az anyagnévből *-inen* képzővel alakult melléknévi-jelzős szerkezet¹, pl. *vaskinen vasara* 'rézkalapács' (Kalevala), *kultaiset hiukset* 'aranyhaj'.¹ A zürjénben sem példátlan a nomen possessoris képzős melléknév: Wichm-Uotila *irgen* 'Kupfer, kupfern': *irgena* S 'kupfern'; *zarñi* 'Gold, (S U archen) golden': *zarñia* 'vergoldet (V S J), golden (VU S)', pl. *zarñia tsuñ-kitš* 'aranygyűrű' Fokos ZürjNépk. 6.

Bizonyos azonban — ezt mutatja a fejlődés iránya, ezt igazolja az összehasonlító kutatás —, hogy a most említett használat, amelyben tehát az anyagnévi jelző képzős, vagyis már formailag is melléknévi alakban szerepel, újabb eredetű. Érvényesülhettek itt esetleg idegen (indo-európai) hatások, közreműködhetek — elsősorban a kötött formájú szövegekben előforduló kapcsolatokban metrikai, ritmikai okok, de nagy szerepe lehetett ebben a fejlődésben annak a törekvésnek, hogy világosabbá, tagoltabbá, illetőleg tagolttá tegyék a hosszú kapcsolatoskat, amelyekben több (különösen több jelzős) főnév minden külön jel nélkül csatlakozik egymáshoz, úgyhogy ennek következtében ezek a kapcsolatok nehézkessé, sőt homályossá válhatnak. Gondoljunk csak olyan kifejezésekre, mint m. *egy uy roka nyak mezechelen suba, fejer viragos atlacz menyasszonyi köntes, aranyas draja barsony papi evltevet, veres barson kys suba*; v.g. *vouta nu, tinin ta'il* 'vékony posztó[ból való] drága ruha', *vouta jarmak jamas ta'il* 'vékony selyem[ből való] jeles ruha' Munk. 3:151, *nark-jw jelpin kwol* 'vörösfenyő[ből való] szent ház' uo. 2:174.²

Már a most idézett vogul példák magyar fordításában is szükségesnek érezte Munkácsi, hogy a főnévi jelző helyett ige-neves határozót alkalmazzon, hogy jobban kiemelje az egymáshoz tartozó tagok együvé tartozását. Ez az eljárás tehát ugyanazt a célt szolgálja, mint a melléknévi képző alkalmazása: a kifejezés tagolását, világosabbá, félreérthetetlené tételét.

Hiszen egyszerű kapcsolatokban is (amelyekben csak egyetlen melléknévi jelző szerepel) szükségesnek érezhetjük a jelző + anyagnév kapcsolat szintaktikai viszonyának pontosabb megjelölését és így a pusztá alapalagnak kerülését: *tiszta selyem ruha, angol*

¹ Sebestyén Irén: NyK. 44:148.

² L. Kertész i. m. 45. skk. — Érdekes pl., hogy ezt a vogul kifejezést: *kér žlmip jelpin sirejil* (Munk. 2:152) Munkácsi így fordítja: 'vas élű szent karddal', Szilasi viszont így érti: 'éles szent vas-karddal' (NyK. 26:139), tehát: 'vas [éles szent kard]'. — Alig van különbség kétféle értelmezés között olyan esetben, mint a vog. *lilin kér sajrapä* 'éles (eleven) vasú fejszeje' (Munk. 2:119) kifejezésnél (éles [vasfejsze] v. [éles vas] fejsze), mégis az első mondatban a -p képző alkalmazása Munkácsi értelmezése mellett szól, a második mondatban csak a *lilin kér* 'eleven vas (живое железо)' (Munk. 2:477) állandó kapcsolat dönti el a kérdést.

szövet ruha jelenthet egyfelől *selyemből való tiszta ruhát, szövetből való angol ruhát* (*tiszta [selyemruha]; angol [szövetruha]*), de jelenthet másfelől *tiszta selyemből, ill. angol szövetből készült ruhát* (*[tiszta selyem] ruha; [angol szövet] ruha*). De még szükségesebb ez a tagolás és jelölés akkor, ha a jelzők halmozódnak, ha az anyagnévi jelző is, a jelzett főnév is jelzős kifejezés vagy összetétel; pl. osztj. *rus-kartī sēmən lāyər* 'gyöngye vas[ból készült] pikkelyes páncél' Pápay ONGy. 33 (nem: gyöngye| vaspikkelyes páncél); *ūār juṣi jem pāort...*, *sārem juṣi jem p.* 'nyers fából való jeles gerenda...', száraz fából v. j. g. (uo. 85; nem: nyers[fából v. j. g.]); *sāt vāji tini ḡor* 'száz hódbőrös drága suba' uo. 111, 155, 173 (nem: száz | hódbőrös drága suba, sem: száz | drága hódbőrsuba).¹ (Persze ugyanott képző nélkül is: *vuelex-juṣ jem sū* 'rudas fából való jeles bot' uo. 33; *sāt ḡoyos tini ḡor* 'száz nyusztbőrös drága suba; vö. *sāt ḡoyos tini kār...*, *sāt uāji tini kār* 'száz nyuszt[bőrből való] drága holmi...', száz hód (tkp. állat)-bőrös drága holmi', 'teure Sachen aus 100 Marderfellen...', teure Sachen aus 100 Biberfellen' Pápay-Zsirai Osztj Hösén. 389. Több példát képző nélküli alkalmazásra l. Kertész i. m. 47—9.)²

Könnyen érthető, hogy ez a használat áttekerjett olyan kapcsolatokra is, ahol a képzőnélküli alak alkalmazása is teljesen világos értelmű, félreérthetetlen volt; pl. v. g. *kēr in māylap sāt tāyat* 'vas mellű hét búvárkacsa' Munk. 1:95, osztj. *kewən sēmpī lābat viḡli* 'kő szemű 7 vichli' Pápay ONGy. 31 (de képző nélkül is: *kēw sēmpa tāpat ur* 'die 7 steinäugigen Helden' Steinitz Ostj. Volksd. 255, 267 stb.)

Hogy valóban a tagolás, a félreérthetetlenség biztosítása a célja ennek a használatnak, azt igazolja az a körülmény is, hogy hasonló helyzetben ugyanebből a célból szintén (a hangsúlyon, tagoláson kívül) bizonyos (a fentiekhez hasonló) megkülönböztető eszközöknek, jelöléseknek alkalmazására törekszik a nyelv. Éppúgy, mint ahogyan mi különbséget teszünk pl. *nagy, erős ember* és *nagyerepű ember, hosszú, hajas ember* és *hosszúhajú ember* között, ugyanúgy mondja az osztj. ák rendszerint: *n'olən ḡāp* 'orros csónak' (ONGy. 78), de: *iənk ḡaləṣ ai ḡul* 'vizes orrú kis hal' (NyK. 38:117) és *iski ḡalbi ḡalən uāt* 'hideg orrú orros szél' (uo. 126); *kər* 'toxtop toxtən ḡāp' 'vaskeresztpántú keresztpántos csónak' (ONGy. 78); *kartī miḡrəp miḡrən ḡāp* 'vas fenékbordájú fenékbordás csónak' ('mit eisernen Bodenrippen versehener bodenrippiger Kahn') uo.; *kul nūpi nuwən juṣ* 'vastag ágú ágas fa'

¹ Ugyanígy pl. *narik juṣi lūmən tut...*, *ḡöl juṣi lūmən tut* 'vörös-fenyőfából [rakott] lángos tűz, lúcfenyőfából [rakott] l. t. (uo. 24.)

² Néha — mint mondtuk — bizonyosan metrikai, ritmikai okokra vezethető vissza az egyik vagy a másik szerkezetnek az alkalmazása.

(uo. 85)¹ — és hasonlóan a vogul is: *sáwin mā* 'réteges föld' (Munk. 3:49), de: *tāl ötpä kwälən nē* 'kontyos hajú házi asszony' (uo. 355), *at kainap kainən sāyim* 'öt gombú gombos subám' (uo. 287).²

(Más módon is iparkodnak anyagnevekkel kapcsolatban a félreértést elkerülni, ill. az érthetőséget elősegíteni, nevezetesen egy-egy odaillő igenév alkalmazásával; pl. osztj. *χōlom pāert āltam χāt* 'három gerendá[ból] összerótt ház' ONGy. 14; vog. *χūrām jiw āltam porū* 'három fából egyberótt tutaj' Munk 3:378.³ Ez az eljárás tehát megfelel a fent említett határozó + igenév szerkezet alkalmazásának: vékony posztó[ból való] drága ruha stb. — Érdekes a kicsinyítő képző és személyjel alkalmazása; pl. osztj. *nānken jūχ wērən ōw, χūten j. w. ōw* 'aus Lärchenholz gemachte Tür, aus Fichtenholz g. T.' Steinitz 1:375, *nānkijen jūχ wērən ōw, χūtijen j. w. ōw* ua., uo. 437, *sorńijen kurep kuren pasan* 'der goldfüssige Tisch' uo. 433).⁴

A mordvinnal és a cseremisszel kapcsolatban már Kertész is észrevette (i. m. 53. l.), hogy „éppen az összetett anyagnévi jelzők mindig“ ilyen -*n*, ill. -*n* képzős melléknevek; pl. mordv. *kuparos čuvtoń stol*, 'ein cypressener Tisch' (Paas. 1:188).

Mintha a megszokott alapalakokkal szemben külön végződést feltüntető, hosszabb, képzős, expresszívebb alaknak éppen az lett volna eredeti v. legalább hamarosan kialakult rendeltetése, hogy a hozzátartozó, sokszor az utána következő, de sokszor viszont az őt megelőző jelzővel (tehát a vele közvetlenül kapcsolatos, jelzőileg használt szóval) egy szorosabban együvé tartozó egységet alkosson, a szoros egységet alkotó kapcsolat után pedig bizonyos caesura lenne,⁵ szemben a külön végződést fel nem tüntető rövid, jelületlen anyagnévi jelzővel, amely rendszerint rövid kapcsolatokban mindenkor (szabályos módon) csak az őt közvetlenül követő jelzett szóval alkot szoros

¹ Vö. Schütz: Ny K. 40:34—41, Steinitz: Ostj. Volksd. 2:42—3.

² Vö. Szabó: Ny K. 34:448—450, Steinitz i. h.

³ Vö. Kertész i. m. 54—5, Klemm i. m. 302.

⁴ Vö. Steinitz 1:227, 228, 2:42, 50.

⁵ Nagyon jellemző ebből a szempontból Ravidának bizonyos tekintetben a mi felfogásunkkal egyező nyilatkozata: «Ein im Nominativ stehendes Substantivum kann ebenso gut wie ein mit der Endung *n* versehenes eine adjektivische Funktion haben... Wenn es überhaupt in ältester Zeit einen Unterschied gegeben haben sollte, muss man ihn wohl in der grösseren Selbständigkeit suchen, die einem mit dem *n*-Suffix versehenen Substantivum zukommt» (FUF. 27:84).

Mi is eredetileg önállóbbnak, legalábbis jelzett főnévtől függetlenebbnek, tőle bizonyos mértékben elkülönültebbnek találtuk a képzős anyagnévi jelzöt. (L. még lent.) Ezt a tagolást, amely tehát az anyagnévi jelzöt a közvetlenül vele kapcsolatos jelzővel, nem pedig az egész kifejezés jelezte főnévvel foglalja egybe, kétségtelenné teszük különösen az igeneves szerkezetek, mint pl. [vékony posztó(ból való)] drága ruha, [három fá(ból) egyberótt] tutaj.

egységet. Tehát pl. osztj. *rus-kartti* | *sēman lāvor* '[gyöngve vas (ból készült)] pikkelyes páncél' (ONGy. 33), vagy *kartti miyräp* | *miyrän häp* '[vas fenékbordájú] fenékbordás csónak' (uo. 78), de viszont: *voj-sir* 'ezüst-lánc' uo. 227; finn [*musta-marmorinen*] *hautakivi* '[fekete márvány] sírkő' (Sebestyén NyK. 44:149), de: *silkkipuku* 'selyemruha' uo. 147.

Igen jellemzők ebből a szempontból azok a finn szerkezetek, amelyekben az anyagnévi jelző a jelzett szó után áll; pl. *vapa vaskinen käessä* 'rézpálca a kezében' (Kalevala 31:133), *katto kultainen päämme päällä* 'aranytető fejünk felett' (Kivi 2:18);¹ itt is a képző alkalmazása (és egyben a melléknév alakja) a megelőző főnévvel (persze itt éppen a meghatározott taggal, a jelzett főnévvel) való szoros kapcsolat hangsúlyozását és a következő syntagmától való elkülönülés kifejezését segíti elő, mert képző nélkül ilyen értelem is volna lehetséges: 'pálca rézkezeben,' 'tető aranyfejünk fölött' (Bár megjegyzendő, hogy ugyanilyen kapcsolatban képző nélkül is használatos — az eredeti állapotnak megfelelően — az anyagnévi jelző, pl. *sarvi kulta kuumoksesta* (Kal. 10:361) 'aranyzarv [tűnik elő] a kohóból'; *terä kulta kuumoksesta* (uo. 379) 'aranyél [tűnik elő] a kohóból'.²

Ezt a kérdést azért kellett itt valamivel részletesebben tárgyalnunk, mert hasonló probléma vár tisztázásra a mongollal kapcsolatban is.

(Folytatjuk.)

¹ L. Sebestyén Irén: NyK. 44:148.

² Uo. 147—8.

Előfizetési felhívás

A „MAGYAR NYELVŐR“-RE

Egyes szám alapára 2 pengő. Kedvezményes egyéves előfizetés, ha a megrendelő az előfizetési díjat 1946 április 15-ig befizeti: 1,200.000 pengő, április 25-ig 4,000.000 pengő. Megjelenik az 1946. évben négyszer, összesen 10 ív terjedelemben.

Kiadóhivatal:

Szikra könyvkiadó, Budapest, VI., Rózsa Ferenc-utca 111.

Postatakarékpénztári csekkszámla száma: 16.984.

OROSZ NEVEK LATINBETŰS HELYESÍRÁSA MAGYAR SZÖVEGBEN

Irta Gombos László

A Szovjet felszabadító haditénye az orosz kultúrát is közelebb hozta hozzánk. A nagy orosz realisták eddig is termékenyítőleg hatottak a magyar szellemiségre, de a szovjet szépirodalom a maga egészében el volt zárva, a szovjet tudomány eredményeit csak igen keveseknek adatott meg értékesíteni; a művészetek fénye is nehezen szűrődött át a mesterséges ködön.

Ma, mikor a szovjet sajtó híreit idézzük, mikor magyarságunkat az európaiságba kapcsolva, keressük a termékeny együttműködést: a Szovjet fejlett irodalmával és művészetével is, folyóiratainkban, könyveinkben mind gyakoribbá válik az orosz tulajdonnevek idézése. E szavak helyesírása terén még meglehetősen nagy zűrzavar uralkodik, pedig igen szükséges a vonatkozásban is a sürgős rendteremtés, mert ha a hibákat most nem sikerül *in statu nascendi*, a születés pillanatában megfogni, akkor oly meg szokottakká válnak, hogy megváltoztatásuk csak «erőszakoskodással» lesz lehetséges. Nagyon jól tudjuk, hogy a szovjet forradalom vezérének nevét az oroszok *Lényin*-nek ejtik és a mi írásunk szerinti *Lenin* számukra idegen, de ezen változtatni már nem igen lehet. Viszont *Sztalin* helyett nyugodtan írhatunk helyesen: *Sztálin*-t, hiszen begyakoroltatása még nem késő. Mikor *potemkin-falv*król beszélünk, tulajdonképen *Patycmkin*-ről van szó. Mikor a szó a magyarban elterjedt, helytelenül írták. Ma már ezen nem változtat-hatunk. *Orel* város nevét valószínűleg ukrán közvetítéssel kaptuk; azok így is ejtik. Magában a városban *Arjol*-nak hangzik. A világhírű orosz énekesnek, a halhatatlan Mefisztónak nevét, az orosz *Salyápin*-nak ejti és meg sem érti, körül van szó, ha *Saljapin*-t mondunk. Valamelyest megközelíti a kiejtést, ha legalább *Saljápin*-t írunk. (Az *l* a lengyel nyelv *ł*-jével egyenlő.) Természetesen ma már *Leningrád* városnév is így marad, a helyes *Lényingrád* helyett, de *Sztálingrád*-ot írunk és nem *Sztalingrád*-ot. Egy ünnepségen, ahol *Lenin*-t ünnepelték, három előadó négyféleképpen mondta nevét: *Lenin*, *Lénin*, *Lényin*, *Lenyin*. A szovjet főváros neve is inkább *Maszkvá*-nak hangzik, de csak *Moszkvá*-nak írjuk. A híres tengeri kikötő neve oroszul *Agyessza*-nak hangzik, de a beidegzett *Odessza* írásmódon már csak egy hosszú-ági jellel segíthetünk: *Odészsa*.

Elvünk kétségtelenül csak az lehet, hogy az átírás lehetőleg az orosz kiejtés szerint történjék. E téren tulajdonképen csak két hang átírása jelent problémát: a spiráns *h*-é és a veláris *i*-é.

A magyarban csak *h* van, az oroszban csak veláris *h* (*х*) fordul elő. Az orosz egyszerűen oldja meg a magyar *h* átírásának kérdését: helyettesíti a velárisal. Teszi ezt joggal, hiszen a kétféle *h*-nak nincs, éppen kizárólagos voltánál fogva is, jelentésmegkülönböztető szerepe. *Hatvan* helységnevet az orosz pl. *xatvan*-nak írja — az útjelző táblákra. Hasonló okoskodással a *z* helyett *ny* írhatnánk *h*-t. Viszont van módunk arra is, hogy a kiejtést megközelítsük. Megfigyelhetjük ugyanis, hogy ott, ahol a hangsúly a *x*-s

szótagra esik, a hang ilyen jellege kidomborodik, másutt szinte elvész. Az előbbi esetben lehetne más jelet alkalmazni; talán a *ch*-t, ami idegen ugyan, de jobbat egyelőre nem tudok. (Különben is hasonlóan jelöljük a hangot a mechanika, technika, stb. görög eredetű szavakban.) Így *Chárkov*, *Plechánov*, *Sztachánov*, de ugyanakkor *Sólohov*, *Csehov*, stb. A veláris *i* kétértelműen megkülönböztetendő a palatális *i*-től és mivel az oroszban *ü* hang nincs, bátran jelölhetjük a magyarban *ü*-vel, amihez kiejtésében nagyon is hasonlít. Pl. *Nóvűj Mir* (Új Világ), *Büloje* (Mult), *Rüsszkaja Müszl* (Orosz Gondolat) stb. A helyenként feltűnő *y*-os jelölés megokolatlan: *Szün* (és nem *Szyn*) *Otyécsesztva* (a hazafi, «a haza fia»).

Hasonló az eset a szókezdő jésített *l* esetében. Ha a hangsúly az első szótagra esik, nem elégszünk meg azzal, hogy az orosz *l* hang jésített voltát az oroszul tudók ismerik, hanem kiírjuk az *l* után a *j*-t. Hangsúlytalan szótagban a jésítés nem olyan erős és így jelölése fölösleges. Tehát: *Ljermontov*, de *Leszköv* és nem *Ljeszköv*.

Néhány gyakrabban előforduló tulajdonnév (személy, folyóirat, stb.) helyesnek látszó írása:

Bjelinszkij

Bolsevik

Csajkóvcszkij (nem *y*-nal a végén),

Csernyisevcszkij

Dobroljubov

Dosztojevcszkij (a hangsúlytalan magánhangzók ejtésére nem vagyunk tekintettel)

Gógoly

Goncsarov (híres műve, helytelen fordítói átírással: *Oblov*, valóban: *Ablomov*)

Górkij Maxim (ugyanígy a városnév: *Górkij*)

Izvésztyia

Kalinyin (nem *Kalinin*)

Majakóvcszkij

Mólotov

Naródnaja Vólja (Népakarát)

Nyekraszov

Osztróvcszkij

Oszvobozsgyénijje (Felszabadulás)

Otyécsesztvennijje *Zápiszki* (Hazai Feljegyzések)

Pétja (nem *Petja*)

Proszvescsénijje (Felvilágosodás)

Právda

Propagandiszt

Puskin (az *u* félhosszúsága nem jelölendő)

Rabócseje Gyélo (Munkásügy)

Radiscsev,

Rüsszkaja Sztariná (Orosz Előidők)

Rüsszkije Vjedomosztyi (Orosz Szemle)

Rüsszkoje Bogátszvo (Orosz Gazdaság)

Szimonov

Szimjonov

Sosztakóvics

Szónya (nem *Szonja*)

Tolsztoj (Egyik főműve: nem *Karenin* vagy *Karenina Anna*, hanem *Karenjina Anna*)

Turgényev

Vjésztnyik Jevrópi (Európai Híradó)

Vlagyimir Iljics (Lenin személyneve, nem: *Vladimir I.*)

Vorónyecz

Vorosilov

Vperjod (Előre)

Vrémjja (Idő)

Zarjá (Hajnal).

A cs hangra van jelünk nekünk is és így teljesen szükségtelen a németből származó, régi fordításokból maradt *tseh*, vagy *ts* alkalmazása: *Csajkóvszkij* és nem *Tschajkovszkij* vagy éppen *Tschaikowsky*; *Sosz'akovics* és nem *Sosztakovits* a ma szovjet muzsikusa, a «Leningrádi szimfónia» szerzője.

Elvi megállapításaink lehetnek vitathatók, sok egyéb szempont is felmerülhet... Mi megelégszünk azzal, hogy a kérdést felvetettük. Hozzászólóknak szíve en adunk helyet a Magyar Nyelvőrben.

SZEMLE

A TÁRSADALMI ÉRINTKEZÉS NYELVI FORMÁI

A társadalmi érintkezés nyelvi formájának vizsgálata lehet tárgya a nyelvtudománynak, de helyes eredményekre csak művelődéstörténeti, néprajzi, jogi, társaslélektani ismeretek felhasználásával juthatunk. A nyelvi forma mögött nemcsak társadalmi szokások, de maga a társadalom képe húzódik meg. A nyelvi formák jellemzők a társadalmi fejlődés fokára, viszont a társadalmi fejlődés következtében, más körülmények (néprajzi, jogi, lélektani) közrejátszásával, változnak meg a formák.

Domokos József dr legfőbb államügyész kezdeményezésére most kettős irányú törvényjavaslat készül, melynek csak első fejezete foglalkozik a címek és rangok eltörlésével. Viszont a társadalmi érintkezésben még mindig a régi feudális világra emlékeztető megszólítások vannak divatban és az ország demokratikus átalakulásával egyáltalában nem járt együtt a társadalmi érintkezés nyelvének elengedhetetlen megváltozása. A felmerült problémát meg kell oldani: a régi megszólítások helyett magyaros, demokratikus beszédet akarunk hallani, utcán, hivatalokban, mindenütt. Hogy csak egy feltűnőbb példát említsünk, könnyű a minisztert „Kegyelmes Úr“ megszólítás helyett „Miniszter Úr“ névvel illetni, de már kissé fonák helyzetet eredményez, ha „nyelvünk ezirányú szegényes volta következtében“ a miniszter feleségét „Kegyelmes Asszonynak“ kell szólítani. Míg a címek eltörlését néhányszakaszos törvénnyel el lehet érni, a probléma másik oldalát a jogász egyedül meg nem oldhatja.

Ezért kívánja *Domokos*, jogászok mellett nyelvészek, írók, művészek meghívását is egy általa szervezendő olyan ankéttra, melyen az illetékes tényezők állást foglalhatnak e kérdésben.

Olvasóink véleménynyilvánítását már ezt megelőzően is örömmel várjuk, sőt, ha közérdekű, helyet is kaphat a Nyelvőrben.

G. L.

Emlékezés Kalotaszegre

A kilencszázas esztendőök kezdetén először jártam a népművészet tündérbirodalmában. Lenyűgözően szép látvány tárult elém. A nyári nap aranyos sugarai vetődtek vissza a bércek ormairól. Balzsamos áramlat terjedt a völgy minden zugában, tündérmesék elevenedtek meg lépten-nyomon. Férfiak, asszonyok jöttek elém festői népviseletben s e fenséges kép egybeolvadt az ecsetre méltó völgyi tájakkal, a réteken viruló mezei virágokkal.

Az öreg kalotaszegieiek készítményei eltűnedezték, alkotásaik elpusztultak, elkótyavetyélte az újabb nemzedék. A fiatalságot nem oktatták ki kellően arra, miként kell megbecsülni a multak emlékeit. A régi népművészeti értékek megmentésével senki sem törődött. Elelmes külföldi gyűjtők, fürge kereskedők vitték el a nép kincseit, csupán a koncot, aminek már nem volt muzeális értéke, hagyták meg egy-egy faluban.

A Meszes és a Vlegyásza vonulatai által határolt harmincnyolc kalotaszegi községben tizennyolcezer ember él. Földrajzi fogalma tehát nem más, mint a Kalota és Körös völgye. A kalotaszegi nép magát tiszta magyarnak vallja, de hagyományaikban más nemzeti-ségi nyomokra emlékeztetnek, s ez megnyilatkozik egyéb jellemvonásaikban is. A huszadik század elején élt öregebb kalotaszegieiek közül sokan nyilatkoztak bizonyos tatár rokonságról és azt is állították, hogy II. Rákóczi György telepítette őket Kalotaszeg vidékére, mint tatár-utódokat. Az bizonyos, szívesen ragaszkodnak ősi fészekükhöz, jellegzetes házaikhoz, a magas, zsindelyes háztetők sajtóságot díszítéseihez: az utcára tekintő végeken ékeskedő ércakashoz, a tiszta magyar díszhez: a fából faragott tulipánhoz.

A régi Kalotaszegből csak az van ma birtokunkban, amit lelkes kutatóink nyomtatásban és rajzokban megörökíthettek. Múzeumaink gyűjteményeiben is találunk még értékes dolgokat, de nem merítik ki tökéletesen Kalotaszeg kincses tárházát és nem tükrözik vissza sorrendi adatokkal az ottani népművészet kezdetét, fejlődését és hanyatlását.

Igaz, láthatunk még ott ma is sok szép házikót festett és kifaragott kapuval, van ott még szoba, ahol az okuláriumos nagyanyó tarka-barka színekazalok között himezi a fodorvászonra írott mintákat, de ez távolról sem sejteti vélünk az elvirágzott népművészet aranykorát.

Gyönyörűen faragtak ott valaha a földművesek, helyesebben a földtelenek, mert birtokosnak számított már az a gazda, akinek egyholdnyi területe volt. A házi-^{tar} folytatására ez a körülmény is kényszerítette őket. Nagyobb kertméréti földcsékjüket hamarosan megmunkálták s volt ráérő idejük művészi képességeik fejlesztésére, gyakorlására. Nem tanulták iskolában, sőt szerszámaikat is maguk készítették. Egy ócska hegyes szög, laposra köszörült vasdarab és bugylibicska elég volt ahhoz, hogy szebbnél-szebb faragványokat készítsenek.

A kalotaszegi nép otthona ragyogott a népművészet tükrében, tarkálott a rikitó, de összhangzásba hozott színekben.

A népies mintákkal faragott pohárszék, asztal, hátasszék vetekelett az asszonykéz-alkotta írásos terítővel, párnacsuppal és az ágyról lehajtott hímes lepedővel. A híres virágos korsók úgy tarkáloltak a hányérpól fölött, mintha kellő gondossággal és hozzáértéssel halmozta volna össze őket valamelyik szakember.

Bokor Imre

Táncsics Mihály nyelvművelő munkássága

A XIX. század első felében jelent nagyszámú magyar nyelv-tanító könyv, grammatika, nyelvtan, nyelvtudomány, szónemzés, nyelvmester, nyelvészet és nyelvészke között számon kell tartanunk Táncsics Mihály nyelvtudományi munkásságát is. Nyelvművelő kísérleteinek nemcsak időpontunk viszonyában felmért személyi értéke ad érdekességet, hanem az a sajátos szín és szellemi magatartás is, amely az átlagos kortársi nyelvkönyv-termelésből kiemeli nyelvszemléletét és tájékozódásának szempontjait.

Táncsics Mihály a bírálat tálaján veti meg a lábát: Magyar-ságunkban elmaradtunk, műveltségünk alacsony fokon áll, nyelvtudományi örökségünk „csupa zűr-zavar”. Számtalan betűt minden különösebb ok nélkül megkettőzünk, a gyök betűi sok esetben valami „képzelt szokásbeli szép hang ürügye alatt elváltoznak”, szószármaztató eljárásunk bizonytalan, nyelvünkben túlteng a kivétel (A magyar nyelv. Pest. 1831). Az általános nyelvi kérdéseken túl kritikai mérlegre veti az egyéni vélemények tartalmát is. Elutasítja Verseghy álláspontját: „minél több tárgyat tud valamely nyelv egyetlen egy névvel értelmesen... jelenteni, annál tökéletesebb, mert rövidebb.” Szerinte: „a rövidség nem characteristicája a tökélynek, mert maga is oly idea, mely szükségét, fogatkozást, hiányt, szűkölködést jelent”. Rámutat Szalai Imre népszerű „nyelvtudományi rövid oktatás”-ának értelmi hibáira s elhárító mozdulattal fogadja a Magyar Tudós Társaság néhány helyesírási megállapítását. O maga ugyan még nem látja világosan a helyesebb nyelvtani formákat, nem alakult ki még benne a végleges rendszer és feldolgozási mód egyenes iránya, de megfogalma-

zatlanul is nyugtalanítja a jó nyelvi kézikönyv megszerkesztésének gondolata: „Ha nem tudnám is egészen meghatározni, milyen-nek kellene egy jó magyar grammatikának lenni, azt mégis nagyon érzem, hogy a megjelentek még nem olyanok” (Nyelvészet. Pest. 1833). A bizonytalan körvonalakat ennek ellenére is kitapint-hatóvá teszi. Néhány határozott és meggyőződéses kijelentést rögzít meg: Csökkenteni kell a „szükségtelen anomáliákat”, tisztázni kell a nyelvtani fogalmakat, megszabadítani a grammatikát „a latán majmogat” varázsától; a módszer kérdésében egységes szempontoknak kell érvényesülniök, újabb és újabb műveknek kell napvilágot látniök, mert minél több oldalról kerülnek megvilágításba a nyelvi jelenségek, annál eredményesebben segítjük elő, hogy a magyar nyelv szépsége és könnyűsége kifejlődjék.

Elvi magatartását a természetesség és a józan ész erején szilárdítja meg. Harcot hirdet a nyelvszokás ellen. Erről a biztos pontról tekint vissza a nyelvtudomány multjára: „...józan éssen készült grammatikánk egy sincs, hanem mind szokáson, néha még rossz szokáson alapult”, s ezzel az ítélettel fordul a jövő nyelvművelő feladatai felé: „Ha a szokás helyett a józan ész tennők alapul, oly nyelvet mivelhetnénk ki, mely könnyűségére, egyszerűségére és szépségére minden nyelvet felül haladna.” Az egyszerűséget fenntartás nélkül nyelvhelyességi követelménynek minősíti és az analógiák bizonyító erejét elsősorban ennek javára veszi igénybe. Az egyszerűség kívánja, hogy a kétjegyű betűk pótlására egyes jeleket alkalmazzunk, pl. j, o = Cs, cs; hogy analógiás alapon a vas, hal, ház stb. főnév

tárgyalakját így írjuk: *vast, halt, házt*. Tánácsics talán csak egyszer tesz engedményt az egyszerűség rovására, amidőn az értelem és a „hangkellem” parancsára követeli a zárt *ë* következetes alkalmazását és felvételét a betűrendbe. A természetesség is állandó iránytűje. Emellett tájékozik a *cz — cs* betűrendi helyének vitájában: a *cz*-nek meg kell előznie a *cs*-t. (Ettől függetlenül: az egyszerűség ellen vétettünk, amikor a római betűsor *c*-jét *cz*-re módosítottuk). A szótagolásban is sértjük a nyelv szellemét és a természetességet, mert a képzett szokat így választjuk el: *é-let*. Már pedig a származékszók tagolásában külön kell megmutatkoznia a szótőnek és a képzőnek: *él-et*. Az analógiának az igék és névszók *-ja, -je* ragja körül biztosít döntő szerepet. Nem fogadja el pl. sem az *atyja*, sem az *attya* írásmódot, nem vállalja sem Révai, sem Verseghy felfogását, hanem a *kutyája, ládája* analógiájára az *atyája* alak mellett állapodik meg. Nézeteinek igazolásában nem egyszer a „közép szája”-ra, az erdélyi, debreceni és dunántúli népnyelvi formákra hivatkozik...

Van úgy, hogy Tánácsics csak felveti a problémákat. Kérdést kérdés mellé állít anélkül, hogy feleletet tudna adni rájuk. Az ikes igék tájékán hiába keresi a kétséget eloszlató megoldást: „Szükséges-e az *ik* az igéknél? Vesztek-e értelmökből, ha elmaradnak? s nem volna-e jobb egészen elhagyni minden igékből? ... Vajon így volt-e ez mindég, így maradjon-e? mit mond a józan ész?” Legizgatóbb kérdése: a középfok képzőjének. „az első lépcső rag”-jának kialakulása. A középfok-képzőt a *bő* szó fokozatos módosulásával magyarázza (*bő < bö > öbb > obb*), de nem tud megpihenni az eredményen: „mért írjuk mégis két *bb*-vel ezen lépcsőket, okát nem tudom; ha az *s*-en

végződő melléknevek egy *b*-vel irathatnak p. o. magosb, csinosb, fényesb, sat. miért nem a többiek is?” Tánácsics a maga írásában a kettős betűket egyszerűsíti, a szavak elválasztásában a származást kiemelő írásmódot használja, a középfokban az egy *b*-s alakhoz ragaszkodik, a rendhagyó ige-ragozás kiküszöbölésére felvetett ötletét azonban már nem meri vállalni: „ha rajtam állna, így írnám... lesztem, leszél, leszett...”

Tánácsics utóbb a gyakorlati nyelvtudomány területén köt ki. Pedagógus volt: iskolai nyelvtankönyveket ír. „Bohó ábrándozás”-ainak csak egy-két halvány emlékét viszi magával újonnan választott munkakörébe. Lehiggad és egyezményre lép. A fiatal nemzedék nyelvi művelődésének sorát támogatja, és ebben a vonatkozásban, jöllehet ő maga német, latin és francia nyelvtudásának ellenőrizhető jeleit adja (Magyar nyelvtudomány és külön Magyar nyelvtudomány. Magyar és német nyelven. 1840; Latin nyelvtudomány. 1845; Francia nyelvtan. 1846), az ifjúság és a magyarosodás ügyét tekintve, le akar számolni azzal a hagyományos álligazsággal, amely az idősebb nemzedék iratlan törvényeként élt: „ahány nyelvet tudsz, annyi embert érsz”. Itt, ezen a ponton érinti Tánácsics kora időszerű problémáját, a nemzet fogalmának meghatározását. Íróink más és más elgondolás felől közelítették meg a kérdést. Tánácsics azokhoz csatlakozik, akik a nemzetalakító szellemi tényezőt a nyelv erejében fedezik föl. Az ifjúság egy nyelvet tanuljon, hogy maradjon ideje gondolkodásra és cselekvésre. Es ez az egy nyelv a magyar legyen, „mert csak nyelv tesz nemzetté”. (Magyar nyelvtan hangmértékkel. Idősbek számára. Ötödik kiadás. Pest. 1848). Tankönyvei számos kiadást érnek (magyar és német nyelven írt Magyar nyelvtudományának ki-

lencedik kiadása 1852-ben jelent meg Pozsonyban). Ebben a sikerben talál kárpótlást a hivatalos szaktudományi érdeklődés elmaradásáért. Arra kell gondolnia: munkássága csekély értékű. Műveit „magyar hazánk összes tudósainak egyike sem tartá csak annyira is érdemesnek (legalább tudomra nem), hogy vagy egyike, vagy másokra az ifjúságot figyelmeztette volna“. Végző fo-

kon és minden pillanatban (élete végén újból találkozok első írói tárgykörével): Táncsics nyelv művelő törekvéseit a haza-szolgálat határozza meg, noha pályája kezdetén csak egy esetre korlátozva bukkan föl nyelvészkedő akarata mögött a nyíltan bevallott szándék: „ezen nemben, de csak most, akartam hazámnak némely szolgálatot tenni“.

Zsoldos Jenő.

NYELVMŰVELÉS

Fuss, vagy fizess! Újabban ezt a felírást látjuk a budapesti villamos kocsikon; így figyelmeztetik a közönséget arra az elemi kötelességére, hogy a villamoson fizessen, váltsa meg a jegyét. De vajon miért fusson az, aki nem fizet? Ki elől, vagy ki után, vagy miért fusson? A feleletlen valószínűleg hiába törnök a fejünket. Azt hiszem, azért kell nekünk „futnunk“, mert a felírat szerzője is fut — a német után. Talán valahol Németországban, nevezetesen Németországnak olyan részében (akár Berlinben), ahol a *laufen* ige jelentése 'gyalogolni, gyalog menni', látott ilyen felírást (szövege talán ez volt: *Laufen, oder zahlen!*), és ezt sietett pesti talajba átültetni.¹ Németország sok vidékén t. i. a *laufen* ige, amelynek általában 'futni, szaladni' a jelentése, a tágabb 'sétálni, gyalog menni, gyalog járni' értelemben használatos. A Sprach-Brockhaus pl. ezt a mondatot idézi („bes. in Mitteldeutschland“ jelzéssel): *ihr*

könnt fahren, aber wir wollen laufen, ami annyit jelent, hogy „ti mehettek kocsin (villamoson, stb.), mi azonban gyalog megyünk.“ — Ime tehát, vándor, ha meg akarod érteni a pesti villamos kocsikon látható felírást, légy kegyes ezt a felírást előbb németre lefordítani, és akkor tud meg magad és vidd hírül másoknak is, hogy azt kívánja tőlünk a BSzKrt, hogy: „Gyalogolj, vagy fizess!“, azaz: „vagy fizessünk, vagy pedig járjunk gyalog!“

F. D.

Német szellem, magyar szó. Kereskedést űz, ipart, mesterséget űz szó szerinti fordítás a németből: *Handel v. Geschäft treiben, ein Handwerk betreiben*, jó magyarsággal: kereskedést, mesterséget folytat. Németes az üzem is, a *Betrieb* fordítása, ez a manapság annyira elterjedt szó. Van nekünk rá jó magyar szavunk, a kisüzem a műhely, a nagyüzem a gyár. Sokszor pedig a vállalat szóval lehet helyettesíteni az üzemet, pl. a Községi élelmiszerüzem névben. Ne használjuk továbbá az ilyen kifejezéseket sem: üzembe helyez, üzemből van, beszűkítette az üzemet. Ezek a német in *Betrieb* setzen, im *Betriebe* sein, ausser *Betrieb* setzen fordításai. Helyes magyarsággal: működésbe hoz v. megindít, működésben van v. működik, megszünteti működését.

¹ Lehetséges azonban, hogy német gondolkodás, nem német példa utánzása eredményezte ezt a kifejezést. A BSzKrt-hoz intézett kérdésekre t. i. azt a felvilágosítást kaptam, hogy a felíratot szerzője önállóan, idegen mintától függetlenül fogalmazta meg.

Furcsa volt nemrég az egyik újságban ez a hír: *A Kossuth-hídat újembe helyezik, e helyett: a hídat megnyitják.* B. Ö.

Quisling. A köztudat nemcsak a nagy emberek nevét őrzi meg, hanem azokét is, akik nemzetükre vagy az emberiségre szerencsétlenséget hoztak. Így vált halhatatlanná az áruló görög Ephialtes neve, ki a termopylaei szorosban küzdő Leonidas hős spártai seregének hátába vezette a perzsákat. Azután Herostrates, aki maga akarta nevét azzal megörökíteni, hogy Artemis istennő gyönyörű ephesusi templomát felgyújtotta. Ebben a kétes dicsőségben részesül a norvégiek hazaáruló miniszterelnöke, akinek neve ma már fogalomná vált: a hazáját az idegen hódítónak kiszolgáltató politikus köznevévé. Így nevezik ma egész Európában mindazokat az embereket, „nemzetvezetőket“, akik hasonló szerepet vállaltak. Ez az oka, hogy ezt az átkozott nevet annyiszor olvashatjuk a magyar és külföldi lapokban, de hibásan írva mindig. Az északi népek ugyanis a *qu* betűt nem latinosan írják, hanem fonétikusan *qv*-nak. Ilyen név pl. a kiváló norvég lapológus: *Qvigstad*, a nagy finn nyelvész: *Ahlqvist*, a finn nyelv-tanító: *Rosenqvist*. *Quisling* nevet tehát helyesen *Qvisling*-nek kell írni. B. Ö.

Átállít, átállítás. Kevés szót hallunk az újjáépítéssel kapcsolatban gyakrabban, mint ezeket az idegenből fordított kifejezéseket. Így olvassuk a lapokban: „Az ame-

rikai ipar béketermelésre való átállítását csak zökkenőkkel valósítható meg. A kenyérellátás biztosítása érdekében a szakszervezet irányítása mellett átállítás kezdődött“. Azt akarják mondani: *át-szervezés, átalakítás*, de hát jobban esik a német *umstellen* szó szerinti lefordítása. B. Ö.

Pusztuló magyar szavak. *Tejbe-gríz, grízes tészta*, halljuk az asztalnál, mintha nem lenne kitűnő magyar szavunk a grízre: *dara*. Tehát *tejbe-dara, darás tészta* a jó magyar nevük. Az élelmiszer-kereskedésekben is csak azt halljuk: *dupla grízes liszt*, rövidítve is így írják ki: *Ogg liszt*. Miért ne lehetne ezt is *dupla darás lisztnek* mondani?

A másik csunya nevű étel a *fasírt* vagy *fasírt hús*. Pápai születésű anyámtól én *vágott húsnak* tanultam, de hallottam *vagdalt hús* nevét is. Mi szükségünk van azokra a csunya német nevekre, mikor tisztességes magyar szavakat használhatunk helyettük?

Nemcsak a közbeszédben, de a lapokban is olvashatjuk, különösen karácsony idején, egy kitűnő süteménynek csunya nevét, a *mákos beigli*t. Ki ne ismerné a messze földön ismert pozsonyi mákos és diós *patkót*? Hát ha a hajdan túlnyomó részt német lakosságú pozsonyi népnek jó volt a magyar név, akkor talán mi is visszatérhetünk hozzá. Különösen az újságírókat kérjük, terjesszék ezt a nevet, akkor talán a közönség is megszokja. B. Ö.

SZIKRA KÖNYVÚJDONSÁG

Marx – Engels: Művészet – Irodalom

Magyar nyelven most először megjelenő irodalmi tanulmányok. A könyv részben leveleket és beszélgetések feljegyzéseit tartalmazza, részben az irodalom kérdéseit érintő szemelvényeket Marx és Engels nagyobb műveiből. Az előszót Lukács György írta. Alapára 10[–]

Szika könyvkiadó, Budapest, VI., Rózsa Ferenc-u. 111. szám.

Megvásárolható minden könyvkereskedésben.

MAGYARÁZATOK

Favágó és vízfordó. Amikor a Sentírás (amely tudvalevőleg rendkívül nagyra becsüli az ipart, a mesterséget¹) a legkeményebb munkáról szól és azokról, akikre ez a szakutadást kevésbé igénylő és ezért kevésbé értékelt „szolgai” munka hárul, akkor a favágót és a vízmerítőt, vízfordót emlegeti.² Így Mózes V. könyvében (29: 9–10) ezt olvassuk: „Ti e napon mindnyájan az Úr előtt, a ti Istenetek előtt álltok: a ti főembereitek, törzseitek, véneitek és a ti tisztartóitok, Izráelnek minden férfiai; a ti kicsinyeitek, feleségeitek és a te jövevényed, aki a te táborodban van, sőt favágóid és vízmerítőid is” (Károlyi), héberül: *mēchō-tēv ēšēchā ‘ad šōv mēmēchā* (pon-tosabban: ‘a favágódtól a vízmerítődig’ Hertz; Septuaginta: ἀπὸ ξυλοκόπου ὕμῳν καὶ ἕως ὕδροφοροῦ ὕμῳν — or. от секущего дрова твою до чернающего воду твою — a Vulgátában azonban: *exceptis lignorum caesoribus et his, qui comportant aquas*). Józsué könyvében pedig a gibeoniták családságával kapcsolatban azt halljuk, hogy büntetésük: „lőnek favágóivá és vízfordozóivá az egész gyülekezetnek” (9:21; *ligna caedentes aquasque comportantes*). Józsué ítélete úgy szól (9:23), hogy „ne fogyjon ki közületek a szolgál, a favágó és vízfordó az én Istenemnek házába”, és (9:27) „tevé őket Józsué azon a napon favágókká és vízfordókká (*caedentes ligna, et aquas comportantes* — ξυλοκόποις καὶ ὕδροφόροις — бытъ дровосеками и водноносцами) a gyülekezethez és az Úr oltárához.”

Érdekes, hogy hasonló felfogással találkozunk az obi-ugoroknál: az osztjákoknál és a voguloknál. Pápay északi-osztják szövegeiben a következő részlet szerepel: Vatlí-örög így fenyegeti meg a feleségét: „En — úgymond — főzni parancsoltalak; ha nem főzöl, téged, mint [egy] tűzifa hordó szolgálót [*tut-iux tūdi lēwi*] az ajtó szélére hajítlak, a házam küszöbén ott ülj! a jó húsert nyúló kezemet, [a falatot] fölfelé [é. a szájamhoz] vivő kezemet nézvén ülj!” NyK. 38:113.) Ugyanez a Vatlí-örög embereket hivat. Ezek megérkeznek és így szólnak az öreghez: „Vatlí-örög, talán vízéért küldeni (tkp. eresztetni), vagy tüzet rakni hívtál bennünket?” (uo. 134.) Vatlí-örög megnyugtatta őket: másért hívatta őket: „En titeket már ez előtt se eresztettelek vízéért, most hogyan eresztenélek? En titeket a Sodrott-íjú-öröghez akarlak küldeni.” (uo.)

Pápaynak Osztják Népköltési Gyűjteményéből a következő mondatokat idézhetjük: „Az én famunkámat csináló (é. favágó) apród férfi szolgálomhoz...”, az én vízmunkámat csináló (é. vízfordó) hírhordó férfi cselédemhez...” (*guyem-vēr verlājen aǝn xo poyem pēla...; jenkem-vēr verlājen kēlən xo šašem pēla...; 155. l*); az én famunkámat csináló hír[hordó] férfi szolgálomhoz...”, vízes munkámat csináló hír[hordó] férfi szolgálomhoz...” (uo. 26–7). Vö. még uo. 276, továbbá Reguly—Pápay—Zs. rai: Osztják hősénekek 1:27, 33, 313, 319.

Ugyanezt a felfogást látjuk — mint mondtuk — a vogulban is. Munkácsi pl. meg is jegyzi, hogy „legalsó fokon állanak a vogul-osztják hőselet társadalmi tagoltóságában a szolgál... és szolgáló..., kiknek költői jelzései: „Üstbéli munkát végző szolgáló, vízbéli

¹ L. pl. Móz. II, 35:30–36; és betöltötte őt Istennek lelkével, bölcsességgel, értelemmel és tudománnyal minden mester-ségten....“.

² L. még Gesenius (17. kiad.) 224.

(vízhordó) munkát végző szolgál (pütiq vārmāl vārnā ʔnkaj. vitiq vārmāl vārnā xūs II:301)“ (Munkácsi: Vog. Népk. Gyűjt. 2:0533).

De ú. l. újabban se sokat változott a helyzet. Egy vogul „sors-énekekben“ pl. panaszkodik Theodózia asszony, Pachtjár Ivánnak a felesége, hogy rosszul bánnak vele, pedig minden munkát ő végez el; nemcsak varr, hanem „midőn én megérkeztem — mondja —, üres tűzhely-zugollyal ülnek vala [é. nem volt hasított fájuk], ők maguk rágyújtani való tűzi fácskát nem tudnak [készíteni]: most amennyire csak tőlem telik, van tűzifa (ul' jiw āli), amennyire csak tőlem telik, van víz (vit āli) (Munkácsi 4:58—9). Ő is csak szolgának, szolgálónak való kemény munkának érzi a favágást és vízhordást.

Sok-sok évszázad választja el — időben —, és óriási távolság — térben — a gibeonitákat a vogul Theodózia asszonytól, és mégis, mennyire egyformán gondolkoznak az emberek itt is, ott is!

FOKOS DAVID.

Ágyú. Ismeretes, hogy az ágyú szó eredeti jelentése „eszköz, számszám“ volt, s hasonló jelentésfejlődés ment végbe több finnugor és török nyelvben, továbbá a latinban és görögben is (Nyr 67:107, 69:51). Az oroszban is rámutathatunk hasonló jelenségre: *орудие* „eszköz, számszám; Werkzeug, Gerät“ és „ágyú; Geschütz, Kanone“. Más szó: orosz *оружие* fegyver; Waffe, Gewehr, *ружьё* „puska, fegyver; Flinte, Gewehr“, vö. egyh. szl. *oradije* „apparatus, instrumentum, arma, gladius“, mely a *redz* (> magyar *rend*) szó származéka (Walde: Vergl. Wbuch d. indogerm. Spr. I 75, II 369). A német *Zeug* „eszköz, számszám“ összetételekben szintén „fegyver“ jelentésű: *Zeugamt* „hadszertári hivatal“, *Zeughaus* „fegyvertár, szertár“, *Zeugknecht* „vadászlegény“, *Zeugmeister* „fegyvermester“.

B. Ö.

A kettősszám használatához. Nyelvészeti irodalmunkban sokszor tárgyalt jelenség a páros testrészeknek és ruhadaraboknak az a kifejezőmódja, hogy mikor csak a pár egyikéről van szó, ezt a fél szóval fejezi ki nyelvünk. Az eddig közölt példákban a fél mindig jelzőül áll, tehát főneve előtt (a finnben azonban a főnév után). Mármost olyan adatot közölhetek, melyben a fél szó nem jelző, hanem birtok: Az *эггитк* cipőűt ot maratt. A kirájúrfi gondolja: „Na, hogy elmént, assé baj. Minden lejjánnal felpróbáltatom, akinek talál, vagy ahun ot van a társa, az léssz az igazi.“ Me csak a fele koratt ott (Kolozs m. Ketesd, Kovács Agnes: Kalotaszegi népmesék I 212, UMNGy V). A cseremiszbén állítmány is lehet a fél szó: *JT marede posna ôlâš aĵoso; pel-ydan linam, pel aĵolan linam, mare kolen, kidem knvlnn, aĵolem pelâže bele lîn, paša tîštîš uko*, férj nélkül bajos élni; félkezű lettem, félállú lettem, féljem meghalt, kezem letörött, lábarn csak fél lett, dolgozó nincs; *šânDZat tîhân pele-pele lieš* a szemed felemás lesz! Ismeretes, hogy a finnben a *puoli* „fél“ szó jelzőül mindig a főnév után áll. Hogy ez eredetileg értelmező vagy birtok volt-e, egyelőre még eldöntetlen.

BEKE ÖDÖN.

Búbájos. Torontál m. Morótván így ejtik a búbájos szót (MTsz), ami az összetétel első tagjának elhomályosodására mutat. Simonyi, Nyr 36:351, számos esetet sorol fel, amikor az összetétel elhomályosodásának következménye az előreható-illeszkedés. Az összetétel elhomályosodásának régiségére vall, hogy már régi nyelvben van adat az első tag mélyhangú alakjára: a bűlöl *bubajosokat* (Csúzy: Evangéliumi trombita, 1724, 65. l.), *bubajos babonáság* (571). A *búbájól* ige is megvan Csúzytól előreható illeszkedéssel, s az összetétel egy-

séges szó voltát bizonyítja, hogy előtte külön használja a *bűvöl* igét: *büölő bu-bájoló* babonaság (Lelki éhséget enyhítő evangéliumi kölcsönözött három kenyér, 1724, 64. l. Ethnographia 55:98). A NySz azonban már a *bűbáj* alapszónak is idézi mélyhangú változatát, melyre Simonyi nem hivatkozik, talán azért, mert sajtóhibának gondolta: Bujasagraé, lopatraé, *bubayraé* auagy egyebekre (Bornemisza). Leányom valami *bubájjal* veszhetett. Téged ártalmas szem *bubáj* vesztett sebesített (Gyöngyösi).

B. Ö.

A névmás értelmezője. Az ilyen szerkezetek: *az az ember, ez az ember, azt az embert, ezt az embert*, csak a 16. sz. második felében keletkeztek, a kódexek korában még azt mondták: *az ember, ez ember*, hangsúlyos névmási jelzővel (Simonyi: A jelzők mondatana 121).

A szerkezetet a rag ismétlődése terjengőssé teszi, s még kevésbé szép, amikor a névutó ismétlődik: *a mellett a fa mellett, e között a két ház között*. A kalotaszegi nyelvjárás rövidebb kifejezőmódot használ, amennyiben csak a főnévhez ragasztja a ragot és névutót¹: *Másnap az a bizonyos időű tájban mégy a királyfi ujbul a kerbe* (Kolozs m. Ketesd, Kovács Agnes: Kalotaszegi népmesék I. 141, UMNGy V). *Az a cigánnak vout éty kis lova* (II 5). *Ez az időű alatt Sándor is elindult ám a három kutyájával* (I 97). *Az az időű alatt elmént* (A mestertolvaj, kézirat 4). *Ez az időű alatt fél-éirkésztek* (Lel György 18). *Ez a szémpillanat alatt Lel György fél-*

ugrott (uo. 9). Kiméntek az erdőbe *az a fa alá* (A griffmadár 1). *Odaszállt az ablakba az a szép leány mellé* (Mészáros Gyuri 2). A felesége boldogan várta, *hogy az a felsíges jelenet után* talán most jobbra fordul a szerencsijek (Az áldott ősz öreg ember 6). *Elmész azok a vad lovak után* (I 122). *Az a nyom után* (A mestertolvaj 5). *Az a kapu előtt* új meg! (I 103).²

Úgy látszik, ez a szerkezet Erdélyben másutt is otthonos, mert a szolnokdobokamegyei domokosi nyelvjárásban is kimutatták: *Az a zemberé a ház. Az a gyermeket láttam mán. Add az a gyermeknek. Ez e zemberek nem jőfélük. Ez e zembert sajnálom* (Nyr 42: 67). A régi nyelvben is kezdett kifejlődni ez a szerkezet, de aztán elavult, illetve csak nyelvjárásokban maradt fenn: *Azok a dolgok között* (Detsi). *Viaskodott ezek a gonosz bajnokok-ellen* (Kristus (Pázmány). *Azok a ravasz emberek előtt* (Veresmarti). *Ezek a szavai után* (Mikes, idézi Simonyi i. m.).

Hasonló rövidülés, mikor a többesjelet csak egyszer, a főnéven teszi ki: *A pap eszegette arúl a csirkecombokrúl a húst* (Kalotaszegi népm. I. 207). *Ezt a fákat mind kiszégyéiték innéit* (II 143). *Az a száz idegen macskák ugrottak tükörnek, ablaknak, mindennek* (A telhetetlen halászné 2). *Addig éttéik úk azt az akasztott embereket* (A kutyafejű tatár 2). *Erre a megnyugtatóu, bisztatóu szavakra* (Az áldott ősz öreg ember 15). *Az apám aztán sajnálta kívágni azt a gyönyörű. fákat.* (MNYGy II. Az már nem igaz.) *Ez a szerkezet másutt sem ritka a*

¹ A köznyelv nem használja az *ezen, emez* névmásokat, a kalotaszegi nyelvjárásban azonban ma is előfordul: *Mit kívánjunk ennek eme rossz tétijir?* (I 210); *ezen rossz tétijir* (uo.); *ezen jóu tétijir* (211).

² De lehet a névmás ragozva is: *A kiráj azon a percen elfelejtette* (II 141). *Azon percen felkél az ágybul* (Szent János fia 6). *A griffmadár azon a percen lététe a kirájit a főüdre* (A griffmadár 3).

népnyelvben, sőt a régi nyelvben is van rá példa (Simonyi i. m. 124). Mindenesetre fontos volna megállapítani, hogy ezek a mondat szerkezetek Erdély mely részein vannak még elterjedve.

BEKE ODÓN.

Közellátás. Tulajdonképpen nem lehetne nagyobb kifogásunk ez ellen a szó ellen, amelyet annyiszor hallunk mostanában, s amely annyiszor szerepel a közellátásügyi miniszter és a közellátásügyi hivatal nevében. De mikor először olvastam ezt a nevet, nem gon-

doltam mindjárt a köz-ellátásra, hanem inkább a köz-el-látásra. Jobb lenne köz-élelmezésről beszélni, s akkor a másik két szó helyett köz-élelmező hivatal, köz-élelmezésügyi miniszter nevet használhatnánk. Tudom, hogy ez ellen az a kifogás hangzik el, hogy nemcsak élelmezésről van szó, hanem ruházásról, orvosszerellátásról, de mindenesetre jó lenne olyan nevet találni, amely ezeket is magában foglalja, s a közellátás szót fölöslegessé teszi.

B. O.

KÖNYVEKRŐL

Magyar Népnyelv IV. Megindította Csúry Bálánt, szerkeszti Bárczi Géza, a debreceni egyetem tanára, Szabó T. Attila, a kolozsvári egyetem tanára. Debrecen—Kolozsvár 1942. 480 l.

A háborús viszonyok miatt elkésve jelent meg ez a hatalmas kötet, amely immár két egyetem kutatásainak eredményeit hozza nyilvánosságra. Az 1941. évi első magyar népnyelvkutató értekezlet meghatározta az egyes egyetemek munkaterületeit, de azzal az engedménnyel, hogy ha egy intézetnek idegen kutató területről származó kiváló hallgatója vagy munkatársa anyanyelvjárásával akar foglalkozni, ezt tőle megtagadni nem lehet. Ennek köszönhetjük, hogy két dunántúli területre vonatkozó rendkívül becses dolgozatot is találunk a kötetben. Az egyik Imre Samu cikke: Német kölcsönszók a felsőöri magyarság nyelvében, a másik Nagy Rózsa: Adatok a baranyamegyei Nagyváty növényekkel kapcsolatos szokásaihoz és néphagyományaihoz.

Imre Samu legalaposabb ismerője a Vas megyéből Burgenland-

hoz csatolt felsőöri nyelvjárászsigetnek, amely a magyar nyelvtörténet szempontjából rendkívül nagyfontosságú, mert számos olyan szót, kifejezést, nyelvi alakot őrzött meg, amelyek máshol ismeretlenek. Az uralomváltozás azonban olyan változással járt, amely Imre szerint elsőpréssal fenyegeti az egész nyelvszigetet. A 10 lapra terjedő jegyzék még nem is foglalja magában az összes német jövevényszavakat, csak a legközönségesebbeket. Azonban nem ártott volna különválasztani az itt újabban meghonosult jövevényszavakat azoktól, amelyek másutt is megvannak, nem egy esetben az egész magyarság területén, hisz ezek még a nyelvközösség korából valók.

Nagyon szép munka és sok új anyagot közöl Nagy Rózsa cikke. Felsorolja az emberi és állati táplálékul szolgáló vadontermő növényeket, a gyógyításra és testápolásra használt növényeket, megint különválasztva, melyik való emberi s melyik állati betegségek ellen. Nagyon értékes a III. fejezet, amely a növényeknek a gyermekjátékokban való szere-

pét mutatja be kitünő rajzokkal kísérvé. Ismerteti a növényekhez fűződő babonákat is, végül pedig a szövegben előforduló népi növényneveket közli szótári rendben a tudományos név feltüntetésével. Sok érdekes név van közöttük. Nagyon fontos pl. szóföldrajzi szempontból, hogy a *Morus* neve itt *epörgefa*, vagyis *eperfa*, mint a Dunától keletre, holott Dunántúl általános neve *szédérfa*. Különösnek látszik egy mogyorófajtának *hajagmonyaró* neve, holott ez másutt a *Staphylea pinnata* neve (l. Nyr 55:155, 63:88). Becses adat a *csömöszszagu-szöllő* 'illatos szőlőfajta'. Már a régi Tsz is közölte: *csomez-szagu* 'muskotály (szőlő)', de hely nélkül. Nagy Rózsa szerint a *csömösz* jelentése 'büdös banka'. Kérdés, nincs-e tévedés benne, mert az eddigi följegyzések szerint a *csimasz* és hangváltozatainak jelentése: 'poloska; cserebogár bábja; dohánygyökerét rágó féreg; árpa (a szemén)'. A MTsz is Középbárányában a *csömösz*-nek 'poloska' jelentését közli (Nyr 2:237). Kiss Géza az Ormányságból szintén, csak *csömöz* alakban (266).

Ki kell még emelnünk a kötetből Bárczi Géza cikkét: Jegyzetek a budapesti népnyelvről. Bárczi már a Magyar Népnyelv előző kötetében fölhívta a figyelmet arra a körülményre, hogy a nyelvjáráskutatások tervszerűen, de ok nélkül kerülnek a városok népnyelvének tanulmányozását. Ebben a cikkében pedig rámutat arra a jelenségre, hogy a főváros lakossága közt sok szászzer főny magyar anyanyelvű és jórészt vér szerint is magyar munkásság és kispolgárság foglal helyet, tehát ezek nyelvét sem rekeszthetjük ki a népnyelv fogalmából, hisz ennek szókincse egykor a magyar tájakból szakadt ki, és ha átmenetileg elkanyarodott is a magyar népi eredettől, oda törekszik vissza. A legérdekesebb pedig Bárczi meg-

állapításai közt, hogy még a megbélyegzett pesti jassznyelv is nagyrészen magyar népi eredetű, s nem is Pesten keletkezett, hanem minden valószínűség szerint az Alföldön.¹ Pest a 18. században, amely korból való első tolvajnyelvi szójegyzékünk, még csaknem teljesen német volt, a magyar népies észjárásra mutató szavak tehát itt nem keletkezhetek. Abban a korban a bűnözők társadalma vásárokon, útszéli csárdákban, pusztaikon fejtette ki tevékenységét, s tetemes részben a paraszti sorból kiszakadt szerencsétlenekből állt. Ezek a színmagyar emberek csak magyar gyökerű titkos nyelvet alakíthattak ki. Az előforduló, aránylag gyér elemek a bűnöző társadalom másik rétegének rovására írhatók, mely cigányokból, házaló üveges, muzsikus zsidókból, elzüllött diákokból és mesteremberekből, szökött pincérekéből, gyanus kupeczekből, utazgató hamiskártyásokból stb. került.

A kötet egyéb dolgozatai részben helynévi anyaggyűjtéssel foglalkoznak, részben a népnyelv alaktanához, mint a névszótövekhez és igeragozáshoz szolgáltatnak adatokat. Egy dolgozat a rokonságneveket gyűjti össze a hajdunánási nép nyelvében.

¹ A *kanafória* 'akasztófa' tolvajnyelvi szó magyarzatában valóban a 'gyanta' jelentésre kell gondolnunk, nem pedig csak a Szamoshátról idézett 'orvosság' jelentésre. A gyanta arra való, hogy a hegedüvonót dörzsöljék vele, az akasztófa kötele pedig a halálra ítélt nyakát dörzsöli. (Vö. Hanem aztán a vaskezü Ráday meg a töle tanult csendbiztosok végre mégis ráncbaszedték a betyárokat!... Az ilyenekkel egy cseppet se tehetőriáztak, hanem ha tetten kapták, keresztül rántották rajta a vonót. Szűcs Sándor: A régi Sárrét világa 60).

Gálffy Mózes a magyarbikali névszótöveket dolgozza föl ki-merítően. A *borjú ~ borjat, varjú ~ varjak* féle tövek közé helyesen sorolja a *fiú — fiam* szót, de nem helyes az a megjegyzése, hogy a szó töve *fi*, mert ez csak elvonás útján keletkezett, s nem áll az a fölfogás, hogy a *fiú ú-ja* képző (vö. Nyr 59:98). Hogy a *hiu — héja* „padlás” is ide tartozik-e, az még alaposabb megvilágítást követel. Mindenesetre ez is eredetileg *v-tövű* szó volt (vö. Nyr 59:97). A *bosszú — bosszant* párt azonban egyáltalán nem vonám ide, mert a főnév töve változatlan, az igében levő *a* pedig a képzőhöz tartozik. A *v-tövű* névszók közt rendkívül becses adat a 3. sz. névmás, amely ragtalan alakban *ű* és *ü*, az is kötőszó előtt azonban megőrizte eredeti *v-jét*: *Üv* is valami ízéj (t. i. rokona) náki (141 l.). Kovács Agnes szíves értesítése szerint a szintén kolozsmegyei Ketesden is *űv* is az „ő is”. Ezt a jelenséget már Viski is közölte a tordai nyelvjárásból: *övis* „ő is” (NyF

32:63). Nagyon fontos lenne annak a megállapítása, hogy ez az alakváltozat még milyen nyelvjárásokban fordul elő, mert még a régi nyelvből sincs rá adatunk, pedig nyilvánvaló, hogy megőrzött régiséggel van dolgunk. Eddigi ismereteink szerint csak az *övé, övék* birtokos névmásban őrizte meg eredeti *v* tövét.¹

Rendkívül érdekes Márton Gyula ismertetése a román nyelvatlaszmunkálatok történetéről és módszeréről, nemcsak azért, mert csatlakozik az eddigi kötetekben közölt finn és német néprnyelvtudató munkálatok ismertetéséhez, hanem azért is, mert buzdításul szolgálhat, ha már a románoknak is van nyelvatlaszuk, mi sem maradhatunk el mögöttük.

BEKE ÖDÖN.

¹ Szilágy m. Bogdándon már összekeveredett az *ő* is és *övis*. Hogy már *ő vis* szójjon valamit (Katona Imre mesegyűjt., Nagy K. Mihály 12:1, Allamtud. Int. Táj- és Népkutató Osztály).

NÉPNYELVI GYŰJTÉS

Népies növény-, állat- és csillag-nevek gyűjtése közben Csaba József csákánydoroszlói jegyző egyéb szótári adatot is küldött nemcsak a vasmegyei Csákánydoroszlóról, hanem másünnen is, elsősorban nyugati Vas megye ismeretlen nyelvjárásaiból.

A szövőszék részeinek nevei Csákánydoroszlóról.

fajsz: szövőszék,
margitt: „a széfpácákat huzza, nem eresztí a szérszámho”,
szérszám: „szietnyitya a fonalat szűs közbe”,
nyist: a szérszám húrozata,
feszittü: „szíelle feszíti a vásznat”,
borda: „ezze veri össze a fonalat; süríti a vásznat”,
vetülü: „ebbe van a csiévé”,

csiévé: „nádszálbu van: középe likas; gombolításná használlák”,

vetülü-picék: „fábu van, a csiévíbe van benn; ezen forog dolog közbe a csiévé”,

nyomati: „lábbe nyomgyák”,

hámfa: „a nyomatin van kiét hámfa, mazzagge van rákötvő a nyomatira allu, a szérszámra még föllü”,

vásznos durung: „ezen van a szorittukeriék (fogaskerékféle), meg erre pöndörödik a vászon is”,

szorittu keriék: „fábu van, niégy fülle”,

fonalas durung: „ezen luogg a margitt; erre van tekerve a fonál”,

vetü-ládo: „fövetiés megkezdé-
előtt ebbe raktyák a gombolago-
kat, tizenkiét fióktya van, min-
dénik gombolagnak egy-egy”,

vetü-lapicka: ezen vannak álfüzvő
a gombolagok fonalai,

vetüfa: „niégyszögletbe, liécékbü
van összeállítva; öt riéf büö-
siégü, a közepin gömbölü rud
van”,

szérszámtartu mazzag: „föllörü
tartya a nyistét”,

szérszámtartu durung: „ezén luogg
a kötözüfonál egy kis láncon,
még egy kapcsen ed darab sza-
lonna bordát besziroznyi; van
még rajta kiét csiga, még
niég orsuós-baba”,

fonalfövetü fogas: „ennek segítsé-
gíve tekerik a fonalat a fonalas
durungra”,

kezdüvászón: „ezén kezdik e a
szüést”,

dörgülüfa: „iharfábu csinyállák;
ezze dörgülik még munka közbe
a kiész vászondarabot, miég mi-
előtt a vásznos rudra ráteker-
niék; közbe-közbe ráköpnek és
aziér használlák, hogy a vásznat
megpuhicsák velé”,

szuógapáco: „a séffek rendezésiná
használlák”,

nyomati: „niégü liécbü van; munka
közbe lábbe nyomkoggyák”,

séffpáco: a fonalak között egymás
közleében fekvő lécek; „öt séff-
páco van: kiét *veziér-páco*, egy
szémpáco, kiét *elosztu-páco*”,

melldurung: a mell előtt fekszik;
„a vászon ezén csuszik a csuzu-
durung felé a vászondurungra”,

csuszudurung: „a melldurung előtt
fekszik”,

fürgetü: „kettüs, iékszerü fa, ez
tartya a vászondurung viégin
liévü szorittukereket, hogy az
vissza né szalaggyon”,

rozmarinafa: „a fonalasdurung
viégin liévü kisebb fa fogaske-
riék vagy *fonalfövetü fogas* sza-
bálozására szuógál; mazzag van
rákötvő; aziér hijjok rozmaring-
fánok, mer ha ollan embér niézi
még a fajsztot, aki nem ismeri,
aszt szoktok neki mondanyi, hogy

szagulla még, millen rozmaring
szaga van; ha most az odahajul,
mégrántyok a mazzagot és a roz-
maringfa orba üti az illetüt”,

tok: „niégyszögletés darabgya a
fajsznak, ennek a zaljábó van
beszerevé a borda”,

kismatula: „ollan, mind a fonál-
hajtu matula, csak kisseb; a
csiévülü rokka hajtya”,

csiévülü rokka: „a kismatula se-
giccsiégíve söndörgeti a pamu-
kot, vagy a fonalat a csiévire”,

kenyü-pad: erre áll a takács,
amikor keni a fonalat,

A szekér részeinek nevei Csá- kánydoroszlón:

macska: „a rud viégin van; vasbu
csinyállák”,

nyiéves: erre megy rá a rúd,
fürgetü: „a nyiéves hégýett van”,

águcs: „a nyiévesse égybe tarto-
zik; van niégü háttusu águcs is;

rakonca: „a fürgetübe van kiét
rakonca”,

nyujtu: „a fürgetü alatt van”,

nyujtukarika: „a nyujtun van”,

nyujtuszeg: „a nyujtukarikábo jár
a nyujtuszeg”,

uódal: „a szekiér mind a kiét
uódalán van egy-egy”,

lúöcs: „mindénik keriéktengüre
egy-egy lúöcs van szerezé”,

szekiér-farka: „a nyujtunak a
viégé”,

keriék: „a szekiérnek niégü kereké
van”,

küllü: „a háttusu keriékbe tizen-
kiét, a zelsübe tíz küllü van”,

keriék-puska: „a tengü forog
benné”,

keriék-szögek: „a tengük viégin,
a tengülikakban van”,

juha: „a fürgetü szalad rajta”,

hasluó: „a zuódalakon van”,

keriék-sín: „a kerekékre van va-
suóva”,

sránlo: „a szekiér háttuláro van
kötvő”,

kocsikas: „fuszavasszübü kötik és
szekiér elejibe még a háttulába
tészik, hogy a krumpli kü né po-
tyoggyon belüllő”.

Közlí BEKE ÖDÖN

A NYELVŐR HÍREI

Ebben a rovatban a magyar nyelvstudomány és nyelvmuvelés fontosabb és érdekesebb híreit közöljük, ugyanitt igyekszünk följegyezni a magyar idoszaki sajtonak nyelvstudományi kapcsolatu közleményeit.

R. M.

Veszteségeink. Balassa József, aki a nyilas terror áldozataként halt meg, és Vikár Bélán kívül ugyane kor áldozatai lettek Kúnos Ignác, akit a nélkülölések vittek sirba, Kardos Albert, aki deportálás alatt hunyt el, és Elek Oszkár, aki a felszabadulás után halt meg. Róluk és egyéb veszteségeinkről külön fog a Nyelvőr megemlékezni.

S. O. S. Az Uj Idők, Fodor József hetilapja 1946 március 23-i (52. évfolyam 12.) számában Déry Tibor vezércikke S. O. S. címmel hatalmas szöveget intézett a közönséghez a magyar nyelv érdekében. „A magyar nyelv kiált segítségért” írja. „Ha nem hallgatjuk meg, elpusztul”. Lángoló szavakkal ostromozza Déry Tibor kitűnő cikkében a magyar idoszaki sajtó felszínességeit, magyartalanságait, hibáit. Azt indítványozza,

hogy az írók és újságírók létesítsenek önvédelmi szervezeteket a nyelv, azaz a nemzet méltóságának megvédésére. „Igyekezzenek — írja Déry Tibor magához téríteni a nemzet elalélt nyelvi lelkiismeretét, amely ikerestvére az erkölcsi érzésnek.” Erdekes, hogy Déry Tibor ötlete már többször felmerült a nyelvstudomány történetében. Több mint negyven éve, pontosan 1903 június 2-án Behaghel Ottó vetette fel a بورسзói egyetem aulájában, s régebben Ranke, a híres történetudós hasonlót követelt Bismarcktól. Voltaképen ennek a célnak szolgálatában alapították volt a francia Akadémiát s jórészt a miénket is. Mindez Déry Tibor helyes gondolatának életszerűségét bizonyítja.

A Rádió 1945. évi programján a nyelvstudományi kapcsolatu előadások közt megemlítjük Halász Gyula: Édes anyanyelvünk című előadássorozatát, továbbá Rubinyi Mózesnek magyar nyelvstudósokról szóló tanulmányait (Balassa Józsefről, Vámbéry Arminről) amelyek Rubinyi régebbi Rádió-ciklusának (Révai Miklós, Verseghy Ferenc, Budenz József, Szarvas Gábor) folytatását adják.

TARTALOM:	Oldal
A hetvenedik évfolyam elé (A szerkesztőbizottság)	1
Emlékezésdek:	
Balassa József (Altai Rézső)	2
Vikár Béla (Gombos László)	5
Ertekezések:	
Beke Ödön: A magyar szókincs történetéhez	9
Fokos Dávid: A főnév mint tulajdonságjelző a mongolban	13
Gombos László: Orosz nevek latinbetűs helyesírása magyar szövegben	21
Szemle: A társadalmi érintkezés nyelvi formái (G. L.)	23
Emlékezés Kalotaszegre (Bokor Imre)	24
Táncsics Mihály nyelvmuvelő munkássága (Zsoldos Jenő)	25
Nyelvmuvelés: Fuss vagy firess! (F. D.) — Német szellem, magyar szó.	
Quisling. Átállít, átállítás (B. Ö.) Pusztló magyar szavak	27
Magyarázatok: Favágó és vízfordó (Fokos Dávid). — Ágyú. A kettősszám használatához. Búvájos. A névmás értelmezője, Közéllátás (Beke Ödön)	29
Könyvekről: Magyar Népnyelv (Beke Ödön)	32
Népnyelvi gyűjtés. A szövöszék és a székér részeinek neve Csákánydoroszlón (Beke Ödön)	
A Nyelvőr hírei	36

Felelős szerkesztő: Beke Ödön dr. (XIV. Stefánia-út 13/a.)
Felelős kiadó: Gombos László dr. (VI. Rózsa Ferenc-u. 111.)

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR, SIMONYI ZSIGMOND és BALASSA JÓZSEF FOLYÓIRATA
AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

Az Egyesület címe: Budapest, VII., Elemér-utca 41.	SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: BEKE ÖDÖN, FOKOS DÁVID, GOMBOS LÁSZLÓ, RUBINYI MÓZES	Ezében négyzet jelenik m. e. összesen 10 ívén
--	---	---

KIADJA: SZIKRA, BUDAPEST, VI. RÓZSA FERENC-U. 111. T.: 120-710, 126-630

A NYELVTUDOMÁNY TÁRSADALMI TUDOMÁNY

Irta Gombos László

A demokrácia gondolatának megerősödése magával hozza, hogy a különböző nyelveket beszélő emberek nem akarnak a másokban idegent látni, egymást megbecsülni igyekeznek, keresik egymásban az embert, embert, akinek hasonló gondolatai, gondjai, szenvedései, küzdelmei, célkitűzései vannak. A nyelvek nem választhatnak el bennünket egymástól. Ha emberek a határokon át kezüket nyujtanak egymásnak, nem akadályozhatja meg ezt a kézfogást a közös gondolatnak különböző nyelvi formája. Így érezzük, de semmi sem akadályoz meg bennünket viszont abban, hogy műveljük saját nyelvünket, amelyen a magyarság legjobban érti meg egymást, amelyen a legtermészetesebben tudunk egymással érintkezni és amelyen a legjobban tudjuk kifejezni gondolatainkat az egész haladó emberiség számára.

Nyelvtudomány és nyelvművelés nem azonos fogalmak. Művelheti, csinosíthatja anyanyelvünket mindenki, akinek egészséges a nyelvérzéke, aki tud magyarul, tekintet nélkül arra, hogy foglalkozott-e nyelvtudományi kérdésekkel, viszont természetes az is, hogy a nyelvtudományi iskolázottság, a nyelvtörténet, a népnyelv tanulmányozása, a fejlődés törvényszerűségeinek ismerete elmélyíti nyelvművelő munkánkat.

Az utóbbi esztendőök zavaros fogalmai, zavaros eszméi zavaros nyelvi kifejezéseket szültek. Ugyanazon a kifejezésen a társadalom különböző egyedei mást és mást értenek. A

fogalmak tisztázódásának, a gondolkodásmód tisztulásának fogalomzavartól felszabadult egyenes, világos, értelmes magyar beszédet kell eredményeznie. A nyelv a népnek, a mind egységesebbé, osztatlanabbá váló társadalomnak a tulajdona; neki kell ápolnia, védenie. A nyelvtudomány művelőinek észrevételeire felfigyel a társadalom, a nyelvtudósok pedig velük együtt nem tévesztik szem elől a társadalom többi tagjainak, a társadalom egészének nyelvalkotó munkáját. Ebből a szempontból is időszerű a nyelvtudomány és nyelvművelés fokozott munkája, mely az újjáépítés nagy művének egyik részlete. Különösen időszerűvé válik még a nyelvtudományi munka tudományunk metodológiai felfrissítése esetén: akkor ha lehetővé tudjuk tenni, hogy a szigorú tudományosság talaján maradvá, a haladás eszméjét, a legégetőbb tudományos kérdések tisztázását sikerül munkásságunkkal segítenünk. Metodológiai fordulatra van szükség, mely nemcsak időszerű, hanem időálló is. Ehhez az kell, hogy tudományunkat megfelelő helyére állítsuk a tudományok rendszerében és megtaláljuk azt a módszert, mely az így felfogott és helyesen értelmezett célszerűségek, célkitűzések megoldására alkalmas.

A nyelv fejlődésének vizsgálata igen érdekes; az utóbbi időben sokat is beszéltek róla, sőt mintegy a felfedezés diadalával hangoztatták a nyelv élő, fejlődő voltát, organizmusjellegét. Sokkal kevesebbet beszéltek viszont a társadalom fejlődéséről, a népek haladásáról és egyáltalában semmit a nyelvről úgy mint a társadalmi fejlődés egyik kifejezőjéről. A múlt század végén és századunk elején nagyon szívesen tárgyalták a természettudományokat egymástól függetlenül és ez az elkülönítő eljárás és szemlélet érvényesült a levitézlett látásmódot jelölő „szellemtudományok“ elnevezés mögött felsorakozó tudományok esetében is, ez nyomta rá bélyegét a „szellemtudományok“ módszerére. A „szellemtudományok“ néven ismeretes tudománycsoportnak — mint világosan láthatjuk — kétségtelenül a társadalom fejlődésének különböző oldalról való megvilágítását köszönjük. Így a történelem, gazdaságtan, irodalomtudomány, néprajz* és húzzuk alá a *nyelvtudomány* is a társadalmi tudományok egy-egy tagjának tekinthető.

Mint ahogy a társadalom fejlődésében mutatkozó kétségtelen haladás és a fejlődés mikéntje a történeti tanulmányozásból, gazdasági ismeretekből, irodalmi művek értékeléséből, néptanulmányokból levonható tanulságból derül ki, ugyanúgy a társadalom fejlődésére világot vetnek a szavak-

* A néprajz értékeléséről, megméréséről máshelyütt szöölök.

ban, kifejezésekben, szólásokban megőrződött és a termelőviszonyokra, a társadalom fejlődésére jellemző történetek és szokások. A társadalom fejlődésének más tudományok eljárásaival megismert képe nélkül viszont sok nyelvi jelenségre nem tudnánk kielégítő választ kapni. A társadalmi fejlődést a maga összességében kell látnunk; az egyes társadalmi tudományokat szigorún elhatárolni egymástól merénylet a tudományok és maga a társadalom ellen. A nyelvnek és társadalomnak egymáshoz vonatkoztatása nélkül a nyelvtudomány épülete a levegőben lóg. A nyelv mint organizmus nem élhet, nem fejlődhetik a fejlődő társadalom nélkül és meg nem ismerhető az azt beszélő embercsoportok fejlődésének figyelmen kívül hagyásával. A társadalom fejlődik osztatlansága felé, viszont a nyelv fejlődése sohasem lehet öncélú. A nyelv úgy fejlődik, hogy a legfejlettebb társadalom kifejezésére is alkalmas lesz. Nincs nyelvtörténet a nyelvet beszélők története nélkül. Közelebb kell kerülnünk az emberekhez, akik a nyelvet aszerint beszélik, amint a társadalom fejlődése folytán belső stílusukban is előre haladnak.

Kétségtelen dolog, hogy egy nyelvnek más nyelvterületbe ékeledése erősen befolyásolja a nép gondolkozásmódját és így a nyelv változását, de néha egy népnek az országhatárok által elszakított, de hasonló társadalmi körülmények között élő rétegének nyelve közelebb áll egymáshoz, mint egyazon terület különböző társadalmi rétegeié vagy egyazon ország különböző társadalmi csoportjaié. Áll ez a magyar nyelvtudományra és a finnugor nyelvészet egészére. A magyarság rokonnépeinek megismerése nélkül magyar nyelvtudomány alig művelhető. A finnugor népek életében végbenemő társadalmi változások figyelembevétele nélkül nem művelhető a finnugor nyelvtudomány. Le kell végleg számolni azzal, hogy a magyar nyelvterületen, tisztán nyelvi anyagon való okoskodással ilyen problémákat megnyugtatón megoldhassunk. A legutóbbi időkig primitív fokon élt finnugor népek nyelvének megismerése, ha lehántjuk róla ez ismereteknek birtokában, a reárákódott rétegeket, közelebb visz bennünket a legrégibb emberi tudatformák és társadalmak megismeréséhez. Így lesz a nyelvtudomány a lélektannak is — a társadalom megismerésében is nélkülözhetetlen tudománynak — segítségére.

Fel kell hagynunk az esetlegességen alapuló munkával a nyelvtudományban, rendszeres gyűjtést kell szerveznünk a határokon belül és a határon túl, az egész magyar nyelvterületen; meg kell ismerkednünk a finnugor népek ilyen tevé-

kenységével és ha lehet, részt kell vennünk a rokonépek gyűjtő munkájában.

A feldolgozás módját illetően meg kell végre szabadulnunk az indogermanisztika egyoldalú utánzásától. Meg kell ismernünk azokat a módszereket, melyek a fejlődésnek valóban helyes megismeréséhez vezetnek és alkalmaznunk kell azokat.

A most elmondottakhoz négy, szorosan összefüggő, de egymástól függetlenül is megálló tanulmány fog csatlakozni:

1. A nyelvtudomány a Szovjetunióban.
2. A dialektikus materializmus és a nyelvtudomány.
3. A dialektikus materializmus alkalmazása a magyar nyelvtudományban.
4. A finnugor nyelvészet és a társadalmi fejlődés módszeres vizsgálata.

„Valóban jelentős értékeket csak az a kulturális törekvés eredményezhet — mondja Keresztúry Dezső —, mely a magyar élet és lélek igényeiben gyökerezik és amelyik ugyanakkor a nagyvilág korszerű szempontjait is minden erővel érvényre juttatja.“ A magyarság tudományosságának minden eszközével is kívánja szolgálni a fejlődést. Ehhez meg kell ismerkednie a haladás törvényszerűségeivel. Ma már nincs akadálya annak, hogy azt a módszert, amely a Szovjetunióban érte el virágzását és amelynek megismerésének lehetőségét eddig elzárták előlünk, immár megismerhesük és értékesíthessük.

Nyelvtudományunk valóban rendkívül értékes munkákkal dicsekedhet és így tudományunk módszerbeli megújítása pezsgő életet hozhat a nyelvtudományi intézetek falai közé; a szeminárium feladatok terméketlen témáinak gyökerében változhat meg, új témakörök születnek, amelyeken érdemes dolgozni és melyekben kedvet lel a kutató. A magyar nyelvtudomány komoly fejlődés előtt áll és hasznosan fog közreműködni az egész emberiségnek a társadalom megismerésére és fejlesztésére törekvő munkásságában.

BÖLÖNI GYÖRGY: Hallja kend Tácsics

Az író az igaz magyar szemével és szívével fordul Tácsics kora felé. A problémák megoldásai a mai magyarok kérdéseire adnak választ, tanulságai a mai magyarokat kötelezik. Egykorú képekkel. (Második kiadás.) Alapára 25. — P

Szakra kiadás

A FŐNÉV MINT TULAJDONSÁGJELZŐ

A MONGOLBAN

(Második közlemény)

Írta Fokos Dávid

A mongolban is — miként láttuk — az anyagnévi jelző általában alapalakjában, tehát külön képző alkalmazása nélkül használatos, de bizonyos esetekben mintha egy *-n*, *-ŋ* melléknév-képzőt találnánk a melléknévi jelzőül használt anyagnév végén

Igy a dahurban rendszerint a képző-nélküli alapalak. használatos, azonban mellette nazális-végű alakok is előfordulnak. Poppe dahur szójegyzéke szerint (bár állapítsuk meg, hogy a szövegek mást mutatnak; l. fent): *altā* jelentése 'золото', de *altān* 'золотои' | *torgō* 'шелк' ('selyem'), de *torgōn* 'шелковый'. Viszont *mōd* jelentése 'дерево' és 'деревянный', *mūngū* jelentése szintén főnévi és melléknévi: 'серебро' és 'серебряный' | *tūmūr* is 'железо' és 'железный'.

Hasonlót látunk a *khalkha*ban:¹ *tsārs* (irod. mong. *čagasun*) papiros: *tsārsn* 'бумажный', *mōngū* (irod. mong. *mōngūn*) 'ezüst, pénz': *mōngū* 'серебряный', *altā* (irod. mong. *altan*) 'arany': *altū* 'золотои', *modō* *-mod* (irod. mong. *modun*) 'дерево': *modō* 'деревянный'. (Természetesen nem anyagneveknél is: *sarā*, irod. mong. *saran* 'месяц': *sarā* 'мессячный, лунный', pl. *sarā* *aerēl* 'мессячный, лунный луч' | *ēldžīa*, *ēldžīgē*, irod. mong. *ēldžigen* 'осел': *ēldžīgē* 'ослиный'.)

Már az irodalmi mongolból idézett alakok is mutatták, hogy ez a szóvégi nazális a *tőhöz* tartozik, ill. tartozott. A *kalmük*-nyelvjárásban pl. ma is *altŋ*, *mōngŋ*, *modŋ* a fent idézett anyagnevek »nominativusa«; hasonló a helyzet egyes burját nyelvjárásokban. Más mongol nyelvjárásokban azonban ez a tövégi nazális elenyészett, pl. *khalkha* *altā*, *mōngū*, *modo*. A ragozás folyamán ez a tövégi nazális egyes alakokban megmarad, más alakokban hiányzik. Pl.

khalkha modo, burj. *modon*, kalm. *modn* 'fa':

A)	acc.	<i>khalkha modig</i>	burj. <i>modiji</i>	kalm. <i>modig</i>
	instr.	« <i>modōr</i>	« <i>modōr</i>	« <i>modār</i>
B)	gen.	« <i>modonī</i>	« <i>modonoi</i>	« <i>modnū</i>
	abl.	« <i>modonōs</i>	« <i>modonhō</i>	« <i>modnūs</i> .

A *khalkha*ban élőlényeket jelölő egyes főneveknél kivételesen

¹ Vladimircov: Сравнительная Грамматика монгольского письменного языка и халхаского наречия 333, 352.

megmaradhat a tövégi nazális; a dahurban sehol sem jelentkezik a nazális.¹

(Az urgai khalkhában van *moḥ*: *modwū*, *modör*, de *moḥ*: *modnī* is,² a mogulban a *morin* 'ló' accusativusa *morinū*, instrumentalisa *morinār*.³)

A nazális tehát a töhöz tartozik. Mi lehet az oka annak, hogy egyes nyelvjárásokban olyan differenciálódás állott be, hogy a főnévi (abszolút) alak nazális-nélküli, a melléknévi alakra pedig jellemzővé vált a szóvégi nazális?

Ezzel kapcsolatban Poppe a következőt jegyzi meg.⁴ Az egyenlőrangú mondatrészek összekapcsolásakor a mongolban csak a második tag kapja a ragot; ilyen esetben a burjátban az első tag végén nem jelentkezik a tövégi nazális; pl. *šulūr* 'kő', *modon* 'fa': *šulū modör* 'kövel és fával', de: *šulūr modör* 'каменным деревом' ('köves fával'); ugyanígy kalm. *mod tšulūgār* 'деревом и камнем', de: (ha logikailag értelmetlen is) *modn tšulūgār* 'деревянным камнем' ('fából való kövel, fás kövel').

Ramstedt⁵ kifejti, hogy az urgai khalkhában a szóvégi nazális végigmehet az egész soron 0 foktól *ŋ*-ig. »Demnach — folytatja — haben viele nomina, die ursprünglich auf *n* ausgehen, diesen letzten laut vollkommen eingebüsst...«. »In der mitte des satzes, wenn mit dem folgenden worte eng verbunden, tritt der ursprüngliche *n*-laut wieder auf.«⁶ Nem jelentkezik ez a nazális, »wo die worte als von einander völlig unabhängig aufgefasst werden, z. b. ... *məŋgâ-dzōs* 'gewogenes silber und münzen' aber *məŋgân-dzōs* 'silbermünze' u. a. Wie aus den beispielen hervorgeht, liegt es sehr nahe, die unnasalierten varianten als substantivisch, die nasalierten als adjektivisch aufzufassen. So wurden sie mir auch von den sprachmeistern erklärt. Man hat jetzt im kh U. solche »adjektiva« oft gebildet, wo sie früher nicht vorhanden waren. Z. b. von *šil* 'glas' und *šur* 'koralle': *šiləm-bāgēši* 'ein gläsernes schloss' und *šurwŋ-χālgn* 'ein tor aus korallen'.⁷

Vö. Vladimircov⁸: kh. *šil* (irod. mong. *šil*) 'стекло': *šillē*

¹ L. Poppe: Основы, оканчивающиеся на *n* в монгольских языках (Советское Языкознание I: 169—171), Poppe Dag. 139.

² L. Ramstedt: Das Schriftmongolische und die Urgamundart 31.

³ L. Ramstedt: Mogholica 59; l. még uo. 48-9.

⁴ Советск. Языкозн. 1: 170.

⁵ SU. 30-31.

⁶ Uo. 42.

⁷ Uo. 42.

⁸ I. m. 354.

'стеклянный', *šillēn terēg* 'карета; дословно: стеклянная повозка)' | *šur* (irod. mong. *širū*) 'коралл: *šūrū* 'коралловый', *šūrūn ḡālāg* 'коралловые ворота'. A *dahurban* is: főnévileg (abszolút használatban): *džarā* 'hatvan', *goarwā* 'három' ~ melléknévileg: *džaran*, *goarwan*, pl. *džarān nogoīn* '60 kutyájuk', *goarwān ḡaḡrā* '3 tyúk'.

Ramstedt is, Vlamidircov is e jelenség magyarázatában mondatfonétikai okokra (sandhi-jelenségre) céloz; ez a nazális bizonyos szintaktikai helyzetben jelentkezik és idővel az utána következő szóval való szorosabb (jelzői) kapcsolat jelölésére szolgált².

Persze gondolhatnánk itt is a genitivusos birtokoszerkezeteknek bizonyos hatására (vö. mogh. *ḡali ḡutīni bi* 'das ist eine blecherne Dose', 'pléh doboza', l. fent; ilyen szerkezetek jelöletlen birtokos összetételeknek is foghatók fel, vö. kalm. *talv bulug* 'Steppenquelle' KWb. 59, és így is kerülhettek a gen. hatása alá).

Azonban már az eddigiek meggyőzhettek bennünket arról, hogy a mi kérdésünk szempontjából (hogy t. i. pusztá főnév-e az anyagnévi jelző a mongolban úgy, mint a fgr. és a török nyelvekben vagy pedig képzővel alkotott melléknév-e, mint pl. az indo-európai nyelvekben) az -n végződés eredetének eldöntése egyáltalában nem fontos. Mert akárhogy áll a dolog: akár sandhi-jelenséggel van dolgunk, akár a tőhöz tartozott eredetileg ez a végződés, akár analógiás úton került az -n ezekbe a kapcsolatokba³, kétségtelen, hogy a mai nyelvérzék ezekben a végzésekben melléknévi képzőt lát és ezeket az anyagnévi jelzőket mellékneveknek fogja fel.

De másfelől kétségtelen az is, hogy eredetileg az anyagnév minden képző nélkül szolgált tulajdonságjelzőül, ahogyan ma is pl. a *tömör*, *tömr* 'vas' féle anyagnévi jelzőkben sehol sem szerepel melléknévi képző.

Az -n végződés mint denominális melléknévképző az anyagnévi jelzőkben a mongolban is, éppúgy mint a fgr. nyelvekben 1. az ősi szerkezet rovására elterjedt későbbi fejlődés eredménye, és 2. itt is az együvé tartozó syntagmának külső jelö-

¹ Poppe Dag. 144.

² Feltűnő a burj. *uhaḡ ügei* 'воды нет', 'вода отсутствует', de melléknévileg: *uha ügei* 'бесводный' Poppe: Советск. Язык. 1:171. — Ez a magyarázat persze ellenkezik Ravilának fent idézett felfogásával (az -n-es alak nagyobb önállóságáról FUF. 27:84), amelyet pedig a fgr. nyelvekre vonatkozólag helyesnek kellett találnunk.

³ L. még Ramstedt: SU. 31, Mogh. 49, Radloff: Phon. 192-3, Ravila: FUF. 27:84-5, stb. — Legújabban Ligeti Lajos két ízben is foglalkozott ezzel a még mind a mai napig tisztázatlan kérdéssel: a M. Tud. Akadémiában és a Körösi Csoma Sándor Társaságban tartott előadásaiban.

lése lett a rendeltetése, feladata. Hogy itt külső hatásokra is lehet gondolni, nem lényeges ebből a szempontból.

Ügylátszik azonban, hogy míg a fgr. nyelvekben a képző alkalmazása eredetileg azt a célt szolgálta, hogy a hozzátartozó (sokszor a megelőző) jelzőhöz (ill. jelzőként használt szóhoz) kapcsolja szorosabban az anyagnévi jelzőt, tehát a — bár egyébként egységes — jelzős szólamban bizonyos tagolást eredményezett, és csak későbbben alkalmazták egyszerű és teljesen egységes jelzői syntagmában, a mongolban — legalábbis egyelőre a rendelkezésünkre álló csekélyszámú adatból,¹ kevés megfelelő szövegből erre következtethetünk — a képző alkalmazásának, az anyagnévből képzett melléknév alkalmazásának az volt általában a rendeltetése, hogy az anyagnévi jelzőnek az őt követő jelzett főnévvel való szoros kapcsolatát emelje ki (ahogyan általában az ural-altái nyelvekben a jelzős kifejezés egységes szólamot alkot). De akár a fgr. formát (az osztj. *ruš-kartj...* '[gyöngye vas] pikkelyes páncél' féle szerkezeteket) nézzük (amelyekben a képzős anyagnévi jelző a megelőző, jelzőként használt szóval alkot szorosabb egységet, de amelyek mellett *kewən sempj...* '[közsemű] hét vichli'-féle kapcsolatok is előfordulnak), akár pedig a mongol *šilam-bāšī* '[üveg-vár]' kapcsolatokat vizsgáljuk: közös vonás a képző alkalmazásában az, hogy a képző segítségével bizonyos tagolásra törekszenek, ezzel az eljárással a képzős anyagnévnéket a hozzátartozó szóval való szorosabb egységet emelik ki. (Ezenfelül természetesen a képző egyúttal jobban érezteti az anyagnévnéket melléknévi jelzői szerepét).

Foglaljuk össze fejtegetéseink eredményét:

Az anyagnevet a mongolban is valóságos melléknévi értékkel más főnév tulajdonságjelzőjéül használják, éppúgy, mint a finnugor és a török nyelvekben.

¹ A kalmük példák száma megfelelő ugyan, sőt tetemes, de éppen ez a nyelvjárás nem tesz különbséget főnévi és melléknévi alak között.

TÁRSADALMI SZEMLE

A Magyar Kommunista Párt tudományos havi folyóirata

Foglalkozik a társadalomtudomány, közgazdaságtan, a hazai és nemzetközi politika, a kultúra főbb kérdéseivel. • Tanulmányok, szemlék, könyvismertetések.

● A folyóiratban a legkiválóbb közírók cikkeivel találkozhat az olvasó. ● Főszerkesztő: Dr. FOGÁRASI BÉLA egyetemi tanár.

Kapható minden könyvkereskedésben.

Egyes szám alapára P 2—

Kiadóhivatal: SZIKRA, BUDAPEST, VI., RÓZSA FERENC-UTCA 111.

NÉPNYELVKUTATÁS ÉS SZÓTÖRTÉNET

Irta Beke Ödön

Nem ismerjük saját édes anyanyelvünket. Sem őseink nyelvét, sem a mai népnyelvet. Van háromkötetes Nyelvtörténeti szótárunk és egykötetes Oklevélszótárunk, de ezek megjelenése óta hány régi könyv került elő, melyek szóanyaga még nem kerülhetett szótározásra, s mennyi kiadatlan nyelvemlék van még levéltárainkban, melyekről azt sem tudjuk, milyen kincseket rejtenek magukban. De még kimeríthetetlenebb a népnyelv. Mit jelent az a kétkötetnyi Magyar tájszótár, ha nincs még tíz vagy húsz olyan szótárunk, mint Csúry Szamosháti szótára. Hisz minden vidék, szinte azt mondhatjuk, minden falu és város nyelve egy-egy külön nyelv, melynek szókincse jelentős mértékben eltér az irodalmi, sőt még a köznyelv szokászatától is. Különösen nagyfontosságú a határvidékek és a szigetnyelvjárások alapos felkutatása, mert bennük számtalan régi szó rejlik, olyanok, melyek csak legrégibb nyelvemlékeinkben fordulnak elő, sőt némelyik még ott sem, s régiségüket éppen egymástól távoleső vidékeken való előfordulásuk bizonyítja. Ilyen nyelvjárások többek közt Sopron, Vas, Zala megye, a Drávamellék, Baranya, Sárköz, Szigetköz (ennek mosonyi részét egyáltalán nem ismerjük), Csallóköz, Sárrét, Nyitra, Hont, Nógrád, Heves, Gömör, Sáros, Zemplén, Bereg, Ugocsa, Szatmár, Szilágy, Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód, s a többi erdélyi megyék, különösen a Székelyföld, továbbá Moldva, Szlavónia magyar nyelvjárásai. Sajnos az évtizedek egész sorát hagytuk kihasználatlanul, s most sokkal rosszabb viszonyok közt kell pótolnunk, ami még egyáltalán pótolható. A magyar nyelvtudomány minden munkásának tudomásul kell vennie, hogy tudományunkat csak új anyag gyűjtése viheti előbbre. S ebben nemcsak a nyelvészek vehetik ki a maguk részét, hanem mindenki, akit nyelvünk és irodalmunk érdekel. Mert a népnyelv megismerése nemcsak a nyelvtudomány szempontjából fontos. Gondoljunk csak Móricz Zsigmond és Tamási Áron regényeire és elbeszéléseire, milyen színes ezek stílusa éppen azért, mert a nép nyelve jelentkezik műveikben. Nem lehet olyan magyar tanító, tanár, pap, jegyző, orvos, állatorvos, és senki, aki a néppel közvetlen érintkezésben él, hogy ne tudna e téren sokat tenni. Vegyünk csak példát nagyszerű rokonainktól, a finnektől, akik egy-egy vidékre külön gyűjtőket küldenek több évre, ellátva őket fényképező gépekkel, fonetikai készülékekkel, grammofonnal stb. De kívülük még külön szaknyelvi gyűjtők is járják az országot, akik egy-egy foglalkozás szókincsét gyűjtik, így a hajózás, vadászat, halászat, malmok, földművelés, építkezés, szövés-fonás, mesterségek szavait, szerszámok,

növények, állatok, csillagok stb. neveit. S hogy mily sokat várhatunk a nép nyelvének alapos föl kutatásától, arról tanuskodjanak az alább közölt szótörténeti nyomozások.

Alamizsna és elemőzsia. Köztudomású, hogy ez a két szó eredetileg azonos volt, s végső forrása a görög-latin *elemosyna* volt (vö. Asbóth Izv. VII. 4: 298, EtSz, Beke Nyr 62: 22). Mint rámutattam, egy 1653-i adatban az alamizsnának van *elemőzsia* alakja. A baranyamegyei Kopácson viszont az elemőzsia fordul elő *alamizsna* változatban: És ú is ugyan csak addig a zutig elutazott, arra a hejre, ahol a bátya *alamizsnázott* (Farkas János meséje, 242. sz. 6. l. Katona Imre gyűjtése, Államtud. Int. Táj- és Népkutató Oszt.). Valószínűnek tartom, hogy a köv. meserészletben is elemőzsia az alamizsna jelentése: Ő ément a kirájhoz, hogy ott inkáp kap éty kis eleséget vagy *alamizsnát* (Szilágy m. Bogdánd, Katona I. gyűjt. uo. Kürti LM. 4: 20).

Boldog. Ismeretes, hogy a *boldog* mai jelentésén kívül gazdagot is jelentett. A régi nyelvből csak egy adatot idéz erre az EtSz Magyariból, a népnyelvből kettőt. Az egyiket már a MTsz közölte Göcsejből, a másikat a Nyr közli Csík megyéből (*bódog*, *gazdag* 26:331, *elbódogodott*, *meggazdagodott* 28:163). Úgy látszik, ez a jelentés Észak-Magyarországon is használatos, mert Pintér palóc meséiben is megtaláljuk: A királyi palotába mindē heetēn háromszol lész tolyúfosztás, ott *szēgeen-baódog* mellejēhhetyik (99). Valószínűleg a következő mesében is, *gazdag* a *boldog* jelentése: Ha tē *buódog* embēr akarsz lēnni, līgy orvos (Veszprēm m.) Adásztevel, Bodolay Géza gyűjt., Államtud. Int. Táj- és Népkut. Oszt. 29. l.). A szēgiény embēr akkó má *buódog* lētt (31). *Buódog* lētt a szēgién embēr a tudománya után (uo.). A származék *megboldogul* ige jelentése is, *meggazdagszik* egy bátorligeti mesében (Szabolcs m.): Mingyár a hajábul *megboldogultak*, mer mingyár nyirogatta a haját, hurcolta a városba erre-arra, sok kincseket kapott érte (Ortutay: Fedics Mihály mesél 114. A gyerekek aranyhajáról van szó). A boldogság bizonyára gazdagságot jelent a köv. meserészletben: Neköm nem kellött a boldokság, fényös palota, jobb a füstözs gunyhó (Baranya m. Kopács, Katona I. gyűjt. 41.)

Bűbájos. Ma a köznyelvben a *bűbájos*, *bájos* rendkívül szépet, kedvest jelent, eredeti jelentése azonban *varázsló* volt. Pl. Calepinusnál (1590): *incantator* — *Bwbáios*; *magicus* — *oerdoengoes*, *bwebayos*; *saga* — *Bw baioškantānes* (a. m. kanta ires) *kofa*; *triuenefica* — *oerdoengoes*, *bwe baíos*, *bozorkany*. A népnyelvben¹ ez a

¹ Arany János is használja népies tárgyú elbeszélő költeményeiben, pl. A bajuszban: E bűbájos fürdölében Nő meg a György bajsza szépen.

jelentés ma is megvan, pl. *bűbajos* 'ördögös, boszorkányos, varázsló' (Csúry. „Szamosháti szótár"); *bibályos* 'varázsló, kuruzsló' (*bibályoz* 'varázsol, kuruzsol' Heves m. NyF 16:45); *bűbajos asszony* 'gyógyító asszony' (Hódmezővásárhely, Kiss Lajos: A szegény asszony élete 171, 345); De a *zasszony* egy *bűbajos boszorkány* vót (Zemplén m. Sára, Dégh Linda gyűjt. 209, Államtud. Int. Tájé. és Népkutató Oszt.). Ott ül egy nagyon csúnya, nagyon öreg *bűbajos asszony* (UMNGy 4 : 84). A vén *bűbajos asszony* (uo.). Má reggelre, mikor a *bűbajos asszony* asztalhoz ült, ottvót a friss cipó (89). Egy vén *bűbajos boszorkányasszony* (104). *Bibajosok, boszorkányok, gonoszok, mutassatok meg az én kedvesemet* (243). Egy vén *bibajos öregasszony* (3 : 271). A vén *bibajos* bábának az állattjai mint a lovatat, mint magadat fölemésztenek (4 : 142). Vót itt egy *Bibajos-asszon*, ez az Ördögös vénasszon asz monta (Temesköz, Kálmány: Hagyományok II. 26). János maj csak nagyobb *bibajos*, mint én (37). Kimönt az erdőbe, kijabálta, hogy ki tanítaná meg űtet *bibajosságra*. Akkó a fődbü főgyütt egy *Bibajosasszony*, kék szöme vót neki, aszonta, ű mögtaníttya (I 58 Magyarszentmárton). Az *i-s alakot* már az OklSz idézi 1588-ból: Tolwayok paraznak *bibaosok* es egyeb fele latrok.

Csigáz. CzF. szerint átvitt értelemben: valamit megfeszít, túlzólag erőltet, pl. *csigázni a barmot nagy teherrel*, vagy rossz útban. A csigázás azonban itt már kínzást jelent, s ez, tudjuk, a régi kínvallatás emléke (Tolnai MNy 9 : 197, Kertész: Szokásmondások 224). A MTsz Nagykállóról csak a *megcsigáz* igét közli 'elbágyaszt' jelentésben, s ez meglehetősen távol esik eredeti és átvitt értelmétől. Megvan azonban 'kínozt' jelentése is egy palóc mesében: Vaót annak a veen boszorkának egy lyánya, a má szeretett vaóna szabadaónyi az annyátaó, hogy im nagyao *csigázta* eőt (Pintér Sándor: A népmesékről 113).

Csík. Mészöly a csík halnevet azonosítja a *sík* melléknévvel, s nézete szerint a csíkkal eredetileg *sík-hal* volt, mert „a csíknak az a jellemző tulajdonsága, hogy csúszós, síkos, *sík*“ (SzegeF 1 : 226). Ezt a nézetet megerősíti a csík, *csíkvíz* 'állóvíz' adavidéki (Bács m.) tájszó (NyF 37:21), amely valószínűleg azonos a *sík*, *síkvíz* szavakkal.

Galagonya. Ismeretes, hogy a *galagonya* 'Crataegus oxyacantha' a délszláv *gloginja* átvétele (vö. bolgár *gloginja* 'fructus Crataegi', 'Crataegus', szerb *glòginja* 'fructus Crataegi', szlovén *glòginja*, 'Weissdornbeere', tót, morva-cseh *hlohynä* 'fructus Crataegi'). A szó a *glog* 'galagonyabokor' származéka (vö. bolg. *glog*, szerb *glog*, horvát, szlovén *glòg*, tót, cseh *hloh*). Az alapszó is megvan nyelvünkben: *gátóg* 'galagonya' Nyitra m. Lajos Nyr 43 : 142, mint már Vasi Szemle 2 : 262 alatt kimutattam. Az EtSz nem közli

ezt a fontos adatot. Az átvétel régiségét bizonyítja a szóban lévő *g*, tehát nem újabb átvétel a tótból, mert akkor *h*-val hangzanék. Ilyen régi tájszavunk a *grúz* (Bodroghöz), *gulúz* (Ipoly-Nyitra m.) 'Gobio fluviatilis' (MTsz), vö. tót *hrúz* ua. Tehát ebben az adatban a magyar nyelv őrizte meg a szláv szó eredeti alakját. Az északi nyelvjárások alapos kutatásával bizonyára még több ilyen adat is kerülne elő.

Gombolyag. A Nyr 70:10 alatt kimutattam, hogy a régi *gombolyék* alak a népnyelvben is kimutatható. Most még néhány adatot közlök erre az alakváltozatra: *gombolyék* (Szilágy m. Bogdánd, Katona I. gyűjt. NagyMGy 1:5, Államtud. Int. Táj- és Népkut. Oszt.). Mikó megvót a kender, *ēcínáta* tizenkét *kis gombojégba*, de azon a *gombojékom* mindegyikén csak egy-egy pászma vót (uo. 1). Kerics te ojan egy *gombojék* fonalat (Szabolcs m. Bátorliget, Ortutay: Fedics Mihály mesél 269). *Gombojékba* tekerik (uo.). *Gombojicsd* a *gombojékra* (uo.). Készletbe vót a *gombojék* (uo.). Nem is sok van mán a *gombojékból* (270). *Nő* a *gombojék* megfele szaporán a keziébe (uo.). — De ugyanott *gombojég* is: Kericcsek egy *gombojégot* (277). Nagyobb *gombojégot* *gombojicsék* (279). Csavard *gombojégra* (uo.). Vö. még: Hozzá egy *gombajog* zsineget (Szatmár m. Szamoszeg, Puskás Béla gyűjt. 1:22. Államtud. Int. Táj- és Népkut. Oszt.).

Homály, homályos. A MTSz egy megkérdőjelezett adatban közölte a *homály* 'felleg' jelentését. Az adat hitelességében nem kell kételkednünk, mert újabb adatok igazolják: *homály* 'felhő' (Beregszász Nyr 36:94); *homálidő* 'borus idő' (Nyitra vid. Nyr 33:388), *ēhomájosodik* — *ēfőjhősodik* (Kiskunhalas uo. 32:396), *homáj* 'homály, felhő, borúlat', *homájos idő* 'felhős, borúlt v. szürke idő' (Marosvásárhely uo. 31:219), *homáj* 'felleg, nehéz, sötét felhő' (Székelyföld, Udvarhely m. Muzsna MNy 4:430), *homáj* 'finstere, regnerische Wolke'; *homájos* 'etwas bewölkt' (Hétfalu); *humály* 'Wolke', *esszős h.* 'Regenwolke'; *humálysakadász* 'Wolkenbruch'; *humályassz*, *humályassz* 'wolkig, trüb, unklar'; *humályaszul* 'sich bewölken, sich trüben' (Moldva, északi csángó, Wichmann).

Kaba. Ez a madárnév egy sólyomfajtának, a *Falco subbuteo*-nak a neve. Első előfordulása legrégibb szójegyzékeinkben mutatható ki: *cabus* — *kaba* (BesztSz), *captis* — *caba* (SchlSz). A 16. sz. első harmadából való bejegyzésben: *subas* — *kaba* madár (MNy 4:323). Azután csak PP szótározza: *Kaba*: *Subbuteo*. De Gyöngyösi is használja *kaba-sólyom* összetételben (NySz). Ez a ritka szó megvan a népnyelvben is, mégpedig az északi megyékben. Így Nógrád m. Tolmácson *kaba* 'kánya, tyúkölő madár' (Nyr 15:237). Gömör megyében *kaba* 'ölyv, kánya' (22:525), Abauj m. Bereten

Kabá ,ölyv' (2:520). Dégh Linda egyik bodrogi közeli meséjében *kabás* összetételben fordul elő: A három sárkány váltott három *kabás*nak (24). A mese följegyzési helye Zemplén m. Sára. Látható tehát, hogy a népnyelvben eredeti jelentése már elhomályosodott, s általában ragadozó madarat jelent. Schenk Jakab Magyar solymásznevek c. munkájában (2:44) nem ismeri ezeket az adatokat, s szerinte a név eredetéről sem tudunk semmit, pedig már többen rámutattak a név szláv eredetére, legutoljára, s legalapossabban Asbóth foglalkozott vele (Nyelvtud. 4:142).

Kaján és kain. Egy ditrói szövegben (Csík m.) ezt olvassuk: A tehen *kain* vót s nem adott tejet: rúgott s nem lehetett fejni (Nyr 43:235). Székelyudvarhelyt *kain* (ökör) ,gonosz, ádáz, tülekedő hajlamú' (MNY 17:134). A régi Tszban *kaján* v. *kain* (ökör) a. m. ,öklölös' (Székelyföld). A NySz is idéz *kain* melléknevet és *cainlod* igét. A *kaján* eszerint a bibliai *Káin* nevéből keletkezett, amint erre már jóval Kúnos (Nyr. 11:450) előtt Molnár A. rámutatott: *Kaján*, & *Kajon*, Invidus ut Cain. *Kajánlani*, Invidere. Az ige is megvan a népnyelvben: *ekáinyu* ,elkáinul, elromlik (az ember)' (Gönczi: Göcsej, 130).

Kántár. A nagyküüllőmegyei Halmágyon *kántár* ,egyszerű, egyszerű mérést, mérleg, mázsáló'; pl. *kántarra* tettük e disz-nyuót, *mékkántározt* ,megmázsált'; pl. *mékkántároztuk*, hogy lám mennyit híz NyK 31:410. A MTszban nincs a szóra adat, s így nem tudjuk, hogy a halmágyi nyelvjárászigeten kívül megvan-e másutt is. Pedig régi szóval van dolgunk, mert a NySz közöl rá adatot: Egy *kántár* vagy mása fa-olaj. Egy mása, vagy *kántár* gyömbér (Vectigal transylvanicum). A kereskedők két-két pénzzel tartozzanak minden *kántárnyi* tehertől (Rozsnyai D. Mon. Hist.: Irók VIII.). A szó végső forrása a középlatin *centenarius*, *centenarium*, ennek átvétele a német *Zentner*, kfn. *zentenaere* ,Gewicht von 100 Pfund', görög *κεντηνάριον*, *κεντηνάριον*. A görögből a szó átment az oszmán-törökbe *kantar* ,mázsa (44 oka v. 125 font)' alakban, a törökből pedig a szláv nyelvekbe: bolgár *kántár* ,römische Wage, Schnellwage'; ein Gewicht von 44 Oka'; szerb-horv. *kántár* (raguzai *kantár* ,Schnellwage, Gewicht von 55 Oka' (165 Pfund), orosz (rég) *kantar* ,ein Gewicht, Wage', mai orosz *kontár* ,Schnellwage'; kisor. *kántar* ua.; lengyel (rég) *kantar* ua. (Berneker). A szó megvan a románban is: *kántar* (Nyr 19:409). A magyar szó, úgylátszik, csak Erdélyben volt használatos, s így valószínű, hogy oszmántörök átvétellel van dolgunk. Az még eldöntésre vár, hogy az átvétel közvetlen vagy szláv, illetve román közvetítéssel történt-e.

Mátka. A MTsz szerint Nógrád m. Terbeléden „leánypajtás, barátné” a jelentése, Gömör megyében pedig a régi Tsz szerint „legény, aki pünkösdkor egy leánytól tojást kap”. Tehát nemcsak nő, hanem férfi is lehet mátká. Valóban a régi nyelvben a vőlegény is mátká volt. A NySz a kódexekből idéz erre a jelentésre példát: Monda Euticia (Lucának): a te *matkad* (sponsus) mongia (DebrK). Zent Basillának *matkaia*hoz mene (TihK). Két 16. szbéli nemesúr, Telegdi Pál és János leveleiben is: atiadfia ides *Matkad* Thelegdi Pal (1588-ból, 17), szerelmes *matkad* Telegdi Pal (19), Az te mjndennel yob Akaro *Matkad* Thelegdy Pal (20), szerelmes Rokonod *Matkad* Telegdj Pal (21), atiadfia es *matkad* Thelegdj, Pal (23). MA csak „menyasszony” jelentését közli, de „szerető” jelentésben férfi is lehet: *Mátka*: Amica, Sponsa, Amasius, Amasia. A Brassói latin-magyar szótártöröredékben *Mathka* — amasius, ellenben *kys Mathka* — amatrícula. A Gyöngyösi Szótárban Amica: in re inhonesta: est quasi concubina: *Matkaam*. Ellenben Amiculus: dimi: ab amicia: *kewessé matkam*. Egy bodrogi közeli mesében is „szerető” a jelentése: *Szeretöm mátkám*, nyiss ajtót! *Szeretöm mátkám*, aggy enni! (Zemplén m. Sára, Dégh Linda kéziratos mesegyűjt. 297. l.). Pintér palóc meséiben menyasszony is, vőlegény is lehet: A kislyánnak keblejibe vaót a három gyijaó, még akarta lepnyi ja *mátkáját* (97). Az örek kirá jaszit kívánta, hoh hát mēnyee haza ja lyánya *mátkája* (179). A keet öregebb királyánnak má vaót *mátkája*, akiveő jegybe járt (103). Viszont „menyasszony”: Nem illyik ilyen előzetbe hazavinni ja kiráfi *mátkáját* (97). A kiráfi jégvedeöt éccakára nézte még ezeő *mátkáját* (179). Mingyá jaszonta, hot tán valami baj eerté jazeő *mátkáját* (180). Szilágy m. Bogdándon is van „vőlegény” jelentése: A macskacicó aszonta a kirájfínak: Édes kicsi *mátkám*, csak aszt a szomorú arcodat ne látnám! (Katona Imre mesegyűjt. Államtud. Int. Táj- és Népkutató Oszt., Nagy Andrásné meséi, 2:2). Szabolcs m. Bátorligeten is jelenthet vőlegényt: Majd oszt eljön a *mátkád*, kikéséred ütet, majd megtudod osztán, hogy hová való (Ortutay: Fedics Mihály meséi 279). Hát az Ibronka *mátkája* (270). Aranyánál egyaránt vőlegény és menyasszony: Rokonért rokon, *mátkáért mátká*. A tért hiába futja át (A honvéd özvegye). Ezekből nyilvánvaló, hogy a *mátka* eredeti jelentése egyszerűn „szerető” volt, amely mindkét nemre vonatkozhatott, s a nép nem is tesz különbséget „szerető” és „jegyes” között.

Nyaláb. A Kolozsvári Glosszák régebbi, a 16. sz. első feléből való részében *nyalab*, ketelek: fasciculus, parvis (e. h. parvus) fascis. Calepinusnál (1590) fascis *Koetoet*, *nyaláb* (itt a vessző sajtóhiba, felesleges). Marok vezzoe; fasciculus — Koetoeleketske, *nyalabotska* marok vesszoetske. Molnár Albertnél *Nyaláb*, Fascis.

Cumulus. A latin-magyar részben: Fascis, Koetoeléc, *nyaláb*, oesze-koetoett aproléc. A NySz és az OklSz is ezt a jelentést tünteti fel. Pápai Páriz Bod-féle kiadásában 'Bürde, Binde' jelentéssel van fordítva. A nógrádmegyei Megyerből való népmesében azonban 'öl' jelentése van: *nyalábba* kapta a lészébbet (t. i. menyecskét Nyr. 7:38, a MTsz nem közli). Pintér palóc meséiben: *A nyalábjába* vett(e) a báránkát (188). Hasonló jelentése van a szónak Pandur Péter meséiben (UMNGy III. IV.): *Nyalábjába* veszi a vadvirágot (I. 105). *Nyalábjába* kapta a három nő ruháját (139). Mind horta a gyertyát a főtisztelendő urnak. Ki ölébe, ki *nyalábjába*, köténnyibe, ki hátikosárba (II. 208). Baranya m. Kopácson: Kiugrod belülle éty szörnyeteg és engöm *nyalábjába* kapott ézs behozott ide a kastéjba (Katona Imre gyűjt. 242. sz. 30. l. Államtud. Int. Táj- és Népkut. Oszt.). Ennek a jelentésnek nagyon réginek kell lennie, mert *nyalából* nemcsak azt jelenti: 'nyalábba v. nyalábokba köt', hanem azt is: 'nyalábnyi mennyiségben megfog, kézbe vesz vmit', pl. *átnyalábolni*, *felnyalábolni* vmit (CzF). A népnyelvben is: Ad nekem minden szekérből annyi vasat, amennyit én le bírok *nyalábolni*, 'hogya azt az első szekeret kihúszom a sárbul? Adok én fiam, még hogya háromszor *nyalábolsz* is belőle. Megigérte, hogy minden szekérről kéccer *nyalábolhatok* le vasat. *Belenyalábol*t a első szekérbe és az összes vasat letette róla (I. 112). *Nyalábolgat* 'szorongat': Avval neki á ja sárkán a kőnek, szorigattya, *nyalábaogattya*; nagyao sokára kicséppen, hogy im megizzatt (Pintér, 102). *Összenyalábkoz*ik, -*kodik* 1. 'ölre megy': Otté mē mingyá *összenyalábkoz*tak (73). Kimēnnek hát a reesszeereőre, *összenyaláb*-*konnak*, vágja [a] sárkán Peetért a reesszeereőbe, bokájég (72); 2. 'összeöllelkezik': A keet kirá népi *összenyalábkoz*tak... ettek, ittak, vigattak, táncaótak (179).

Nyest. A MTsz. szerint Nógrád m. Tolmácson *nyesés* helyett azt mondják *nyestés*. Bori Erzsébet értesítése szerint Pest m. Albertiirsán szintén s ugyanott a *nyes* ige helyett is azt mondják *nyest* 'élőfa száraz ágait levagdossa'. A nyitramegyei Zsércen is *nyestényi* (NyF 20:18), Baján *nyesteni*, 'nyesni' (Nyr 33:530). A MTsz szerint Bars m. Zelizen és Baranya megyében *nyest*, *nyes*, csonkáz (élőfát)', Pest-Nógrád megyében a Cserháton *főlnyest* 'levagdossa (élőfának) az alsó ágait', a moldvai északi csángóknál: *nyeszt*, 'schneiden, beschneiden, stutzen (z. B. Äste, Bäume)', *nyesztés*, 'abgeschnittene Äste' (Wichmann). A *nyest* nyilván csak alakváltozata a *nyes* igének, bár a MTsz az utóbbit külön címszó alatt tárgyalja. Vö. *írt*, 'fest': a tojást *mek* kell *írtani* berzsenyvel és viaszkkal (Gömör m. Perjése Nyr 26:285). Nyilván az *ír* ige változata, melynek a régi nyelvben 'fest' jelentése közönséges volt. De meg

van néhol még a népnyelvben; így a moldvai csángóknál *ir* '(husvéti tojást) fest', *irt tyukmany* 'festett husvéti tojás' (Wichmann). A MTsz is közli e jelentését Moldvából és Csongrád megyéből. Az északi moldvai csángóknál az *olvas* igének *ölvoszt* 'zählen' változata szintén ide tartozik (Wichmann, MNy 4:295). A MTsz a Palócságból és Mátyusföldéről idézi: *elillant* 'elillan'. Baranya m. Kopácson is: És az öreg embör, ahogy *elillantott*, a király meggyógyút (Katona I. gyűjt. 39. sz. 3:3. Államtud. Int. Táj- és Népkut. Oszt.). A *nyes* és *nyest* közt ugyanaz a viszony, mint az *oson* és *osont*, *kísér* és *kisért*, *köszön* és *köszönt* stb. közt.

Párpisztoly. Kríza egyik udvarhelyszéki meséjében fordul elő a köv. részlet: mönny el ápadhoz s kérd el azt a *pár pistajját*, s azt a kargyát, amekkel vitézködött akkő, mikő velem járt (Kereszturfiszék, MNGy. 12:147). Később pedig: A pistajokat pedig a nyeregkapába tokba tőtte. Csefkő kimutatta, hogy régen a lovas-katona az elülső nyeregkapá alatt a nyeregfőben rendszeren két, egymáshoz teljesen hasonló pisztolyt tartott, egyet jobbról, egyet balról, s ezt nevezték párpisztolynak (MNy. 19:117). Csefkő utolsó adata 1800-ból való, s annál érdekesebb, hogy a szó népnyelvi közleményben előfordul. Ismerik-e még ma is a párpisztolyt, hol, s tudja-e a nép, hogy milyen volt? Egy veszprémmegyei mese *dupla pistót* említ (Nyr. 37:324). Szamosháton a *dúflafegyver* 'kétsövű puská' (Csűry). Csefkő szerint a kétsövű puskát a 18. sz.-tól kezdték *duplapuskának* nevezni. A *párpisztoly* természetesen nem magyar találmány, s így megtaláljuk más népeknél is. Így Grimm Kleistből idézi: Er war mit einem *Paar Pistolen* versehen. Az olaszban: *una pariglia di pistole* (Zingarelli: Vocabolario della lingua italiana. 1935—36).

Rozoga. Jelentése 'rozzant, düledező, gyenge lábon álló'. A MTsz csak a Csallóközből, Pápa vidékéről és Ceglédre közli, de ma már, azt hiszem, országsszerte használatos szó, eredetileg azonban kétségkívül tájszó volt, mert a régi Tsz (1838) is ily címen közli Pápáról, s Fogarasi német szótárában (1836) még *rozga* alakja van. A Magyar Tudós Társaság Magyar és német zsebszótára közli először *rozog* 'rázkódik, ide-oda mozog' alapszavát (1838), melyet a MTsz csak Székelyföldről idéz, hivatkozva magasrangú *rözög* párjára, melynek változatai: *rizög*. (Székelyföld), *rözög* (Kiskunhalas). Bárczi szerint azonban lehet ettől független hangutánzó is. Hogy azonban a *rozog* és a *rözög* összetartozik, kétségtelenné teszi a *rozoga* magashangú *rezega* változata, mely egy Szabolcs m. Rétközberencsen feljegyzett mesében fordul elő: Kiment a kis *rezega* kunyhója elibe (Végh József: Táj- és népkutatás a középiskolában 152).

Röhög. A moldvai csángóknál a „*gyisznó röhög*, ember kacag“ (Rubinyi Nyr 30 : 175). Wichmannál is: *röhög*, *gröhög*, „grunzen“. Pintér palóc meséiben: Gyön a nagy gyisznaó rimiszteő *röhögeesveő* (176). Calepinusnál grunnio — Nyikorgok, *roehoegoek*, Szikszai Fabriciusnál Grunnitus — *Diszno roehoegēs*. A NySz adatai is azt bizonyítják, hogy a *röhög* eredeti jelentése „röfög“ volt, s valószínűek tartom, hogy eredetileg azonos is volt vele, vö. *puhan* „puffan“, *puhatag* „pöffeteggomba“, *puhog* „puffog“, *puhol*, „püföl“ (MTsz); *röfög* nem is fordul elő a régi nyelvben. Nyilván hangutánzó szó. A finnben egészen hasonló hangzású szók fejezik ki a röhögést: *röhhkiä*, *röhhkäü* „grunzen“, *röhinä* Grunzen, „Gegrunze“. Nyilván összefügg vele: *röhö-nauru* „wieherndes Gelächter“, *nauraa röhöttää* „lachen, dass der Bauch wackelt, dröhnend lachen, wiehern“ (*nauraa* „nevet“, *nauru* „nevetés“).

Süvöltő, szültü. A moldvai csángók a köznyelvi s hangot sz-nek ejtik, s így a *szültü* „furulya“ a *süvöltő* megfelelője (Rubinyi Nyr 31 : 86, Wichmann; Nyr 68 : 31). Ennek származéka Wichmannál *szültül* „furulyál“, Rubinyinál azonban *sültül* (30 : 174), tehát eredeti s-sel. Wichmann adata a tisztább északi nyelvjárásból való, Rubinyié pedig valószínűleg a déliből, amelyben sok az újabb székel település. A *süvölt* „füttyöl“ jelentése megvan a régi nyelvben: *süvölt*, *sivölt* (NySz). Már Miskolczy is írta: Némelly rigó igen szép sárga, s mintegy *suevoeltve* szóló. Dugonics szerint is a rigó *süvölt*, azaz „füttyöl“ (Nyr 33 : 62). A népnyelvben: *süvit* (Gömör m. Krasznahorka-Váralja), *sivít* (Hont m. Kovár MTsz). Hevesmegyei népmesékben is gyakran előfordul ez a jelentés: Ha elfárattak, egymást biztatták, *süvütöttek*, danoltak (Besenyőtelek MNGy 9 : 2). Majd az egész féleccaka *süvütött* mēd danolt (142). Víg vót, *süvöltött*, mint a rigó (352). *Süvütve* mēnt be a szobájába is (443). Úgy danolt még *süvütött*, mint a rossz (531). A zemplénmegyei Szürnyegen is mondják: Ne *süvöltőjj* (Nyr 46 : 190). A mátravidéki *süvütős* zsidó, gyűrűs zsidó¹ tkp. „füttyölős zsidó“¹ (MTsz). Szürnyegen *ficfa süvöltő* „sip“ (Nyr 46 : 190). Abaúj m. Nagyszaláncon a *süvöltő* „sip“ (NyF 13 : 45). A *süvölt*, *süvöltő* eredeti jelentése tehát „sipol“, „sip“ volt, mint a következő régi adatok is bizonyítják: *fistula* — *suelte* (fistulator — *sipus*) SchlSz., az ky az nad *syppaly* *Sywóltt* Gyöngy Sztör. 2593, Az ky (az) Nad *syweóltówel* *syppoly* 2594, Sibillatio — *S'uoeltēs* Szikszai-Fabr., sibilo — *Sweweoltoek*, *sipolok*, *sibilus* — *Sweweoltoe*, *Sweweoltoem* Calepinus (Fistula — *Syp* Marmelius); *exsibilo* — *Ki swuoltoem*, *ki tapsolom* Calepi-

¹ Vö. egy bátorligeti mesében (Szabolcs m.): Vett ű oszt magának mindent, úgy járkált ű árulgatva falurul-falura,... amit *gyűrűs* szokott hordani. . . Elindult az uccán *furujálgatva*, *sipolgatva*. Ortutay: Fedics Mihály mesél. (230, 236).

nus, 'Explodo — *ki suevoeltoem* MA. Explodere sibilis — *Valakit kisüvöltteni*. Sibilo consecrari aliquem: idem (PP sibilus a.), ma azt mondjuk: „kifütyöl”. A régi Tsz közölte a Pyrrhula rubicilla europea *süvöltyű* nevét a följegyzés helyének megjelölése nélkül. A Nomenclator Avium (1898) *süvőtyő* alakot is közöl, s ez Herman Ottó: A madarak hasznáról szerint a Székelységben használatos. Komáromban *svityű*-nek hangzik (Nyr 7 : 282), melyet Tatán 1841-i följegyzés szerint *svityű*, *svétyű*-nek ejtettek (MTsz). Már Sándor Istvánnál megvan: *Süvöltő*, vérpinty, havasi pinty, pirók, Pyrrhula, Rubicilla'. Már Herman Ottó írta róla: „mélán hangzó hivatgatása, a székelység szerint *süvöltése*... olyan, mint a somogyi hosszú furulya legszebb középhangja. Sándor Istvánnál megvan még a *süvöltyüs*, 'gingritor, liticen' foglalkozásnév is, ami a. m. 'sipos'. Egyformán lehet mondani: *süvölt a szél és fütyöl a szél*. Befejezésül meg kell még jegyeznem, hogy a NySz a *si*, *siv* címszó alatt tárgyalja a *süvölt*, *sivölt* igét, s ezt a nézetet elfogadta Balassa és Bárczi is újabban megjelent művükben, nem is gondolva arra, hogy a *si* (*sivok*, *sivit*, *sivalkodik* stb.) mélyhangú, a *süvölt* pedig magashangú szó, de jelentésük is annyira eltér, hogy a két szót külön kell egymástól választanunk.

Szíz. A szíz szó Pandur Péter meséiben *j* nélkül is előfordul, pl. *bakancsszi*, *bakancsszinak* (UMNGy 3 : 192, de ugyanott *bakancssziznak*, *bakancsszizjat* is), *lábszinak* (4 : 169). Az MTsz csak Király Pál kétes értékű *szí* adatát közli Szilágy megyéből, összetételben azonban előfordul másutt is: *szigyártó* (Háromszék m. Uzon), *szijártó* (Kecskemét), *szijártó* (Hont m. Ipolyság MTsz), *szigyártóu* (Csúry Szamosháti Sz.); *szipörge*, 'porgetett szíz' (?) (Vas m. Őrség (MTSz)).¹ A régi nyelvben is van *j*-telen alakja: *zybol* DomK, *saruinac zyat* MünchK, *jauor szí* Cis. (NySz), *Benedicto Zy* (1517), *szyat* (1548), *zyostol* (1587), *Czat szy*, *Czatos szy* (1597), *Dakos szy* (1544), *Hermec zy*, *Fek emle zy*, *Terhes zy Zy geplew*. *Farham zy*, *Hath zy* (1552), *labszyot* (1559), *sarkan^tw szyatos* (1545), *zablyazy* (1529), *zalog zy* (1545), *szalog szyat* (1544), *Wezer zy* (1566), *wezer szyoth* (1558), *Zygartho* (1451), *Zygyartho* (1464, 1498, 1499, 1503, 1504), *Szig'artona* (1545, 1548), *zyGyeplewth* (1526), *szy ouet* (1544), *szy eweth* (1588), *szihátu* fakó ló (NySz). Nyilvánvaló, hogy a *j*-telen változatok régiebbek a *j*-seknél, a *szíz* eredetileg u. i. *v*-tövű szó volt. A népnyelvben ma is vannak ilyen alakok: *sziv* (Moldva Wichmann), *szív* (Szlavónia MTsz). A *v* aztán *u*-ra változott, pl. Szeben m. Szakadátor *sziu*, *sziumo^t* (MNY 6 : 308), a moldvai csángóknál: *sziu*, *sziut*, *sziuk*, *sziuja*

¹ A szó jelentése homályos. Fölkérjük vas megyei olvasóinkat, szíveskedjenek értesíteni, hol használják s milyen jelentésben.

(Wichmann). A *v* aztán kiesett két magánhangzó közt, s hiátustöltő *j* vagy *v* került közéjük, pl. *sziju* (Háromszék m. Uzon, Brassó m. Hétfalu, *szijju* Udvarhely m. Csík m. Ditró, *szijú* Marosvásárhely, *szivu* Brassó m. Hétfalu MTSz).¹ Hogy ez a *v* > *u* hangváltozás mikor ment végbe, azt nem lehet megállapítani, mert a régi nyelvémlékekben a *v*, *w*, *u* egyaránt jelölhetett *v*-t és *u*-t: *Ziv*, *Ziu* (1347), *Ziu* (1358), *Zyw* (1398, 1475, 1478); *Ziugartho* (1322), *Zyugyartou* (1375), *Zywggyartho* (1449), *Zyvggyartho* (1460, 1489) OklSz. (vö. Nyr 59 : 97).

Szürcsöl. Ez az ige a *szűr* gyakorító alakja a ritka -csöl, csël, csöl képzővel (Simonyi TMNy 400). Az irodalmi nyelvben nincs is több ilyen képzős igénk, a többi csak a régi vagy népnyelvben fordul elő. De a *szürcsöl* ige azért is érdekes, mert jelentése ma már eltér az alapszó jelentésétől. A *szűr* jelentése u. i. 'seihen, filtrieren'; keltern, Wein erzeugen', a *szürcsöl* igéé pedig 'schlüpfen', tehát a. m. 'szörpöl', a régi nyelvben 'hörpent, hörpöget, szörtyöget' igékkel veszik egy jelentésűnek (l. NySz). Annál érdekesebb, hogy Nemes-Népi Zakál György 1818-ból származó kéziratosa művében, amely Eörséghnek Leírása címet viseli, s az Akadémia kéziratárában van, megtaláljuk a képzett alakban az alapjelentést: „Kis Hegyen és Bükkhegyen kívül, a' mellyekről már emlékeztem, minden Helységnek vannak különös Szöllő ültetési közel a' Helységekhez a' magassabb Helyeken, és ha idejébe *szürcsölne* a' nyalánk Ember, meglehetős Borokat Sajtolhatna“ (idézi Kardos László Az Őrség népi táplálkozása c. műve 163. lapján). Érdekes továbbá, hogy a régi nyelvben *sürcsöl* változatai is vannak a képzett alaknak Szoboszlai Miklósnál (1648) és Diószegi Bónis Mátyásnál (1649 NySz). Itt nyilván az ú. n. részleges hangátvetéssel van dolgunk (vö. Fest NyF 42 : 27). Hasonló eset a *szár*-*csa* madárnév *sárca* változata Somogy és Fehér megyében, valamint a *szár*-*csi* *sárci* alakja Háromszék és Csík megyében, jelentése: 'vékonylábú, pipaszárlábú, száraz, sovány testű (ló)' (MTSz). (Folytatjuk)

¹ Dégh Linda Zemlén m. Sárán följegyzett kéziratosa mesegyűjteményében egy adatban találtam ilyen *v-s* alakot (*sziv* öv a derekán 93), de az adat megerősítésre szorul.

NAGY LAJOS: **FALU**

Désl-Huber István rajzaival.

Az élelslátású, biztostollú író legújabb alkotása. Miként tükrözködik a közelmúlt történelme egy kis alföldi falu életében. Szikra kiadás. Alapára 7.- P

A TOKHÁR NÉPNÉV EREDETE

Irta Szemerényi Oszvald

Strabon, az Augustus idejében virágzott görög tudós geográfája szerint a Káspi-tengertől keletre az egész északi sík övezetet nomádok lakják, akiknek generális neve Scythae. A tenger közelében a dahák, keletebbre a masszaeták és szakák, valamint más törzsek laknak. Ez utóbbiak közül a nevesebbek az Ἄσιοι, a Τόχαροι és a Κακάραυλοι (nála — αῦλοι), akik a Kr. e. II. sz. folyamán Baktriában megdöntötték a görög uralmat (XI. 511).

Az itt szereplő Τόχαροι a különböző auctoroknál kisebb-nagyobb mértékben eltérő nevet mutatnak és területi elhelyezkedésük sem egészen egységes.

Sogdianában, tehát az Oxus és Iaxartes (ma Amu- és Szírdarjá) között szerepelnek Ptolemaiosnál Τάχοροι néven, míg a Tabula Peutingeriana egy nyilván romlott alakban Tanchire-t említ ezen a vidéken.

Baktriában Ptolemaios egy Τόχαροι μέγα ἔθνος-t említ, akik Strabonnál ugyanezen a néven szerepelnek, míg Justinusnál Tochari és Thocari van két különböző szövetségben.

Mindezen forrásokból nyilvánvaló, hogy az antik, nyugati kútfők a Kr. e. II. századtól ismernek Sogdiana és Baktria területén egy törzset, amelynek neve általában Τόχαροι, ritkábban Τάχοροι. Persze arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy Ptolemaios a Iaxartes északi vidékén egy Τάχοροι népet is ismer, akik nyilván azonosak a mi Τόχαροι-ainkkal.

Tekintettel arra, hogy e nép a nyugati forrásokban mindig iráni népek társaságában jelentkezik, így Strabonnál Ἄσιοι és Κακάραυλοι, egyszerűen szakák között, ami antik terminológiában skytha, iráni (pontosabban achaemenida) szemléletben pedig szaka, nem lehet elutasítani azt a ma már általános felfogást, hogy a Τόχαροι is egy keletiráni törzs, Konow szerint közelebbről szaka törzs volt. Ez annyit jelent, hogy egyik tagja volt annak a nagy iráni népövnnek, amely Herodotos ideje óta a Kárpátoktól az Áltáj-hegységig az egész sztyeppvidéket elborította. Igen valószínű tehát, hogy e nép nevének eredete, amit még senkisé megfeyteni, szintén az iráni nyelvekben keresendő.

Mielőtt azonban erre a kérdésre rátérnénk, lássuk előbb, hogy milyen hagyományunk van még e rejtélyes népre, mit mondanak róluk a már említett antik, nyugati forrásokon kívül a keleti kútfők?

Az előbb körülhatárolt területet sűrűn emlegetik a kínai források, elsősorban buddhista zarándokok útleírásai. E források-

ban, amelyek Kr. u. 400-tól kezdődnek, Baktria neve *T^u-ho-lo* vagy *T^u-huo-lo*, amelyek kb. *Tuo-χwā-rā* ejtést rögzítenek, vagyis egy *tuχwār* vagy *toχwār* alakot.

Egy kiadatlan szaka-szövegben szerepel a bāhulaka-vasayi *ttahwāra*-sthaime kifejezés, amelynek jelentése: „Bahl országban (= Baktria), Tokhāristānban”.

Ugyanez az alak rejtőzik a singanfui szír feliraton a *thwurstn* írás mögött, mert az olvasat *Tahwāristān*.

Indiában a név *Tukhāra*, *Tokhāra* alakban szerepel, tehát az eddigi keleti források egybehangzó vallomásától eltérően *w* nélkül.

A koszorút e sorra egy 800 körüli szogd emlék teszi fel, amelyben egy Oxus-területi nép, vagyis az arab geográfusok Tokhāristānjának lakói szerepelnek *’tyw’r’k* néven, tehát akkori ejtéssel *atywārē*, ami régebbi *taχwār* alakot tételez fel.

Ha e sokféle, de a lényegét tekintve egyező névalakot összevetjük, a következőket állapíthatjuk meg:

1. Az összes adatok egy erősen hehezetes *kh* mellett tanúsodnak.

2. A források közül azok, amelyek a quantitást is jelölik, a második szótagban *ā*-ra mutatnak (kivételesen Dionysios Periegetes).

3. Eltérés van egyfelől a nyugati és ind *w*-nélküli, másfelől a többi forrás *w*-s alakja között.

Mindezek alapján a tokhárak neve két formára vezet vissza:

$$toχār \sim taχwār.$$

Nem lehet kétséges, hogy a két alak egymással összefügg és az iráni nyelvtörténet ismeretében nyugodtan kimondhatjuk, hogy a *toχār* alak származik az ezek szerint régebbi *taχwār*-ból. Ugyanezt a hangfejlődést mutatja pl. az avesza *čadwārō* ‘4’ számnévnek későbbi alakja: *čahār*, ahol is *θw > hw*, majd a *w* eltűnésével *h*, ill. az északnyugati Turfán-szövegekben: *čohar*.

Ezek szerint a tokhár népnév megfejtésénél egyedül a *taχwār* alakból kell kiindulnunk. A kor, amelyben ez az alak jelentkezik, az iráni nyelvtörténet középkora, tehát elgondolásainknál ezt a körülményt figyelembe kell vennünk. Mikor először jutottam el ehhez az alapalakhoz, egy népnévnek alkalmas közsztót keresve először arra gondoltam, hogy egy óiráni *taχwa*-szóval van dolgunk, amely a *tak*-‘futni’ ige-tőhöz tartoznék és annak *-wa* képzős származékként jelentése ‘futó, gyors’ lenne. Ezen megoldás mellett azonban súlyos probléma marad a *taχwār* szó végén álló *-r*, amelyet régebbi *-ra* végéig kell kétségtelenül kiegészítenünk. Ilyen képző van az irániiban, de *-wa*-val együtt nagyon valószínűtlen. Így tehát ez a megoldás zsákutcába vezet. Meg kell próbálni — gondoltam —, hogy a *-war* komplexus

együtt nem vezet-e jobb irányba? Tekintettel arra, hogy a forma középiráni, lehetetlen nem gondolni arra a tömérdek iráni összetételre, amelyek második tagja az óperzsában *-bara*, *-bāra* alakban jelentkezik, a középirániban pedig *-wār* alakban, s jelentése azonos a görög — φορσ-éval, ill. később egyszerűen 'valami-vel ellátott'. Ha ezt mint második elemet rekonstruáljuk, akkor természetesen az első részt (*taγ*) is igyekeznünk kell ugyanarra a nyelvi fokra visszahelyeznünk. Ez azt jelenti, hogy először is a végén egy vokálist kell felvennünk, mégpedig, mivel palatalizálás nem következett be, semmiesetre sem *i*-t, hanem csakis *a*-t vagy *u*-t; ami pedig a végső mássalhangzót illeti, hacsak nem akarunk a ritka iráni *x*-hez nyúlni, fel kell tennünk, hogy eredetibb *k*-ből fejlődött. Tekintettel arra, hogy *u*-tő kevesebb van, a priori egy ősi **taka-bara* alapalakhoz kell eljutnunk.

Mennyivel jutottunk közelebb ezzel az alapalakkal a tokhár népnév eredetéhez? Beszél-e ez a név?

Azt hiszem, erre a kérdésre igennel válaszolhatunk. Ez az alak ugyanis nemcsak kikövetkeztetett, hanem történetileg is hagyományozva van. Dariusnak Naqš-i-Rustam-i feliratán ugyanis a birtokolt országok felsorolásában előfordul egy Takabara név. Keletről nyugat felé haladva sorra kerülnek az örmények, a kappadokok, majd Sparda, vagyis Sardes, Yauna, tehát az iónok, Saka tyaiy paradraya: "a vizen túli szakák" vagyis a szkíták, aztán: Skudra, Yauna takabara stb. Itt áll tehát a szemünk előtt az a név, amelyet kikövetkeztettünk. A bökkenő csak az, hogy a hely nem eléggé világos. A mai magyarázat mellett mindenesetre nehéz rajta elindulni, mert e szerint a Yauna-hoz tartoznék mint jelző, s ezt aztán általánosságban úgy szokás értelmezni, hogy azon iónokról van szó, akik hajfonatokat hordanak, farkocsba fonják a hajukat, "welche geflochtenes Haar tragen". A szöveg élamí verziója nem nyújt további eligazítást, mert csak megismétli a perzsa alakot, a babiloni ellenben feloldja a szót: "akik *maginata* viselnek a fejükön". Mivel azonban az idézett babiloni szó sem pontosan értelmezett, nem sokat segít. Annyi azonban valószínű, hogy valami fejdíszről, semmiesetre sem hajviseletről van szó.

Akárhogy is áll a dolog, ha egyszer arról van szó, hogy a fejen hordanak valamit, akkor lehetetlen, hogy ne jusson az ember eszébe az örmény *t'agavor* 'király' jelentésű szó. Ez iráni kölcsönzés egy **tagavara* alakból, amely a mai perzsában is megvan az arabosított (?) *tāvar* formában és jelentése 'koronát hordó'. Alapszava szintén él még a *tāj* 'korona' szóban. Természetesen a *takabara* szónál és népnévnél nem kell okvetlenül a mai értelemben vett koronára gondolnunk, hanem lehet egy a jellegzetes

szaka hegyes sapkával egyező vagy ahhoz közelálló fejfedőről is szó. Annyi azonban tény, hogy már az örmény *t'ag* kölcsön-szó jelentése is 'korona', sőt *t'agavor* = 'király'.

Ez utóbbi mozzanatból tágabb perspektíva nyílik. Már bevezetőben említettem, hogy a tokhárak a Kr. e. II. században csak része voltak annak a nagy néptömegnek, amely a görögök-nél a generikus szkíta megjelöléssel szerepelt a Kárpátoktól Kínáig. Herodotostól azt is tudjuk, hogy Olbiától kiindulva a különböző szkíta csoportok közül a legkeletebbre az ú. n. királyi szkíták laktak, akik az összes szkítákon uralkodtak. A furcsa csak az, hogy míg a többi szkíta törzsek mind külön, saját névvel szerepelnek, a királyi szkíták csak görögül jelentkeznek. Ez csak azzal magyarázható, hogy e szkíták neve a szomszédok számára is világos jelentésű volt még s így még nem is vált tulajdonképeni névvé. Ez a név szerintem épen a *takabara*, tehát a későbbi népnév volt. Ezek szerint tehát a helyzet az, hogy Kr. e. 500 körül a sztyepp-vidéket birtokló nomádok egy nagy, Olbiából nézve legkeletibb csoportjának a neve *Takabara* volt. A Kr. e. II. századra azonban e törzsek javarésze elveszthette ezt a nevét és így már csak az Irántól északra lakó és onnan betörő rész viseli az azonos *tokhár* nevet.

Az eddigiekben mindig csak a címszóként szereplő tokhár népnév *taγwār* előalakját említettük. Vannak azonban adataink arra is, hogy ezen a majdnem általánosnak mondható alakon kívül a népnév egy másik alakban is szerepelt, esetleg más területen fellépett eltérő fejlődés eredményeit tükrözve. Nevezetesen Ptolemaios. a Kr. u. II. sz. nagy geográfus kompilátora az, akinél kétségekívül a tokhárak szerepelnek *Ταχορσχοι Τχορσχοι Θαγορσχοι* néven. Az idősebb Plinius a Tanaistól keletre szintén megemlíti a *Tagorae* népet, akiknek azonosoknak kell lenniük a Ptolemaios által említett *Τχορσχοι(oi)*, ill. *Θαγορσχοι* néppel.

Ha visszagondolunk a tokhár népnév iráni alapjaként ki-elemzett **takabara* alakra, akkor az imént felsorolt névalakok a legnagyobb mértékben rendben levők. A *-bara* képzőnek (ill. második összetételi tagnak) ugyanis nemcsak a fent tárgyalt *-war* fejlődése ismeretes, hanem e mellett kimutatható egy másik vonal is, amelynél az előző *a* hanggal együtt az *-awar* vég az újperzsában *-ūr*-rá lett. Kétségtelen, hogy ez az újperzsa fok régebbi *-ūr* előzményből származik, vagyis pl. óperzsa *dastabara* > középiráni *dastawar* > *dastūr* > újp. *dastur*. Ha viszont a kompozíciós hang megmaradt, akkor egészen természetes, hogy az előtte álló mássalhangzó az intervokalikus fejlődés alapján *k* > *g*. Vagyis *Ταχορσχοι(oi)* és (későbbi) *Tagorae* a *dastūr* fokot képviselik, míg *Τχορσχοι(oi)*, *Θαγορσχοι* már a *dastūr* fokot mutatják. Mai ismereteink

szerint a nyugati iráni nyelv északi és déli nyelvjárásában a $k > g$ fejlődés Kr. u. 200 körül már le volt zárva, de hogy ez előbb is bekövetkezhetett, annak semmi akadálya, és hogy csakugyan bekövetkezett jó másfél századdal előbb, arra Plinius a tanúnk, aki Kr. u. 79-ben, a Vezuv kitörésekor vesztette életét. Persze meg kell még jegyeznünk azt is, hogy a tulajdonképeni Irán területére megállapított törvények egyáltalában nem kötelezők az északi sztyeppvidék iránijaira. Hogy csak egy példát említsek: Herodotos a skythák eredetmondájának előadása során említi az égből aláhulló fejsze honi nevét *σάραρις* formában; ez kétségtől a latin *securis*, szláv *sekyra* szavakkal rokon, vagyis a déloroszországi irániak nyelvében az intervokális k már a Kr. e. V. században jelentkezhet mint g !

A tokhár nép nevének ez a **tagōr > *tagūr* változata azonban még egy másik kérdést is felvet. Ismeretes, hogy különösen a középipiráni (pehlevi) emlékek a mazdahithez ragaszkodó irániakkal szembeállítják az északon határos pogány turániakat. Irán és Turán szembenállása azonban az egész iráni nemzeti hagyomány szerint is ősi jellegű ellentét és abból támadt, hogy miután Feridun felosztotta a földet három fia között, Tūr (és Salm) megölte Ēraǵ-ot, akinek Irán jutott. A Tūr név ebben a mondai jelentésben kétségtelenül elvonás a Tūrān népnévből, amely viszont középipiráni többszámi alak. Maga a nép azon a helyen, Irán északi határán lakik, ahol semilyen más forrás nem tud róla, illetve ahol minden más forrás eddigi eredményeink szerint a tokhár népről tud, amelyről viszont az iráni hagyomány nem tud. Kézenfekvő tehát a két népnév összetartozásának feltételezése. Szerintem valóban az a helyzet, hogy a **tagūr* névalakból **tayūr*, majd *tūr* lett; az *agu > ū* változás egyébként sem ismeretlen és ezen a földrajzi területen nem is ritka. Talán kissé fantasztikusan hat a következő megjegyzés: a Šāhnāme szerint Zaratuštra akkor esett el az északi pogányok elleni szent háborúban, amikor a turániak elfoglalták Balkhot; szabad ebben annak emlékét sejdítenünk, hogy a tokhárok azon népek között szerepelnek, amelyek Kr. e. 130 körül elfoglalták Baktrát?

KOVAI LŐRINC:

FEKETE VETÉS

Nagy regény, mely megdöbbentő emberi történet keretében a magyar társadalom keresztmetszetét adja az első világháborútól a felszabadulásig.

Szikra kiadás.

Alapára 25* — P.

A -HAT, -HET IGEKÉPZŐ KÉRDÉSÉHEZ

Írta Fokos Dávid

A MNy. legutóbbi füzetében (41 : 19—27) behatón tárgyalja Pais Dezső -hat, -het igeképzőnknek az eredetét; ez lehetővé teszi, hogy mi itt a képző magyarázatával foglalkozó eddigi fejtegetésekre csak röviden utaljunk és ezeknek a kutatásoknak csak a legfontosabb eredményeit ismertessük.

„Világos — írja Simonyi a TMNy. 380. lapján —, hogy ez a képző nem egyéb mint a *hat* ige; hisz ezt az igét a latin *potest* egyértékeseül még meg is találjuk a régiségben: ... *semyt nem hat: nihil potest EhrC. 5.... Nem haē eg fűrtöt feierrenned: non potes unum capillum album facere... [MünchC. 22]....*“ De — folytatja (uo. 381) — „elég különös, hogy az *írni hatok* kifejezésből *ír-hatok* lett, tehát az infinitivus képzője elmaradt“.

E megállapítás óta több mint 50 év múlt el, de e képzésmódnak kielégítő, meggyőző magyarázatát még egyre várjuk.

Simonyi (id. h.) olyasfajta rövidítésre gondol, „mint mikor a *rugok-kapálok*-féle mellérendelő összetételek egyszerűbb ragozásúakká lesznek, így: *rugkapálok*“: Azonban „a *rúgkapálok*-féle szabályellenes ragozás... nem a *rúgok-kapálok* rövidítése útján keletkezett, hanem olyan módon, hogy *rúg-kapál* összetétel volt a elhomályosodott, s mikor aztán a nyelvérzék már egy igének érezte...., akkor a hagyományos *rúgok-kapálok*, *rúgszkapálsz* ragozást természetesen egy új *rúgkapálok*, *rúgkapálsz* típusú ragozás váltotta föl“ (Horger MNy. 9: 346; l. még. Pais id. h. 21. l.).

Horger szerint (M. Ny. 9: 346, A nyelvtudomány alapelvei² 86) abból kell kiindulnunk, hogy a fgr. igető eredetileg névszói természetű volt, az *ír-* igető tehát pl. nemcsak azt jelenthette, hogy '(er) schreibt', hanem egyszersmind azt is, hogy '(das) Schreiben', 'írás'; mármint eredetileg *írhat*, *olvashat*, *láthat* olyan tárgyas összetételek voltak, mint amilyen *egyetért*, azzal a különbséggel, hogy az előbbieken a tárgy jelöletlen, mint ahogyan ez különösen igenevekkel kapcsolatban régebben általános volt (vö. *szája megnyitván* stb.; ma is: *írástudó*, *favágó*). Az *ír-hat* jelentése tehát eredetileg 'írást tud, írást bír (potest)'; ez a -hat azután idővel képzővé gyengült és elkülönült az önálló (abszolút) szerpben használt *hat* igétől.

Mészöly Gedeon (Nyelvtört. fejtegetések a Halotti Beszéd alapján, Acta Univ. Szeged. Sectio Philologica. XIV: 5) úgy véli, hogy *múl-hat*, **kel-hat* eredetileg *rokonértelmű* (térbeli előre-

haladást jelentő) igékből alakult összetétel, mint amilyen pl. *jár-kél*; a *hat* jelentése ezekben 'előrejut' → 'eléri térbeli célját' (→ 'potest'). Az utótag elhomályosulása tette azután lehetővé a *múlhat*, *kelhet* képzett igék keletkezését.

Pais Dezső magyarázata (MNY. 41:19) abból indul ki, hogy a *hat* ige eredetileg „a 'lehetőség' és nem a 'tudás, képesség' mozzanatát” fejezte ki; az *ő jár + hat* szerkezet jelentése 'az ő járása sikerül vagy lehetséges', vagyis a szerkezet a következő tagokból áll: birtokosjelző + nomen-verbum mint birtok-alany + *hat* állitmány; idővel azután az **en mēn-hat*, *ő jár-hat* fordulatok így tagolódtak: **en + mēn* — *hat* azzal a jelentéssel, hogy 'én | menésben lehetek'. [Talán — ha elfogadjuk Pais Dezső kiinduló pontját, hogy t. i. az *ír* névszót és a *hat* jelentése 'lehet' — egyszerűbb lenne az *ír* alakot nem nomen actionisnak, hanem nomen agentisnek felfogni: 'ő író lehet', 'ő járó lehet', 'én menő lehetek']. Ezek a szerkezetek tehát nem nyelvtörténeti utódai az **irma hat*, vagy **irni hat* (MünchK. 22: *nē hač.... tēnned* 'non potes... facere'; Serm. Dom. II. 500: *hacž mondanod* 'potes dicere') féléknek.

Pais Dezső és Horger magyarázata tehát — ellentétben Simonyi és Mészöly megfejtési kísérletével — az igetőnek eredeti névszói vagy ige-névszói természetéből indul ki.

Állapítsuk meg mindenekelőtt a következőt: Kétségtelen, hogy a *hat* ige jelentése önálló használatban is meglehetősen közel áll a -*hat* képző jelentéséhez (vö. pl. Pais id. h. 19. l.), a *mulchotia* (HB.), *tudhotiuc* (KönTör.) alakokban sem különbözik a -*hat* képző szerepe a *hač... tēnned*, *hacž mondanod* szerkezetek *hat* igéjének szerepétől. Ebből pedig az következik, hogy a képzős (*írhat*) és az infinitivusos (**hat írni*) alakok magyarázatában nem szabad szinte egymástól függetlenül fejlődött jelenségeket látni, mint ahogyan Horger és Pais teszi.

Horger szerint t. i. az önálló *hat* igének eredeti 'kann' jelentése 'wirkt' jelentésűvé (l. NySz.) vált; „ez a 'wirkt' jelentésű ige e nyelvtörténeti változások következtében elszigetelődött az elődöktől hagyományosan átvett 'kann warten', 'kann bitten' jelentésű *várhat*, **kérhat*-féle igéktől” (A nyelvtud. alapelvei³ 86. l.).

Pais szerint pedig „az 'előremegy, el-hat, át-hat, ki-hat, be-hat' és 'tud, képes, hatalma van' értelmű *hat* mellett, amely az erősen lényegbevágó jelentésselágazás következtében szinte két külön szóvá szakadt szét, feltevésünk szerint a nyelvfejlődés bizonyos szakában az *én mēn hat*, *tē mül hat*, *ő lak hat* szerkezetekben szerepelt egy *hat* elem, amely az 'általánosságban: lehetőség' értelmének a hordozójává fejlődött” (i. h. 24. l.).

Bármilyen ötletesek és szellemesek ezek a most ismertetett magyarázatok, közös hibájuk az, amit Horger szomorú tünődéssel és szinte keserű iróniával így fejezett ki: „Hogy mi az **ír hat* szerkezet magyarázata, azt már tudjuk. Jó volna most már azt is tudnunk, hogy hogyan keletkeztek az **írni hat* és **írnom hat* szerkezetek” (MNY. 9:349), vagyis a bonyolult alakot megmagyarázzák, de akkor hol marad a természetes és nyelvtörténetileg igazolt alak magyarázata?

Ez igen kemény, de — meg kell vallanunk — helytálló kritika. Mert ez nem jelent egyebet, mint azt, hogy ha a 'potest scribere' fogalmát így fejezték ki: *ír-hat*, mi szükség volt akkor egy *írni hat* (ill. *hat írnia*) szerkezetre, hogyan keletkezhett hát ebben az esetben ez a nyelvtörténetileg igazolt és logikailag is teljesen érthető szerkezet?

Horgernek ez a kérdése élesen rávilágít nemcsak saját, hanem Pais és Mészöly elméletének is legnagyobb gyöngéjére¹.

És itt még egy fontos körülményre kell rámutatnunk, amelyet csak Pais Dezső emel ki (i. h. 23. l.), hogy t. i. a *hat* ige megelőzi a személyragozott igenevet. Ez persze döntő fontosságú mozzanat is lehet. (Pais ebben csak új érvet lát a mellett, hogy az *írhat* szerkezet „nem nyelvtörténeti utóda az *írnom hat* vagy *írni hat-félének*”.)

Ez a szörend t. i. szabályos, mert — mint tudjuk — a módosító ige rendszerint megelőzi az igenevet, pl. *huzzu utat kel tennem* JókC. 14. | *ty nem tutok sem zŕni sem fonni* VirgC.

52. | *sok nyelven tudna zolany* ÉrdyC. 542 b | *semmyt nem twda ellene zolnya* FrsC. 523 | *kyket hathacz vallanod* 'quae habere potes' JókaiC. 98 | Éppígy: *kinec odut hotolm ovdonia es ketnie* (HB.)².

¹ A minap Mészöly, mikor e cikkem elkészülte után vele erről a kérdéssel beszélgettem, úgy próbálta ezt a nehézséget áthidalni, hogy szerinte — ha jól értettem — az eredeti szerkezet valóban az *írhat*; a *hat írni* pedig latinizmus, a *potest scribere* utánzása. Csakhogy nem valószínű, hogy az egyszerű szerkezetes a *mulchotia*, *tudhotiuc* stb. képzett alakokból kiérezte volna a *hat* igt, ha ez nem lett volna különben is ebben a szerepben használatos.

Meggyőződésünk szerint nincs más megoldási lehetőség, mint az, hogy 1. a két szerkezet nem független egymástól, nem gondolhatunk arra, hogy egymástól függetlenül keletkeztek, esetleg más-más korban, 2. az infinitívusi szerkezet az eredetibb, ebből fejlődött a képzős kifejezőmód. Hogy miként ment végbe ez a fejlődés, épp ennek a felderítése a megoldásra váró probléma.

² L. pl. Simonyi: A m. szörend 94, Molecz: A m. szörend 93, Klemm MTörtM. 640, MHat. 2: 296, NySz. L. még lent a *hathacz* szerkezet tárgyalásánál. — A fordított sorrendre vonatkozólag (pl. *felkelvén futni kezdett*) l. Molecz i. m. 94.

Talán ennek a látszólag jelentéktelen körülménynek az elhanyagolása volt az eddigi magyarázó kísérletek eredménytelenségének egyik oka. Persze így még nehezebbnek, még megoldhatatlanabbnak látszik a kérdés, azonban a tényeken mégsem változtathatunk. De az sem világos, hogy miért **írnom hat* alakból akar Horger kiindulni, amikor ennek a szerkezetnek a nyelvémlékek alapján vagy **hat ok írnom*, vagy **hat írnia* a fölteendő alakja.

Ha tehát szilárd alapból akarunk kiindulni, ha nem szakadunk el a realitásoktól és a nyelvi tények biztos talaján állva iparkodunk a kérdést megvizsgálni és megoldani, két tényre kell okoskodásunkat fölépítenünk, nevezetesen: 1. a *-hat*, *-het* képző már legrégibb nyelvémlékeinkben mint illeszkedő képző szerepel (*mulchotia* HB., *tudhotiuc*, *sciulhessen*, *illetter*, *lelletterneyn*, Kön. Tör., stb.)¹; 2. e mellett előfordulnak infinitívusos szerkezetek is: *hacz mondanod*, *hac ténne*².

Meggyőződésünk szerint — ismételjük — csak olyan magyarázat lehet kielégítő, amely ezzel a két pozitív nyelvi ténnyel számot vet, vagyis a **hat írni* vagy **hat írnia* szerkezetből indul ki és így próbálja az *írhat* alakot megmagyarázni, megértetni. És még ha a mi itt adandó magyarázatunk esetleg nem bizonyulna is helyesnek, akkor is — úgy gondoljuk — a kérdés elvi része mindenképen tisztázottnak tekinthető.

De előbb még a következőt kívánjuk megjegyezni:

A *hat* igének fent idézett jelentései között — mint már mondtunk — nincsen nagy eltérés, másfelől éppen a két szerkezetnek (1. **hat írni*, ill. **hat írnia* és 2. *írhat*) egymás mellett való előfordulása, sőt a kettőnek együttes alkalmazása (*kyket hathacz vallanod* 'quae habere potes' JókaiC. 98, *nem hathatnak ymténye* 'non possunt admonere' uo. 117, *ada myt hathatnek adnya* [c: *adnom* l. Pais 25.] 'dedit, quod offerre valerem' (uo. 48.) a mellett szól, hogy az *írhat*, *múlhat* nem mehet vissza oly régi időre, amikor *írhat* akár **írást hat*, akár pedig **írá(s)ban lehet*, **író lehet* jelentésűnek volt érezhető. Az **ír hat* szerkezettel és a belőle fejlődött képzős *írhat* alakkal kapcsolatban már csak olyan korra gondolhatunk, amikor már (bizonyos eseteket nem számítva) általában élesen különvált egymástól névszótő és igető.

A Horger-féle **én írást tudok*, a Mészöly-féle igen szűkkörű (mert csak térbeli előrehaladást jelentő igékből kiinduló) és a Pais-féle **én írásom lehetséges* magyarázatok helyett tehát a fent tisztázott új alapon nyugvó magyarázatot kell keresnünk.

(Folytatjuk)

¹ Vö. Melich MNy. 9: 65, 26: 164, Pais i. h. 25.

² L. fent.

HÍMNEM, NŐNEM, SEMLEGESNEM A MAGYAR NYELVESZMÉLETBEN

Írta Kallós Ede

Az az életközösség, amely nemzeti történelmünkben a magyar és a latin nyelvet évszázadokon keresztül egybekötötte, olyan szoros, bensőséges és mélyreható volt, hogy bátran alkalmazhatjuk rá azt a megjelölést, amellyel az élettan a különböző fajú szervezetek együttélésének jelenségeit egybefoglalja: „symbiosis”. Anélkül persze, hogy e természettudományi fogalom nyelvtudományi alkalmazásának több jelentőséget akarnánk tulajdonítani, mint amennyi az ilyen hasonlatszerű névhaszálatnak általában kijár, tovább is részletezhetjük a párhuzamosságot. Az élettan az életközösségnek csak azt a fajtáját nevezi „igazi symbiosis”-nak, amelyben a két félnek egymásra való hatása kölcsönös, míg azokra az életközösségekre, amelyekből csak az egyik félnek van haszna, más elnevezéseket alkalmaz. Nos, a magyar és a latin nyelv életközössége „igazi symbiosis”. A magyarországi latinság hangtani, szótani és mondattani sajátosságai a hatás befogadásának és az alkalmazkodásnak talán még nagyobb számú jelenségeit mutatják fel, mint amennyi latin hatást a kutatás a magyar nyelvben felderített.

Ezeknek a kölcsönhatásoknak a kimutatása terén még nagyon sok a tennivaló. Különösen akkor válik majd érezhetővé az elvégzett munka hiányossága, ha általánossá válik annak a felismerése, hogy a kölcsönhatás kutatásának nem szabad azokra a jelenségekre korlátozódnia, amelyek a hatást füllel hallhatóvá, szemmel láthatóvá teszik. A kutatások a beszéddel kapcsolatos benső szemléletet és tudatműködést, az általános nyelvészmeletet is a maga vizsgálódási körébe kell vonnia.

E sorok épp erről az eddig meglehetősen elhanyagolt területről veszik tárgyukat. Arra szeretnénk rámutatni, hogy azoknak a hosszú évszázadoknak emlékeiképpen, amelyekben a latin a magyarság legjelentősebb rétegének valóságos második anyanyelve volt, a magyar nyelvtudat egy olyan latin nyelvjelenség átérzését szívta fel magába, amely a magyartól — helyesebben: az uraltáji nyelvektől — teljesen idegen. A latin nyelv hatásképpen a magyar nyelvi eszméletben, azoknak a részint tudatos, részint tudatalatti lelki elemeknek a sorában, amelyekből a nyelv-érzék összetevődik, a nyelvtani nemek fogalma is helyet kapott. Sőt mi több: e fogalom nemcsak mint tájékoztató, nemcsak mint a megértést szolgáló indíték foglal helyet nyelvi tudá-

tunkban, hanem mint szavakat, elnevezéseket teremtő nyelvalkotó erő.

Ennek az erőnek az érvényesülésére a legtöbb alkalmat az -icus végű latin mellékevek nyújtják. *Latin* mellékeveknek mondhatjuk őket, bár nagyon sok olyan is akad közöttük, amely nem a latin nyelv eredeti szókincséből való, hanem görög szóképzések latin átírásaként került forgalomba, sőt ugyancsak sok van közöttük olyan is, mely a görög-latin szóképzések analógiájára a legújabb időben keletkezett. A nyelvi köztudat valamennyiüket *latin*-nak érzi. A világjáró szavak tekintélyes tömegében latin fémjelzéssel róják útjukat.^t

Minthogy e mellékevek a magyar nyelvhasználatban pontosan megőrzik azt a szóképzési struktúrát, amelyet a latin nyelv juttat nekik, -us, -a, -um végződésükhöz a magyar nyelvészméletben a nyelvtani nemeknek ugyanaz a képzete társul, amely a latin nyelvben kapcsolódik hozzá. A mi nyelvi érzésünket a *historikus*, *epikus*, *lírikus* stb. elnevezés ugyanúgy hímnemű szóként foglalkoztatja, akár azoknak az ókori beszélőknek vagy íróknak a nyelvérzését, akik annakidején e szavakat megalkották. S amikor azokat a mai világjáró szavakat kimondjuk vagy leírjuk, amelyek ezeknek a főnévként használt mellékeveknek analógiájára alakultak, — *fizikus*, *kémikus*, *politikus*, *komikus* stb. — határozottan és szabatosan férfi képzete rajzolódik tudatunkban.

A latin szóvégződésnek ez a tudatbeli elhelyezkedése, az ide vonatkozó magyar nyelvészméletnek a latin nyelvtanhoz való szoros alkalmazkodása nyelvkincsünket néhány egészen különleges szóalakokkal ajándékozta meg. A felsorolt szavakkal jelzett hivatások női képviselőinek jelölésére ugyanis a magyar nyelv néhány olyan elnevezést teremtett, amely kizárólag latin nyelvyaggal fejezi ki mondanivalóját. Más nyelvek ilyenkor eredeti képző és kifejező eszközeiket alkalmazzák (toldó szó, képző, névelő) — hiszen többnyire mi is így járunk el („fizikusnő”, „női politikus” stb.) —, de ezek mellett néhány olyan elnevezésünk is van, mely kizárólag a magyar nyelvterületre szorítkozva hangosan hirdeti a latin-magyar „symbiosis” mélyreható voltát. Így keletkezett a női komikusnak *komika*-ként való megjelölése, a tragikus szerepkört betöltő színésznőnek neve: *tragika*, a női orvostanhallgatóé: *medika*, a hiszterikus nőnek *hiszterika*-ként való emlegetése, sőt

¹ A „világjáró szó” elnevezést nyelvészeti szakkifejezésként ajánlom. Ha a szavak vándorlását művelődéstörténeti szempontból nézzük, ez elnevezéssel olyan kategóriát nyerünk, amely sokkal használhatóbb, tartalmasabb és messzibbre tekintő, mint az eddigi „vándorszó”, „jövevény szó”, „idegen szó”-féle megkülönböztetések.

a latin nőnemű képző -a végződésének teljesen szuverén alkalmazására is sor kerül: *naiva*.¹

A melléknév nőnemű alakjának magyarhoni használatára van még egy példánk. Ezt azért illeti meg külön hely, mert még a jelzőnek a jelzett szóval való nemi egyeztetését is megtaláljuk benne. Ez a *katolika egyház* kifejezés. A latin hatás, az „*ecclesia catholica*” elnevezés hatása itt egészen világos. Senkinek sem jutna eszébe „reformáta egyház”-at mondani.

A melléknév sēmlegesnemű alakjának főnévként való használata is számos példáját nyújtja a szóbanforgó nyelvszemléleti jelenségnek. Se szeri, se száma azoknak a nálunk szélteben használt elnevezéseknek, megjelölésformáknak, amelyek mint eredeti, hazai alkotások hirdetik, hogy a magyar nyelvtudatban a sēmleges nem fogalma nemcsak tanulás útján tudomásul vett idegen nyelvsajátsággként foglal helyet, hanem mint élő, ható, irányító nyelvi valóság. Alighanem egykori latin tanításnyelvű iskoláinkból eredő diákszólások (*púrum*, *impúrum*), valamint orvostudományi és gyógyszerészeti műszavak (*laxatívum*, *szedatívum*) és filozófiai szakkifejezések („*ad absurdum*”) lehetnek a megindítói e folyamatnak, melynek eredményeképpen a magyar beszédet és írást, a melléknévek sēmleges alakját, főnévként alkalmazó kifejezések tarka változatai lepték el. Ezek a *humánium*-tól és *katolikum*-tól a *pozitívum*-on és *konkrétum*-on, a *tragikum*-on és *komikum*-on, *hungárikum*-on és *historikum*-on keresztül lefelé egészen a *novum*-ig és *fixum*-ig a latin nyelvrendszer ez érdekes alkatelemének valamennyi használati és értelmi árnyalatát fellelík.²

A magyar nyelvészmeletnek a latin sēmleges nemmel való bensőséges összeforrottsága adja annak a módnak is a magyarázatát, amellyel nyelvtudatunk a szocialista mozgalom egyik legfontosabb szavát fogadja és kezeli. Az 1864-ben Londonban megalakult nemzetközi munkásszövetség *International Working Men's Association* nevet kapott, de a közhasználat e hosszú elnevezést hamarosan megrövidítette: a megjelölést a maga első szavával, a nemzetköziséget hangsúlyozó jelzővel helyettesítette. Az angol

¹ Ezeknek a magyar nyelv szótárában helyet igénylő szavaknak keletkezési ideje aligha nyúlik vissza 100 évnél régebbi időre. A *medika* szó keletkezésének terminus post quem-je 1895 október: akkor nyílt meg a nők előtt az orvosi fakultás.

² Ezek között az alakok között is aligha akad 100 évnél idősebb. A *tragikum* elnevezés születési éve 1849. Akkor jelent meg Greguss Ágost műve: A szépirodalom alapvonalai. Itt „A szomormű” című fejezetben (136. o.) olvassuk: „Az emberlélek nagysága legnagyobb-szerűen azáltal tűnik fel, hogy a hatalmas sors nagyságával tétetik hasonlatba. Ez az úgynevezett *szenves* vagy *tragikum*.”

ezért azt mondja: *the International*, a francia: *l'Internationale*, a német: *die Internationale*. Hozzánk természetesen német formában és német kiejtéssel jutott el a szó, mely a németben a „Vereinigung“ szó jelzőjeként természetesen nőnemű. De a magyar nyelvészmeletben az *Internacionále* elnevezés az *-alis*-végű *latin* mellékevek semleges alakjának sínpárjára futott át, amelyen olyan szavak szállítják a nyelvi tudat építőköveit, mint a hajdani állami pénzügyek köréből való *regálé*, a közigazgatási ügyrendbeli *nacionále*, a liturgia fogalomköréből való *misszále* stb. Ezért, amikor mi „első“, „második“, „harmadik“, vagy a most vajúdó „Internacionáleról“ beszélünk, úgy érezzük, hogy semlegesnemű latin főnevet használunk.¹

További kutatással nyilván egyéb pontokon is fel lehet majd fedezni a nyelvtani nemek fogalmának nyelvhasználatunkba, nyelvészmeletünkbe való besurranását, a latin-magyar „symbiosis“ ez érdekes kövekezményét. Igaz ugyan, hogy e jelenség szociálisan nem mérhető össze a magyar nyelv rendszerének egyéb jelenségeivel — hiszen a latin nyelvtől teljesen távolálló társadalmi rétegekig csak kevés jut el belőle —, de felkutatása művelődéstörténeti szempontból nyilván nem mondható jelentéktelennek.

NÉPMESE ÉS PONYVA

Írta Dégh Linda

Hosszú idő óta tisztázni szeretnők végre azt a kérdést, vajon mi az a lényeges jegy, amely oly határozottan elválasztja a népköltészetet a műköltészettől, közelebbről a nép prózai költészetét a tudatos irodalmi alkotásoktól. Sokan foglalkoznak a kérdéssel, van is néhány nyilvánvalón világos megállapítás, de e kérdésnek igen sok oldala van.² Ami talán a legértékesebb adatokat szolgáltatathatná, az a nyelvi, a stílusbeli összehasonlítás, a kölcsönös szókészlet-kicserélődésnek vizsgálata. A „népi“ nyelv erősen átitatva irodalmi nyelvünket, de ugyanúgy mindennemű „úri“ beszéd, irodalmi stílus (minden kor divatja szerint) és a civilizált város, a nagyváros nyelve is erősen hatott a népmese stílusára. Mégis, a népköltészetben annyira alapvető a keresetlenség, az öntudatlan formálás, hogy minden, ami mesterkelt, azonnal

¹ Eddig még nem akadtam nyomára a *centrále* szó eredetének. Az a gyanúm, hogy ez is hasonló módon keletkezett. Olvasóim között talán lesz, aki útbaigazítást adhat.

² Eckhardt Sándor: *Úr és paraszt a magyar élet egységében*. Bp. 1941.

kiütközik és az irodalomból átvett jövevényelem csak akkor tud asszimilálódni, ha az a nép köznapi használatába is átment. Ami csak olvasmány (regény és nem ujság!), az csak mesében, szándékos, hallgatóság előtt előadott történetben szerepelhet, mert hiszen idegen kincs a mesélő tudata szerint is. Éppen így van az irodalomban is, amely a népköltészeti keresetlenséget nehezen tudja felvenni a maga művészkedő, műgonddal készülő, tudós felkészültséget igénylő stílusába, mint majd a továbbiakban is megláthatjuk. Természetesen itt nem kiváló népi klasszikusainkra gondolok, hanem az irodalom tömegcikkeire, amelyeket nagy példányszámban nyomtattak a szabadságharc utáni időktől napjainkig s amelyeket éppen azért kellett bizonyos mértékben „népies“ hangon megírni, hogy falun terjeszthessék őket a kiadók. E ponyvasztílus el is érte az eredményt, mert szellemében teljesen megfelelt annak a parasztságnak, amelynek készült. A nép felszabadulása nem valósult meg s a zsellérré, uradalmi cseléddé lett volt jobbágyok akárcsak az életben, mesében, regényben is a feudális urak késői utódjaihoz alkalmazkodtak. Hogy mennyire növelte a ponyva népszerűségét, hogy e könyvek a mennyei magoslatokba emelt úri nép életébe betekintést juttattak, a következőkben több példa is bizonyítja majd. Éppen a mesebeli társadalmi különbség és éles ellentét ezért éleződik ki a végtelékig (s itt a királyi család éppoly patriarchális, mint a földesúr vagy akár a zsirosparaszt), hogy aztán mennél jobban kitűnjék a földhözragadt jobbágyfiú, kanászgyerek diadalmaskodása. Nem tudjuk, de nem tarthatjuk lehetetlennek, hogy e helyzet színezéséhez is sok esetben a könyv szókészlete adta meg az élőszó-költészethez szükséges elképzelést, amely nélkül mese meg nem születik.

A mese végső fokán irodalmi forma,¹ amelyre azonban a parasztság reáruházza sajátos önkifejezését, amelyben egész története, élete, helyzete kifejeződik. Szeretnők ezért éppen az összehasonlítással a paraszti szóhasználat lényeges különbözőségét kimutatni. Amikor azt látjuk, hogy az író a mese sablonja szerint megír valamit, a paraszti nyelvre áthangolt mese mennyire logikusan, szükségszerűen formálja át szóról-szóra, mondatról-mondatra a hitelnek megfelelően a történetet. Látszólag lényegtelen változtatások alapvetően más formát képeznek. A népi mesében soha sincs fölösleges szóvirág, csak a szép szavak kedvéért nem szaporítják a szót, mert a figyelő közösség szigorú korlátokat szabott. Ha ezt a nyelvben, szóhasználatban kifejeződő paraszti jellegzetességet nem ismerjük, akkor soha nem juthatunk tovább népünk megismerésében. Ha nyelvi szempontból nem tisztázzuk a hatá-

¹ Wesselski, A.: Versuch einer Theorie des Märchens. Prag 1931.

rozott, tudatlanul is logikus, keresetlen formaalkotásnak ezeket a kereteit, akkor kár minden további fáradságért. Hiába ismerjük a mesei közhelyek, formulák őstörténeti, gazdasági, társadalmi, művelődéstörténeti eredetét, ha nem látjuk ezeknek stílusértékét az alkotás pillanatában — hiszen a nép mindig *ma* költ és ami *ma* születik, az az adott pillanatban kimondott szó.

A mindenkori mese, annak ellenére, hogy jellegzetesen paraszti, mégsem olyan, mint ahogy a köznapi életben a parasztok beszélnek. Tele van olyan kifejezésekkel, amelyeket soha az életben nem használnának, csak ha elbeszélésbe lendülnek. Vannak olyan szavak, amelyeket „mesébevaló“-nak neveznek és mosolyogják, ha valaki egyébként használja őket. Sok ezek közül elavult, régi szó; sok az irodalmi köztudatba is átment, népies és régebbi író által népszerűsített kifejezés. Szinte minden kor stílusdivatja érezhető a mesén, anélkül, hogy azt lényegében megváltoztatná. Mit jelent ez? Mint ahogy az irodalmi nyelv sem azonos a köznyelvvél, a prózai népköltészet is más, mint a paraszti nyelv. Mivel ez a népköltészeti műfaj adja a legnagyobb szabadságot s ezért minden gazdagságát ide összpontosítja. Ezt a nyelvet azonban nem annyira a választékosság, a szavak, mondatok gondos stilizálása jellemzi, mint a hagyomány, a parasztság szívós, tanulékony szemlélődése, könnyű felfogóképessége. A népi mese a teremtés pillanatában hangzik el, tehát mindig rögtönző. A mesének nincsen kora, de egyszersmind benne van elődeink nemzetfölötti időtlen hagyománya is. Az alkotás pillanatában nincs idő pallérozásra, oly szaggatott, oly kapkodó, oly nyers, mint az élőbeszéd, de éppoly spontán is. E mögött a stílus mögött nem a töprengő költő, hanem a mese világa áll, amely más, mint a szürke mindennap, s a különbséget a mesélő magvas, színes kifejezéseivel érzékelteti, mégpedig a lehető legtömörebb módon, ahogy a műfajnak megfelel. Nincs idő elmélázásra, részrehajlásra egyik-másik szereplő javára, soha írott irodalom nem lehet ilyen objektív. Az elbeszélő részek, jellemzések, leírások, magyarázatások szükséztől, hőseit beszéltetéssel jellemzi s közben a cselekmény is halad. Meg kell találnia azt a szótárt, amelynek segítségével a hallgatóság a legtömörebben át tudja élni az előadott eseményeket.

Az a nyelvi stílus, amelyet egy mai mese mutat, magában hordozza a hagyományos mesei nyelvet s a mesemondó személyes fogalomlélményeit. Ez annyit jelent, hogy a mesemondás kicsiszolódott nyelvén túl a mesemondó olvasmányából, hallomásból és személyesen szerzett tapasztalataiból visz bele a mesébe. Mindez együttesen adja meg a mese mai szókészletét. Egyelőre nem lehetne eldönteni, hogy a mesének e három közül melyik a leglényegesebb

szóalkotó forrása. A hármas útnál megállva, próbálkozzunk az olvasmány hatásának vizsgálatával.

Az olvasás hatása a mesére, a mese szókészletére igen erős és már nem is új, ha azt vesszük, hogy kb. a mult század közepétől olvas parasztságunk.¹ Nincs olyan mese, nincs olyan elzártan élő írástudatlan mesemondó, ki ne használna olyan szavakat, amelyek ne tükröznék az írott stílus hatását. Az írás, a leírt szó szinte mágikus hatást gyakorol a népre, még ha nem is érti azt. Ami írva van, azt feltétlen igazságnak veszi. A varázsserejű cédulák bevételéről sok adatunk van a régiségből meg a néphitből is.² A garabonciás diákok fekete könyvéről, a „tudományos“ (varázsserejű) könyvek hitéről is tudunk.

Nem is szólva a mesekönyvekről, iskoláskönyvekről, melyek sok faluban kézről-kézre járnak, Csalóka Péter³ (Eulenspiegel) csálókakönyvéről s arról a hetvenhétáncos szoknyában található könyvecskéről, amelyből a mesélő elmondandó meséjét vette. Sok mesemondó könyvre hivatkozik, hogy olvasta meséjét, mert így súlyosabbnak gondolja s hihetőbbnek. Ismerek olyan embert, ki szóról-szóra tudja mindazt, amit elolvas, évek mulva is. Ha tárgyilagosan vizsgáljuk a kérdést, nem ábrándíthat ki bennünket az a tudat, hogy a mesetípusaink nagyrészt már papírra vetették abban az időben, amikor az első néprajzi mesegyűjtemények megjelentek. Amikor a népköltési gyűjtés megindult, már sokhelyütt tudtak írni-olvasni a parasztok, de ha nem is, ezerféle módja lehetett az irodalmi termékek közvetítésének. Ez azonban nem von le a mesék értékéből semmit. Manapság is, amikor a mesélő maga olvas s mese és olvasmány jól megfér egymás mellett, sem változott a mese értéke.⁴ A mult század közepe óta egyaránt terjednek ponyván a mitológiai mesék, az Ezeregy éj és más keleti gyűjtemények meséi, klasszikus novellák, Grizeldisz, Imogen, Magelóna, Libussa, Genovéva története, Musaeus elbeszé-

¹ Turóczi-Trostler József: Világirodalom magyar ponyván. Bp. 1936. Kny. a Magyar Nyelvőről. Ez az egyetlen alapos munka, amely eddig a ponyvairodalommal foglalkozott.

² Westermarck: The influence of magic. Sociological papers. 1905.; Katona Lajos: XVII. századbeli ördögűző könyvecske. Ethn. 1902, 61—62.

³ György L.: Eulenspiegel magyar nyomai. Kolozsvár 1932.; Ponyván: Csalóka Péter élete és kalandjai. Igen vig és mulattató történet. öt képpel, Rózsa K. és neje 1887.; Aarne—Thompson: The types of the folk-tale. 1935. 1.

⁴ Újabb mesegyűjtőink rámutattak már erre a körülményre, mert elkerülhetetlen volt a gyűjtés során minduntalan a ponyvával nem találkozunk. V. ö. Banó I.: Baranyai népmesék UMNGY II.; Kovács Ágnes: Kalotaszegi népmesék UMNGY V—VI. k.; valamint gyűjtésben: Pandur Péter meséi UMNGY III—IV.

lései, valamint a Grimm-mesék és más népszerű mesegyűjtemények darabjai.¹ Ezeknek a kiadványoknak a hatása állandósult stílusban, témában pedig szaporította a népi elbeszélő anyagot. Minden eset óvatosságra int, mert más olvasmányból is átkerülhettek ponyvai elemek, szólásmódok, mondások, „szép” kifejezések, választékosságok, divatos irodalmi kifejezések, ezek halmozódása legtöbbször gyanús. Vannak olyan szavak, amelyeket az olvasó nép éppúgy ejt ki, ahogy írva látja: *Mondja, látja, tudja* és nem: *mongya, láttya, tuggya*.² Népünk olvasása még ma sem oly automatikus és öntudatlan, hogy ne olvasna el gondolatban is minden betűt. Munkájába kerül olvasni s így alaposabban jegyzi is meg, csaknem betanulja, amit olvasott.³ De nem is egyszer olvas, hanem újra meg újra, mint ahogy a kedves meséket is gyermekek módjára újra meg újra hallani kívánja. Így az olvasott mese felépítése, stílusa is élmény marad. A mai mesemondó mohón olvas, különösen oly történeteket, amelyekben újabb emberek és világok tárulnak fel, mintha csak újabb forrásokat keresne elmondandó meséihez. Szeret az úri életből vett történeteket is olvasni, hogy ez ismeretlen világ szerint mennél élethűbben szerepeltesse úri (királyi) hőseit. Mennél távolabbi a közvetlen forrás, annál jobban mosódik bele az idegen stílus elem a folyamatos paraszti elbeszélőmódba. Szerkezetileg is sokszor érezzük az olvasmány hatását.

Mennél inkább távolodik a mese a szövegtől, melyhez ugyan igyekszik ragaszkodni, annál inkább veszít irodalmias jellegéből s annál közelebb kerül a néphez.

(Folytatjuk)

¹ Turóczi i. m. és Trócsányi Zoltán: Az első ponyvafüzetektől a néplapig. Magy. Szle 1933. 340.

² V. ö. Pandur Péterhez fűzött jegyzeteimet.

³ A csikmenasági Csedő Lajos és Győrfi Imre könyvtára minden darabját, a versben írottakat különösen, kívülről tudja!

RÉVAI JÓZSEF:

Marxizmus és magyarság

A tudományos szocializmus állásfoglalása a magyarság sorskérdéseiben.

Szikra kiadás.

Alapára 13.50 P

SZEMLE

AZ ÚJ NYELVELMÉLETRŐL

A Szovjetunióban megjelent legújabb orosznyelvű kiadványok felhasználásával készült írásunk a szovjet nyelvtudományról, természetszerűen részletesen fog foglalkozni N. J. Marr-ral, a jafetikus elmélet atyjával.

Marr működése több mint határárkó az oroszországi tudományosság történetében; lendítőkerekévé lett az őstörténeti kutatás, a néptanulmányok gigantikussá növekedett gépezetének. Meltán viseli nevét a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Nyelvtudományi Intézete, melynek élén *Mescsaninov* működik mestere szellemében. Marr-ról megemlékeznünk időszerű, mert tanításainak lényegével immár az oroszul nem értők is megismerkedhetnek. Rendszeresen eljut ma már hozzánk a Moszkvában megjelenő „Internationale Literatur“ (Verlag für Fremdsprachige Literatur, oroszul: Izdatyelysztkvo Literaturi na Inosztrannich Jazikach); Az említett folyóiratnak 1945-ben megjelent 11—12. számában R. Schüller fordításában németül jelent meg néhány részlet Marr tanulmányaiból „Über die neue Lehre von der Sprache“ összefoglaló címen. A fordító ügyes válogató munkája és világos utószava lehetővé teszi Marr elméletének áttekintését, de mégsem szükség-telen az alábbiakban az eredményeket pontokba foglalni.

Ha a nyelvről már másutt ajánlott meghatározásunk, mely szerint az „az emberi szellem (a tudattartalom) közlő megnyilatkozása *értelmes hangsorokban*“, elfogadható, akkor Marr szerint:

1. ezt a nyelvet megelőzte a jelbeszéd,
2. a beszélt nyelv nem állati hangokból „finomodott“, hanem az ú. n. „fonémek“ kollektív termékei a társadalomnak. A „bonyolultabb“ hangok, az affrikáták és a félmagánhangzók az első beszédhangok,
3. a szavaknak nem volt alapjelentésük, képzetcsoporthat (műslényije) jelöltek és csak később foglaldott le a szó több vagy csak egy meghatározott fogalom vagy viszonyítás jelölésére.
4. a „jafetikus nyelvek“ elnevezés nemcsak a kaukázusi nyelvekre vonatkozik, hanem több eddig ismeretlen eredetűnek mondott nyelvre is, sőt jafetikus nyelvet beszélő népek lakták valamikor egész Európát, keleten a Pamirig,
5. a jafetikus elnevezés nem nyelvcsaládot, hanem történelemelőtti nyelvrendszert jelöl, melyből újabb rendszerek fejlődtek, egyes nyelvek pedig éppen átmeneti fokon állnak a rendszerek között. Így pl. nem beszélhetünk egységes idg. alapnyelvről, hanem legfeljebb a nyelvfejlődés olyan fokáról, melyen nagy általánosságban véve az indogermán nyelvrendszer állt és melyek

közül pl. éppen a német maga is átmenet a jafetikus és az indo-germán rendszer között.

6. a nyelvek fejlődését közös, egységes törvényszerűségek irányítják, eredetük, elhatárolásuk szempontja és következménye sem lehet a fajelmélet.

Ez a hat pont természetesen nem meríti ki Marr rendszerét és a részletek ismerete nélkül nem is alkalmas arra, hogy tanulságul szolgáljon, de talán az érdekes problémák felé irányítja a figyelmet, melyekről részletekben vagy az egész szellemével ellentétes is lehet a vélekedés, de Marr tanításainak megismerése után senki sem szabadulhat attól, hogy indításokat és segítséget nyerjen további kutatásaihoz.

Gombos László

NYELVMŰVELÉS

A MAGYAR ÍRÓ ÉS A MAGYAR NYELV

Nyelvművelő tallózás az irodalomban.

Szakadatlanul figyelmeztetnünk kellene az írókat, fordítókat, újságírókat, cégtáblafestőket, a rendeleket és hirdetémények szövegzőit, hogy legalább a durva hibákról szokjanak le. A hibákat ki kellene pellengérezni ott, ahol lehet: folyóiratokban, napilapokban, előadásokon, a rádióban. Iskolában és hivatalban falitáblákon kellene tanítani mindenkit arra, hogy hogyan beszéljen és írjon magyarul — jól. Könyv, újság, előbeszéd tele van hibával. Muta-tóul a leggyakoribbakból időnként megemlítünk néhányat:

1. Számtalanszor ajánlották már a helyes magyarságról író nyelvészek, hogy vigyázzunk ezzel a szóval: *keresztül*. Ne írjuk például ezt: „Az iskolás gyerekek is megtanulják tankönyveiken keresztül...” A jó, meg egyszerűbb is: „*Tankönyveikből... megtanulják.*”

2. Bánjunk csinján az „s” kötőszóval! Gondoljunk arra, hogy valaki a szövegünket felolvassa. Nem jobb-e tehát azt írni és olvasni: „*veszedelmes és káros*”, mint ezt: *veszedelmes s ká-*

ros? (Igen, arról van szó, hogy a veszedelmes szó s-sel végződik.)

3. Gyakran látom, hogy a közbevetést hibásan helyezik el a mondatban. Ezt olvasom például: „Még az *avarokat*, akik ebben az időben ezen a tájon éltek, is ide számíthatjuk!” Hátborzongatón rossz! Ugyanez jól: *Ide számíthatjuk még az avarokat is, akik... stb.*

4. Olvasom egy regényben: „Kókai Istvánnal együtt ment el.” Az előzményekből tudom, hogy Kókai István nevű alakja a regénynek nincs, hanem van Kókai Ferenc és Kerekes István. A hiba tehát nem téveszt meg. Mégis így kell írni: „*Kókai együtt ment el Istvánnal.*”

5. Egy jó írónknak kedvelt szava a *felől*. Könyveiben minden oldalon olvashatunk egy-két *felől*-t. Például: „Gondolkoztál már a *felől*, hogy hová utazol nyáron?” Mondjuk, hogy ez még hagyján! De ez már kínos: „A nőt megkérdeztem a cipő ára *felől*.”

6. Így írják: Berthelottal. Pedig a nevet így mondják: *Bertelő*. A raggal együtt tehát így kell írni: *Berthelot*-val. Vagy így írják: *Maurice*-val. Pedig így kell mondanunk a nevet: *Morisz*, a raggal így kell írni: *Maurice*-szal.

7. Minden magyarázat nélkül

from le ezt a csunyaságot: „Milyen alapon veszi el tőlem?”

8. Erről az alapról eszembe jutnak ezek a szavak: *Front, sík, platform, vonal*. Meg ez a kifejezés: *Járható út*.

„Mi ujság a sakkozás frontján?” Képzeliük el, hogy Freud azt írta volna Stekelről, mondjuk az elfojtás kérdésére vonatkozólag: „Nem vagyok vele egy platformon.”

Vagy valahol ezt olvasnánk „Kemény Zsigmond a jellemábrázolás útján erőteljesebb, mint Jókai.”

Vagy arról tervezgetünk, hogy a nyár folyamán lehetőleg csak gyümölcsöt és nyers főzeléket eszünk, s akkor valamelyikünk ezt így helyesli: „Igen, ez a járható út.” Nagy Lajos

EGYENLŐEK, KÜLÖNBÖZŐEK, — BOSSZANTÓK

Évekkel ezelőtt megjósoltam már a rádióban, hogy ez a szükségtelen szónuyitogatás mihamar el fog szaporodni, írásban és szóban. Igazam lett. Mi tagadás, már a rádióban is meg-megüti fülünket. A szem még csak el-siklik egy-egy ilyen fölösleges betű fölött — sajtóhibának is nézheti — de a hang... tovább rezeg. Szó szerint talán igaza van a latin mondásnak, hogy verba volant, de éppen ez a baj: az elröppent szót nem lehet többé visszaparancsolni. A leírt szó még hataimunkban van, kijavíthatjuk azután is, hogy lezongorázta a gépszédő. Kérem is a nyomdákat, ne szedjék ki a melléknévi igenévek ezt a kötőhangzóját, ha pongyola kéziratokban találkozunk vele. Ma még talán nem késő, hogy megakasszuk ennek a helytelen szóalaknak az elburjánzását — ha a sajtó és a rádió jó példával jár elől.

Utána néztem a Nyelvőr-kalauzokban, mit ír erről folyóiratunk. Sok érdekes cikk foglalkozik az -ó, -ő kezűs ige-

névvel, de egyik sem tér ki e szavak többszámára. Simonyi Helyes magyarság-a, Kelemen Jó magyarság-a, Dengl vaskos nyelv-helyességi kötete, Balassa Helyes magyarság-a, a Pesti Hírlap Nyelvőre — ezek sem árulják el, mi a jobb: önállók vagy önállóak, aggasztók vagy aggasztóak, vakmerők vagy vakmerőek. Végül is Balassának egy másik könyvében, *A magyar nyelv élete* 192. lapján bukkantam rá ezekre a sorokra: „Az -ó, -ő képzős ige-*nevekhez is változatlanul járulnak a ragok: láthatók, kiválók, keresők, önzők.* Legújabbban kezdték megtoldani ezeket az ige-*neveket kötőhangzóval a ragok előtt: láthatóak, kiválók, keresők, önzők.* Ezt azonban sem a nyelvtörténet nem igazolja, sem a jóhangzás nem helyesli.”

Ha kétségünk lett volna, a nyelvtudós szava eldönti a kérdést.

Emlékszem, jó Karinthy Frigyesünk kedvelte ezt a kötőhangzós többszámot. Hevenyészett ujságcikkeiben gyakran találkoztunk vele. (Kosztolányival beszélgettünk erről a terjedező furcsaságról. Ő sem volt híve ennek). Próbaképen — e sorok írása közben — belenéztem Karinthynak *Ki kérdezi?* című könyvébe. Hamarosan összeszedtem hét igenévi többszámot. A hét közül csak egy a kötőhangzós: *mámorítóak*. A többi ő is így írta helyesen: *kételkedők, okoskodók, felidézhető, gondolkodók, útjelzők, következők*.

Nyelvészeti munkák szövegében is csak ilyen alakokra találunk: *cselekvők, változók, ragozhatók, tagadók*. Kijegyeztem néhány példát a régi nyelvből: *tartók, vágók, viselők, utalók, imádók, kérők, szeretők, menthetők, tola-kodók, fennhézázók, szomorúorcamutatók és a többi*. Ezek a szavak nem ennek a többszámnak a példáiként voltak ugyan idézve, de így is bizonyító erejűek.

De hiszen, akik belecsábulnak is olykor a halandóak-, kelendők-szerű szótagfecserlésbe, azokat is óva!osságra inthetik a főnévvé vált író, olvasó, festő, halandó, folyó, kutató, stb.

Ugyan bizony kinek jutna eszébe, hogy így ragozza ezeket: írók, olvasók, halandók! De a melléknévi jelentésű szavakon is kipróbálhatják, mely rosszul hangzóak (!) az ilyen többszámok: vészjóslók, mulandók, ihatóak, várhatóak, mi-tevők,

amondók, és a többi száz. Egbe-kiáltók!

(E cikkecske nyomdai javítása közben hallom az unokámtól ezt a szót: ragyogók (valami labdarugók játékát magasztalta). Egy újságban meg ezt olvasom: „a külföldi államok megértők”. Ez gondolkodóba ejt. Nem minden ilyen igenevi melléknév követeli meg, hogy pusztán k betűvel írjuk és mondjuk a többszámát. Legyünk óvatosak, ne általánosítsunk.) Halász Gyula

MAGYARÁZATOK

Farkas. A *farkas* névvel kapcsolatban már rámutattunk arra, hogy nemcsak a magyar elnevezés jellemzi ezt az állatot *nagyfarkúnak*: *farkasnak*, hanem ugyanez a szemlélet adott nevet a 'lupus'-nak a lapban és a törökségben is (l. Nyr. 63: 116). Most kiegészíthetjük adatainkat egy tunguz szóval is. A farkas egyik tunguz neve: *irgiči* (l. pl. Vasziljevics Эвенкийско-русский словарь 100, Учебник эвенк. тунгусского языка 149); ez a szó pedig nem egyéb, mint a 'fark' jelentésű *irgi* szónak (l. uo. 100., ill. 154. l.) -*či* nomen possessoris-képzős alakja, tehát szó szerinti is a. m. *fark-as*. (A képzőre nézve vö. pl. *oron* 'олень': *oronči* 'оленный; с оленями' | *awdu* 'хозяйство, скот': *awduči* 'имеющий хозяйство' Vaszilj. Словарь L. l.). — A tunguz nyelv egyébként is gazdag ilyen körülírással állatnevezésekben: a nyúl *tukšaki* neve tkp. a. m. 'futó; бегун' (*tukšam* 'fut, elfut') (Учебник 134), a rozomáknek *džantaki* neve azt jelenti, hogy 'egy s ugyanazon az úton, nyomon járó' uo. (*džantam* 'ходить по одной и той же тропе' Словарь 48), a jávorszarvasnak *moti* a neve, mert 'faevő, kéregevő' (Учебн. 135, Слов. 131), stb. (L. még pl. Словарь LIII. l.)

F. D.

A szótőismétlésnek (figura etymologicának) egyik jellemző faja az azonos tövű középfokkal kapcsolatos hasonlítóhatározó, mint pl. m. *zeepneel zebbek* ErdyK. 511, *ordasnál orda-*

sabb (Arany), *szebbnél szebb*, stb. A figura etymologicáról szóló tanulmányunkban ilyen szerkezeteket még két finnugor nyelv köréből (nevezetesen a mordvinból és a cseremiszből) idéztünk (azonfelül még egy kétes példát a zürjénből), és kimutattuk ezt az alakzatot a törökségből is. (Nyr. 61:8–9). Most az obi-ugor nyelvekből is tudunk erre a kifejezőmódra példát idézni, és ez még valószínűbbé teszi, hogy itt csakugyan egy ősi szerkezettel van dolgunk. Példánk a következők: osztják: *sărà-kinžà sărà manà!* 'gyorsnál gyorsabban menj [oda]! (geh am schnellsten hin!)' Regulj-Pápay Zsirai: Osztják hősének 1:391 | vogul: *l' ũ l', l' ũ l' nuw mat sarit!* 'mily sok rossz és rosszabb [dolog ered abból]!' (Munkácsi 4:261). A (mindenesetre különös) kifejezés helyes értelmezése talán ez: *l' ũ l' l' ũ l' nuw* 'rossznál rosszabb' és az érdekes, hogy itt a hasonlítóhatározó végén az ablatívusi -*nəl* rag sem szerepel, amely pedig ilyen esetben általánosan használatos (l. Beke: Vog. határozók 23. és 43. l.). Valószínű, hogy a közlő előtt sem volt már világos a szolás eredeti értelme!

F. D.

¹⁾ Hadd jegyezzem meg itt, hogy a napokban egy angol cég hirdetését láttam; ez a cég a maga *fresh herring*-jeit azzal ajánlja, hogy ezek *«fresher than fresh»*-ek, vagyis: *frissnél frissebbek*.

Fogja magát. CzF szerint ez a kifejezés azt jelenti, hogy valaki gyorsan teljesít, végrehajt valamit, pl. *Fogja magát*, elmegyén haza a zsák arannyal. O bizony *fogja magát*, elsőzőik onnét haza (Krizsa). Már a régi nyelvben van rá adat: *Fogták osztán magokat* a regalisták nagy részént és kéreztelen a gyűelést odahagyták (Bethlen Miklós). *Fogja magát*, a hintójába ül (Mikes NySz¹) Aranyánál a *fog* egyedül is: Lám ni, azt a háztól világra zavarta, Aztán *fogta*, minden földét elfoglalta (Toldi VIII. én. 10). *Fogta* hevenyében és a hegytetőre Ágyukat rajzolja, szájukkal előre (Nagyid. Cig. II. én.)² A *fogja magát* helyett használatos *kapja magát*.³ Arany ezt is használja a visszaható névmás nélkül: *Kapta*, rekettyéből egy nagy hosszú gúzt font (Jóka ördöge).

A népnyelvben is: *Kapta*, elővette harmadig díját, föltörte gyémántruhát vét ki belülről (Katoná Imre gyűjt. 227. sz. 5. Baranya m. Kopács, Allamtud. Int. Táj- és Népkut. oszt.) *Kapja*, kikütte a lekfijattalab lányát (uo. 41. sz. 4:11).

A kalotaszegi nyelvjárásban azt is mondják: *veszi magát*, pl.:

¹ A népnyelvben *fűlfogja magát* is: Akkor *fűlfogta magát* a Zűdág, asztán ő maga is elment a három ártúttá a palota felé (Baranya m. Kopács, Katona I. gyűjt. 41. sz. 5:12. Allamtud. Int. Táj- és Népkut. oszt.).

² A népnyelvben is: *Fokta*, oszt abbó a vízbe éty kleskét az öregnek mindön szömibe belecsöppenített (Baranya m. Kopács, 41. sz. 1:18). *Fokta János*, bevezette az istállóba őket (20).

³ A népnyelvben is: A király *kapta magát*, a kültőverővel nátt kilométeres köteleit csináltatott (Szabolcs m. Rákóczi, Kovács Zoltán mesegyűjt. I. 17. Allamtud. Int. Táj- és Népkutató Oszt.). Borony János *kapta magát*, telmásozt a fára (21). *Kapta magát* a bolhabóküntösű lány... elővette a dílját, föltörte (Baranya m. Kopács, Katona Imre gyűjt. 227. sz. 4. uo.). *Kapta magát* mez a kriptának a kőccsát elment ki a kriptába (Szabolcs m. Bogdánd, Katona Imre gyűjt. Körti LM 2:57). *Kapja magát* a királyné menekülő lányostul ladikba, majd elmen-köl (Szabolcs m. Bátorliget, Ortutay: Fedics Mihály mesél 165). Az is oszt *kapta magát* a szobájába szalanni (143).

Akkóu *vette magát* éis a sintéi-réknek írt égy levelet (Kovács Agnes: Kalotaszegi népmesék II 132, UMGy VI. Kolozs m. Kettesd). Akkóu *vette magát* a katonaság, körülfokták s a tiszttek minygyár odaméntek (134). *Vési magát* az embér és azonnal fut, vészén égy kendőüt s hazaviszi (ua. kézirat: A kutyafejű tatár). *Vette magát* a sárkány, fű egyet a fujura, s a fiju azonnal hátraesik (A két testvér). *Vette magát* a fiju és minygyár elmént égy másik országba. (Az élet fiatalító vize 5). *Vési magát* a fiju és mēnyēn égy vendēglőü felé (Az aranytollú madár 3). Nahát *vēgyük magunkat*, keressük még az éidés-anyánkat (ua. 8). *Vette magát*, az álataival tovább mēndegéilt a fiju (Az árvák 4). Felálott hamar a fiju, *vette magát* és mēgfokta jōu erőüssen a kardot, égybūl lēnyēirt a héitfejú sárkánának égyget (A két testvér 2). *Vette magát* a sárkány, fű égyget a fujura s a fiju azonnal hátraesik (uo).⁴ Indoger-mán nyelvekben ez a kifejezés elképzelhetetlen. Ballagi így fordítja németre: es fällt ihm ein, so.... Simonyi—Balassában: *fogta magát és elment*: plötzlich entferrnete er sich, er ging auf und davon. Annál érdekesebb, hogy a rokon nyelvekben kimutatható hasonlóság kifejezés. Így a csere-misz nyelv egyik urzsumi nyelv-járásában (UP) nagyon gyakori a *naleš*, 'vesz' ige használata, *fogja magát* jelentésben, pl.: *naleš tušēšēn puren qajū ūl-kō*, 'fogja magát, leesik onnan'; *kūzūzā naleš*, 'ajū az öreg fogja magát, elmegy'. Räsänen a csere-misz kifejezéssel összevetette a hasonló finn használatot: *ottä jä meni*, 'fogta magát és elment' (Nyr 67: 123).

BEKE ODON

⁴ A népnyelvben *felveszi magát* is: Ű is osztán *felvette magát* a fűj. elment haza (Szabolcs m. Bátorliget, Ortutay: Fedics Mihály mesél 299). *Vedd fel magadat*, eriggy vissza (330). *Vedd fel magodat* és hajcsd elő aztat (211).

A PÁRHUZAMOS JELENTÉSVÁLTOZÁS KÉRDÉSÉHEZ

A párhuzamos jelentésváltozásnak egy igen érdekes esetére akarunk a következőkben rámutatni.

A mongol *jadū* jelentése 'szegény, nyomorult'; e szó pontos török megfelelőjének (*jaday*) viszont 'gyalogos' az értelme (Ramstedt: Kalm. Wbuch 213, MSFOu. 52: 214). Az utóbbi helyen Ramstedt meg is jegyzi: «Das interessante ist hier, dass das leben der reitenden nomaden sich so stark in der entwicklung der sprachlichen ausdrücke abspiegelt, dass armut und unvermögen mit dem zufussgehen ein und dasselbe sind.»

Ez a jelentésváltozás első tekintetre valóban szokatlannak és meglepőnek látszik, pedig ilyen jelentésfejlődés nemcsak a mongolra jellemző, hanem ez — mint rögtön látni fogjuk — egymástól igen távol álló nyelvekben is teljesen önállón alakult ki, ezzel is igazolva azt, hogy az emberi észjárás azonossága, hasonló szemlélet hasonló nyelvi megnyilatkozásra vezethet egymástól teljesen távol álló nyelvekben is; egyelőre két indo-európai és két finnugor nyelvből idézhetünk analógiákat.

Ugyanezt a jelentésváltozást mutatja t. i. a francia *piètre* szó is, amelynek eredetileg szintén 'fussgänger' a jelentése (ófr. *peestre* < lat. *pedestre*), és ebből fejlődött a szó 'armselig' jelentése. (L. pl. Zauner: Romanische Sprachwissenschaft 2: 24. — A jelentésváltozás alapját persze már a latinban is megtaláljuk; ott pl. a *sermo pedestes* az 'alacsony, egyszerű, alantjáró beszéd' jelölésére szolgál; l. pl. Finály szótárát.)

De nem is esik olyan nagyon messze az itt megnyilvánuló szemlélet attól, amely pl. a következő magyar szólásoknak az alapja: *az kinek lóva nincs, gyalog jár* (SalMark. 11. NySz.); *akinek lóva nincs, járjony gyalog* (=akinek nincs módja, ne urizáljon; Csűry SzamSz.); *a mit gyalog ígér, lovon meg nem állja* (Sz D. MVir. 29; NySz.); *lőhátról beszél az emberrel* 'fennyen, kérkedve' (Ballagi), *lőhátról beszél vkivel* 'lenézően, kevélyen, rátartóan' (Balassa), stb. Sőt még közelebb állnak az idézett mongol és francia jelentésváltozáshoz a következő népnyelvi adatok: *égyalogul* 'elszegényedik'; pl. *valamikor módos vót úkeme, de égyalogút* (Somogy m.; M Tsz.), *gyalokszeres* 'olyan szegény ember, aki rétéről. erdőről a hátán hordja haza a mindennapi tüzfát' SzamSz.

Ugyanígy mondja a votják is: *pid-jilaz vellis ad'ami* 'egy lábán járó ember' (Munkácsi: Votj. Népk. 69), Munkácsi részletezőbb fordítása szerint: 'egy lábán járó (értsd: földhöz ragadt szegény, kinek lóva nincs, melyen járjon) ember'; *so pid-jil must* 'a gyalog (tkp. lábon való; azaz lóval nem bíró) ember' uo. 70. Munkácsi még hozzáfűzi magyarázatul: *pid-jilaz vellis* 'на ногах ходящий, бездомный, бедный' uo. 76; a Votj Sz.-ban pedig a

következő adatokat találjuk: *pid-jil-murt* 'gyalogos; földhöz ragadt szegény ember (на ногах ходящий, бездомный, бедный), zu fuss reisender; blutarmen mensch'; *pid-jil-potni* v. *pid-jilkkini* 'földönfutóvá lenni, tönkre jutni, egészen elszegényedni (остаться на одних ногах, лишиться всего, сделаться бездомным....), zu grunde gehen, blutarm werden, vollständig verarmen'; a kifejezés eredeti jelentése: 'lábán [járó]vá lenni, gyalogossá válni'.

Végül hadd említsük meg, hogy hasonló észjárást látunk a németben is: *er setzt sich aufs hohe Ross, sitzt auf hohem Ross* jelentése 'ist eingebildet' (Duden: Stilwörterbuch 418), *auf dem hohen Ross sitzen* 'hochtrabend, übermütig sein' (Sprach-Brockhaus 531); vö. még pl. *hoffart* < *hochfahrt* (l. pl. Behaghel: Die deutsche Sprache³ 217) 'dreister Stolz, Aufgeblasenheit' (Sprach-Brockhaus), 'göög, nagyzás' (Kelemen), stb.

Fokos Dávid

KÖNYVEKRŐL, FOLYÓIRATOKRÓL

Kardos László: Az Őrség népi táplálkozása. Tanulmányok az Őrség monografiájához. I. A Magyar táj- és népismeret könyvtára. 8. Budapest, 1943. Allam-tudományi Intézet Táj- és Népkutató Oszt. 268 l.

Az Országos Táj- és Népkutató Intézet 1940 és 1941 nyarán egy-egy közösségi kutatócsoportot küldött le az ősi magyarságú vas megyei Őrségbe. A csoport vezetői Malán Mihály antropológus és Pável Agoston voltak. A csoportok létszáma 12–20 között váltokozott. Egyetemi hallgatók, tanítók, tanárok, állatorvosok vettek benne részt. A csoportok tagjai felosztották egymás közt a munkát, s igen értékes anyagot gyűjtöttek, amely az Intézet kéziratárában még kiadásra vár. A gyűjtők munkái közül először Kardos László műve látott napvilágot, aki külön utakon is kiegészítette anyagát. Mindjárt kijelenthetjük, hogy a népi táplálkozásról ilyen terjedelmes és alapos munka

még nem jelent meg a magyar néprajzi irodalomban. Nincs olyan, a táplálkozással összefüggő kérdés, amire ez a nagyértékű dolgozat ki nem terjeszkednék. A gyűjtéshez, főzéshez, eltartáshoz és egyéb műveletekhez tartozó eszközök, edények, épületek rajza úgyszólván kivétel nélkül szemlélhető, s a táplálkozással összefüggő hiedelmeket, szokásokat is lelkiismeretesen följegyezte a szerző. Hogy mi mindenre kiterjed Kardos figyelme, jellemző, hogy a gyűjtőgető gazdálkodással kezdi munkáját, azután folytatja a csecsemő és kisgyerek táplálkozásával, s a különböző ételek részletes tárgyalása után a dohányzással végzi.

A rövid bevezetés az Őrség természeti s gazdasági viszonyait ismerteti, s már itt hivatkozik Nemesnépi Zakál György „Eőrségnek leírása” című, 1818-ból származó, 89 lapra terjedő kézirat munkájára, amely az Akadémia kéziratárában van. Ez a

nagyértékű, immár több mint 100 esztendőös néprajzi munka — talán első a magyar irodalomban — még máig sem jelent meg egész terjedelmében nyomtatásban, noha részleteiben már annyiszor idézték. Igazán ideje volna teljes kiadása, Vas vármegye közönségére vár, úgylát-szik, ez a feladat.

Az ételek neveinek és készítés-módjának tárgyalása természetesen a levessel kezdődik, amely az őrségi parasztság táplálkozásában az egyfogásos főétket képviseli. Erre vall a nagy változatosság is, s tárgyalására 22 lapot szánt a szerző. Ezután következnek a főzelékes ételek 20 lapon. A főzelékek tulajdonképpen a leve-sekhez tartoznak, csak abban különböznek tőlük, hogy több anyagot, sűrűbb rántást, s kevesebb lét tartalmaznak. A főzelék szót nem is igen használják, s pl. a veszprémmegyei Felsőgörzsönyben *sűrűbab*, *sűrűlencse*, *sűrűkrumpli* a megfelelő főzelék neve. (I. Bolla József: A népi konyhamesterség szókincse Felsőgörzsönyben; vö. még: Horváth Endre: A bakonyalji nyelvjárás, NyF 34:45). Ide sorolja Kardos a mártásokat is, s mindjárt utánuk tárgyalja a kásákat. Az őrségi ételek legnagyobb részét a hús teszi. Régen még nagyobb szerepe volt a húsnak az őrségiek táplálkozásában, mint ma, mert az állattenyésztés volt a lakosság fő jövedelmi forrása, gabona, burgonya alig termelt a sovány talajon. Itt tárgyal a szerző néhány gyors, könnyebb ételt, salátát, ide tartoznak a gomba- és tojásételek is. A tésztáknak, süteményeknek szintén nagy szerepe van az őrségi konyhán, 33 lapot szánt tárgyalásukra a szerző. Külön fejezet a tej és tejfeldolgozás, mint a túró- és vajkészítés, melyet itt vajrázásnak mondanak, utalva a köpülés legősibb módjára. Érdekes, hogy a sajtkészítés az Őrségben teljesen

ismeretlen fogalom. A gyümölcsről szóló fejezet magában foglalja az aszalást és lekvárfőzést, a fűszerek, izesi ök, ételjárulékok fejezete pedig a méhészetet és ecetkészítést. Most már csak az italok vannak hátra. Nem felel meg a szerző az ivóvízről sem, s ez alkalmat ad a kutak, víz-hordás tárgyalására, a bor pedig a szőlőművelés és a szüret leírására. Nem marad el a pálinkafőzés sem, sőt felsorolja a különböző növényekből készült teákat is, melyek rendeltetése elsősorban a gyógyítás. A kávéfogyasztással kapcsolatban a következőket olvassuk: „Babkávét (szemeskávét) itt-ott lehet látni a kertekben: megpirítják és kifőzik”. Vajjon miféle növény lehet ez az Őrségben termő babkávét, mert hogy nem valódi kávé, az nyilvánvaló.

A különböző ételekkel kapcsolatban sok szokással, műveléssel is megismerkedünk, így pl. a káposzta- és répasavanyítással, hajdina- és köleskásakészítéssel, tökmagolajsajtolással, lisztőrléssel, kenyérsütéssel, fejéssel, marha- és disznóöléssel és megint ezzel kapcsolatban kitér a disznótorra, a tojásételeknél pedig a húsvéti tojásra.

Terjedelmes és fontos fejezet az őrségi konyha, mely megismerteti a konyha berendezésével, a kemencével, a bútorokkal, edényekkel, eszközökkel, még a mc-sogatásra is kitérjed a figyelme, sőt a tüzelőre, világításra is. Az élelmiszermegőrzéssel kapcsolatban bemutatja az ősi kástut mindenféle felszerelésével. Az utolsó fejezet a táplálkozás rendjéről szól, s itt bemutatja a táplálkozás alkalmait, lefolyását, a fogyasztást és annak társadalmi vonatkozásait. Ebben a fejezetben falál helyet a lakodalmak, paszila s más ünnepi alkalom leírása. A mű összefoglalásában rövid vázlatot kapjuk a táplálkozás fejlődé-

sének, s itt összehasonlítja az Őrség táplálkozását a szomszéd Göcsej, Vendség és Stájerország táplálkozásával, megállapítva a velük való egyezést és különbséget. Jó alkalom lett volna itt a vespérmégyei Felsőgörzsönyt is tekintetbe venni, melyet Bolla idézett munkájából ismerünk és Kiss Géza Ormányságában is talált volna a szerző összehasonlításra való anyagot.

Kardos munkája azonban nemcsak a néprajz kutatói számára hoz sok újat, hanem a nyelvészek is sok becses anyagot találnak benne, mert az Őrségnek a táplálkozásra és az ezzel összefüggő műveletekre, tárgy- és eszköznevekre vonatkozó gazdag szókincsét kapjuk meg benne. Gazdagságára jellemző, hogy még a táplálkozásra vonatkozó gyermeknyelvi szókatis összegyűjtötte. Az ember azt hinné, hogy ezek a gyermeknyelvi szók időtől s helytől függetlenül keletkeznek, pedig a víz tütü nevét már 1792-ben szótározta Baróti Szabó Dávid, püpi változata pedig a Szamoháton és a Székelységben is föl van jegyezve (vö. Kelemen József, MNy 39:217). Erdemesnek tar'ok kijegyezni néhány érdekes őrségi tájszót: *szentmihályi iccs kökorsu* (175. l., 103—4. kép). Összevethető vele a kancsó alföldi *mihók* neve. Nevüket talán onnan kapták, mert Szent Mihály táján volt a szüret ideje. *Parasztkorsu* (160), *parasztedény* (205) „mázatlan edény“ vö.: „a főző-fazokak belül rendszerint sárga meg zöld mázasak, kívül *parasztok* voltak, mert szabadkonyhán használták őket“ (206). A MTsz a *paraszt* szónak ezt a régi jelentését nem közli, a régi nyelvben azonban találunk rá ad'ot: Chynalny edent a sarbul, nemellyet mazoson, nemellyet *parczon* (Frankovics, 1588 NySz), *Szizupad* vagy *vonyószerék* (229); a MTsz csak egy adatban közli a Csallóközből *szilópad* alakban, a

Dunántúlról csak *szijószerék*-et idéz. Régi és ritka szó a *top*, a „sonkának külső, húsos része“. a belső, csontos rész a *láb*; két részletben veszik ki a sonkát, hogy a só meg a füst alaposan átjárja, így nem fergesedik meg könnyen. Szaknyéron a hátulsó sonkát hívják *top*-nak (76. l., vö. Dunántúli Szemle könyvei 186:29). Nincs meg a MTszban a *mákkó*, a *mák kója*, „a mák tokja, mákfeje“ (146). Az eddigi följegyzések szerint *koa*, „a dió, mogyoró, gesztenye zöld burka“ (Vas m. Hegyhátszentjakab) „a diju, gesztenye *kuója* vagy *kuójája* (Kapornak); nyilván a *kovad*, héjából kifeklik“, *kovaszt* „kifejt“ igékkel függ össze (Dtúli Szle könyvei 186:23).

Megkérdőjelezi Kardos a *hérafű* szót (100) melyet a kenyérnek való köző öröltek. Nyilván azonos a MTszban Kemenesaljáról jelentés nélkül közölt *hőle* szóval. Borbás Vince *ennek hőlye* (fű), *hélyafű* változatait jegyezze föl a Balaton mellékén az alacsonyabb vad zabfajok, *Aspera*, *Bromus*, *Vertenata* neveiül (Nyr 30:520). Hasonlóképp megkérdőjelez egy Zakálból idézett közmondás első szavát: *Ditsett* Epörgyének ne vügy nagy kászlut (14). A MTsz szerint a zalamegyei Dobronakon *dics* a. m. „dicsér“, Göcsejben *dicsesség*-ik „dicsértesség“. A szintén Zakálból idézett *Palambitza* (17) nem más, mint a *galambica* nevű gomba, tehát csak elírás.

Nem adja jelentését Kardos a *gyürkicefának* (226), *vidravesszűnek* (37, 153, 226, 239), *gyéberbor*-sunak (31). Vajjon ennek előtagja nem azonos-e a MTszban svábgár jelentéssel közölt *géberrel*, melyet Kardos Zakálból is idéz *géber* alakban (17). Rejtélyes a *bagóásás* is (254). A gombák nevei sincsenek meghatározva (18, 35—6). Nagyon fontos lenne, ha az etnográfusok nem elégednének meg néha a szavak egyszerű föl-

jegyzésével, hanem minden esetben pontos meghatározásukat adnák, különösen olyan esetben, amikor jelentésük eltér az irodalmi használattól vagy a köznyelvben ismeretlenek. Másik általános hibája az etnográfusoknak, hogy följegyzésük nem következetes, néha irodalmi alakban közlik a szavakat, máskor meg kiejtés szerint, sokszor pedig több alakban is. Ilyenkor szükséges annak megjelölése is, hogy a jelölés melyik falu kiejtését tünteti föl. Pl. Kardosnál egymás mellett van: *epörjét* és *epörgyét*; *csicskénye* és *csipkénye*; *kázlu*, *kászlu*, *kászluó*, *kászli* (14—15), *vargánya*, *vörgánya*, *vorgánya* (17, 18, 35), *vargyu* és *vari* (19), *ricsek* és *ricset* (43), *fejüs tehén*, *fejüke* és *főj*, *főjis*, *főjüszék*, *főjőke* (134—5), *csicsere* és *csicseri* (89). Az is valószínűtlen, hogy a *málna* és a *himpiér* egymás mellett használatos (14), s még gyaknúsabb az *eperfa* neve a Dunántúlnál (145), tudomásom szerint ott a *szüderfa* járja.

Ezek a megjegyzések nem annyira Kardosnak szólnak, mint inkább az etnográfusoknak általában, akik a filológiai pontossághoz nem igen szoktak ragaszkodni, pedig ez nagyban emelné följegyzéseik hitelességét, hisz a kiejtés pontossága már magában

is bizonyíték az adat hitelessége mellett.

Mint etnográfus, Kardos elsőrangú munkát végzett anyaga gyűjtésével, s ha a többi őrségi monográfia is ennyire sikerül, akkor a csoportok vezetői minden elismerést megérdemelnek.

BEKE ÖDÖN

Magyar Nyelv. A Magyar Nyelvőr testvér folyóiratának, a Magyar Nyelv-nek 1945. évi 61-ik évfolyama megjelent. Tartalmából kiemeljük a következőket: Zsirai Miklós: Alapszó-besugárzás a szóképzésbe, Németh Gyula: A székely írás egy új emléke: a homoródkarácsonyfalvi felirat, Rubinyi Mózes: Vajda János nyelvéhez és s'ílusához. Pais Dezső: A *hat* ige és a *-hat,het* képző ott... Ceglédy Károly: A IX. századi magyar történelem főbb kérdései. Deme László: Statisztikai vizsgálatok a hangátvetés köréből. A változatos tartalmú évfolyam anyagához hozzájárultak még: Moravcsik Gyula, Pais Károly, Bárczi Géza, Kelemen József, Mikesy Sándor, Szabó Dénes és mások. Az évfolyam Zsirai Miklós Nyelvünk térhódítása című érdekes közleményével zárul.

(—)

NÉPNYELVI GYÜJTÉS

A szány „szán“

A szánynok kiét tuóptya van. Egyik-egyik tuópba kiét-kiét *zempliny* (eplény) van állítva. A zemplinyeket *süőgfa* köti öszszü. Elü is eggy, háttu is eggy. A tuópfák elejin, a görbesiegná eggy *összütartufa* van. Elü ez köti öszszü a kiét tuópfát. A szánynok van miég ruggya is, ami a zelsü *süőgfábo* szuógál. A *süőgfák* viégibe niégyszégletés likak vannak, öszszesen niéggy. Mindénik likba eggy karut tésznek.

Az iga részeinek neve:

igavonyuó: „a ziga fölsü fájo“,
igaalsufa: „a ziga alsu fájo“,
igabiéfa: „e tartya öszszü a zigát, kettü van belüllö“,
nyakszeg: „kettü van belüllö a ziga kiét szielin, vasbu van“,
igaszeg: „a középsü kisebb vaszeg a zigán“,

A kasza részeinek neve:

nyak: „a kasza fölsü viégin van“,
pócók: „ez a vasalás liktyábo mégy belé“,

vasalás: „a kaszanyel viégín liévü ráhajtott vas“,

kaszakarika: „ezze erüsittik a kaszanyeire a kaszát“,

kaszanyelfej: „ennek is monygyák a fölsü vasalásos riészť“,

hosszikampu: „a fölsü nagyobb kampu“,

kiskampu: „a zalsu kisebbik kampu“,

aratuvella: „a kaszáro, csavar-szégge“ erüsittik rá a zaratuvellát a hosszabbik kampuná; a zaratuvella alsu viégit meg a kiskampuho kötik spárgáve“,

tokmán: „ebbe tart yok a kaszaküj-jet“.

Az eké részeinek neve:

eké-göréndü: „ennek a viégín van a zekéfej“,

csoroszla: „e mecci elü a füödet“,
csoroszla-perec: „ezze van a csoroszla rácsatuva a zeké-göréndüre“,

ekéfej: „a göréndü viégín van“,
kormánvas: „a zekéfejre van rácsavarva; ez takarította a füödet“,

laposvas: „a zekéfejre alul van ráerüsítvő; benjár mindig a füödbe“,

ekénád: „a zekéfején van; ezen csuszik a zeké hátulla“,

farszeg: „ezze van a zekénád a zekéfejre erüsítvő“,

ekészarv: „kettü van; ezek csavarszégge vannak a göréndüho erüsítvő“,

feszittü: „a kiét ekészarvat kiét feszittü köti összü még tartya sziet“,

ösztóke: „a zeké szarva közü dobgya a zembör; föllü a zekészarv szíellefeszittü tartya, allu még a göréndübe van é kis kapocs. a tartya“.

Az eketaliga részeinek neve.

A göréndü másik viégín van 3—4 lik. Ha miélebben akarunk szántonyi, akko előbbre tesszék,

ha sikiéreiben, akkor hátrább huzzok a zekétaligát: likak szerint. A taligának van kereké, a kerekbe küllük vannak.

guzsláncszég: „a guzslánc viégín van és a göréndü-likba dugva erüsíthetjük a zekétaligát a göréndüho“,

taligarud: „a taligatengü viégire van erüsítvő; a taligatengü égyik (bal) uódalán kü van viésvő, osztánik ide van belő-erüsítvő a szabálozuvas égyik viégő, a másik viégő szabad és likak vannak rajta és keresztü mégy a taligarudon“,

taliga.kapocs: „a zujjabb vaseki-ékná van“.

A riégi ekiékná a taligarud viégín nincs kampu, hanem kü van likasztova és a csikuóti égyik vas-szégő, a csikuótiiszég belőjár a taligarud viégibe és e tartya. A taligavánkoson fekszik a zekégöréndü, amel a guzsláncho erüsített guzsláncszégge van kapcsuva. A tiészola a zekétaligáho csatolt rud. Ennek viégín van a kiét tiészola-lik, ebbe tészik a ziga-szégét.

Vas m. Csákánydoroszló. Följegyezte Csaba József jegyző.

Közli B. Ö.

A Magyar Nyelvör könyvtára.
A Magyar Nyelvör szerkesztőbizottsága a Magyar Írók Szövetsége Nyelvművelő Bizottságával együttesen, a Magyar Nyelvör égisze alatt, a magyar nyelvművelő munka fokozására könyvsorozat megindítását határozta el. A kiadást a Szikra vállalta. Az első kötetet Halász Gyula írja.

„Orosz nevek latinbetűs helyesírása magyar szövegben“ címen írt Gombos László a 70. évf. 1. számában. A cikk visszhangjával következő számunkban foglalkozunk.

A NYELVŐR HÍREI

Nyelvhelyesség az iskolákban

A Magyar Írók Szövetségének ismeretes mozgalmával kapcsolatban (l. Nyr. 70. évf. 36. lap) Szoboszlai Ferenc dr. székesfővárosi közoktatásügyi tanácsnok rendeletet adott ki a székesfőváros iskolái számára. E rendeletben fölhevítve a tanítók, tanárok, igazgatók figyelmét arra a feltűnő romlásra, amely az utóbbi esztendőben érie anyanyelvünket. „Hangsúlyozom azonban — mondja az érdekes rendelet —, hogy a helyes magyarság kérdése sosem szállhat alá holmi túlzó sovíniszta és nemzeti törekvés, vagy éppen fővárosellenes propaganda szolgálatára. A helyes magyarság nemcsak a velünk született nyelvérzék ügye, hanem tudományos kérdés is és egy anyanyelvi alak helyességének megítélésénél figyelembe kell venni az élő nyelvhasználat és a régi nyelv tanúságtételét, valamint a nyelvjárások és a városi beszéd adatait is. Vítás esetekben a magyarszakos kartársaknak, il-

letve a különlegesen e kérdéssel foglalkozó pedagógusoknak kötelessége a helyes magyarság gazdag irodalmának felhasználásával tájékoztatást adni. Ezúttal csak röviden utalok a *Magyar Nyelvőr*, a *Magyar Nyelv* és a *Magyarosan* című magyar nyelvtudományi folyóiratok kötetére, amelyek a helyes magyarság problémáinak valóságos kincsbányái, valamint Szarvas Gábor, Simonyi Zsigmond, Kelemen Béla, Balassa József, Halász Gyula műveire.” A továbbiakban a tanácsnok teljes szakszerűséggel figyelmezteti a székesfőváros pedagógusait arra, hogy ez a mozgalom ne legyen az idegen eredetű szavak egyoldalúan túlzó purista üldözése, de ne legyen olyan sem, amely erősebb elterjedtség esetén nagy hibákat is meghonosítottaknak óhaját tekinteni és így korcs nyelvi alaknak is polgárjogot hajlandó szerezni a mi édes anyanyelvünkben. A rendelet végén a tanácsnok gyakorlati útmutatásokat közöl rendelkezésének célszerű végrehajtására.

TARTALOM:

	Oldal
Gombos László: A nyelvtudomány társadalmi tudomány.	37
Fokos Dávid: A főnév mint tulajdonságjelző a mongolban.	41
Beke Ödön: Népnyelvkutatás és szótörténet.	45
Szemerényi Oszwald: A tokhár népnév eredete.	56
Fokos Dávid: A hat-het igeképző kérdéséhez.	61
Kallós Ede: Hímnem, nőnem, semlegesnem a magyar nyelvezsméletben.	65
Dégh Linda: Népese és ponyva.	63
Szemle: Az új nyelvműletről (Gombos László).	73
Nyelvművelés: A magyar író és a magyar nyelv. I. Nyelvművelő tallózás az irodalomban (Nagy Lajos). Egyenlőek, különbözőek — bosszantóak (Halász Gyula).	74
Magyarázatok: Farkas, Szótöismétlés (F. D.). Fogja magát (Beke Ödön). A párhuzamos jelentésváltozás (Fokos Dávid).	78
Könyvekről, folyóiratokról: Kardos László: Az őrség népi táplálkozása (B. Ö.). Magyar Nyelv.	79
Népnyelvi gyűjtés: Csaba József csákánydoroszlói följegyzéseiből (Beke Ödön).	82
A Nyelvőr hírei.	84

Felelős szerkesztő: Beke Ödön dr. (XIV., Stefánia-út 13/a.).

Felelős kiadó: Gombos László dr. (VI., Rózsa Ferenc-u. 111.).

SZIKRA IRODALMI ÉS LAPKIADÓ VÁLLALAT, NYOMDAIR T. — Felelős vezető: Nedeczky László.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR, SIMONYI ZSIGMOND és BALASSA JÓZSEF FOLYÓIRATA
AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

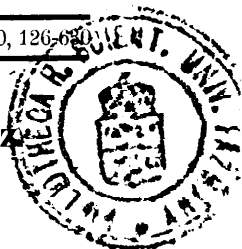
Az Egyesület címe:	SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:	Ezévben négyszer
Budapest, VII., Elemér-utca 41.	BEKE ÖDÖN, FOKOS DÁVID, GOMBOS LÁSZLÓ, RUBINYI MÓZES	jelenik meg összesen 10 íven

KIADJA: SZIKRA, BUDAPEST, VI., RÓZSA FERENC-U. 111. T.: 120-710, 126-640

A -HAT, -HET IGEKÉPZŐ KÉRDÉSÉHEZ

Irta Fokos Dávid

(Befejező közlemény)

Talán sikerült is egy igen egyszerű magyarázatot találnunk.

Véleményünk szerint t. i. valóban mellérendelő szerkezettel van dolgunk, de nem olyanformán, mint ahogyan Mészöly gondolja és ahogyan Simonyinak *rúgkapálok* példája talán sejteti; ezekre vonatkozólag joggal jegyezhetette meg Pais (i. h. 26. l.), hogy «a mellérendelő szerkezetből való származtatás egyszerűen csak odavetett ötlet, amely annakidején az én fejemben is megfordult, de nem tudtam vele semmire sem menni».

A mi felfogásunk szerint azonban nem mellérendelő összetételből, hanem mellérendelt mondatokból kell kiindulnunk, mégpedig olyanokból, amelyeknek alanya eredetileg 3. személyű volt, vagyis pl. *ír-hat* eredetileg két mondat volt: **ír, hat írnia*, azaz 'ő ír, [ugyanis] képes, bír, tud írni, teheti, hogy írjon, lehet írnia,' vagyis: 'képes rá, lehet írnia és ír is' | *ad-hat* eredetileg: **ad, hat adnia* 'dat, [nam] potest dare; potest et dat.' Ebből a két mondatból (amelynek tehát az az értelme, mintha ma azt mondanok: *ír — lehet írnia*) fejlődött azután idővel (a mondat- vagy szólamhatár elmosódásával vagy eltolódásával) az *írhat, adhat* összetétel; ebben az eredetileg nyomatékosabb szerkezetben most már fölöslegesen érezték az infinitívust és így el is hagyták. Amikor azután az *írhat, adhat* összetételben lassanként képzőnek kezdtek érezni a második elemet, akkor *írhatok, írhat-z, adhatok, adhatsz* stb. alakok is kelet-

keztek, azonban mellettük megmaradt még egy ideig¹ változatlanul az eredeti egyszerű ható szerkezet, vagyis az az eredeti (nem nyomatékos) használat, hogy a *hat* igét infinitivusi véghatározó követte: 'ő képes írni': *hat írnia*, 'te képes vagy tenni': *haé ténned*.

Röviden: a *hat írnia* és *írhat* alaktanilag nem származtat-hatók egymásból, de nem is keletkezettek egymástól függetlenül sem; kétségtelenül összefüggnek egymással és csak az infinitivusos szerkezet lehet a régiebb, az eredetibb. Megoldásnak tehát az a mondattan fejlődés kínálkozik, hogy **ír: hat írnia* szerkezetből induljunk ki. Vagyis:

1. kétségtelen, hogy a két szerkezet valahogyan összefügg, egymással, azaz:

*hat írnia ↔ *írhat,*

2. azonban nem fejlődtek egymásból: *hat írnia* \nrightarrow *írhat*

3. de viszont semmi akadálya sem lehetett ennek a fejlődésnek:

**ír + hat írnia > *írhat írnia > írhat.*

Azaz: az **ír: hat írnia* szerkezetben a *hat* ige átvonódott, hozzátapadt a megelőző igéhez, és minthogy most már az *írhat* kifejezte a *hat írnia* szerkezet alapjául szolgáló mindkét képzetet, az *írnia* elem lassanként el is maradhatott; másfelől azonban még egy ideig megmaradt mellette az ősibb infinitivusos szerkezet - jellemző szórendjével. A *hat* ige jelentése ebben a kapcsolatban nem 'elér' (mint Mészöly gondolja, akinek magyarázata még aránylag legközelebb áll a miénkhez, minthogy ő is mellérendelő szerkezetből indul ki²), hanem 'potest; képes, bír, hatalmában van.'

Rendkívül jellemző a *hat írnia*, ill. az **ír: hat írnia* szerkezetben megnyilatkozó észjárásra, hogy ez a szólás nem azt jelenti, hogy megteheti, ha akarja, ha módjában lesz, vagy hogy 'szabad neki megtenni, ha akarja,' hanem az az eredeti jelentése, hogy 'hatalmában van, hogy írjon,' 'megteszi, mert senki sem akadályozhatja meg benne,' 'megteszi, mert hatalmában van, hogy keresztülvigye akaratát,' 'megteszi, mert meg tudja tenni,' 'megteszi, mert megteheti.'

Az olyan mondat vagy szólamhatár-eltolódás, amilyenre itt utalunk, — mint tudjuk — nem ritka. Legismertebb példája az, *aki* vonatkozó névmás eredete: *az, ki másnak vermet ás, maga*

¹ Vö. Simonyi megjegyzését: „Azonban lehet, hogy az a „*hatsz ténned*”féle szerkezet egyes dialektusokban tovább fennmaradt“ (TMNy. 380).

² Így kívánjuk az «összefüggés» viszonyát jelezni, azt a kapcsolatot, amelynek jelölésére Russell és Whitehead (Einführung in die mathematische Logik 41, 49 skk.) a *Rel* (= reláció) jelt használja.

³ L. fent

esik bele > azki... > aki... Ezekben a *ki* névmás az előtte való szólam mutató névmásához vonódott és éppoly egységes (bár eredetileg összetett) szót alkot ezzel együtt, mint amilyen egységes, csupán képzett, szónak érezzük az *írhát* hatóigét.

De hivatkozhatunk a hasonló eseteknek egész sorára. Különálló mondat volt pl. a *hadd!* ('hagyjad') a *hadd me-jen!* | *hadd viszem!* kifejezésekben (<*hadd!* menjen! | *hadd! viszem!*).¹ — Két mondat egybeesése adott alkalmat a *nemde* kérdőszó keletkezésére: *Nem* [úgy van-e]? *De úgy van!* vagy *Nem!* [úgy van-e]? *De jó lesz!*² — Így vesztette el önálló mondat jellegét pl. a *bizony*, amely eredetileg vagy a *bizom* igealkakkal egyenlő, vagy pedig — mint Klemm gondolja³ — a.m. 'bizonyosság' (*Isten bizonyágom* → *Isten bizony, bizony Isten*). — A m. *hanem* kötőszó is így forrt össze egységes ellentétes kötőszóvá (*soha el nem alult, hanem imádság és buzgó fohászkodások között* Szeg. Aqu. 111 < ha [csak] *nem*, *ha nem* imádság közben).⁴

Nemcsak kijelentő és felszólító, hanem — miként már a *nemde* esetében láttuk — kérdő mondatokkal kapcsolatban is előfordul ez az eltolódás. Ilyen esettel állunk szemben pl. a *vagy, avagy* kötőszónál. Ez a kötőszó t. i. valószínűleg eredetileg azt jelentette, hogy 'vagyou', és ez eredetileg, tkp. önálló kérdő mondat volt (pl. *fyzeiny keel awagy akarya awagy nem* ÉrdyK 23; ezt eredetileg így értették: *fizetni kell, az vagy* [az van, úgy van, az az eset forog fenn, hogy...?] *akarja?* *az vagy* [az van? stb.]: *nem akarja?*⁵ — Rendkívül jellemző az *akár* kötőszónak a története is. Ez is eredetileg külön mondat volt. «*A kár odaadom életemet is*. Eredetileg a.m. *Akarj, akarjad* → *akard!* v. *Akarsz, akarod?* (= *Ha akarod*). Odaadom életemet is. *Akár* (= *ha akarod*) *száz, akár* (*ha akarod*) *ezer forintba is fogadok*» (Klemm i.m. 611-2) Így azután az 'esto' jelentésben alkalmazott *akár*-nak *akárhogy*, *akáhol*, *akárki* stb. összetételei élénken emlékeztetnek arra a módra, ahogyan az **ír-hat* keletkezett. Vö. pl. *Akar én hol járnak keljek, nálad vagyok szerelmem szerint*. RMKT. 4: 73 | *Akár melly szép legyen a gyémánt, de, ha rútúl vagyon metszve, nem betsülk* MikTörL 53. *Akár merre fordulsz, el nem kerülheted*. Fal. 529. (L. Klemm uo.) —

A megijelt *úgy*, hogy *szólani sem tudott* szerkezetből lett a *megijedi*. (*úgy hogy* *szólani sem tudott*. — Vagy gondoljunk olyan mondatra, mint pl. *egész nap esett, úgy (esett), hogy ki sem léphettünk a házból*.⁶ — A *hiszen* *hallod*, *mit mond a mestered* eredetileg így hangzott: *hiszem: hallod*, (hiszem, [hogy] *hallod*), ill. *hallod. hiszem*, ('credo'), *mit mond a mestered*.⁷ — A *talán* < *talám* < *találom* is 'eredetileg főmondata volt egy *hogy* kötőszónélküli tárgyi mondatnak: *talam neked ezt teszi*. ÉrsK 453. Eredetileg: *találom* = *úgy vélem, gondolom*, *neked ezt teszi*.⁸

Mondatai tapadással lett igenlő határozószóvá a *hogyné* is 'ily módon: *Nem voltál ott? Hogy*(an volna lehetséges, hogy) *ne lettem volna ott?*'⁹ — Két mondatnak, de legalábbis két mondat állítmányának egybeolvadásából lett a *jöllehet* kötőszó: pl. *jöllehet lattattnak az gyermek meg holttnak lenny: De maga az nep evencuáltala* JókC. 161. Eredetileg így értették: *jó, lehet: lattattnak az gyermek meg holttnak lenni...*¹⁰ — Az *alighogy* kötőszóban az *alig* külön főmondat, vagy legalábbis főmondatot pótol: *alig* (= nehezen) [van, volt az], *hogy*.¹¹

¹ L. Zolnai NyK. 23:153, Klemm MTörtM 14—15. — ² Klemm i.m. 20. — ³ i.m. 460-1. — ⁴ i.m. 445, Fokos Nyr. 57: 49. — ⁵ Klemm i.m. 426. — ⁶ Uo. 553. — ⁷ Zolnai i.h. — ⁸ Klemm i.m. 24. Az ugyancsak 'talán' jelentésű *jiddis tomer* tkp. a.m. 'mondod, mondhatnád'. — ⁹ Klemm i.m. 24. — ¹⁰ Uo. 611. — ¹¹ Uo. 603.

A példák számát könnyen szaporíthatnók, de talán elég, ha csupán Zolnainak (a NyK. 23. kötetében megjelent) „Mondattani búvárlatok“ c. tanulmányára hivatkozunk, amely még számos hasonló esetet tárgyal (pl. *mit mindent* > *mi mindent*; *valamit egyebet* > *valami egyebet*; *úgy[van]-e? igaz?* > *úgy-e igaz?* stb.) Több érdekes megfigyelést tartalmaz ebben a vonatkozásban is Kertész cikke: Az „és“ kötőszó multjából (Nyr. 52:45, 54:107).

De így magyarázandók véleményem szerint az *ír vala. irtam volt* összetett igealakok is. (Ezekről nemrég irt Pais Dezső és Horváth Károly; l. MNy. 40:193. L. még Bárczi Géza MNy. 41:79 és Mészöly: Nyelvtört. Fejtegetések a HB. alapján 64 skk.) (Ezek talán — éppúgy, mint az *ír, hat [írnia]* ('scribit: [nam] potest [scribere]') — eredetileg két mondatot alkottak: *ír vala* < **ő ír, [az] vala*, azaz: az történt (mintegy: 'történt, hogy ír'); *irtam volt* < **irtam volt*, azaz 'irtam, az volt, az történt' (mintegy: 'történt, hogy irtam').

Az a mód tehát, ahogyan az **ír, hat [írnia]* összetett mondatból egy mondat, vagy egy állítmány lett, egyáltalán nem mondható feltűnő jelenségnek vagy kivételes fejlődési folyamatnak. Ha előbbi példáink közül pusztán az egészen analóg eseteket vesszük, ugyanilyen fejlődést láttunk pl. a *hadd menjen, vagy, bizony, talán, jöllehet, akárki, úgy-e* esetében.

De persze nem ritka ez a jelenség más nyelvekben sem.

A német *dass* 'hogy' kötőszó pl. a *das* mutató névmással azonos (*ich weiss das: er lebt | ich wünsche das: er komme* > *ich weiss, dass er lebt | ich wünsche, dass er komme*) (Belaghel³ 308). A *was für* 'qualis' is eredetileg két különálló szólamhoz tartozott; *was habt ihr für Pferde* tkp. ezt jelentette: 'was habt ihr an Stelle der Pferde', és ma mégis egységes névmásnak fogják fel: *mit was für Pferden* (Paul: Prinzipien¹ 318). — A francia *car* 'mert' (éppúgy mint a magyar *mert*) eredetileg kérdőszó volt (< lat. *quare?*): *je ne puis sortir. car je suis malade* jelentése tkp. ez: 'ich kann nicht ausgehen; warum? ich bin krank' (Zauner: Roman. Sprachw. 2:160). — A latin *sicut* eredetileg: *sic, ut* ('úgy, mint')

Hivatkozhatnánk a latin *vel* (l. Brugmann KVglGr. 611, Walde 813, Schmidt J. Nyelvtud 4:24), *forsan* < *fors, an* stb. eseteire is, de lássunk most már néhány példát a finnugor és a török nyelvek köréből is. A cseremis *salbat məskəʔn kijäləʃ* '[so] liegt der arme Soldat' (Wichm. Toim. 59:455; tkp. 'a katona, szegény, fekszik') | kaz. tat. *köçök mesken* 'a szegény kutya-kölyök' (Bál.) (tkp. 'a kölyök, szegény') fordulatokban az értelmező elveszti külön szólam-szerépét és főnévvel egybeforva úgy szerepel, mintha a főnévet követő melléknévi jelző lenne.⁴ — A zürjénben az orosz eredetű *da* 'és' a megelőző főnévhez simul; pl. *lavka-vid'žem, sijes strazuitem-d-a* 'a bolthelyiség felügyelete és őrzése' (Kooperativ-lavka-leščedgm, Moszkva 1928., 21 l. *Tsentrizdat, Tsentrosojuz-d-a* 'Издание Центриздата и Центросоюза'). | Az *As mujn* (В своем краю; Moszkva, 1930) c. népiskolai olvasókönyvnek szerzői: *Sajlov M., T'sistalov*

⁴ Vö. Fokos Nyr. 63:35 skk. L. még Simonyi NyF. 1:87. — Vö. még alább az osztj. *-lənka* kicsinyítő képző történetét.

B.-da, vagyis II. Шахов и В. Чисталев. — A csuvas *-ta*, *-te* (*-Da*, *-De*) 'és, is' kötőszó is járulékelemévé lesz a megelőző szónak; pl. *tuldärne nā tēras patnē kājnē* 'beletöltötte és visszament a bátyjához' (Mészáros. Csuvs Népk. 2:236). — Így lesz a jakut *ikkī* 'kettő' a megelőző két főnévhez kapcsolódva 'és' kötőszó szerepű; pl. *min aya uol ikkinī kördüm* 'ich habe Vater und Sohn gesehen' Böhl. 34 (tkp. 'apát fiút, mindkettőt'; l. még Fokos: A fgr. és a török mondat ősi sajátosságai 14–5).

Hadd utaljunk még a következő példára. Ahogyan a m. *gombát mit evett* szerkezet eredetileg azt jelentette, hogy 'gombát, [hát még] mit?' (azaz: 'mit tudom én?'), tehát tkp. szintén két szólam egybeolvadáából magyarázható, ugyanúgy fejlődött az olyan mongol szerkezet, mint *γазар-југин толга жүндү түрүлү* 'das halfter (was halfter war) passte er an den kopf (des pferdes)' Ramst. Kalm. Wb. 221 | *ger-jumγ* (*ger-jomγ*, *ger-im*) 'was ein haus ist' [tkp. 'ház-valami'] = 'häuser im allgemeinen' = 'alle häuser' uo. XVI. l.

Igen jellemző az osztják *-lērke* kicsinyítő képzőnek az eredete is. Ez — miként Steinitz² megállapítja —, az önálló szó és képző határán áll és «bildet Derivativa (meist mit einer mitleidigen oder verächtlichen Nebenbedeutung), z. B. *poγ-lērke* 'Knäblein.'» Ez a *-lērke* elem ma is élő szó és tkp. értelmezője a megelőző főnévnek. Karjalainen szerint (OL. 172) a *lērke* 'lieb-kosungswort' és jelentése 'lieb arm,' (Vö. Ahlqv. *ev-lērgi* 'kleines Mädchen, Stieftochter,' Paas-Donner 106. sz.: *kōnā-lērke* 'köyhä. köyhä raukka; arm.' Karjalainen tehát csak az *alakról* jegyzi meg az i. h., hogy «ein affix *lērke* gibt es nicht.» Itt tehát az «egy leány, szegényke» értelmezős szerkezet két szólamából egy egységes, képzett szó fejlődött, éppúgy, mint az *ír, hat* esetében.

De különösen jellemző, mert egészen közel áll az *ír, hat* féle kapcsolathoz a következő példa. (Itt is t. i. egy teljes főmondat olvad bele a megelőző szóba, és itt is képzővé vált ez a beolvadt főmondat.) A zsidónémet (jiddis) nyelvhasználatban általános a tulajdonneveknek és rokonsági neveknek *-leben* képzős becéző, kedveskedő alakja, pl. *Matschek leben* (Bernstein: Jidd. Sprichwörter u. Redensarten 205) 'Matyóka' | *māmēlēbγ* 'anyuka, mamácska' | *jōsēlēbγ* 'Jóska.' Ezek minden valószínűség szerint ebből a szerkezetből fejlődtek: «*Mame, leben soll sie,*» v. «*Mame, leben sollst du,*» «*Jose, leben soll er,*» v. «*Jose, leben sollst du,*» azaz: 'Anyu, [sokáig] éljen' v. 'Anyu, [sokáig] élj!' stb. Hogy valóban ez az eulogizmus ennek a képzésmódnak az eredete, az abból is látszik, hogy ma is általános a héberben az élő ember nevének említésekor az a használat, hogy a név után hozzátesszik a *jihjeh* ('ille vivat!'), ill. *thihjeh* ('illa vivat!') szót (Vö. ezeket a halott nevének említésekor használatos szólásokat: «Isten nyugosztalja» «Friede seiner Asche» «O imádkozzon éretünk» stb. Bernstein Glossar 46, 79, 33.)

Eddig azt bizonyítottuk, hogy az *ír, hat* [írnia] mondatokból valóban fejlődhetett a mondatathár elmosódásával az *írhat* szerkezet. De vajon csakugyan élt-e, élhetett-e ilyen **ír: hat írnia*, azaz **ír: ugyanis képes rá* ('*képes rá* [és] *ír'*) szerkezet?

Ezt a szerkezetet nem tudjuk ugyan a magyar nyelvből kimutatni, bár megállapíthatjuk, hogy a nyelvi tényekből szükségszerűen következik, hogy ilyen szerkezet élt nyelvünkben, de hivatkozhatunk hasonló magyar szerkezetekre, továbbá más — rokon és nem-rokon nyelvek — analógiájára.

¹ L. Spitzer Nyr. 55:28, Fokos Eesti Keel 1938. 99. l.

² Ostj. Chrestomathie 24.

Mindenekelőtt hadd mutassunk rá arra, hogy a magyarban is mondhatjuk (bár más jelentésbeli árnyalattal: 'kitelik tőle' *képes írni* helyett ezt: *képes és ír. képes rá: ír (neki)*, ami már meglehetősen közel áll az **ír (es) hat* szólásokhoz. Így németül is: *er ist imstande und schreibt*. De hasonló jelenséget látunk más nyelvekben is.

A cseremisiz pl. általában határozói igenévvel szerkeszti a tudást, bírást jelentő igéket; pl. 'láthatni; sehen können' cseremisizül *užān-gerās* tkp. 'látva birni' (Ramst. 45) | *tsāren am, gert tənām* 'ich kann es nicht verhindern' (uo. 189; tkp. 'megtiltva nem bírom') | *kufšen šm kert* 'nem foghattam meg' (Wichm. NyK. 38:239; tkp. 'megfogva nem bírtam').¹ Ezek a szerkezetek (Szil. *kertām* 'bir, -hat.' Ramst. *kerās* 'können,' Wichm. *kerām* KB, *kertām* U 'können, vermögen') nyilván így is foghatók fel: *lātom és bírom [látni]* stb. (vö. *ülve olvastam* = ültém és közben olvastam; *sírva vígád* = sir és vígád); cser. *oš būlām būšen kajj* 'niimm, die weisse stute mit und geh' Gen 9). Ez a szerkezet azonban, amely közel áll a magyar *lát és hat [látni]* kifejezésekhez, minden valószínűség szerint török hatás alatt keletkezett. A török nyelvekben ugyanis általános a »gerundium der verschmelzung« (Radl. Inschr. 124), a gerundiummal kapcsolatos »összetett igék« használata.² pl. kaz. *aljb bar-* 'el-vinni (véve menni)' Bál 3:132, *kōtib tor-* 'várakozni (várva állni)' uo. 135 | alt. *āki at tudūp-pār* (Prob. 1:17) 'fange uns 2 Pferde' (tkp. 'fogva adj' Rachm. Ujb. 8:24 | jak *kōrōn tur-* 'betrachten' Böhtl 386. (tkp. 'nézve, látva állni') Ezek a gerundi-mok teljesen egybeolvadhatnak a »segédigével,« pl. tel. *kālā tur ~ tar kālāptu*, kirg. *kālāntā* 'er kommt' (Gombocz KCsA. 1:264); a csuvas -at- praesens-képző is öbolg. -a tur (-a végű gerund. + tur-) -ra megy vissza (Gombocz uo.). (A módosító igének ilyen, a m. *hat* ige történetére emlékeztető képzővé-válására érdekes példa a jarkendi *atē ~ āttā* 'dobta' esete is; l. Munkácsi KSz. 18:141.) De a -p végű gerund. egyúttal gerundium copulativum is (pl. kaz. *min ujanb, torb, jūznib čyib kitem* 'én fölébredv félkeltem, megmosakodtam és kimenve elmentem' Bál 3:64). Mármost pl. a: alt. azt mondja, hogy *edip albas* 'er kann nicht machen' (Rachm. 6), *ōdürū polban čādīrlar* 'sie vermochten sich nicht zu töten' (Prob. 1:315, Rachm. 7), és hasonlóan kt. *kim satryn alu bilgār* 'wer wird imstande sein zu kaufen?' (Schinkewitsch-Rabjūzi 90) | kaz. *bilā aldim* 'ich konnte wissen, vermocht zu wissen; es gelang mir zu wissen,' *jaza bildim* 'ich konnte (verstand, wa imstande es zu) schreiben' (Rachm. i. h. 5), *raza belāmen* 'tudok írni' (Bál. ašj) *belā* 'tud enni' (uo. 1:63) | oszm. *gele bilir* 'jöhet' (Kúnos 264), *al bilmāk* 'иметь возможность взять; nehmen können' (Radl. 4:1760), *ōirām bilmāk* 'erlernen können' uo. | uf. *kurā āl-* 'látni tudni' (Pröhle NyK. 38:331 stb.).³

¹ L. Beke: Cser. Nyelvtan 162, KSz. 15:67.

² L. különösen Budenz NyK. 1:422, Ramstedt MSFOu. 52:211, Rachmatulli Ujb. VIII., Fokos: A fgr. és a török mondat 20.

³ A csuvasban rendszerint infinitívusszal, elsősorban a *pu* 'lenni' igével kapcsolatban; pl. *hūmdē tūmā polmas* 'semmit sem lehet tenni Mész. 2:26, *sojlamā pōl-i?* 'lehet-e beszélni?' uo. 271, *jarma v. jama polē* 'lehet küldeni' (tkp. 'küldeni leszen') Bud. NyK. 1:409, *tsōpmā polnarap* 'tudo futni' Mész. 2:344. de gerundiummal szerkesztődik a *pāl-* 'tudni' ige *kam kēnejs szūā pālet* 'aki könnyvet tud olvasni' (Mész. 2:7), *kū hūm tevān pālmēs* 'ez semmit sem tud tenni' (uo. 429), *tītālā pālmēn* 'fogdosni nem tud' (uo. 25), *šabā pālmēnēn* 'az ütni nem tudónak' (uo. 19). A *pāl-*, *pōl-* ige melle természetes az inf. (vö. pl. *ilmē suxrā polat* 'elvenni közel van' (uo. 11), *pejrm*

Ezek alapján meg kell állapítanunk, hogy pl. a kaz. kifejezések tkp. ezt jelentik: 'tudva vettem,' 'írva tudtam'..., az oszm. pedig ezt: 'jöve tud' stb, de egyúttal ezek így is érthetők: 'írtam és tudtam, képes voltam [rá],' 'jön és képes [rá],' 'jön és bír, képes [jönni],' azaz 'jön és *chat*,' vagyis ezek is mellérendelt mondatok v. mondatrészek, mint a magyar 'lát, hat [látni].'

Ugyanezt a nyelvhasználatot megfigyelhetjük a mongolban is: бурj. *bišizi bolno* 'lehet írni' (Báint NyK. 13:226): tkp. 'írva van, lehet, írva *chat*' (vö. *bišizi ab-* 'írd meg', (tkp. 'írva vedd,' azaz 'írd és vidd') | kal. *bi umšidž tsadnā* (v. *mednā*) 'ich kann lesen' (Ramst. KWb. 436; tkp. olvasva *chatok*), *üzüdz jadnja* 'nicht sehen können' uo. 213,460 | ir. mong. *olon dzalamuj* 'találva nem bír (= nem bír találni)' Bud. NyK. 21:293. Itt is tehát úgy fejezik ki az 'olvasni tud, olvashat' szerkezetet, hogy: 'olvasva bír,' azaz 'olvas és bír, tud, képes,' 'olvas és *chat*'.

De megvan ez a jelenség az altaji nyelvág utolsó csoportjában, a mandzsú-tunguzban is. Pl. mandzsú *bi... karulame mtembi* 'hálát adhatok' (Badenz, NyK. 20.390; tkp. 'hálát adván bírok') | olesa *haj-da* *enmi mtesini* 'ничего и ничто ходит не может' (Petrova Ульский диалект пивайского языка 84. l.), *enmi mtesini* 'ншти не может' (uo. 89), vö. uo. 58. l. || u nguz: *albam dukud'amī* 'не мог написать' (Vasziljevics: Эвенкийско русский тунгусско-русский диалектологический словарь 5) | *bi albam dukudžami* 'я не мог писать,' *bi mulim dukudžami* 'я не умею писать' (Vasziljevics: Учебник эвенк. (тунгусск.) языка 9) | *hārən bakamī* 'не может найти' (Vaszilj.-Aljkor: Сборник матер. по эвенк. фольклору 178) | *hārən širūtmī* 'не могла разбудить' uo. 175) | a gerundium alakjára vonatkozólag vö. Vaszilj. Учебник 117, Levin: Краткий эвенко-русский словарь 188, 210, Ramstedt KKM 76, 80, 95 stb.) | vö. még *bi turkurəm bakja* 'не могу найти,' *dukta nunrən* 'писать совсем не может,' (Levin i.m. 56. §, 61. §).

De talán még jellemzőbb egy sémi nyelvnek: a hébernek analógiája. Itt t.i. egymás mellett találjuk a három fokozatot: a) képes, *chat* lát ni, b) képes rá, *chat* — lát, c) képes rá, *chat* és lát. (Az igazságnak tartozom annak a megállapításával, hogy éppen a héber nyelvhasználat vezetett rá engem az itt tárgyalt szerkezetnek a megértésére.)

A héber *šākal* 'vermőgen, könnyen' is rendszerint (praepositíós vagy pusztá) infinitívusszal kapcsolatos; pl. *uəlō šākaln mišeraim lišə thōth ma'im* (Mór. II. 7:21) 'és nem ihatának az egyiptombeliek a vízből' — *odx šdūvanō... pāiv* — non poterant bibere — не могли пить | *uəšākalūthū 'amōd* (Móz. II. 18:23) 'megállhatsz' — *δυνάσθαι παραστήναι* — poteris sustentare — thou shalt be able to endure. || De párosulhat az ige verbum finitum alakokkal is 'nīlai 'nkal' *nakkəh bō* (Móz. IV. 22 6) 'talán erőt vehetek rajta, megverjük őt' — *ἐάν δύναμει πατάξῃς ἐξ αὐτῶν* — может быть я тогда буду в состоянии поразить его — vielleicht kann ich ihm dann eine Niederlage beibringen (Kautzsch) | *nəgō'ālū baddām bəlō iškālū iiggə'u biləhušehem*

šemel 'nézni könnyű' uo. 4°), a *pāl-* ige mellett pedig az általános török kifejezés mód használatos. (Így tehát csak látszólag van a csuvasban ugyanaz a két-féle kifejezés mód, mint a magyarban: 'hat írni' és 'írva hat' ~ 'ír és hat,' 'ír [és] tud'.)

¹ Gesenius szerint: *nūkal* ('erőt vehetünk rajta').

(Jer. Sir. 4:14) 'vérrel bemecskölve, annyira, hogy ruháikat nem érinthették' (tkp. anélkül, hogy képesek: megérintik, tehát mintegy: hatnak: megérintik). || Végül verbum finitummal és még kapcsoló kötőszóval: *kī 'ēkākāh 'ūkal wārā'ūthi bārā 'āh...* (Eszter 8 6) 'mert hogyan tudnám nézni azt a nyomorúságot...' (szószertint: hogyan bírom, hogyan vagyok képes és látom, vagy pedig: hogyan bírom, hogy lássam) — πῶς γὰρ θυνήσκειν ἰδεῖν — quomodo enim potero sustinere... — как я могу видеть — wie könnte ich's ertragen, das Unheil mit anzusehen (Kautzsch). | L. még Jer. 49:10.

És ez nem véletlen vagy kivételes használat. Ugyanígy szerkeszti a héber a 'tud, ért' jelentésű *šāda'* igét is; nevezetesen: a) infinitívusszal: a) *lāhēitīb lō 'ā'ā'ū* (Jer. 4 22) 'jót tenni nem tudnak' — τὸ δὲ καλῶς ποιῆσαι οὐκ ἐπίγνωσαν — bene autem facere nescierunt — ils ne savent pas faire le bien — благотворить не умеют — Gutes zu tun verstehen sie nicht (Kautzsch) | β) *lō 'ādathī dabbēr* (Jer. 1:6) 'nem tudok beszélni' — οὐκ ἐπίσταμαι λαλεῖν — nescio loqui — I cannot speak — я не умею говорить — ich verstehe ja nicht zu reden || b) verbum finitummal: *lō 'ādathī 'akannēn* (Jób 32 22) 'nem is tudok én hízkelkedni' (tkp. nem [tudok-hízkelkedem]) — οὐ γὰρ ἐπίσταμαι θυμαῖσαι πρόσωπα — I know not to give flattering titles — je ne sais point user de mots couverts — я не умею льстить — ich verstehe mich nicht aufs Schmeicheln (Kautzsch), ich weiss nicht zu schmeicheln. (Gesenius) || c) verbum finitum kapcsoló kötőszóval: *mī 'īthēn 'āda'ihī 'e'e'māšā'ehū 'ābō 'ad thākū'āthō* (Jób 23 3) 'vajha tudnám, hogy találhatom, hogy eljutok székhelyéig' (Imit) (tkp. 'tudom és megtalálom, eljutok') — oh that I knew where I might find him! That I might come even to his seat! — que je souhaiterais de savoir où je pourrais trouver Dieu! J'irais jusqu' à son trône — о, если бы я знал как обрести Еро, прядти к престолю Еро! — о dass ich ihn zu finden wüsste, gelangen könnte bis zu seinem Richterstuhl! (másképp a Septuaginta és a Vulgata).

Hasonló használatot figyelhetünk meg a héberben a *šūb* - 'sich wenden, zurückkehren' igével kapcsolatban is; ez az ige t. i. egy másik igével összekapcsolva «bezeichnet... öft. bloss die Wiederholung der Handlung, wo wir wieder gebrauchen» (Gesenius).¹ Pl. a) *lō thāšūb 'ēinī līrā'ōth tōb* (Jób 7:7) 'az én szemem nem lát többé jót' (tkp. 'nem tér vissza látni') — non revertetur oculus meus, ut videat bona — не возвратится око мое видеть добро — mine eye shall no more see good (tkp. shall not return to see — Paragraph-Bible) — nie wieder schaut mein Auge Glück (Kautzsch). | b) *hā'ō athāh thāšūb thehāzī'ēinū* (Zsolt. 85:7) 'avagy nem elevenítesz-e meg minket ismét' (tkp. visszatérsz — megelevenítesz) — ἐπιστρέψας ζωώσεις ἡμᾶς — conversus vivificabis nos — ужели снова не оживиши нас | c) *vai'āšāb vai'īšēlah* (Kir. II. 1:11, 13) 'és ismét küldte; 'és újra elküldött' — προσέθετο... καὶ ἀπέστειλε, προσέθετο... ἐτι ἀποστέλλει — rursumque misit; iterum misit — опять послал; еще послал — hierauf schickte er abermals; darauf schickte er nochmals (tkp. 'megfordult, visszatért és küldött').

Ugyanígyen mellérendelő szerkezet használatos (a rendes infinitívus mellett) a héber *šāsa'* igével kapcsolatban is. Az ige jelentése 'hinzufügen hinzu, un, vermehren, vergrößern,' de más igével kapcsolatban jelentése: 'fortfahren etw. zu tun.' Pl. a) infinitívusszal: *vai'ōsaf 'ōd lō dabbēr 'ēlāv* (Móz. I. 18:29) 'és ismét szóla hozzá' — καὶ προσέθηκεν ἐτι λαλεῖν πρὸς αὐτόν — rursumque locutus est ad eum — и продолжал он говорить — da fuhr er abermals fort, zu ihm zu reden | b) (verbum finitummal: *lō 'ōsif 'ōd 'ārāhēm* (Hos. 1:6) 'nem kegyelmezek többé' — οὐ μὴ προσέγλω ἐτι ελεῖναι...

¹ Vö. latin *rursus* < **re-vorsus* (l. pl. Walde), tör. *jana* 'vissza; ismét' tkp. 'visszatérve' (l. pl. Rachmatullin Ujb. 8:318).

— non addam ultra misereri — I will no more have mercy (tkp. 'nem folytatom, [hogy] kegyelmezzek' v. '[és] kegyelmezek') | c) verb. fin. meg 'és': *qai'osef 'abrahām qaiiqqah iššāh* (Móz. I. 25:1) 'és Ábrahám ismét feleséget vett magának' (Hertz; tkp. 'és folytatta és vett') — *πρὸς θεῖμονος δὲ Ἀ. ἔλαβε γυναῖκα* — then again A. took a wife — и взял А. еще жену — A. aber nahm nochmals ein Weib.

Ha már most egy csomó (altaji és sémi) nyelv azt, hogy 'dare potest' úgy fejezi ki, hogy 'dans v. dando potest,' ill. 'dat [et] polest' (tkp. 'potest, dat'),¹ akkor ez nem lehet olyan kifejezés-mód, amely az emberi észjárástól idegen, és így nem is tarthatjuk feltűnőnek, hogy a magyarban is így mondták (nyomatékosan): **ad, tud adnia*, ill. **ad, hat adnia*, sőt hozzátehetjük, hogy ezt a kifejezés-módot a magyarban is egészen természetesnek érezzük.

A felhozott analógiák tehát eléggé igazolják, hogy amit az *ő tud adni, ő képes adni*, régebben: *hat adnia* szerkezet fejez ki, azt egészen természetesen ki lehet fejezni így is: *ő ad, képes rá ~ ad, képes adni | ad és képes rá ~ ad és képes adni | ad, ugyan-is képes rá ~ ad, ugyyanis képes adni | ad, ugyyanis lehet neki, teheti ~ ad, ugyyanis lehet adnia*. Mindezeket az utóbbi szerkezeteket régi nyelvünkben így fejezték ki: **ad, hat adnia*. Hogy azután ebből a szerkezetből milyen módon szakadt ki az *adhat* alak, azt — úgy gondolom — fent kielégítő módon tisztáztuk. Az már azután nem is szorul magyarázatra, hogy a képzésnek érzett *adhat* hogyan fejlesztette ki maga körül egész ragozási rendszerét: az *adhatok, adhatsz, adhatam* stb. alakokat.²

Végül még csak egyet! Érdeklődésre tarthat számot vizsgálódásunknak az az eredménye is, hogy a magyar nyelv a 'potest dare' kifejezésére, azonfelül, hogy ugyanazt a kifejezés-módot (nevezetesen az infinitivusos szerkezetet: *hat adnia*) használja, mint a többi finnugor nyelv és az indoeurópai nyelvek általában, azt a szerkezetet is ismeri, amelyben a jellemző altaji szólásmódokéhoz (*adva bír, adva tud* = *ad és bír, ad és tud*) hasonló észjárás (*ad—képes [rá], ad—bír [adni]*) nyilvánul meg.

¹ A participiális szerkezetre a héberben is van példa a *qāda* 'tud, ért' igével kapcsolatban: Sám. I. 16:16.

² Talán nem túlságosan merész az a csupán magyarázatunknak természetes voltát igazolni kívánó megjegyzésünk, hogy elméletben el tudjuk képzelni, hogy ha a *hat* ige helyett pl. a *tud* igét használták volna, akkor idővel talán **ad-tudok*, **ad-tulsz* stb. alakok keletkeztek v. keletkezhettek volna.

Rakóvcskaja: **A leningrádi fiú**

Szikra

könyvújdonság

Leningrád ostroma elől menekült kisfiú érdekes kalandjai

Ára 10 forint

PURIZMUS ÉS VILÁGNÉZET

Irta Gombos László

A purizmus kérdése... Nagy probléma ez! Számos folyóiratban, napilapban olvastunk e kérdésről a legutóbbi napokban. Utalnak e cikkek arra is, hogy e kérdés megvitatásának a Magyar Nyelvőrben lenne a helye.

A purizmus kérdésével 1946 júliusában tartott rádióelőadásomban bővebben foglalkoztam és ebben a kérdésben állást is foglaltam. Természetes, hogy a Nyelvőr hasábjain is szükségesnek látszik még néhány más szempont kidomborítása. A sajtóhangok a túlzott purizmustól óvják a közvéleményt, és részben a Nyelvőrt is, annak egyes cikkeit, a túlzott purizmus szolgálatában állónak vélik. A túlzásba vitt purizmus valóban sovíniszta álláspont, tehát elítélendő, bármennyire is berzenkednek némelyek attól, hogy ilyen „formális“ megnyilvánulásokban világnézetet lássunk.

De nézzük csak sorjában! Mi a purizmus lényege és mikor nevezzük azt túlzottnak.

„Nincs nyelvtörténet a nyelvet beszélők története nélkül“ — írtuk legutóbb.* Nyilvánvalóan a purizmus kérdésében sem lehet történeti szemlélet nélkül világosan látni. A purizmus, az idegen szavak és az idegen szellem sugallta kifejezések magyarítása, lényegében nem választható el a nyelvújítástól. Mi sem természetesebb, mint hogy a magyar nyelvben sok az idegen szó. A nemesség latinul beszélt, legalább is valamilyen idegen nyelven: el akart különülni a lenézett, kisemmizett paraszttól. A felvilágosodás nyomán meginduló magyar irodalmi életnek új szókinszre volt szüksége és azt nem ott vették megtalálhatónak, ahol valójában megvolt. Kazinczyék finomkodása elvetette az irodalmi nyelv számára még csak passzív népnyelv aktivizálásának lehetőségét. Ezidőben hazafiságot jelentett, ha akadt a nemesek között, aki felemelte szavát a külföldieskedés, a túlzott finomkodás ellen, a kiszolgáltatottaktól, a magyarság tömegeitől való elzárkózás ellen. Az ortológusok és neológusok harca, a nyelvújítás körüli küzdelem természetszerű túlzásokat eredményezett az újítók és a támadók követelményeiben is.

Gyergyey Ferenc egyedül a nép nyelvét tartotta irányadónak.** Toldy Ferenc a Magyar Nyelvőr magatartásában hasonló irányzatot akart felfedezni. „...ma az egész nemzet

* A nyelvtudomány társadalmi tudomány. Nyr. 70:37.

** A Magyar Nyelvőr története.

által szentesített nyelvújítási elvet támadja meg, tagadva ezzel a nemzet műveltjei s az irodalom nyelvérzékét és azt egyedül a parasztságnak ítéli oda. Ez az új ósdi iskola nyelvünket régi szegénységébe taszítaná vissza s azon ízlési körbe, melynek legkedvesebb élvezete a fokhagyma s a bagó.“

Szarvas Gábor többször figyelmeztetett arra, hogy ez a kizárólagosság a Nyelvőrben nem kíván érvényesülni, de az íróknak azt a jogát, hogy a grammatikával ellenkező szavakat gyártanak, helyteleníti. Elvileg nem lehet elfogadni azt az álláspontot, mely az ilyen szavak alkotását az alkotás hevületével megokoltnak látja. De „az ízlés sok oly szónak megbocsát, amelyet a grammatikusok kárhoztatnak.“ (Nyr. 5:49). A nyelvújítás harca lassanként kialakította a purizmus kérdésében is az irányadó szempontokat. Arany János írja Visszatekintés című cikkgyűjteményében (Összes munkák V., Hátrahagyott iratai II. k.): „Soha nagyobb szükségét nem érezte irodalmunk, mint most, hogy a magyar nyelvet éktelenítő s megrontó germanizmusok s mindenféle izmusok ellen valamely erős hang szünet nélkül kiáltssa a *Carthaginem delendam*-ot“. Ez a nyelvtisztítás csak a nyelvp paraziták ellen menjen és ne az egészséges nyelvet ölje meg:

Szót, ragot és képzőt idegentől mennyit oroztál

Attól fogva, hogy e négy folyam árja itat,

Miklosich és Dankovszky nyomán s írigyelve babérok!

Egy sereg ifjú tudós rádbizonyítja mohón.

S minthogy utánok a szláv böngészni valót nem igen hágy,

Most jön a német, oláh, új-görög és talián,

Perzsa, tatár, török és a mit száz évig az átkos

Újító szellem vak dühe furt-faragott.

E nagy munka ha kész, (sietős!) a többivel aztán

Visszamehetsz, Magyarom, Scythia téreire.

Arany: *A nagy munka.*

Mi tette megokoltá a purizmust, különösképen Magyarországon és miért tekintendő sovinizmusnak politikai tekintetben és kulturálisan megokolatlannak a túlzott purizmus? Az Északamerikai Egyesült Államokban, Angliában, Franciaországban vagy a Szovjetunióban a kérdésnek nincs meg az a jelentősége, ami Magyarországon a probléma felfutódásának természetes oka volt. Magyarország földrajzi helyzete és politikai vezetése miatt évszázadokon át nem volt független, nemzeti önállóságát a környező népek veszélyeztették. A nyelvet tekintette a magyarság annak az erőnek, amely az önállóság megtartásának, majd visszanyerésének egyik legszilárdabb biztosítéka. Sehol annyira, mint Magyarországon, nem domborodott ki a gondolat: „Nyelvében él a nemzet!“

Még Táncsics is a nyelvet gondolja a nemzet leglényegesebb, sőt talán egyedüli jellemzőjének: „Nyelv tesz nemzetté, nemzet teszi a hazát, ki az elsőt nem tudja, nem tagja a másodiknak, következésképp nem fia az utolsónak.“ Akkor így gondolkodott még Táncsics is, ki az ország különböző nyelvű polgárai között nem tett különbséget; Táncsics, aki könyvét így ajánlja az ifjúságnak: „Üdvözöllek benneteket magyarhoni ifjak, bármi nyelvűek legyetek, mindenekfölött értelmi fejlettséget óhajtok mindegyiteknek, hogy annak világánál láthassátok, mit kelljen a nyelvügyben legjózanabbul tennetek; mert értelmi fejlődöttség nélkül ide s tova tétovázva, gyümölcstelenül tűnik el a visszavarázsolhatatlan idő.“*

Akkor, amikor az angol világbirodalom polgárának nem kell attól tartania, hogy valaki kétségbevonhatja angolságát, bármilyen mértékben kerülnek is nyelvébe idegen elemek, a magyar joggal tarthatott a beolvadástól. Tehát védte nyelvének tisztaságát.

Nyelvünk egyetlen kincsünk, melyet
El nem rabolt még az enyészet,
Apáink örökségiből
Az ellenünk esküdt idő,
Nyelvünk is vészendőben volt már,
Hozzája közel volt a vég,
Az országútra kitaszítva
Halálos bajban feküvők.

Petőfi: A magyar politikusokhoz.

Dé a purizmus túlzásba ment ott, amikor a nemzetiségi gyűlölködés is annyira elvakította, hogy már az értelem rovására ment a magyar szóhoz való feltétlen ragaszkodás. Hogyne növelte volna a magyarság alapvetően hibás, rövidlátó nemzetiségi politikája a nyelvi magyarkodást! A túlzó irányzat lassú „fejlődésében“ jut el a legutóbbi évtizedekig. A minden idegentől való elzárkózás faji gőggé, magasabbrendűségi képzelgésekkel alacsonyult és természetes következménye lett annak, hogy a purista nyelvszemlélet túlzásai, melyek Németországból kiindulva az úgynevezett „csatlósállamok“ sovinizmusában termékeny talajra találtak, virágba szöktek Finnországban, dús hajtásokat növesztettek hazánkban is. Ady Endre, József Attila költői figyelmeztetője a dunai népek egymásrautaltságáról, elveszett a gyűlölködés hangzavarában.

A kiegyezés után a neofiták, az újonnan asszimiláltak túlbuzgósága egyáltalán nem nevezhető hazafiasságnak. Diva-

* Magyar Nyelvtudomány kérdésekben és feleletekben, nagyobb tanulók számára, Pest, Heckenast 1840.

tot csináltak a nyelvből is, akár a sujtásból meg a kurjongatásból. Külsőségekkel akarták takarni az igazi népi problémákat. A népet úgy segítették, hogy az senkinek nem került áldozatába és nem emelte fel az elnyomottakat.

Veszedelemes volt, mikor szembe állították a várost a faluval és nyelv tekintetében is rossz hírét költötték a városnak.

A város nyelve is eleget tesz hivatásának. Betölti feladatát: szükségyszerű kifejezője a városi társadalomnak.

Nyelvi kérdésekben az érthetőség szempontja a döntő. Sem magyar, sem idegen szóval nem fejezem ki magamat magyarul, ha mondatomon nem érti ugyanazt a beszélő és a hallgató.

Magyarkodás helyett ezúttal is a népnyelvnek irodalmi és köznyelvvé aktivizálása lett volna a feladat. A nyelvújítás idején finomkodásból, ezúttal közönyből adódott a hiba. Másodszor sem oldódott meg egyazon okból a hasonló probléma. Szókincsünknek nagy nyeresége lett volna a népszókincsének, kifejezésbeli gazdagságának alapos megismerése. Ezt a feladatot eddig nem végezték el és csak néhányan érezték kötelességüknek, hogy ezzel a valóban nemzeti munkával foglalkozzanak, egész életenergiájukat rááldozzák, a legnagyobb nélkülözések, üldöztetések közepette is. A demokráciának feladata az *igazi népi gondolat* szem előtt tartásával végre a magyar nyelv teljességének megismerése. Mondjuk ki: igazi magyar nyelvtudományi munkásság akár a magyar nyelvtörténetre, akár a rokonnyelvekkel való összehasonlításra gondolunk, megalapozott nem lehet, amíg az egész magyarság nyelvkészlete nincs feljegyezve.

Akárhány esetben találhatunk új fogalmak jelölésére saját szókészletünkben is megfelelő kifejezést. Ha pedig erre mód nincs, meg kell elégednem idegennel és *ha majd a fogalom, melyre az idegen szót alkalmazom, mindinkább az enyém lesz, megszületik talán bennem a fogalom magyarnyelvű kifejezője is.* Bár a *respublikát* ma már *köztársaságnak* mondjuk, lehetséges, hogy a *demokráciára* mindig görög szót fogunk használni. (Az *inflációra*, *reakcióra* nem kell feltétlenül magyar szót keresnünk, mert ezeknek még a gondolatát is el akarjuk és el is fogjuk felejtetni!)

Ha valami új fogalom merül fel és arra megfelelő magyar szót alkalmazhatunk, természetesen hibát követünk el az idegen begyakoroltatásával. Gyakorta nyerünk új ismereteket idegenből. Az új fogalmakra sok esetben az a nyelv adja a megfelelő kifejezést, amely nyelvet beszélő néptől a fogalmat

tanultuk. Sokszor az átadó nyelv maga is idegen szóval él a fogalom megjelölésére. Ha megfelelő magyar szavunk nincs, túlzás lenne az átadó nyelvben alkalmazott nemzetközi szótól való idegenkedés.

A purizmus kérdésében és a nyelvtisztaság szempontjából általában nem is annyira *a szavak használata*, mint inkább *a mondatfűzés a lényeg*.^{*} Ha valaki azt írja — mert írja (tanúm rá az író kézírata) —, hogy ez a kérdés *annak a veszélynek fut* (lauft Gefahr), jobban megdöbbenek, mint mikor valami idegen szó üti meg a fületem. Aki ilyen mondatokat ír, nem gondolkodik magyarul. Öreg hiba! Legyen bennünk anyanyelvünk szelleme olyan erős, hogy kivessük magunkból azokat a fordulatokat, melyek gondolkodásunktól idegenek. Idegen szellem sugallja az olyan frazeológiát, még ha magyar szavakba álcázva jelentkezik is, mely a közelmúlt irodalmába is befurakodott, csak azért, hogy „talajgyökér módjára kapaszkodjék a rögválóságba a hivatásrend biztosítása céljából”; az ilyeneket mindenképen irtanunk kell. Csupa magyar szó, de teljes egészében idegen gondolat. Ezeknél a szavaknál nekem magyarabb például a latin *humanitas* szó, melyen a világon mindenki egyformán „emberiesség”-et ért és csak az nem érti ezt, akit a közelmúlt „rögválósága” magyarságunk és nyelvünk megrögzött gonosztevőjévé tett.

Ezek a szavak, melyek ily szörnyű mondatokat eredményeznek, az értelmetlenség szörnyszülöttei, ha magyar szóelemekből gyúrták is őket. De mint Balassa írja (Nyelvtisztaság és nyelvhelyesség, Nyr. 67:77): „Csupa eredeti, jó magyar szavakból álló mondat is lehet magyartalan, viszont kifogástalanul helyes és magyaros lehet írásunk, ha benne helyely-közzel idegen szavak is előfordulnak.”

Mennél jobb demokraták leszünk, annál inkább fog ez nyelvünkön érződni. *A nyelv demokratizálódása jellemző fokmérője igazi magyarságunknak.*

Ipari nyelvünk tele van idegen szavakkal, hiszen az ipart is idegenektől tanultuk. Az egészséges nyelvalkotó szellem teremt e téren is új szavakat, meghagy viszont sok régit. Nemcsak az a lényeg, hogy használunk-e idegen szót vagy teremtünk jó új magyar szót, esetleg valami mesterkélt szócsodabogarat — fontosabb az, hogy *világos magyar mondatokban foglaljanak a szavak helyet*. Ha az idegen szó idegen

^{*} „Míg a szavak „egérfarkába” oly makacsul kapaszkodna, elhanyagolja a mondatot.” (Arany a Magyar Nyelv Rendszerében. Magyar Tudományos Akadémia 1846.)

mondatszerkezetekben „ékeskedik“, akkor úgy érezzük, mintha emberevők között lennénk, nem pedig magyar gyárak, bányák, műhelyek, irodák dolgozói között. De ha értelmes, világos magyar beszédet hallok, nem botránkozom meg egy-egy idegen szakkifejezés hallatára, mégha az idegen szót különböző foglalkozások művelői különböző értelemben is használják. (Hermann Paul ilyen esetekben a szavak alkalmi jelentéséről, *Lazicius* a szó „mezejé“-ről beszél.)

Mesterségyszavakon kívül is számtalan az olyan, nyelvünkben előforduló idegen szó, amely szótárilag sem helyettesíthető megnyugtatóan. Például *posta, rádió, telefon, miniszter, hall, csokoládé, sport, konzerv, parketta, keksz*, stb. Más idegen szavak csak bizonyos értelemben és bizonyos összefüggésben helyettesíthetők, más mondatban nem. Számtalan példáját látja az ilyennek mindenki, aki idegen szöveget magyarra fordít. Sportkifejezéseink nagyrésze idegen eredetű. Sportlapjaink számos magyar szót izzadnak ki a purizmus hevületében a sportteljesítmények megjelölésére. Ezt az erőt inkább magára a sportra kellene fordítani, és nem sportot csinálni abból, hogy jobbra nyelvünk szellemével alig összeegyeztethető, erőltettségükben groteszk elemekkel szegényítsék szókincsünket (*kondíció* = *erőnlét*!) Nem tagadható, hogy néhány sikerült is van közöttük. Ezek meg is maradnak. Pl. *tréner* helyett (vagy ma még inkább *mellett*) *edző* stb.

Az eléggé nem dicsérhető egészséges purizmusnak* gyakran kellett és kell közönnnyel találkoznia. A napilapok és a rádió évtizedek óta ébren tartják a nyelvtisztaság kérdését, de saját munkaterületükön gyakorta vétenek a nyelv szelleme ellen. Nem elég nyelvhelyességről írni, a sajtónak helyesen is kell írnia. A közönynek ezt a falát kívánja áttörni a Magyar Nyelvőrrel karöltve a *Magyar Írók Szövetsége Nyelvvédő Bizottsága*. Mint lapunk más helyén e bizottságról szóló jelentés bizonyítja, megértés és rokonszenv jelei kísérik szándékainkat. Ha még Balassának azt kellett megállapítania, hogy Pintér nyelvvédő könyve ugyanazokat a germanizmusokat tárgyalja, mint Tolnai Vilmos még 1900-ban megjelent *Magyarító szótár*-a (Budapest, Hornyánszky), mi bizhatunk abban, hogy nem kell majd látnunk, hogy a „betegség ragadós, az egészség nem.“ Az egészséges nyelvművelő munka kedvet fog ébresztetni a nyelv területén is az egészséges életmód iránt. A betegség megelőzése, a ragályoktól óvakodás a mi dolgunk. Nem utolsó sorban ez is az írástudók felelőssége.

* Balassa József és Halász Gyula működésének is.

Ne feledjük, hogy nyelvünk gazdagodásának egyik forrása a megfelelő magyarral nem pótolható idegen szó, de mindenekelőtt való az a hatalmas magyar szókincs, amelynek felfedése, szótározása, arra hivatottak irányításával, az egész magyar társadalomnak kötelessége, — írói vagy tudományos alkalmazása irodalmunk egyik legszebb nemzeti feladata.

Ha görcsösen nem is ragaszkodnak az eredeti szavakhoz, a világ nagy nemzetei is törekednek a nyelvtisztaságra*. A túlzott purizmus viszont sovinizmus következménye, tehát mindenképen kerülendő.

A világ demokráciája mindinkább odafejlődik, hogy a purizmust is egyedül az anyanyelv forró szeretete fogja megokolttá tenni, nem a faji, népi gyűlölködés és nem a függetlenség elvesztésétől való rettegés. A jövő a népek baráti együttélését, önrendelkező jogát, szabadságát fogja eredményezni. A nyelv továbbra is jellemzője, féltett kincse marad a népeknek, de nem fennmaradásuknak biztosító eszköze. A nyelv a népeket megkülönböztető, de nem szétválasztó kifejezésformája lesz a társadalmaknak.

* A mesterséges szóalkotást, szavakat, melyek a szótár összeállítása közben készültek, a szovjet tudósok is kifogásolták. (E szavakat a nyelvhasználat nem igazolta.) Pl. az »Egyházi szláv és az orosz nyelv« szótárában (1847) землеописатель (географ) 'földleíró' és emellett землеописательный, землеописательная (кярта); *D. M. Usakov* magyarázó szótárában: правопронизошение (орфоэпия) 'helyes kiejtés'. Kifogásolták *V. Dál* és *A. N. Pünin* (Az orosz nép-rajz története 1898) szóalkotásait is. Pl. *Püninnél*: глазом (ропыаонт) 'látóh; tár'; насылка (адрес) 'cím', ловкосилие (гимнастика) 'erőgyűesség' (a. m. testedzés) stb. *V. ö. V. Dál* választát A nagyorosz nyelv magyarázó szótára I. kiadás IV. kötet bevezető cikke (1935).

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR KOMMUNISTA PÁRT TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

Foglalkozik a társadalomtudomány, közgazdaságtan, a hazai és nemzetközi politika, a kultúra főbb kérdéseivel. Tanulmányok, szemlék, könyvismertetések.

FŐSZERKESZTŐ: FOGARASI BÉLA.

Szerkesztőbizottság: Fogarasi Béla, Gerő Ernő, Lukács György, Mód Aladár, Molnár Erika, Révai József, Rudas László.

MEGJELENIK HAVONKÉNT.

Egyes szám ára: 2.— Ft. Előfizetési ára negyedévre: 5.— Ft.

Kapható minden könyvkereskedésben.

Kiadóhivatal: SZIKRA, BUDAPEST, VI., RÓZSA FERENC-U. 111.
Telefon: 120-710, 126-630, 126-639. Postatakp. csekkszámla: 16.957

NÉPNYELVKUTATÁS ÉS SZÓTÖRTÉNET

Irta Beke Üdön

(Befejező közlemény)

Bájol, bájos, báj. E szavak mai jelentésüket a nyelvújítás idején kapták, régen a varázslás kifejezései voltak. Így a *Sermones Dominicales* 15. szbeli glosszáiban *incantatio bayolas*, MA-nél *Bái. Báý, Bűbáy*: Superstitio, Incantatio, Magia, Venificium; *Bájos, Báýos*: Venificus, Incantator; *Bájolom*: Incantatione sano; *Báýolni*: Incantare; *Bájosság*: Magia, Incantatio. A népnyelvben még nyoma van a szó ősi jelentésének. Így Vas m. Őrségben *báuság*, vagyis *bájosság*, a. m. „bűbájosság, babonaság” (MTsz), Szlavóniában *bájos* (Nyr 23:361), *bájosz* (5:11) „kuruzsló”; Moldvában az északi csángóknál: *bájl* „durch Zaubermitteln heilen”, *bájolás* „Heilung durch Zaubermitteln”, *bájoló* „Quacksalberin” (Wichmann). Egy mesében a rablók barlangjába belépve „a szegény ember úgy el volt *bájolódva*, hogy nem tudott mit tenni, mikor a sok kincset meglátta”, a másik ember is „a csodálkozástól úgy elkábult” (Zemplén m. Laca, Földy Istvánné gyűjt. 85:1—2). Tehát itt is úgy kell értelmeznünk: valósággal el volt bűvölve, nem volt magánál.

Életér. Apácai Csere 1655-ben megjelent Magyar Encyclopaediájában fordul elő először az aorta (a szív bal kamrájából kiinduló verőér) magyar neve. PP-nál is: *Arteria: Élet ér, Felverő-ér* (1708). A magyar-latin részben azonban *Élő ér*: *Arteria, Pulsus*. A NySz szerint MA-latin-magyar szótárában is megvan az *életér*, de ott *élőér* van mindkét részben. Mármost az *életér* megvan a mai népnyelvben is, mégpedig a kopácsi (Baranya m.) nyelvjárásban, mint a köv. meserészlet bizonyítja: Hallgatja a szívverését és *életeret* (Katona I. gyűjt. 140. sz. 5:2, Államtud. Int. Táj.- és Népkut. Int.). A MTsz nem közli ezt, viszont az *élőtér*-t idézi Győr m. Bönyből és Mátyusföldéről. Berze Heves megyéből, NyF 16:14. Torontál megyében viszont *eleven-ér* az artéria.

Hárs. A *hárs*, amely régen *hás*-nak hangzott, eredetileg nem fanév volt, hanem a fa hancsát jelentette, melyet kötözésre használtak. MA szótárában *Hás*: *Tilia, Cortex, Tiliæ, Hárskoetel*: *Funis tiliaceus*. Az OklSz és a NySz több adatot közöl erre az jelentésre. Calepinusnál *phellus* — *Bikhas* „bűkhárs”. MA-nél *Phellus*: *Bikhásfa, Pantofely talpnac valo taplos fa*. PP-nál *Phellus Igen vastag héjú tölgyfa*. A MTsz nem idézi a *hárs*nak hancs jelentését, bár adataink szerint a népnyelvben is megvan. Így a Szamosháton Csűry szerint *hárs* „faháncs”. Az Ormányságban *hárs* „a fa fészle héja”. Tehát van *szilfahárs* is. Fejlik, mind a *hárs*: mint

a szívós fahéj. *Hársas* 'szívós, feshős hénú (pl. kender)'. De sok *hársat* kidobátam belülle (a kenderből)! (Kiss Géza). Baranya m. Katádfán *hárs* 'irhabőr' (Berze Nagy János Baranya megy. néphagy. 3:15). Mármost Zemplén m. Lácán van a hársnak 'szíj' jelentése, mint a köv. meserészletek mutatják: Ameikünk hamarabb megharakszik, hát az orrát levágjuk és tizenkét *hársat* a hátából hasintsunk! (Földy Istvánné gyűjt. 67:1). Félte, hogy hátából *hársat* vágnak (uo.). Tizenkét *hársat* hántott a hátából (uo.)

Hetyke. Ismeretes, hogy a *hetyke* a *hegy* származéka, még CzF is hegyke alakban idézi, és 'rátartósan, nyalkán, kevélykén, lábhegyen lépegető' jelentését adja, bár a köznyelvben egyszerűen 'pökhendi, rátartós, büszke, gögös' a jelentése. Már a NySzban megvan: Másokat hozzátok kepest oekroeknek ítélő hegyke papok, jesuviták (Geleji Katona 1645). Hegyke ifjac (Medgyesi 1660). A jelentésváltozásra nézve érdekes, hogy a *hegyes* melléknév is használatos e jelentésben: Hoes kakas, mely *hegyes*: pape nixus (Decsi 1598). Nagy *hegyesen* ki duellyedt goerbe hátú hazugságid (Balásfi 1616). De van rá példa a népnyelvben is: Mikor a kirá elejbe ért, ott is olyan *hegyesen* beszét, hogy... (Heves m. Besenyőtelek MNGy 9:295). Várta a vevőt, csipejire tette a két kezit, oszt nagy *hegyesen* úgy átt ott a közepibe (377). Viszi a farkas nagy *hegyesen* a forrasztófűvet (435). Nagy *hegyesen* vitte Krisztus elejbe az embért (542). Ugyanebben a nyelvjárásban igét is képeznek ily értelemben a *hegy*-ből *hegyel* 'henceg' (NyF 16:16).

Kapta. A régi nyelvben a *kapta* szó magában is ugyanazt jelentette, mint ma a *kaptafa*, de azonkívül *pata* jelentése is volt. A szó, mint ismeretes, szláv eredetű: egyh. szl. orosz, kisorosz, cseh, lengyel, szorb *kopyto*, bolgár, szerb-horvát, szlovén *kopito*, 'pata'. Nyilvánvaló hogy ez volt a szó eredeti jelentése. A népnyelvből eddig nem közölték a *kapta* 'pata' jelentését, azonban Szamosháton magában mégis előfordul 'kaptafa' és 'a ló bokáján képződött csomósodás' jelentésben (Csűry). A MTsz Heves megyéből (1840) és Erdélyből közli 'a ló körme fölött a csüdcsontiján elül képződött kemény daganat, kinövés (pók)' jelentését. A zemplén megyei Lácán azonban megvan még eredeti 'pata' jelentése is, mint a köv. meserészletből kitűnik: Lúlába volt, *lúkáptája*, de a ján nem mondta a többinek, hogy lúlába van, *lúkáptája*. (Földy Istvánné gyűjt. 110. sz.) A vasbékjó meg a *lúkápta* csörgött a lábamon (100:2).

Kelés, kelevény. Mindkét szó a *kel* ige származéka, azonban meg kell állapítani, hogy melyik jelentésű *kel*-é, mert a NySz nyolc jelentését sorolja fel, Csűry Szamosháti Szótára is hét jelentését ismeri. Egy egri mesében olvassuk: a feje fel van kelve, vagyis meg

van dagadva (MNGy 9:224). A MTsz is közli Kiskúnhalasról *fölkel* „földagad”. S a NySz egy régi orvosi könyvből idézi: Torkában ha *kél* gyermeknek. A kinek mellyiben *kél*. Főben vagy fülben ha benne *kél*. Véleményem szerint ez a jelentés az alapja a *tészta* kelésének is, mert hisz a *tészta* is dagad, mákor *kel*. A *kelés*, *kelevény* eredeti jelentése tehát „daganat” volt.

Kenderáztató, kenderáztó, kenderátó. A kenderáztatót nagy területen *kenderásztónak* ejtik, így Zala, Veszprém, Gömör. Szabolcs, Szatmár, Háromszék megyében és Kiskúnhalason (MTsz). Az összetétel második tagja az *ázik* egyszerű -t képzős műveltetőjének igenévi alakja. Az egyszerű *ázt* ige is használatos Zala, Szatmár és Udvarhely megyében (MTsz), s a NySz is idézi Lippaiból (1664): a földet *megáaszták*. Az OklSz 1416-ból idézi az első adatot a *kenderáztó-tóra*, az 1386-i adat *Kenderattotow*, s ez *kenderáttó-tou*-nak olvasandó. *Kender-áttó-ra* 1269 óta, *kender-átó*, *-átou-ra* 1300 óta vannak adataink. Az OklSz valamennyi adatot *kenderáztó* címszó alatt közli (1343-ból van *Leenattow* „lenáttou” is), de Melich, bár szintén az *ázik* címszó alatt tárgyalja, megjegyzi, hogy „talán nem is az *ázt* alakváltozatával, hanem az *avat* összevont alakjával van dolgunk”. A MTsz a népnyelvből nem idéz ilyen adatot, de a Szamosháton Csúry szerint ma is megvan a *kenderátóu*, olyan *tó*, melybe kender *áztatnak*. Egrin, Nagykolcson és Simán már csak helynév a *Kenderátó*, Fertőalmáson népetimológiával *Kenderártó*. Ez a változat Ugocsa megyében is *Kender artó* (1550—1650 között), *Kenderártó* (1696, Fancsika, Szabó I. Ugocsa megyé 330). Hogy az *átó* valóban az *avat* igehez tartozik, azt kétségtelenül teszi az ugyancsak Szamosháton följegyzett *átás* szó, melynek jelentése: 1. egy sor kender- v. lenkéve, melyet cserepcsép közé szorítva víz alá áztatnak; 2. egy áztatásnyi, két cserepcsép közé férő kender- v. lencsomó. Amint az *átó* eredeti alakja tehát **avató* volt, úgy az *átás* is eredetileg **avatás*-nak hangzott.

Kese, kesej. A MTsz szerint a népnyelvben jelentése: 1. sárgásfehér fakó (ló, ökör), szőszke, nagyon világos szőke (hajú); 2. fehérfoltos (májszínű és fehér, vöhenyeges világos fakó, vörhenyeges fehér-fekete ló, ökör, stb.); 3. fehérkőrmű, alul fehér lábú (ló, ökör). Csúry Szamosháti szótárában *kesej* 1. sárgászörös (pl. állatször), hirtelenszőke (ember); 2. keselylábú, félig fehér lábú, egyebütt másszínű (ló). A hétfalusi csángóknál: *kesej* im allg. rot, aber weiss gefleckt; im allg. schwarz, aber zugleich weiss gefleckt (bes. von Kühn). Gombocz, NyK 31:125, szerint azonos a *keselyű* madárnévvel, s eredetileg nem az állat színére vonatkozott, hanem bizonyos sasfajok fehér tollal fődött csüdje volt az átvitel alapja (vö. *kesely* az olyan ló, szarvasmarha, sertés, mely sárga, fekete,

pej, barna szőrű lévén, egy vagy mind a négy lába végén fehér szőrrel fődött, Székelyföld, Nyr 5:515). Gombocz föltevését igazolják a keselyű *kesely* változ'ai: *kesejsas* keselyű, saskeselyű. *Kesejmezőü* (helynév, Nagyhodos, Csűry, Szamosháti Sz.); *Saskesey kiráj* (népmesében, Zemplén m. Láca, Földy Istvánné gyűjt. 40:1, 3.).

Púp. A MTsz a púp szónak 'köldök' jelentését is közli, pl. a *púpjáig ér a víz* (Abaúj-, Borsod m.). Az egyetlen adat Király Páltól származik, s ezért megerősítésre szorul. Csűry Szamosháti szótára azonban igazolja ezt a jelentést: *pupp* 1. az ember köldöke; 2. a csecsemő köldökzsinórja. Megvan a szóban forgó jelentés Zemplén megyében is, egy lácai mesében: Tapogat lejjebb az angyal, megtalálta a hasát, utána megtalálta megint a *pupját*. Hát ezt hogy híjják nálatok, jányok? Ezt nálunk hasnak és *pupnak* híjják (Földy Istvánné gyűjt. 130:1).

Rejt. A MTsz Sátoraljaújhelyről az *elrejt* ige 'elemészt. elpusztít' jelentését közli egy adatban: A kirájnén... *elrejtette* a kirájt a világrul. Megerősíthetem az adatot egy másik, hasonlóképp zemplénmegyei meséből: Hallod, kedves testvérem, nagy baj van, a fiú hazaérkezett. Valamit csináljunk, mer minket *elrejt!* (Láca, Földy Istvánné felj., 104:7). Véleményem szerint ez a jelentés kapcsolatban van az *elrejtézik*, *elrejtőzik* 'elájul, elveszti az eszméletét; holtelevenné, álhalottá (tetszhalottá) lesz' jelentésével, amely a Toldiban is előfordul: De azért nem hal meg, csak olyaténképen, mint midőn az ember *elrejtezik* mélyen, És mikor fölébred bizonyos időre, Csodálatos dolgot hallani fölöle (4. én.). Arany a néprnyelvből ismerte ezt a jelentést, Viski följegyezte Szalontáról: *elrejtőzött* 'elájult' (NyF 69:40). A MTsz Békés, Szilágy megyéből és a Székelyföldről idézi a szóban forgó jelentéseket. De megvan Tolnában is *elrejtezkedik* 'álhalott lesz', *rejtőzött*, 'álhalott', *elrejtőzött*, *elrejtődzött*, *elrejtézött* ua. Tolnán kívül Szegeden, Csongrád m. Mindszenten és a Székelyföldön használatos. A Székelyföldön továbbá *elrejtezés* 'álhalál'. A Székelyföldön *rejtezkedik* azt is jelenti 'ijedezik, rémüldöz' (MTsz). Horger a hétfalusi csángóknál igeekötő nélküli *rejtéz* alakban is följegyezte ugyanebben a jelentésben (MNGy 10:463). A baranyamegyei Csúzán *rejtőzik előttem* a. m. rémlik előttem (MTsz). A *rejt* és származékai nem a ma használt *rejt* igével azonosak, hanem a régi *röjt*, *riüt*, *röt*, *rut*, *réüt*, *riüt* 'mente corripio; entzücken', ez pedig a *réül*, *révöl*, *rívöl* 'mente capior; in Entzückung geraten' ige műveltetője (l. NySz).

Sódar. Ismeretes, hogy a *sódar* a német *Schulter* 'váll' átvetele. A Gyöngyösi szótártöredék szerint azonban embernek uaalla: baromnak *szooldara* uagyon. A régi és az irodalmi nyelvben valóban csakis az állat, főképp a disznó sódarára értették. A dunántúli

népnyelv azonban 'lapocka' jelentésben is használja (MTsz.). Nem közli azonban a MTsz. a 'sódar', 'comb' jelentését. Csúry Szamosháti szótárában a *sóudór* 1. füstölt sonka; 2. ember v. állat combja. Ezt a jelentést népnyelvi közleményekben is megtaláljuk, pl. A kees hegyi ja kiráfi boncába mént, hané eő könyvezvő huz(z)a k(i) a keest a *saódarjábaó* (Pintér palóc meséi 80). Tessék leereszteni mindkét karját a *lábszársódarhoz* (Zemplén m. Láca, Földy Istvánné gyűjt. 109:2). A saját *sódarából* vágott ki egy darabot (61:5).

Szemtelen. Ma különbséget teszünk a *szemetlen* és a *szemtelen* között, a régi nyelv azonban mindkettőt használta mindkét jelentésben. Mindkettő tehát eredetileg azt jelentette 'akinek nincs szeme'. A *szemetlen*-nel ma egyértékű: *arcátlan, pofátlan*. Mondják is: *Nincs arca, hanem csak pofája* (Erdélyi). Ennek változata Dugonicsnál: *Nincs orcája, mint a kicsapott ringyónak*. Kisviczaynál: *Nincs orcája, mint az ebnek. Sem orcája, sem szégyene* (Margalits). Már PP-nál megvan: *Periit illi frons: Nintsen ortzája. Jejuna & frigida calumnia: Szentelenül, minden ok nélkül valakire valamit fogás*. Azonban a *szemtelen* azt bizonyítja, hogy azt is mondták: *Nincs szeme, s Margalits Erdélyitől idézi is. Egy hévizgyörki* (Pest m.) szövegben pedig ez áll: *Vót szeme még beálitányi ide*. (Dégh Linda gyűjtése, Államtud. Int. Táj- és Népkutató Osztály). Itt a *volt szeme* tkp. ugyanazt jelenti, mint *nem volt szeme*, mintahogy mondjuk azt is: *volt pofája*.

Táska. Szarvas Gábor Miklosich után szavunkat a cseh-től *taška* átvételének tartja (Nyr 11:514, 14:50), de ott is német jövevényszó. Véleményem szerint a szó vége magyar kicsinyítőképző. alapszava pedig a német *Tasche* átvétele. Ez az alapszó megvan a *patrontás* 'töltéstartó' összetételben, amely bizonyára a kaszányai nyelvből került a magyarba (Beke, Régi és fitka szavak Dunántúl 65) a német *Patrontasche* átvételeként (Melich Nyr 24:351). Föltevésemet bizonyítja, hogy a szó más kicsinyítőképzővel is megvan a népnyelvben, így lácai (Zemplén m.) mesékben, *taskó* alakban. Aztán sütött is az anyja egy kis pogácsát, oszt beletette a fiú a *taskóba* és elindult a szógálatba (Földy: Istvánné Virány Judit feljegyzése, kézirat 101. sz. 1. lap). Mikor kiatta a kenyeret, vágott hozzá darab szalonnát, tette bele a *taskóba* és hajtotta ki a juhokat (67:1). Bárczi szerint a középlelatin vagy olasz *tasca* átvétele is lehet.

Temető. A régiségben a *temető* nem volt használatos mai jelentésében, hanem temetőhelyet mondtak még; így találjuk Calepinusnál, Szikszai—Fabriciusnál, Molnár Albertnél stb. Szikszai—Fabriciusnál még Camp9 Ecclesiastic9 — *Temetni valo mezo*.

Arany a Toldiban (IX. 18) és a Rachel siralmában *temetőkertel* használ. Egy kopácsi (Baranya m. mesében ez áll: Mekkerűte a *temetőkertyét*, akibe a zű halottyaji vótak, akiket ű gyilkót mēg (39. sz. 1:18. Katona Imre gyűjt.).

Tó és tócsa. A *tócsa*, mint ismeretes, a *tó* kicsinyítője, a ma már elavult -*cse* képzővel, jelentése azonban nem 'kis tó', hanem 'Pfütze, Lache'. A *tócsa* szó először a Gyöngyösi Szótártörödékekben fordul elő s ott már mai jelentését találjuk: Alluuio: alluuiēs: et alluuium: pro in moderata aqu(a)rūm violencia: vel: fluūialium: seu plūū(ia)lium: similmquē: Aar vysz: sok Thóchak: pochatekok: murchos Idók. Molnár Albertnél *Tócsa*: Lama. A latin-magyar szótárban is Lama, Aquarium collectio quae & lacuna dicitur: *Tócsa, vizállas*. Lacuna: *Viz allo, Tócsa, verem, vápa. Poczolyó, Maczár, Hezagság*. A régi szótárakból azonban kiderül, hogy a *tó*-nak régen nemcsak mai *lacus*; See, Teich' jelentése volt meg, hanem 'palus, stagnum' jelentése is, s ez magyarázza a *tócsa* mai jelentését. A Besztercei Szójegyzékben *lacus* — *thow*, a Schlägli Szójegyzékben *lacus* — *tho*, de Murmeliusban már *Stagnum* — *To*, *Palus Sarus to*, *Paludinosus* — *Alloto* (a Schlägli Szójegyzékben *stagnum* — *allo tho*);¹ Calepinusban *lacus* — *To*, *palus* — *To*, *paludosus* — *Tauas*, *palustris* — *Tauī*, *tobol valo*, *stagnum* — *To*, *stagn* — *Taua' tsinalok*; Molnár Albertnél *Palus: Tó, Moczár*, *paluster: Tavi, Moczári*, *Stagnum: To viz allas*, *Stagnatus: To allasos, kiaradott*, *Stagnantior: Tavasb*, *Stagno: Tóvaleszec, Tavatczinaloc*. A köznyelvben ez a jelentés ma már nincs meg, de úgy látszik a népnyelvben néhol előfordul. Így egy népmesében nyilván 'tócsa' jelentése van a *tó*-nak a következő helyen: Hát látta, hogy mind elfőjt a bór. Há ott vóút három zsák liszt a pince fenekín, hamar beléiöntötte a *tóúba*, s a kancsóú odamerült a *tóúba*... Futtam a pincéibe, láttam, hogy mind elfut a bor. Hogy nē mēnyek a *tóúba*, odaöntöttem a lisztet (Kovács Ágnes: Kalotaszegi népmesék II. 124, UMNGy VI). Viszont a *tócsá*-nak 'vízzel telt kis gödör' jelentése van egy másik mesében: Ety kis kényeret lētördelt nekik (t. i. a galamboknak) a főüdre s csinált nekik ety kis *tóúcsát*, abba tőütöt nekik vizet (uo. I. 262).

Tojik, tojás. A *tojik* ige köztudomás szerint azonos a *tol* igével, melynek a régi nyelvben *toly* és *toj* változata volt (NySz); a *toj* a népnyelvben is használatos, még pedig a MTsz szerint Baranya m. Szászón, Pest m. Szeremlén és a Székelyföldön. Csík megyében *tojás* 'összetolt rakás', *tojadék* 'összetolt v. összetolódott, összetorlódott holmi', *tojakodik* (Székelyföld), *tojaskodik* (Háromszék m.) 'tolakodik'. A *tol* igének azonkívül a népnyelvben

¹ A Kolozsvári Glosszákbán *allo to*: stagnum, *saros to*: palus (NyF 45:53).

„nyom” jelentése is van, sajnos, a közlő nem mondja meg hol. Ezt a jelentést fontos volna nyomozni, mert eszerint a tojás eredetileg azt jelentette: „nyomás”. Azonkívül Tata vidékéről följegyezték a *tonás* változatot (Nyr 5 : 329), amely csak *tolás*-ból fejlődhetett, nem pedig *tojás*-ból. De a *tojik* igének eddig még nem jegyezték föl eredetibb *tol* alakját. Baráz Miklós Hajdunánási babonák c. kéziratos dolgozatában (Államtud. Int. Táj- és Népkut. Osztály, I. 1.) ezt a babonát jegyezte föl: December 4-én, azaz Luca napján a tyúkot fészékükben piszkafával meg szokták kotorni, hogy jól tojjanak. Ezt napfeljötté előtt csinálják, és így beszélnek hozzá: „Toljál, kotaljál. Toljál, kotaljál”.

Ugyanaz(on), ugyanezen, ugyanakkoron, -ban, ugyanolyan, ugyanott(an), ugyanonnan. E nyomósított névmásoknak az első tagja a „szintén, megint” jelentésű *ugyan*, pl. Kümörzsoló és a Fanyüvő *ugyan* elmentek vadászni (Dégh Linda gyűjt. 112, Zemplén m. Sára, Fejes J. szül. Salgótarján). Másnap felült a tizenkétfejű sárkán lovára és *ugyan* nyóc órára a főrásná vót (31, Nagy J. szül. Szabolcs m. Dombrád). *Ugyan* elvágod a nyakamat (64). A levelbe *ugyan kérle* a kirájtul a jányát feleségül (47). Hamupüpöke *ugyan* baloldali úton tért vissza csapattyával, kiráj pedig jobboldalin (uo., Czapár F. Hamupüpöke 8). Itt a hidnál a lovat csak bevezette *ugyan* a sárba, mint az előttevaló nap (ua. 4). Tehát *ugyanaz*, *ugyanott* stb. tkp. azt jelenti „szintén az, szintén ott”, stb.

Vadonat. A köz- és népnyelvben csak a *vadonat-új* összetételben fordul elő. MA-nél ezt is *vadonnan új* alakban találjuk.¹ Bodrogközben azonban az erdő jelzőjeként használják, pl. Beért egy nagy *vadonat erdőbe* (Dégh Linda kéziratosa mesegyűjteménye 50. Nagy János meséjében. feljegyezve Zemplén m. Sárán, de a mesemondó Szabolcs m. Dombrádon született). Ért egy nagy *vadonat erdőbe* (uo. 25. Zemplén m. Sára). Van már rá adat Pap Gyula Palóc népkölteményeiben (1865): Egy nagy *vadonat erdőbe* tévedt Nógrád m. Salgó vid. 109). A Szamosháton is. Eccér csag beér egy *vadonat* macsár erdőbe (Nagypalád, Csűrű). Nógrád m. Megyeren a *vadon* nyomósítója: Evv²*vadonat* *vadon* erdőbe értek (MTsz). A régi nyelvben a *vadon* is csak az erdő jelzőjeként használatos,³ s a *vadonat* nyilván ugyanolyan nyomósító jelző, mint az *újdonat* az *újdonat-új* összetételben. Azonban az *újdonat-új* is újabb keletű, mert a régi nyelvben csak *újdun-új* fordul elő, a NySz ezt is csak Faludiból idézi. Ennek változata Illeinél *ujjodon* *uj*, s ebben az alakban járja a Székelyföldön is.

¹ Arad m. Fakerten *ú-vadonnanúj* (MTsz).

² A népnyelvben is van rá adat: Nem tudom, hogy merre mentek arra a *vadonerdőbe* (Baranya m. Kopács, Katona I. gyűjt. 39. sz. 4 : 10). *Vadont* ezüsterdő (Eger MNGy 9 : 491).

ÉDESKEVÉS

Irtá: Prohászka János

A mindennapi beszédben gyakran halljuk az *édeskevés* kifejezést. A népnyelvből is feljegyezték: „*édeskevés: nagyon kevés*“ (Zilahvidéki nyelvj., Nyr. 28:63.). Az irodalmi nyelvben sem ismeretlen: „A probléma, amelyet tárgyal: a Távolkelet forrongó forradalmas élete, amiről bizony mi *édeskeveset* tudunk idehaza“ (Literatúra 1934. VI. 15. 46. l.).

E kifejezés nyilvánvalóan annyit jelent, mint *igen kevés, nagyon kevés*, tehát az *édes* melléknév kétségkívül fokozó jelzőként szerepel a *kevés* melléknév mellett.¹ Az ilyen fokozójelzős melléknevek igen gyakoriak a népnyelvben, a köznyelvben és az irodalomban egyaránt: *gyönyörű szép, ritka szép, remek jó, szent igaz, szörnyű rút* stb. Ezt a használatot, hogy t. i. nyelvünkben nemcsak főnevet egészíthetünk ki jelzővel, hanem melléknevet is, mely aztán annak a jelentését fokozza, Simonyi a magyar nyelv jellemző sajátágának mondja, mivel más nyelvek ilyenkor határozót használnak: *olyan jó: so gut, tam bonus*, finnül *niin hyvä* (A jelzők mondattana, 87.).

Az *édeskevés* kifejezésben az *édes* melléknév fokozó értelme nem vitás, csupán az a kérdés, hogyan jutott ez a melléknév az *igen, nagyon* fokozó határozószó jelentéséhez és hogy miért csak a *kevés* előtt használatos ebben a jelentésben; ilyen értelemben ugyanis más melléknév előtt tudtommal nem járatos.

A régi nyelvben a *kevés* fokozására melléknevet egyáltalában nem használtak, hanem e célra csak az *igen* határozószó szolgált, mely eredetileg nem *igenlő* (= nein, ja), hanem *nyomatékosító* határozószó volt s jelentése régi szótáraink szerint: *valde, nimis* (vö. Klemm. Nyr. 48:22). Pl. *igen*

¹ A *kevés* melléknév Simonyi szerint a számnevekhez is számítható, mint sok más mennyiségre vonatkozó kifejezés, melyek jobbra *határozatlan számot* fejeznek ki: *minden, sok, több, elég, néhány* stb. (A jelzők mondattana, 61.)

NAGY LAJOS: **FALU**

Décsi-Huber István rajzaival.

Az éleslátású, biztostollú író legújabb alkotása. Miként tükröződik a közelmúlt történelme egy kis alföldi falu életében. Szikra kiadás.

Ára 7 Ft

kevés: perparum, permodicus Cal. (Sok példát találunk e használatra a NySz.-ban.)

Később a *nagyon* (magnopere, sehr) határozószó vált a leggyakoribbá ebben a szerepben, mely a NySz tanúsága szerint eredetileg csak igék előtt fordult elő, fokozásra mellénevek előtt csak *nagy* alakban volt járatos. (Sok példa van erre a NySz.-ban).¹

A *kevés* fokozására a réginyelvi *igen*, *nagyon* határozószók mellett csak az újabb nyelvhasználatban terjedt el az *édes* melléknév is. Ez a melléknév eredetileg kétségkívül *ízérzetet jelentett*: dulcis, musteus, süss: *édes* cukor, *édes* méz: *mezneel edesb* (PozsC. 32.) stb. Ezt az ízérzetet jelölő szót az ízérzet erős érzelmi hangulata, illetőleg a vele járó érzéki élvezet alapján átvitték más érzetekre is, így 1. *hang-érzetekre*, 2. *szagérzetekre*, 3. egyéb olyan folyamatokra is, amelyek nem érzéki, hanem *lelki élvezettel* járnak. Az ilyen átvitelekben az *édes* jelentése: suavis, lepidus, lieblich, kedves pl. *édes* hang: „Önnek menyasszonya van?” kérdi *édes* hangon (Rákosi V.: Elnémult harangok); *édes* beszéd: *édes* bezedev (Corn C. 62.); *édes* nevetés (vö. dulce ridentem Lalagen amabo, dulce loquentem, Horatius); — 2. *édes* szag, *édes* illat: *édes* illattya (Dom C. 11.); *édes* illatnak szaga megmarad (Tel C. 139.); itt mulassunk, itt enyelegjünk tiszta, *édes* illatában (Vörösmarty Csongor és T.); tele van a város akácfavirággal, akácfavirágnak *édes* illatával (Szabolcska M.); — 3. *édes* álmom, *édes* szerelem, *édes* imádság, *édes* bosszú, *édes* öröm, *édes* gondolat, *édes* vágyakozás stb. (Vö. Nyr. 35:168, 212.) Az *édes* melléknév ezenkívül a NySz tanúsága szerint jelenti az *igazít*, a *valódit* is (genuinus, germanus, naturalis, recht, wirklich), *édes* atya, *édes* anya, *édes* bátya, *édes* magzat, *édes* gyermek stb.; végül jelenti a *szerelmest* is: amasia, amata, geliebte.

Az *édes* melléknévnek e felsorolt jelentései közül azonban közvetlenül egyik sem vezet át a *kevés* melléknév fokozására szolgáló jelentéséhez. Ez a használat valami sajátosság és teljesen különálló. E használat eredetére véleményem szerint következő közmondás világít rá: *Jobb a kevés édes miénk, mint a sok másé* (Dug. Péld. 2:30.). A közmondás más formái: *Jobb a kicsiny édes miénk, mint a sok másé* (Kovács. Köz. 224.). Az *édes* *miénk* *kevés* (Fal. 724.)

¹ Cz. F. szerint az ilyen kifejezésekben: *nagyon* kicsiny, *nagyon* kevés, *nagyon* rövid, *nagyon* alacsony, szóbeli ellentét látatik, egyébiránt ezeknek ily értelmük van: kelletlenül kiseb, kevesebb, rövidebb, alacsonyabb.

Ebben a közmondásban az *édes* melléknév a *miénk* birtokos névmásnak a jelzője s azt jelöli, hogy ami a miénk, ami a sajátunk, az *édes* a számunkra, az *kedves*, az *jó* nekünk, még akkor is, ha az *kevés*, ha az *kicsiny*, ha az *nem* olyan sok, *nem* olyan nagy, mint a *másé*.

Feltevésemet, hogy a mai *édeskevés* kifejezés ebből a közmondásból ered, bizonyítják a közmondás következő alakjai is: *Jobb a kevés enyém, mint a sok másé* (Zala m., Nyr. 30:299.) *Job embernek az kevés sajátát, hogy nem mint az sok másé: patriae fumus igni alieno luculentior* (Decsi: Adag. 10.) *Azaz a kevés enyém, a kevés sajátunk jobb, éde-sebb nekem, nekünk, mint a sok másé.* Közmondásunkban tehát az *édes* melléknév a beszélőnek az érdeke szerint van használva és e használat csak erre az egy kifejezésre korlátozódott. Éppen olyan ez, mint a *jó* melléknévnek az a korlátolt használata, mely csak bizonyos hangulati értékkel fordul elő „a beszélőnek vagy annak érdeke szerint, akiről szó van”: *jó* sok, *jó* nagy, „*jó* szorosra kötöttem a zsákot” (l. Lehr Toldi 318. és Halász Nyr. 12:25.).

Megerősíti feltevésünket a népnyelvben ismert „*édes másé*” kifejezés is, amely „olyan leányok vagy legények játszó vagy gúnyos megszólítása, akik tetszenek ugyan nekünk, de ezeket már másokhoz köti belső viszonyuk” (Nyr. 8:217.). Ezek már nem a mi számunkra *édesek*, *nem* *édes* mieink, hanem mások számára *édesek*, *édes* másokéi.

Közmondásgyűjteményeink tanúsága szerint a bizonyításul felhozott közmondás eléggé elterjedt lehetett s a gyakori használat közben változtatgathatták így: *édes a miénk, ha kevés is; jobb az édes kevés, ami a miénk, mint a sok másé* < *jobb az édes kevés miénk, mint a sok másé, stb.* Később aztán az *édeskevés* kifejezés a beszélő érdeke szerinti hangulati értékkel önállósult ilyenképpen: *borom az idén édes kevés termett; búzám tavaly édes kevés volt; édeskevés lisztet öröltethettem; az iskolában bizony édeskeveset tanul-tam stb., azaz: kevés termett ugyan, de számomra az is édes és számomra jobb, mint a sok másé stb.*

A felhozottakból kitetszik, hogy az *édeskevés* kifejezésben eredetileg az *édes* nem fokozó jelző volt, hanem hangulati értékkel használt „*suavis, lepidus, lieblich, kedves*” jelentésű és csak ebben az egyetlen különleges használatban jutott később a fokozó jelentéshez s így csak később jelentette azt, hogy „igen kevés, nagyon kevés”, illetőleg a Cz. F.-féle értelmezés szerint azt, hogy „a kelletinél kevesebb”.

SZEMLE

TERMÉSZETTUDOMÁNY VAGY FILOLÓGIA

A tágabb és nemesebb értelemben vett filológia azok közül a tudományok közül való, melyeknek köre együtt tágul az általános emberi látókör fejlődésével. Figyelemmel kell kísérnie az összes tudományos területeken folyó kutatások eredményeit, hogy azokat összegezhesse, azután pedig elvégezhesse a legmagasabbrendű szellemi munkát, a nagy törvényszerűségek és összefüggések megállapítását. Kétségtelen, hogy erre a nagy feladatra tulajdonképpen csak polihisztor vállalkozhatnék, aki a testvértudományok tárgyát és körét ugyanolyan jól ismeri, mint a magáét, mert különben bizonytalan lesz az az alap, melyre a maga eredményeit építeni akarja.

A testvértudományok közül talán a természettudományok azok, amelyek a filológiától a legmesszebbre esnek. A filológusnak mégis szüksége van a természettudományok eredményeire, másrészt a természettudósnak is sokat kell merítenie a filológia eredményeiből. Mi tehát a teendő? Valóban megoldható-e úgy a kérdés, hogy minden filológusnak polihisztornak kell lennie és minden természettudósnak egyúttal filológusnak is, hogy maga szerezzék meg a tudományossága műveléséhez szükséges valamennyi eszközt?

Ez az elvi kérdés először a klasszika-filológia területén vetődik fel, minden filológiai kutatás őstalaján, de megoldatlansága súlyos zavarokat idéz elő a magyar vagy bármely más nyelv mai filológiai irodalmában.

Ki foglalkozzék az antik természettudományi irodalommal és ki tegye megközelíthetővé a kutatás számára? Nyelve miatt kétségtelen, hogy a filológus látott hozzá, hogy elhárítsa a latin vagy a görög nyelvvel járó áthághatatlan nehézségeket a természettudós elől. De nem állhatott meg a nyelvi nehézségeknél, mert azokat nem oldhatta meg anélkül, hogy a munka gondolati eredményeit ne közvetítette, illetve ne magyarázta volna. Csakhogy nem volt egyúttal természettudós; ennek a tudománynak a műszavait a maga nyelvén sem értette pontosan és világosan. Innen van az, hogy a természettudós mosolyog, amikor a filológusnak a maga területére eső jelentésmegállapításait látja vagy el sem igazodik rajta. Másrészt a köznyelv és a tudomány nyelve között sincs sehol egyebüttl akkora távolság, mint éppen itt: a természettudomány műszavait a művelt ember is csak nagyon kevéssé érti.

Ennek a nagy zavarnak és tájékozatlanságnak nagyon sokrétű a magyarázata és szerteágaznak a gyökerei. A természettudományi irodalomnak mindig nagyon mostoha volt a sorsa. A filológia nem közeledett speciális szempontokkal feléje. Érdekesen, művészien megírt természettudományi munkát csak nagyon kis számban ismerünk. A tudományos értékű és alapos művek gyakran nagyon nehezen érthetők. Ez a helyzet már az antik irodalom óta.

Nem véletlen, hogy éppen ide kell visszatérnünk, mert a nagy zavar egyik kiinduló pontja, hogy a természettudományok területén, s ez különösen vonatkozik a leíró természettudományokra, nincs meg az a zökkenőtlen folytonosság, mint a szellemi tudományok esetében. A természettudományok története Aristotelest tartja a világ első zoológusának. Jól tudjuk, 500 különböző állatfajtát tart számon, több majomfajtát, halakat, csúszó-mászókat, a tengeri állatok legkülönbözőbb formáit. De milyen nehéz feladat ezeket a modern terminológia segítségével meghatározni! Milyen állatokról is beszél tulajdonképpen? Hiszen részletes leírás, kép vagy egyéb szemléltető-eszköz nem áll rendelkezésünkre. A természettudósoknak óriási problémát jelent, hát még a klasszikus filológusnak! Ugyanez a helyzet az idősebb Plinius esetében is. Plinius az antik világ egyetlen írója, aki feladatául kora egész tudásának összefoglalását tűzte ki. Munkája egyes részleteit nem teszi egységgé átfogó rendszer, inkább széleskörű gyűjtőtevékenységről van szó. Annál nehezebb a helyenként egyáltalán nem világos munkából az egy-egy növényre, állatra vagy ásványra vonatkozó adatok pozitív elemeit kihámozni.

Olyan hiányok és zökkenők vannak itt, hogy mai napig sem sikerült áthidalni őket, pedig az antik természettudomány kutatása magában a klasszika-filológiában sem csupán öncélú. Eredményeire szükség van Ovidius, Horatius vagy Catullus egy-egy versének teljes megértéséhez és esztétikai élvezéséhez éppen úgy, mint Caesar vagy Tacitus történeti munkájának helyes értelmezéséhez.

De talán éppen azért nem vezettek komoly eredményre a természettudományi irodalom terén végzett kutatások, mert az irodalmi szempont volt elsődleges. Filológusok közeledtek az önálló természettudományi munkák felé és bennük elsősorban irodalmi műveket láttak, nyelvi dokumentumokat, amelyek közelebb visznek a klasszikus költők és írók helyesebb interpretálásához. Ez a magyarázata azután annak, hogy még olyan esetekben is zavar van, ahol pedig semmi ok sincs rá. Hogy csak egy kirívó példát említsünk, a *laurus* és a *hedera* a latin szövegek kiadásaiban és fordításaiban, no meg a szótárirodalomban is, felváltva szerepel *babér*

és borostyán jelentésben, halott a babérfa és a kúszó borostyán a növénytan rendszerében messze van egymástól. De a babér- és a borostyánnal kapcsolatban is elsősorban csak olyan növényre gondoltak klasszika-filológusaink, melynek leveleiből koszorút fontak az antik világban annak a homloka köré, aki akár az olimpiai versenyeken, akár egyebütt, akár a költészet terén elért eredményeivel arra rászolgált.

A magyar filológia szempontjából tanulságos még pl. a latin *morum* jelentését nyomon követni. *Morum* Georges latin szótára szerint szedret meg epret is jelent. (Maulbeere és Brombeere.) A magyarban a mai napig nehéz ennek a két gyümölcsnek a különválasztása jelölés szempontjából, mert a fán termő szedret epernek is nevezik, holott az eper vagy szamóca megint más gyümölcs, a földi szeder pedig tüskés bokron terem.

Talán érdekes volna néhány ilyen vagy ehhez hasonló tipikus példa történetére kitérni — igen sok van belőlük —, de nem volna termékeny. Sokkal fontosabb a kérdésnek elvi területen megoldása. Mivel a filológus nem lehet polihisztor, bármennyire ideális volna is ez, az egyes szaktudományok művelőitől sem kívánhatjuk, hogy egyúttal filológusok legyenek, az egyetlen megoldás tehát csak az lehet, ha a közös munkaterületen találkoznak. Filológusnak és természettudósnak, sőt általában a szaktudományok művelőinek szorosabb együttműködésre van szükség, a közös célok felismerésére és közös megoldására.

Katzburg Ilona

NÉPNYELVI GYŰJTÉS

Szlavóniai szövegek Szentlászlóról

Elmondta Pölöp Zsófia, 88 éves, Kopácsan. Baranya m. Pöljegyezte Katona Imre, 1913 augusztus 1-én.
(A Teleki Pál Tudományos Intézet Néptudományi Intézete kéziratárchájában.)

1. Mikör mentek a katonák ketten szétikaolni áóra a hety felé, mikör mőnnnek, ákkor vőót ott áóra tőszke, áz a geérá. Niszteék a katonák, hát rőttenetősz náty kigyáó, mint egy márhá!

Áz a két katoná fölmőnt a vőórbá, lőhittá a katoná-záógot, szlőón kőrvőtteék ászt a náty hōgyget, áhol fektőtt áz a náty kigyáó. szőt őltőtteék. Sz áz a náty szőfőősz kocsi, áóra föltőtteék. Főltőtteék a kocirá eősz elvőtteék a vőórbá.

Háót bēltőtteék oda, eősz a fārká a

fēődet vőntá.² Háót elvőtteék, nem tudom, mi lēt vele. Vőtteék vālami orszáógbá.

2. Szodoláőcon vőőtunk nápszáómbá. Elmőntőnk áz erleőbe neőgyen. őszlőón ott a fá állát, áhol vőőtunk, őt főtőőt, mint egy mádhőrka, a kigyáó, a fá tetejēn. Mi ász tutuk, embőr.

Máősznáp áz embőr elgyőtt, hōszlőá a puszkáőjőót, lēőltőte ászt a reőszkigyáót.³ Kurtá fārkú vőót, eősz őjān szőrke. Mint a kākászknák, őān náty tārēőjā vőót!

Nem tudom őszlő ákkor hōvá tētte, odáőttá ánnák, áz őrnák, áki vőót a pusztáőbá. Elvőtte, nem tudom, hōvá.

¹ Vő. geérá, 'lőskőnek egy nemo' (Baranya m. Csőza MTsz.) B. ő.

² A fārkát a földőn hōsta. A von rēgi hōst jelentēse az MTsz. szőrint ősak a moldvai őőőgőknā maradt meg. B. ő.

³ Vő. rēzkigyó: Wőredēkeny, sārász kigyóőska (zőő kigyó?) Nagyszőőnta MTsz. B. ő.

NYELVMŰVELÉS

Az orosz nevek átírása

Gombos László cikke a Nyr. 70. évfolyamában (21—23 l.) az orosz szavak latin betűs átírásáról nagyon fontos problémát vet fel és kéri a hozzászólásokat.

Gombos László álláspontja az átírás kérdésében legnagyobb részt az orosz kiejtésen alapul. Ezt a szempontot nem tudjuk magunkévá tenni, már az orosz kiejtés változatossága miatt sem. A kiejtés szerinti átírás nehézségeiről lásd *Kniezsa* dolgozatát: Cirilbetűs szláv szövegek nemzetközi tudományos átírása, Orsz. Széchenyi Kvtár. Kiadv. (VIII.).

Elvünk az legyen — *Kniezsa* is ezt ajánlja —, hogy ne a kiejtés szerint írjuk át az orosz szavakat, hanem betű szerint. Az angol, francia és olasz szavakat is eredeti ortográfiájukban írjuk és nem a kiejtés szerint.

Cirilbetűs írásnál is csak az egyes ciril betűknek megfelelő latin betűket kell megállapítanunk, s az átírásnál a kiejtési szempontok mellőzésével ezeket kell használnunk. A kiejtés szerinti átírás ugyanis feltétlenül nagy orosz tudást követel, hiszen az orosz hangsúlyviszonyokkal (s ezzel kapcsolatban a kiejtéssel) nagyon nehéz tisztába jönni. Így tehát az orosz-magyar szövegben mindig *ch* legyen függetlenül attól, hogy hangsúlyos-e, vagy sem. Célszerűbbnek tartjuk ezenkívül az orosz *ы* betű latin *y*-vel való jelölését, mert ez, azonkívül, hogy a nemzetközi tudományos szakirodalomban általánosan elfogadott átírási mód, még azt is jelzi, hogy nem azonos hangértéket képvisel, mint a magyar *ü*. Gyakorlati szempontból, ugyancsak helytelennek tartjuk a Gombos által ajánlott *s* szintén a hangsúllyal összefüggő *Ljermontov* és *Ljeszkov* írásmódot. Szerintünk egyik esetben sem kell az *l* utáni *j*. Aki

tud egy keveset oroszul, az úgyis tudja, hogy a palatális magánhangzó előtti mássalhangzók palatalizálódnak. Nem tartjuk éppen szükségesnek a hangsúltnak a mássalhangzó feletti ékezettel való megjelölését sem, mert egyrészt a nem 1. szótagon hangsúlyos szavak magyar kiejtésben ugyanis 1. szótagi hangsúlyt kapnak, másrészt esetleg tévesen a megfelelő magyar hosszú magánhangzóval azonosítanak az ékezetes magánhangzót. (Tudjuk, hogy a magánhangzók hosszúsága az oroszban fonológiailag irreveláns, csupán a hangsúly függvénye: ennek realizációjakép keletkezhet, de mind kvantitatív, mind kvalitatív értelemben különbözik a magyar hosszúságtól.)

Helyeseljük azonban Gombos Lászlónak azt az indítványát, hogy az orosz *ч, ш, щ* betűket a magyarban *cs, s, sz* betűvel írjuk át. (Ugyanígy a *щ* betűt *scs*-vel.) *Kniezsa* ezeket az orosz *щ* betűket *č, s, s šč* betűkkel jelöli, ami a nemzetközi tudományos céloknak megfelel, de a magyar gyakorlati szempontokkal nem egyezik. A magyar írásban gyakorlati okokból ugyancsak helytelen a *hagy* jernek (*h*) magánhangzó feletti *j* jellel való jelölése. Ehelyett ajánljuk a *j* betűt: tehát a *словарь* nem: *slovar'*, hanem magyarosan: *szlovarj*.

A betűátírás elvének megfelelően pl. az *oe* féle betűcsoport-típust is *oe*-vel kell átírunk, holott *oje*-nek ejtendő (analóg esetek: *ee, ie* stb.). A hangsúlyos *é* átírásában sem kell okvetlenül feltüntetnünk, hogy ennek a kiejtése *jo*.

Természetesen gyakran előforduló tulajdonnevekben állhatunk merev „transzliterációs” álláspontunktól, amennyiben egyes írásmódok már meghonosodtak (pl. *Sztálin, Nyekraszov, Arjol*).

Hajdu Péter

A MAGYAR ÍRÓ ÉS A MAGYAR NYELV

Mi a nyelvvédelem?

Az Írók Szövetsége nyelvvédő mozgalmat indított. A rögtönös hatás kétféle volt. Hozsanna-zengés vagy bunkóemelés. Az értetlenség természetesen „csatlakozott”, a hozzáértés szintén, de, ugyancsak természetesen, szakmai kikötésekkel. A dorongragadás már vérmérseklet, illetve „vérmérseklettelenség” követ. kezmenye volt bizonyos járatlanság az alapvető kérdések tekintetében. Éppen ezért fontosnak tartom az alapelvek tisztázását.

Először. Ne hivatkozzunk a latin nyelv „romlására”, amely az újlatin nyelvek szüője volt. Se az angolra, mint nyelkeverékre. Mind a két folyamat akkor játszódott le és fejeződött be, amikor az érintett népközösségekben általában a világos nyoma sem volt a nyelvi öntudatnak. Amióta azonban ez fellepett, igenis, van angol, illetve újlatin (spanyol, francia stb.) nyelvi öntudat, amely az idők végéig igyekszik megőrizni az angol nyelv angol-ságát s a francia nyelv francia-ságát és így tovább.

Másodszor. Tegyük küönbséget nyelvromlás és nyelvrontás, valamint nyelvromlás és nyelvfejlődés között. Minden élő nyelv fejlődik, azaz „romlik”, de nem úgy, mint a ruha, ne vegye zokon, dorongforgató íróbarátom. A romlás kopásból és idegen elemek fölvételéből áll. Tudatlan vagy vaskalapos, aki a helyes, mert élő „olvasol” alak helyett szabályosnak hitt, de holt, illetve meg se született „olvassz” alakot erőltetné. Így koptak a magyarban a mellékmondati kö-tőszók (jöllehet, ámbár) s az „s” és „és” olyan egyeduralgó kezd lenni a magyarban is, mint az angolban az *and* s a franciában az *et*. A „romlás” azonban nem csak kopás, hanem bővülés is.

Jogosult minden olyan kultúrbővülés, amely a *taxi*, *telefon*, *tank* szavakat hozza a magyarba, mert „géperejű bérkocsi”, „távbeszélő”, „páncélrohamkocsi”, bár magyar elemekből van összeeszkábá va, nem magyar, egyedül azért, mert magyar ember nem használja ezeket a lombikban szűrt szavakat. Haszontalan lenne azon törni a fejünket, mit mondjunk *cúgos* cipő helyett ma, amikor már nincs ilyesmi vagy alig, idézett alakjában azonban történelmet jelent. Viszont bosszantó *slájfni*-t hallani *szalag* helyett. Nem nyelvvédelem a természetes kopás és természetes (idegenből jövő) bővülés ellen küzdeni, hanem okvetetlenkedés a tudatlanság és nagyképűség jogán. Azt a nyelvromlást megakadályozni, amely egyértelmű a nyelvfejlődéssel, csak a bolond akarhatja.

Harmadszor. Tiltakozni kell azonban a szükségtelen import ellen. (Íme: *export* és *import* olyan nemzetközi szavak, mint *hidrogén* és *oxigén*, amelyekről ki tudja, hogy valaha *kőeny* és *légeny* néven akarták hívní őket?) Mi a csudába mondom *szteppének* vagy *p'áne sztyep*-nek azt, amire úgyszólván a magyarnak van egyedül ősi szava: a pusztá?

Negyedszer. Tiltakozni kell a tulajdonképpeni nyelvrontás ellen. Mi azonban a nyelvrontás? Szembehelyezkedés a műveit közhasználatlalt s a nyelv szellemével. Vét a nyelv szelleme ellen az, aki tautologikusan *célkitűzés*-ről beszél, hisz ha cél, már ki is van tűzve s ha nincs kitűzve, már nem is cél; aki *sű'yt he'yez* valamire, mert a magyar szemlélet szerint amire súlyt rakok, azt lenyomom, mozdulatlaná tészem: csökkentem s nem elemlem mozgási vagy más hatókőnesséjét. Vét a műveit közhasználat ellen, aki nem tud különbséget tenni

helyiség (terem v. szoba) és *helység* (község, falu) között, aki az *ember* szó után *amely* vonatkozó névmást és *állat* szó után *aki* vonatkozó névmást használ. A művelt közhasználat elen vét az, aki idegen (angol, jiddis, francia, orosz, német) hanghordozással ejti ki a magyar szavakat. Aki tájszólásszerűen így beszél: *A tanárnő most nyissa ki az ablakot (nyitja he yett).*

A nyelvvédő bizottság a művelt, irodalmi magyar nyelvet kívánja védeni a majomkodás, a lustaság, a nagyképűség, a tudatlanság rontásainak ellenében. Más nyelvvédelem csak bakafántoskodás.

Ötödször. Stílus-csiszolás nem nyelvvédelem, hanem nyelvnemésítés. Ezzel is lehet foglalkozni, elszellemeskedni a *volna* és *lenne* használatán, de nagyobb bűn azt mondani: „hallom, hogy a darab szép legyen“, mint *volna* helyett *lennét* használni. Kellenek stílus-csiszolók munkásságuk hasznos, de az egésznek semmi köze a nyelvvédelemhez!

Hatodszor. Ne feledjük, hogy a magyar nyelv *reális* szemléletű, míg például a francia *e'vont*. A magyar azt mondja: *elutazott*. A francia: *il est absent*. (Ha valakit hiába keresek.) A magyar látja az illetőt eltávolodni kocsin vagy vonaton s ezt a műveletet valahol az ismeretlenségben befejezni, a francia a kérdező s a kérdezett földrajzi helyzetére vonatkozóan elvontan állapítja meg: *ő (innen) távol van*. Minden nyelvi megnyilvánulás, amelynek alapja nem a reális szemlélet, magyartalan. A magyar nyelv természetének ez azonban csak egyik alapvonása, van még sok, ami öntudatlan, tudatalatti, érzem, hogy ez magyar, amaz meg nem, nem is kell tudományosan meghatároznom, *énem* kell s hogy ezt tehessem, meg kell tanulnom.

Hetedszer. Magyar, tanulj magyarul! Azaz tégy úgy, mint a francia vagy az angol, kinek iskoláiban a főtantárgy az anyanyelv árnyalatok használata az összes szabályokkal és kivételekkel; aki felnőtt korában is foglalkozik anyanyelvével s folyton tanulja folyton változó nyelvét. Az az író, aki meglegszik azzal, amit az iskolában tanult (ott is hiábavaló retorikával és poétikával nyaggatták, a közép-kor tanügyi hagyományainak tisztetében) s esetleges olvasmányával, sosem lesz jó magyar stilszta. Minden író legyen kissé filológus (de szakképzett!) s a régi magyarság kutatója.

Nyolcadszor. Ments meg, uram, minket az amatőröktől és a szörszálhasogatóktól. Az amatőr nem hajlandó tudomásul venni, hogy a nyelvtudomány éppen olyan tudomány, mint a kémia. Óvakodni kémiailag anyagokról nyilatkozni s összekeverni őket, mert hátha robban. Sajnos, a féltudomány nem robban, de annál többet árt. Az amatőr fejedelmi trónusról nyilatkozik: neki nyelvtörténet, hangtörténet, jelentéstan mind kismiska. Ma nevetik ama Horváth Istvánt, aki *Nabukodonozor* nevét *Ne bolondozzon az úrból* vezette le, de elfelejtik, hogy hemzsegnék könnvben, sáttóban, élőlőszóban a délibábos Horváthok. A szörszálhasogató az amatőr túrheterlen váfaja, aki nem tudja, mi a különbség a *külön* és a *különbé* között, de kapásból szerkeszt használatukra szabályt. Ezek az urak szó'janak bele inkább a csillagászatba, ott hamarabb kiderülne tudatlanságuk. Nyelvekben — ezt jegyezzük meg jól — mégis a művelt közhasználat a döntő, nem ilyen vagy olyan egyes ember, legyen az a legkitűnőbb író. A szivar kiszorította a *cigart*, de a *szivarka* csak *cigaretta* maradt. Ki

szivarkázik ma, amikor annyian cigarettáznak?

Külencdszer. Írónak — ha véghez tudja vinni — joga van nyelvi forradalmat indítani. Vörösmartynak, Aranyinak, Adynak sikerült. Ha nem sikerül, az író hírneve bánja.

Tizedszer. Kerüld a puristát, mert nincs elvi alapja eljárásának. Hasonló ő a kertészhez, aki minden áron gyomlál, ha nincs gyom, kihúzza a sárgarépat, kiirtja a rózsát, de nem veszi észre a válláig nőtt zamárcórót. A fűtől nem látja a gyepet. Sajnos, azt mondja a magyar: spáiz, de eddig még nem sikerült rávenni a nyolcmillió magyart, hogy egyetemesen *kamrát*, sőt *éléskamrát* mondjon. helyette. Az afféle magyarítás, amely egy szótagú szó helyett *nygy*-szótagút ajánl, halvaszületett, bármily magyaros is. A purista azonfelül hajlik a kényeskedésre is. Tiszta purista szónoklat például: jó felével megnyujtaná a beszéd idejét s még dagályos is 'enne. A nagyképűség nyelviekben — öl.

A most megindított nyelvvédelem célja tehát az, hogy gátat vessen a lustaságból, tudatlanságból, nagykenő idegenutánszásból, a borzalmas hivatali nyelv-ből a nem-művelt közhasználatba került magyartalanságok továbbterjedésének a művelt közhasználatba, mert ha ez megtörténik, magyarul mondvá, megette a fene az egész nyelvvédő igyekezetet. Pedig már ott tartunk, a művelt közhasználat, sőt az írói nyelv is egyre jobban telítődik azzal, amit a német uralom alatt úgy neveztem, hogy „bruttoregisztertonna-magyarság” (ezt a magyar nyelvet védő cikkemet akkor a magyar cenzúra törölte!). Attól még nem lesz magyartalan a magyar beszéd, ha *autókor-mánykerék* helyett *voán-t* mondok, de attól igen, ha *valakinek*

a *hóna alá nyúlok* (= megsegítem), mert német kép: *jm unter die Arme greifen*. A magyar annak (főképp gyerekeknek, nőnek) nyúl a hóna a á, akit meg akar csiklandozni. Képzeljék el a magyar írókat, amint egymás hóna a á nyulkálnak, hogy együtt védjék a nyelvet. Nemcsak ostoba a kép, hanem gusztustalan is. Higgyék e', nem nehéz magyarul beszélni, csak magyarul kell gondolkodni hozzá.

Laczkó Géza

Beszámoló a Nyelvvédő Bizottság megalakulásáról és munkájáról

A Magyar Írószövetség ez év tavaszán bizottságot küldött ki annak a megvizsgálására, mikép lehetne a köznyelv fokozatos romlását megállítani, elejét venni további satnyulásának s meggyógyítani a megbetegedett magyar nyelvérzéket. Halász Gyulával és Laczkó Gézával karöltve áprilisban megalakítottuk a Nyelvvédő Bizottságot, amely rövidesen több kiváló író és nyelvész hívt meg tagjai sorába. Az alakuló ülésen megállapodtunk munkánk irányelveiben s meghatároztuk azokat a területeket, amelyekre bírálatunkat kiterjesztjük.

A Nyelvvédő Bizottság neve maga is megjelöli: védeni akarjuk a nyelvet. Szemléltetőbben: nem kertészeknek tekintjük magunkat, akiknek feladata, hogy továbbfejlesszék az egészséges kertet, hanem orvosoknak, akik a betegség megtámadta szervezetet gyógyítani igyekeznek. Úgy látjuk, hogy a magyar nyelv — azaz a magyarul beszélők nyelvérzéke — gyökereiben beteg.

A feladatnak ebből a felfogásából következik módszerünk. Szemmel fogjuk tartani a nyelvet, kiki a maga munkaterületén, de nem azt nézzük, hogy milyen gazdag vagy szegény a szerző stílusa, hogy változatos, eleven-e s elég

árnyalatosan szól-e hozzánk, hanem: hogy mennyi hibát ejt. Nyelvtani, mondattani hibákat. Elemi iskolai fokról fogjuk egyelőre nézni, elemi iskolai mértékkel mérni. Nem gazdagságot követelünk, hanem szabatoságot. Elsőnek a legdurvább szemetet akarjuk kisöpörni a nyelvből.

Ennyiben ez a munka el is tér, legalábbis kezdetében, attól a magasabb és bonyolultabb célok felé igyekvő munkától, amelyet Kosztolányi végzett. Tőle abban is különbözünk, hogy nem vagyunk hívei a nyelvi purizmusnak, nem az idegen szavak elterjedését tartjuk a nyelv legsúlyosabb betegségének. Szébb, ha a magunk szókincsével tudjuk magunkat kifejezni, de vannak árnyalatok, amelyeknek elsikkadása vesztesége volna a nyelvnek — s ha ez a nyelv egyébként erős, egészséges és eleven, akkor amúgyis magába olvasztja, magáévá teszi az idegen rétegeket. Úgy látjuk, hogy a magyar nyelv elsatnyulásának nagyjából a következő kórokozói vannak:

nem tudunk bánni igéinkkel, a mondat lelkével. Rosszul használjuk az igekötőket, sőt egyáltalán nem élünk azzal a páratlan gazdagsággal, amellyel igéinket modulálni tudjuk,

a kész fordulatoknak, szólásmódotoknak — a mondat üzületeinek — idegenből, főképp németből való szövegei fordítása,

a hibás szórend,

a köznyelv szókincsének elszegényedése.

Ezek volnának a főbb szempontok, amelyekből ellenőrizni akarjuk a nyelvet. Úgyelnünk kell azonban arra, hogy semmiképp ne akadályozzuk az élő nyelv vérkeringését. Tudjuk, hogy vannak hibák, melyeket a szokás már szentesített, a nyelv egészséggé hasonított át, tehát simulékonyan, rugalmasan kell szemmel tartanunk a nyelv alakulását.

Ami a gyakorlati munkát illeti, nagyjából úgy látjuk, hogy a következő feladatok várnak ránk:

a sajtó nyelvének öntudatosítása,

a könyvkiadás, főképp a fordítások,

a rádió,

a filmfeliratok és szövegek,

a hirdetmények és rendeletek

nyelvi ellenőrzése,

a társadalom nyelvi öntudatának nevelése és erősítése.

Ez utóbbi feladaton belül külön helyet kér a munkásság nyelvi öntudatosításának kérdése. Történelmi fejlődése során a magyar munkásság nyelvérzéke és szókincse fenyegetett helyzetbe került; kezdetben a nagyobbára német származású mesteremberek idegen nyelvi befolyása alá, későbbi korszakaiban pedig az ugyancsak jobbára német eredetű technikai nyelv kárpadjára. Szakmai kifejezéseink nagyobbrésze ma is vagy elferdült német szó, vagy a német eredetűnek szolgál fordítása. De ami még ennél is nagyobb baj, az idegen befolyás nemcsak a szókincset, de magát a nyelv alkotó erejét is kikezdte. nemcsak elejét vette annak, hogy megteremtjük a magunk ipari nyelvét, de a kész kifejezések és fordulatok tömegével megállította a nyelv vérkeringését, meghamisította a gondolatközlés sajátos menetét is.

Nyilvánvaló, hogy a Nyelvvédő Bizottság negyedéves működése alatt a fent vázolt roppant feladatoknak legfőképp az alapjaikat vehette meg. Hosszú évek munkájára készültünk fel s tudjuk, hogy eredményre csak akkor számíthatunk, ha türelemmel győzzük. Az ezer gonddal küzdő nemzet ma figyelmének csak egy párányi részét fordíthatja önművelésre, munkakedvéből is vajmi kevés telik ilyen feladatokra. Ennek megfelelően mi is keveset végeztünk, a közöny s a fáradt-

ság, sok esetben az értetlenség is utunkat állja.

Ez a panaszunk elsősorban a sajtót illeti. Néhány napilappal ugyan egyességre jutottunk, naponta átvizsgáljuk a számokat, összegyűjtjük a szerkesztőségeknek beküldjük a hibaanyagot, de a napi- és hetisajtó tetemes része kivonja magát ellenőrzésünk alól. A leggyakoribb ujságírói hibák kiirtására a Bizottság kért tagja, Juhász Vilmos és Loványi Gyula hibatáblázatokat állít össze, amelyeket nyomtatott falragaszok formájában szét fogunk osztani a szerkesztőségekben. A hirdetések nyelvi ellenőrzésére eddig még nem sikerült megoldást találnunk.

A könyvkiadókka! sem tudunk még egységre jutni. A nyári szünet végével a Könyvkiadók Egyesületét újabb tárgyalásra fogjuk felkérni.

A Magyar Központi Híradóval azonban sikerült szorosabb munkatársi viszonyba lépünk. Az MTI és a MOT napi hírányagát Gombos László és Loványi Gyula vizsgálja felül, a Rádióval pedig abban állapodtunk meg, hogy augusztustól kezdődően kéthetenként — Halász Gyula nyelvhelyességi előadásain felül — a Rádió Szabadegyetemen rendszeres nyelvi előadásokat tartunk. Ezek megtartására (az előadások sorrendjében) Déry Tibort, Gombos Lászlót, Loványi Gyulát, Laczkó Gézát, Kallós Edét, Lányi Viktort, Kardos Lászlót, Kodály Zoltánt stb. kérte fel a Nyelvvédő Bizottság.

A Rádió napi műsorának nyelvi ellenőrzését illetően még nem tudunk eredményre jutni, holott erre az ellenőrzésre a magyar nyelvnek égetően szüksége lenne.

A filmfeliratok és szövegek ügyében sikerült megszerezni a Belügy- és Kultuszminisztérium támogatását. Mindkét helyen rendeletek készülnek a nyelv gyakorlati védelmére. A filmszakma

képviselőivel személyesen is felvettük az érintkezést. Filmbizottságunk (Balassa Imre, Gombos László), Szebenyi Endre belügyminiszteri osztályfőnök elnöklésével tárgyalta a filmesekkel a Mozgóképpellenőrző Bizottság helyiségeiben. A filmgyárak képviselőivel megegyeztünk, a Mafirtal megkezdődött a közös munka.

A hivatalos rendeletek nyelvének egyszerűsítése, stílusának magyarosítása roppant feladat lesz. A Nyelvvédő Bizottság megbízásából Vas István azzal a kéréssel fordult a belügyminiszterhez, engedélyezze a hivatal kebelén belül egy 2—3 tagból álló szerv létesítését, amely nyelvi szempontból felülvizsgálja minden kiadásra kerülő rendeletet. A Kultuszminisztériummal is tárgyalunk ez ügyben.

Végezetül hadd emlékezzek meg egy tárgyalásról, amely már eredményesen lezárult: a Magyar Nyelvőr vállalkozott arra, hogy a Nyelvvédő Bizottság közreműködésével megjelenjen (Szikra kiadás) egy 8—10 kötetből álló sorozat, amely közérthető, világos formában foglalkozik nyelvünk legsűrűbb problémáival. A két első kötet már munkában van, Halász Gyula „hibalexikona” és Laczkó Géza leíró nyelvtana. E sorozatban jelenik meg az első magyar „Nyelvtudományi és nyelvművelő lexikon” is: Déry Tibor

Megakadályozza-e a marxizmus az egyéniség érvényrejutását?

Erre válaszol

HEWLETT JOHNSON

Canterbury érseki helynökének könyve

**EGYÉNISÉG ÉS
MARKIZMUS**

SIKRA KÖNYVTUDONÁG. Ára 3.— Ft

MAGYARÁZATOK

Sűr-forr. A Nyr 67:131 és 68:26 alatt kimutattam, hogy az összetétel második tagja a *forr* ige, amelynek magában is lehet „nyüzsgő” jelentése. Bár a szó ebben az értelemben nem gyakori, mégis van rá több adat mind a régi, mind a népnyelvből. Most van módomban mai íróból is idézni példát a szó tárgyalt jelentésére: A sínek vonalai fölött, messze a nagyperron magasságában, *forr*, *nyüzsgő* a sokaság (Tereszcsényi György, Új Idők 1945 XII. 8, 51:464). Felhívjuk olvasóink figyelmét, gyűjtsenek adatokat a *forr*, *nyüzsgő* jelentésben való népi nyelvi használatra. Bizonyára még sok helyen járja ebben az értelemben.

B. Ö.

Halandzsa. Az alvilági nyelvből feltörve, szemünk látára mindinkább tért hódít s helyet kér magának a legmagasabb irodalmi rétegekben is a *halandzsa* szó. Ezt, mint ismeretes, Karinthy Frigyes alkotta s ugyanő magyarázta meg először, mit kell érteni rajta. Két karcolatot is írt erről, egyik a „Halandzsa”, amelyben a kávéházban egy fiatalember mellészegődik, össze-vissza beszél,

érthetetlen szavakat hadar s végül, mikor már teljesen megzavarta, őt koronát kér tőle kölcsön, — másik a „Mint végában”, amelyben ifjú költőtársával részben vagy egészben érthetetlen szavakból álló verseket ír. Ebből való az ismert idézet is: „A pő, ha engemély, kimár, — De mind egegy, ha vildagár...” (Tanár úr, kérem, Új Idők kiadása 1944 246—54). Magát a *halandzsa* nyelvet, saját elbeszélése szerint Karinthy még az első világháború előtt hallotta először egy Lax vagy Lachs nevű gégebajos képűgynöktől, aki látván, hogy úgysem nagyon értik gyors suttogását, utóbb már nem is farszította magát s beszédében hetet-havat, mindenféle érthetetlen szót összehordott. Ebből származott aztán a tréfás *halandzsa* nyelv s oly ismert lett, hogy ma már mindenkire, akit valami okból nem értünk meg, azt mondjuk: *halandzsázik*. Maga a szó hangutánzó s minthogy arra, amit jelent, egyáltalában nincs más kifejezés, érthetelenség, zagyya, értelmetlen beszéd értelemben mindjobban terjed s valószínűleg meg is fog maradni. Karinthy Ferenc

TARTALOM:

Oldal

Fokos Dávid: A -hat, -het igeképző kérdéséhez. (Befejező közlemény)	85
Gombos László: Purizmus és világnézet	94
Beke Ödön: Népi nyelvkutatás és szótörténet. (Befejező közlemény)	101
Prohászka János: Édeskevény	103
Szemle: Természettudomány vagy filológia (Katzburg Ilona)	111
Népi nyelvi gyűjtes: Szlavóniai szövegek Szent Lászlóról	113
Nyelvművelés: Az orosz szavak átírása (Hajdú Péter). — A magyar író és a magyar nyelv. Mi a nyelvvédelem? (Laczkó Géza). — Beszámoló a Nyelvvédő Bizottság megalakulásáról és munkájáról (Déry Tibor)	114
Magyarázatok: Sűr-forr (B. Ö.). — Halandzsa (Karinthy Ferenc)	120

Felelős szerkesztő: Beke Ödön dr. (XIV., Vörösmarty-út 13/a.).

Felelős kiadó: Gombos László dr. (VI., Rózsa Ferenc-u. 11.).

SZIKRA IRODALMI ÉS LAPKIADÓ VÁLLALAT, NYOMDAIR. T. — Felelős vezető: Nodcszky László.

MAGYAR NYELVŐR

BARBOR SIMONYI ZSIGMOND és BALASSA JÓZSEF FOLYÓIRATA
SZAKKÖNYVTÁR
SZAKKÖNYVTÁR NEPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

A folyóirat címe: Budapest, VII., Elemér-utca 41.	SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: BEKE ÖDÖN, FOKOS DÁVID, GOMBOS LÁSZLÓ, RUBINYI MÓZES	Ezévben négyszer jelenik meg összesen 10 íven
---	---	---

KIADJA: SZIKRA, BUDAPEST, VI., RÓZSA FERENC-U. 111. T.: 120-710, 126-630

A MAGYAR NYELVTÖRTÉNET ÖSTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI

(ADALÉKOK AZ ŐSMAGYAR NÉP ÉS NYELV
KIALAKULÁSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ)

Irta Moór Elemér

A két világháború közötti idők magyar őstörténeli kutatása tulajdonképp jórészen abból állt, hogy egyesek a görög, de kiváltképp az arab kútfők zavaros adatainak, valamint egyes homályos népneveknek magyarázgatásával igazolni próbálták azokat a Vámbéry-féle tanításokban gyökerező magyar őstörténeli elméleteket, amelyek azt tanúsították volna, hogy a középkori krónikákban a magyar nép hún származásáról szóló tudákos fabulák lényegileg „hiteles” hagyományt jelentenek, amennyiben a közfelfogás a húnokat valami török származású népnek volt hajlandó tekinteni. Ezek a törökösködő magyar őstörténeli elméletek a „második ugor-török háború” során csakhamar mind összeomlottak, de szapánbuborékoknak bizonyultak jórészen azok az érvek is, amelyek ezeket az elméleteket mintha támogatták volna.¹

Kétségtelen, hogy régi történeli kútfők néptörténeli vonatkozású adatai felhasználhatók őstörténeli szempontból, hanem annyira zavarosak, mint az arab geográfusoknak a régi magyarokra vonatkozó tudósításai. De mégha ezek a forrásadatok nem másod-, harmadkézből való kompilációkból származnának és kifogástalanul világosak volnának is, akkor sem

¹ A vitára nézve szerzőnek A második ugor-török háború (NNY. XI. pótfüzet, 27—52) és A magyar őstörténet főproblémái (Szeged, 1943 96 l.; Szeg. Múzeumi Kiadv. I. 12) c. tanulmányai nyújtanak tájékoztatást.

lehetne a magyar őstörténet szempontjából lemondanunk az anthropológiai és néprajzi tényeknek, az archeológiai emlékszármazéknak, de, kiváltképp a nyelvi adatoknak tanulságairól. Mindezek már csak azért is a magyar őstörténet főforrásainak tekintendők, mert minden nép őstörténete tulajdonképp ott kezdődik, ahol a történeti forrásadatok megszűnnek. Es ezért még ötletnek is bizarr a nyelvészet kikapcsolásával magyar őstörténetet felépíteni akarni, amit még a közelmúltban is ambicionált egyik őstörténészünk.

A magyar szótörténet és szófejtés bizonyos tanulságait őstörténeti szempontból már többen is megkísérelték hasznosítani. De arról szó sem lehet, hogy ezen a téren a lehetőségek csak megközelítőleg is ki volnának már merítve, különösen, ha a szófejtés adataiban nem bizonyítékokat keresünk bizonyos őstörténeti elméletekre vonatkozólag, hanem azokat elméletektől függetlenül igyekszünk őstörténeti szempontból hasznosítani. A nyelv-, de kiváltképp a hangtörténetet azonban eddig még senki sem próbálta meg nálunk ilyen célra felhasználni, pedig a magyar hangtörténet néhány ténye erre szinte magától kínálkozik, amint ezt következő fejtegetéseinkből bárki is megállapíthatja.

Minden nyelv csontvázának az illető nyelv mássalhangzórendszere tekinthető, amely egyáltalán nem szokott rövid időközökön belül jelentősebb változásokon keresztül menni. Ha pedig ez mégis bekövetkezett, akkor ez a tény már önmagában is arra enged következtetni, hogy abban a korban az illető nyelvi közösségen belül valami nagyobb embercsoport nyelvcseréje folyhatott le. A következőkben tehát elsősorban is azt kívánjuk megvizsgálni, hogy hasonló következtetésekre nyújt-e lehetőséget a magyar hangtörténet. Az ugyanis nyilvánvaló, hogy az összes finnugor nyelvek közül a magyar nyelv mássalhangzórendszere távolodott el a legnagyobb mértékben a fgr. ősnyelv feltételezhető mássalhangzórendszertől. E kérdés eldöntésénél azonban jelentősen nehézséget jelent számunkra az a körülmény, hogy magyar hangtörténet tulajdonképp csak azokra a korokra nézve létezik, amelyekre vonatkozólag már írásos emlékekkel is rendelkezünk. Ami az írásos emlékek előtt van, annak már „magyar nyelvhasználat” a neve, amely stúdium a hangváltozásoknak sem abszolút, sem relatív chronológiájáról mitsem tud, hanem egyszerűen csak megállapítja, hogy bizonyos magyar nyelvi hangjelenségeknek miféle hangjelenségek felelnek meg a rokon nyelvekben. Ilyen alakjában a „nyelvhasználat” magyar őstörténeti szempontból természetesen egyáltalán nem hasznosítható,

Hogy ezt megteheessük, a „nyelvhasznítás“-t először át kell alakítanunk „nyelvtörténet“-té. Vagyis azt kell megállapítanunk, mikor és mi módon fejlődött ki az ómagyar nyelvnek már írásos emlékekből is ismert mássalhangzórendszere, amely a mai nyelvtől ugyan alig különbözik, de már a legközelebbi rokon nyelvek mássalhangzórendszerétől is lényegesen eltér.

E törekvéseinknek azonban útjában áll elsősorban is a Setälä-féle, hitelében már megrendült, fokváltakozási elmélet, amely tulajdonképp bizonyos finnugor nyelvek mai hangtani viszonyait igyekezett a távoli múltba visszavetíteni. Tehát először is meg kellett kísérelnünk ezt az elméletet egy alkalmasabb, a történeti fejlődést is figyelembe vevő elmélettel helyettesíteni. Ez pedig szükségessé tette Setäläneket és Paasonen-nak a fgr. sziszegőhangok ugorkori sorsára vonatkozó tanításait is kritikai vizsgálat tárgyává tenni, mert ezek a tanítások tulajdonképp a fokváltakozási elmélethez kapcsolódtak, illetve abból sarjadtak ki.

Meg akarjuk azonban jegyezni, hogy következő fejtegetéseink egy terjedelmesebb tanulmánynak a magyar vonatkozásokat különösen figyelembevevő foglalatát kíván csupán lenni, reméljük, hogy a rövidségekre való törekvés nem lesz szakemberek számára a megértés akadálya. Ez a közlési mód annyiban stilszerű is, mert Setälä elméleteiről is csupán előzetes közlésnek nevezett foglalatokból vehetett csak tudomást a tudományos világ.

1. A szóközépi finnugor tenuisok fejleményei

Az urali-indogermán ősrakonság álláspontján fel kell tenni, hogy eredetileg az ősurali nyelvben is az ősiindogermánra jellemző szabad és zenei hangsúly volt meg. Hogy mikor váltotta fel ezt a hangsúlyozási módot a mai fgr. nyelveket jellemző, első szótaghoz kötött erősségi hangsúly, nem tudjuk, és természetesen azt sem, hogy ez a változás lassú belső fejlődés eredménye volt-e, vagy pedig idegen ráhatásnak, egy nagyobb népcsoport nyelvcserejének a következménye-e. Az utóbbi lehetőség mindenestre valószínűbbnek látszik. Ez a változás azonban esetleg két fejlődési mozzanat eredménye, amennyiben a zenei hangsúlyt először talán csak az erősségi hangsúly váltotta fel, amely azután az első szótagon állandósult vagy pedig megfordítva.

Akármi történt is ez, a fgr. nyelvek hangtörténete szempontjából kétségtelenül a legnagyobb jelentőségű mozzanat a hangsúlynak az első szótagon való állandósulása volt. Ennek következménye az eredeti szavégek fokozatos lekopása-

ban jelentkezik a legszembeesőbb módon. Mivel ez a folyamat a legelőrehaladottabb mértékben az ugor és permi nyelvekben mutatkozik, valószínűnek látszik, hogy a hangsúlynak az első szótagon való állandósulása az ősi finnugor nyelvterület keleti felében vette kezdetét. A nyugati és középső finnugor nyelvekben talán a szabad hangsúly maradványaként kifejlődött erős mellékhangsúly vetett gátat a szövégek nagyobb arányú lekopásának.

Egy másik nevezetes következménye az új hangsúlyozási módnak az lett, hogy a szavak belsejében előforduló tenuisokat, affrikátákat és zöngétlen spiránsokat valamivel lazábban és szélesebben kezdték képezni, mint a hangsúlyos szótagok szótagkezdő hangjait, minek folytán szóbelsejében a korábbi zöngétlen hangokat zöngétlen mediák, illetve hasonló képzésű spiránsok és affrikáták, a geminált vagy félhosszú tenuisokat és affrikátákat pedig csakhamar a megfelelő rövid hangok váltották fel.

A vepsz és lív nyelvnek a finnségből való kiválása után, ami időszámításunk kezdetén következett be, a többi finn nyelvben a zöngétlen mediákból kialakult az a fokváltakozás, mely Setälä elmélete szerint már a finnugor, sőt urali ősnyelveknek is jellemző sajátossága lett volna. Ha azonban a fokváltakozás — amint Kettunen kimutatta — az ősfinnre nézve sem tehető fel (v. ö. NyK. L. 170—183), még kevésbé lehetett meg a finnugor alapnyelvben.

A fgr. szóközépi zöngétlen mediákból az összes középső és keleti fgr. nyelvekben zöngés hangok környezetében zöngés mediák fejlődtek, vagyis ez a változás a zöngétlen hangokkal kapcsolatos vagy szóvégi helyzetben lévő zöngétlen szóbelseji hangokat már nem érintette. A keleti fgr. nyelvekben talán már az ősnyelvi korszakban megkezdődött ez a fejlődés, amely nyugaton a vepszek és lívek őseit is elérte. A fejlődés következő mozzanata az intervokális mediák spirantizálódása, majd bizonyos esetekben azok teljes eltűnése volt. A mediákat a spirantizálódástól azonban az előtte lévő liquida vagy nasalis általában megővta.

Az obi-ugor nyelvekben a fgr. szóbelsei tenuisok helyén minden helyzetben a fgr. -k- fejleményének kivételével zöngétlen mediát vagy tenuist találunk. Hogy azonban a szóbelsei mediák az ő sugarban megvoltak és az obi-ugor nyelvekben csak a magyarság kiválása után váltak újból zöngétlenné, azt a leghatározottabban egy obi ugor nyelvi hangjelenség tanúsítja. A fgr. -ʎ- ugyanis az ő sugarban a szótaghatár eltolódása következtében gyakran geminálódott; majd a

-*ŋ*- *-ŋg*-vé disszimilálódott, úgyhogy ma ennek következtében a magyarban a fgr. *-*ŋ-* helyén többször a fgr. *-*ŋ k*-nak megfelelő hangot, vagyis *-g*-t találunk (pl. fog szavunkban), az obi-ugor nyelvekben pedig *-ŋk*-t (pl. osztj. *põrk* — vog. *pärk* fog). Ez esetekben a *-ŋk*-hangkapcsolat az obi-ugor nyelvekben csak korábbi *-ŋg*-hangkapcsolatból származhatott. Ha pedig a zöngétlenülés az obi-ugor nyelvekben az ilyen másodlagosan fejlődött mediánál bekövetkezett, akkor a többi magyarnyelvi, szóbelseji és szóvégi, tenuisból származott media helyén a vogulban és osztjában található zöngétlen mediák és tenuisok nyilván szintén zöngétlenülés révén jöttek létre.

Az eredeti tenuisok közül elsőnek mindenesetre a szóközépi *-k-* zöngésült, majd spirantizálódott az összes középső és keleti finnugor nyelvekben; e hangnak ugyanis még az osztjában és vogulban sem tenuis vagy zöngétlen media, hanem zöngés, illetve — szóvégben — zöngétlen spiráns felel meg, jelölül annak, hogy ez a hang már a magyarságnak az ugarságból való kiválása korában is megvolt.

Mivel az előbb vázolt zöngésülés és spirantizálódás folyamatának belső nyelvi okai voltak, amelyek a bekövetkezett hangváltozások után sem szűntek meg hatni, ezek a változások egyes nyelvek különéletében a gemináták leegyszerűsödéséből és mássalhangzókapcsolatok feloldásából származó tenuisokat sem kímélték meg. Pl. m. *ipa* ∼ f. *appi*, de ∼ cser. *опа* (< **oba* < **opa*), vagy ősugor **sept* (vö. óind. *saptá*) ∼ m. *hét* ∼ vog. *sut*, *sut*, de osztj. *Авват*, *tavat*, *lābat*, *iūvat*.

Az előadottakból következik, hogy a középső- és keleti fgr. nyelvek ősi szavai hangalakjuk tekintetében szükségszerűleg a Setälä által feltételezett „gyenge fok” hangalakjának felelnek meg. Csak téves feltevéseknek és számgyarazatoknak tulajdoníthatjuk azokat az eseteket, amelyekben Setälä és követői a finnugor-kori „erős” fokot akarták felismerni, vagy amely magányos szóalakokat az „erős fok” reliktumainak voltak hajlandók tekinteni.

Ilyen tévesen fokváltakozási reliktumoknak értelmezett magyar szóalakok a következők: 1. A m. *reped*, *repsz*t nem a finn *repeä* „reped” szócsaládhoz tartozó „erős” foki reliktum, hanem a m. *repül*, *ropog* igékhez hasonlóan magyar nyelvi hangutánzó képzés révén jött létre. — 2. A *kopál* „zöld héijából kifejt” ige a *kapar*, *kopik* igék családjához tartozó deverbális származék; ez pedig összekeveredett a rokonnyelvek alapján feltételezhető m. **kou* „héj” szóból képzett hasonló alakú és jelentésű **koval* (mint *talpal*, *javall*) igével *kovál* alakka.

E két szóalakban tehát nem a fgr. „erős“ és „gyenge“ fok maradt meg nyelvünkben egymás mellett. — 3. A népnyelvi szip igében sem a szív ige „erős“ foka maradt meg, hanem az ugor-p mozzanatos képzővel képzett származék (v. ö. szipog, szipákol-megszakításokkal egyet-egyet szív’).

A magyarban általában a fgr. „gyenge“ fok maradt volna meg; így a feltételezett fgr. *-nt-* ~ *-nd-* váltakozás esetében is. Ellenben a feltételezett fgr. *-t-* ~ *-*δ-* váltakozás esetében a magyarban szokásos *-z-* megfelelés már a fgr. „erős“ fok folytatásának volna tekintendő, csupán azért, hogy a *(ta)-val(y)* szóalakban a feltételezett fgr. *-*t-* ~ *-*δ-* váltakozás „gyenge“ fokának reliktumát tisztelhesük. A *taval(y)* szóban a *-l(y)* tényleg fgr. *-*δ-* folytatása lehet — amennyiben helytálló az egybeállítás —, de semmi okunk sem lehet e szót nem az állítólagos fgr. *-*δ-* ~ **0* váltakozás (persze csak fgr. *-*δ-* tehető fell) csoportjába sorozni. Csupán egy parányi „eltolódást“ kell ez esetben feltennünk, amennyiben a várható lpS. *-*vüöta* ~ gen. *-vüöta* helyén *vüöota* ~ gen. *vüöta* alakot találunk. Egyebekben az idetartozó osztják, zürjén, finn és magyar szóalakok szóközépi hangjai tökéletesen megfelelnek a feltételezett fgr. *-*δ-* ~ *-*0-* váltakozásnak.

Hogy az ugorkori *-*d-* (< fgr. *-*t-*) csak az ősmagyarban vált spirantikus ejtésűvé, azt bizonyos a’án jövevényszavak is tanúsítják, amelyek évszámításunk első századainál korábban semmiesetre sem honosodhattak meg nyelvünkben. Az alánok ugyanis csak akkor húzódtak át Ázsiából Európába — talán a hiung-nu nép nyomása következtében —; a magyar őshaza pedig, amint ezt bizonyos tények kétségszövegbevonhatatlanul tanúsítják, mindig az Ural-hegység innenső oldalán volt.² Az alán jövevényszavak legrégibb rétegében ugyanis az alán *-*d-*-nek a magyarban *-z-* felel meg: *nemez* (~ összet *nimäd*), *fizet* (~ összet *fid-*) és *büz* (~ összet *bud*) szavaink tartoznak ide. A m. *-*d-* > *-z-* hangváltozás tehát az alán-magyar érintkezés kezdete után következett csak be.³ Az ősm. *-*d-* > *-z-* és *-*nd-* > *-d-* hangváltozások befejezte után átvett alán szavakban az alán *-z-*-nek és *-d-*-nek természetesen már a magyar-

² V. ö. Moór Elemér: A magyar őstörténet főproblémái. Szeged, 1943. 58—64.

³ Ellenben < *özvegy* < *üzvegy* < **izvegy* szavunk (< őm. **üzvög-ed’i* (v. ö. óind *vidharā* ~ ófe’n. *vituvaa*) valószínűleg *réz* (v. ö. sumir *urudu* ~ újperzsa *rōi* < *rōd*) és *méz* szavunkkal együtt egy ősből nyelvi rétegbe tartozik. [Az *özvegy*-ben a feltételezett őm. *üz-* > *i-* fejlődésre nézve v. ö. *imäd* < őm. *yimäd* szavunkat; a *-gy* deminutív képző.]

ban is -z- és -d- felel meg (*híd, gazdag*). A török-magyar érintkezés korában mindenesetre már az új -z- hang szolgált búza és tűzok szavaink tanúsága szerint a tör. -d- (< őstör. -*d-) helyettesítésére (v. ö. NNy. X. 22/23).

Ha tudjuk, hogy a magyar -z- korábbi -d-ből származik, akkor néhány rejtélyes magyar szóalakra is világosság derül: 1. *ügy* „viz” szavunk ugorkori **u*id- szóalak -i képzős deminutivuma, amennyiben a -d az i előtt jésült. — 2. Ugyanígy magyarázandó *rügy* (~ vog. *runt* ua.) szavunk *gy*-je is. 3. Hasonlóan *egy*, l' szintén korábbi *id (v. ö. osztj. it < *id ~ votj. od-ig „egy”) i-képzős deminutivuma (az e számnévnél felteendő deminutív képzőre nézve v. ö. a vog. *äkβ* „egy” (< *ät-kβ), mordvin *if'k'ä* (< *ift-kä) szóalakokat. Emlenben az *édes*, *büdös* és népnyelvi *vides* szóalakokban nem a mai -z- eredeti alakja őrződött meg valami rejtélyes módon; e szóalakok ugyanis éppúgy újabb regresszív távolsági disszimiláció révén jöttek létre (z—s > d—s), mint a népnyelvi *Jédus* „Jézus” névalak vagy a német *Fidisch* hn. (~ m. *Füzes*). Az eredeti -d- talán csak az *ide*, *oda* névmási alakokban maradt meg; bár nem lehetetlen, hogy a d ezekben is más eredetű.

Nyilvánvaló, hogyha a tőszavakban a fgr. -*t-nek a magyarban csak -z- felelhet meg és nem l, akkor a magyar l-es formások sem tekinthetők fgr. *t-s formások „gyenge” fokának. Ezek szerint csak a denom. és deverb. z képző származtatható fgr. *t képzőből, nem pedig a denom. -l képző. Az utóbbi nyilván a fgr. deverb. *l képzővel azonos. — Ilyenformán a m. igci -l személyrag sem lehet a fgr. -*t személyrag feltételezett „gyenge” fokának folytatása; hanem az bizonyára eredetileg éppúgy gyakorító igeképző volt, mint a hasonló funkciójú -sz személyrag. Valószínűleg a személyrag nélküli igeragozási paradigmából (v. ö. Gombocz UJb. X. 5) kiegészülés révén kerültek be ezek a gyakorító igealakok a személyragos igeragozásba; a korábbi -t végződésű személyragos alakok (v. ö. -tok, -tek, -tök < -*tk) ugyanis többértelműek voltak (a *kért* előzője pl. „du bittest”, „gebeten”, „erhat gebeten”).

Természetesen az ugor nyelvek l-es abl. ragja sem hozható kapcsolatba a fgr. nyelvek abl.-i -t-jével. Az ugyanolyan ugorkori újításnak tekintendő, mint az ugor nyelvek loc.-i -t-je; talán abból a fgr. -*la, -*lä képzőből származik, amely a permi nyelvekben is behatolt a névragozásba (v. ö. Szinnye, Fgr. Sprw. 80).

Az azonban nem lehetetlen, hogy a fgr. t-s abl.-nak

mégis csak nyoma maradt a magyarban, és pedig az acc. -t végződésében, amely az abl. partitivusi használatából általánosulhatott; a régi -m végű acc. ugyanis egybeesvén az első személyű birtokos személyraggal, homályossá vált. A Szinnyei-féle magyarázat alapján mindenesetre nem -t, hanem -d végződést kellene az acc.-ban várnunk.

Valószínűnek látszik — bár erre sem közvetlen, sem közvetett bizonyítékunk nincs —, hogy az ugor *-b- (< fgr. -*p-) nagyjában a -d-vel közel egy időben vált spirantikus ejtésűvé; de az sem lehetetlen, hogy a spirantizálódás a -b-nél valamivel korábban következett be.

A fgr. -*k-ból származott -γ- gyaníthatólag még az ősmagyarban egybeesett a fgr. -*p-ből származott β-val β-va. A fgr. -k-nak ugyanis bizonyos vogul nyelvjárásokban is β felel meg; tehát feltehető, hogy ez az ejtéstendencia már bizonyos ugorkori nyelvjárásokban is kialakult és legkésőbb a vogul és magyar nyelv különletének kezdetén β-ban realizálódott. Mivel a *p-ből és *k-ból származott *β-nak a magyarban egyaránt *o* és *v* szokott megfelelni, valószínűnek látszik, hogy a β *u*-n keresztül tűnt el, illetve fejlődött *v*-vé nyelvünkben. Felfogásom szerint a fgr. β-ból is az ősuporban minden helyzetben *u* fejlődött (így találjuk ma is az osztjákban). Az *u*-ból azután a vogulban β, az ősmagyarban pedig *v* származott. Megjegyezhetjük még, hogy a tenuisokból származott spiránsook közül a *z* sohasem tűnt el a magyarban.

A szóbelseji tenuisok fejlődését a mellékelt táblázat szerint foglalhatjuk össze, megjegyezve, hogy sarkos zárójelek között a liquida és nasális utáni, gömbölyű zárjelek között pedig a geminált tenuisok fejlődése van megadva:

Finnugor kor	$p >^B (pp)$	$k >^G (kk)$	$t >^D (tt)$
Ugorkor	$^B > b (p)$	$G > g > \gamma (k)$	$D > d (t)$
Ősmagyar kor 650-ig	$b > \beta > u [b] (p)$	$\gamma > \beta > \eta [g] (k)$	$d > z [d] (t)$
Török-magyar érintkezés kora	$\underline{u} [b] (p)$	$\underline{u} [g] (k)$	$z [d] (t)$
Ómagyar kor 950-től	$\underline{u} > v [b]$ $\underline{u} > o (p)$	$\underline{u} > v [g]$ $\underline{u} > o (k)$	$z [d] (t)$

(Folytatjuk.)

SZOLÁSAINK TÖRTÉNETÉHEZ ÉS MAGYARÁZATÁHOZ

Irta Csefkó Gyula

Pálcát tör valaki fölött. Jól mondja Kertész: Szokásm. 240, hogy, bár a pálcatorés szokása a magyar múltban nem ismeretlen (azonban csak egy adatot idéz rá a 18. századbeli katonai igazságszolgáltatásból), szólásunk mégsem a mi törvénykezésünkben gyökerezik, hanem német jövevény: az *über jmd. den Stab brechen* átvétele. Ha hihetünk Margalitsnak, egyetlen szólaggyűjteményünk sem ismeri, még az övé sem. Pedig régi irodalmunkban mégis csak találkozunk vele. Igaz, hogy nem eredeti magyar munkában, hanem olyanban, melyet németből fordított Szenczi Molnár Albert 1617-ben. A szólásnak eddig ismert legrégibb alakja azonban nem pálcát említ, hanem a német *stab*-ból való *istáp*-ot, és azt sem *valaki fölött törték*, hanem *rátörték valakire*, pl.: Mikor az szent Cypriánus *pispekre az istap elt^{re}retne*c, és az bíró ezt mondaná: *Cyprianusnak halálra kell menni* (MA: Scult. 238, NySz.) *Moses reá szegi az istapot* az bévadolt és megbizonyosodott *bűnsre* (i. m. 921, NySz.). *Reá szegi az istápot* a. m. *reá töri, eltöri fölötté*. A *szeg* igének 'tör' jelentésére l. a NySz. példáit és Horger cikkét MNy. 23 : 577.

Renaissancekori olasz festőknek valamely fontos eseményt ábrázoló képein gyakran láthatni, hogy a kép elő- vagy oldalterében egy ifjú pálcát tör el a térdén. Azt hiszem, a cselekmény befejezettségét, megmásíthatatlan voltát akarták vele jelképezni a művészek.

Pünkösdi király. Sebestyén Gyula Ethn. 1906, 34 és az ő nycmán Kertész i. m. 66, meg Róheim: A magyar néphit 294 és még mások is azt állítják, hogy régi irodalmunkban legelőször Geleji Katona István Váltáság Titka 2:414 tesz említést a *pünkösdi király*-ról 1647-ben. Én régibb előfordulásait is idézhetem. Megvan pl. 1631-ben Káldi György Vasarnapra-valo pred.-ban 177: Es a'mostani Bavariai Maximilian Herczeg [diadalmat v^ott] Prágánál a' *Pünkösdi Fridericus Király* ellen és a' pártos Chehek-ellen is. Egy 1621-ben készült és Bethlen Gábort gúnyoló versben szintén megtaláltam: Sopron városa is már régen írtózik, | Hitetlenségének füstöt űk is érzik. | Kinek jutalmát revid nap elveszik. | *Pinkesdi Királyok* [t. i. az ő p. királyuk] túlünk elenyészik (Századok 9:393). Tudomásom szerint azonban eddig i. m. legkorábbi előfordulását azokban az adatokban olvashatjuk, melyeket Szily Kálmán közölt MNy. 14:154 néhány évvel Kertész könyvének megjelenése (1922.) előtt Melius Péternek Az ket Samvel könyve (1565) c. munkájából: Nağ szegyent vall, mint eğ *Pinkösdi Király* (241). Az partolo sleit, alavalo nepek emelték

Kirallia, mint eg' *pinkösdi Kiralt* (242). Kiralkodőc Zimri het napiglan... Zimri *pinkösdi Kiraly* heliett az Amrit teszie Kirallya (330). Későbbiek ugyan, de talán nem érdektelen a kifejezés népszerűségét illetőleg megemlítenem, hogy egy 1658-ból való feljegyzés szerint „Barcsai uramnak adtak volna *pünkösdi királyságot*“ (Tört. Tár 1893, 329). A labancok Thökölyt (Thaly: Adalékok 1:275), majd II. Rákóczi Ferencet nevezik *pünkösdi királynak*. Az előbbiről azt mondja 1683-ban egy gúnyvers: Nem sokáig tarta árnyék-hatalmad, | — Most tenéked minden látja szalma-koronád. | Az *pünkösdi király*, látd-e, mint játszik! | Mondják, hogy a tők is este virágzik. Az utóbbinak szemére veti Cserei Mihály Hist. 375, hogy „nagy pompával a *pünkösdi királyságra*, erdélyi fejedelemségre instellálta magát“. Apór Péter írja 1742-ben Mon. Írók 37:273: Thoroczkai János még semmit nem parancsol, és inkább hiszem, *pünkösdi királyság* leszen. Előfordul a *pünkösdi generálisság* is. Bethlen Miklós Önélet. 1:536 így nyilatkozik egy rövid ideig tartó katonai természetű megbízatásáról: Az én *pünkösdi generálisságomnak* fizetése volt, hogy többet kellett főzetnem s bort költenem. Máskor szabadkozik is tőle. mondván: ... azt a *pünkösdi generálisságot* én igen nagy okér: nem vehetem fel (i. m. 2:115).

Takáts S. írja A magyar mult tarlójáról 102, hogy „a XVII. és XVIII. században még sok helyen járta a *pünkösdi király* választása. Ilyenkor az átutazókat zsarolni szokták. Ezért a megyék az ilyen választókra 100 botütést, a megválasztott királyra pedig 200 botütést rendeltek (Jegyzetben: Nógrád megye például 1722. évi statútumában mondta ki e büntetést). Hát biz ez alaposan elvette aztán mindenki kedvét a *pünkösdi királyságtól*“. Én azt hiszem, hogy a vármegyéknek ez a büntető rendelkezése nem a *pünkösdi király* választásának vette végét, hanem talán csak a Takáts említette zsarolásnak.

Se pénz, se posztó. Hogy ez a szólásunk a 16—17. századi magyar katona nyomorúságának nyelvi emléke, azt Tolnai MNy. 2:225 és az ő nyomán Kertész i. m. 126 egészen jól magyarázza. Fejtegetéseikhez hozzátehetjük, hogy a katonaság fizetetlensége és ruhátlansága miatti panasz a 18. században sem szűnik meg, jöllehet, akkor már több mint másfélszázados keserű multra tekinthet vissza. Bercsényi 1707—1708-ban is fájdalmasan elégeti leveleiben a kuruc vitézek zsoldjára meg ruházatára szükséges pénz és posztó hiányát: ...de valóban búsulok azon, hogy *sem pénz, sem posztó* (Thaly: ArchRák 5:390). ...semmije sincs, *sem pénzi, sem posztója* (uo. 305). ...noha engem búmban segíteni nem akar most Helempach uram (Hellenbach János Godofréd bányagróf. II. Rákóczi Ferenc harcainak legfőbb pénzügyi inté-

zöje), mert *sem fehér pénzi, sem posztója* (uo. 399). Ezekben a példákban a *pénz* meg a *posztó* még teljesen szószertint értendő. mind a kettőnek pusztán katonai vonatkozása van, tehát a bennük olvasható *sem pénz, sem posztó* nem szólás, de már jóval előbb megvolt szólásként való használata is.

Tolnainak és Kertésznek csak a 18. század végén keletkezett szólásgyűjteményekből: 1788: Máriafi: Kis Magyar Frázeologia. 1796: Kovács Pál Példabeszédei van példája a *se pénz, se posztó* szólásra, azonban felteszik, hogy már a 17. században is járatos volt. Feltevésük helyességét igazolják a következő idézetek: 1635: ... de félő, hogy úgy ne járjon, hogy *sem pinz, sem posztó* (MontME. Okmt. 4: 293). 1662: Bizony bánnám, úgy járnék, egyszer elfogyván az monéta, magamon is kiadnának, mint az patai szűren, és így aztán *sem pénz, sem posztó*. Erdélyben jószágom. Magyarországon pénzem veszne el (Teleki M. lev. 2: 329). Már a 18. századból ugyan, de még az említett szólásgyűjtemények előtti időből, 1765-ből való szólásnak az a változata, melyet Halmágyi István naplóiban Monfrók 38: 171 találtam meg: ... sohase érjük, hogy a jószág resignáltassék és *mind pénz, mind posztó oda marad*. Csak a teljesség kedvéért emlí'em ezt a változatot: *Se pénze, se posztója, nadrágja sincs*. Dug: Péld. 2: 248. Szólásaink törénetének ismeretéhez nem elegendő, ha csak szólásgyűjteményeinket lapozgatjuk, hanem olvasnunk kell a régi idők nyelvének másféle emlékeit is. Mennél többet, annál jobb.

Kitették a szűrét. Kertész i. m. 64 szerint: „Feltűnő, hogy ez a nyilván fősgyökeres magyar szokáson alapuló szólás a régi magyar irodalomban nem fordul elő. Tolnai Vilmos egyetlen adatot mutatott ki Gyöngyösi Csalárd Cupidójából: Nem lesz semmi köze hozzád Cupidónak. *Ki teheted* (pon'osan: *kitehetd*) *a szőrét*“. Ehhez a megállapításhoz a következő megjegyzéseim vannak. Gyöngyösi említett munkája 1695 táján íródott. Ugyanakkor készült el Kőszeghy Pál Bercsényi házassága c. lakodalmi éneke is. Ott is megvan ez a szólás, de feltehető eredeti jelentéséhez képest még jobban elhomályosodva, mint Gyöngyösinél: Nagy Barnát (Bercsényi egyik vezetéklövát) ezután az lovász vezette. | Fekete-bársony szín szőrében festette; | Lengyelországban ezt király neveltette, | *Deliséggel*, többi szűrít ki is tette (Thaikiad. 94). Nyilvánvaló jelentése: *deliségben* különb volt a többinél, felülmulta valamennyit, túltett rajtuk. Körülbelül három évtizeddel később megtaláljuk Csúzy Szigmond Evangéliumi Trombitájában (182): Ottan *ki-teszik a szűrét*, ki-hajtyák a csordával (id. Nyr 38: 318), De megvan a 18. századnál régibb keletű Vársárhelyi-daloskönyvben is RMKvt. 15: 91: *Kitennék a szűröm*, ha nem forgódhatnám.

Veres Péter Falusi Krónika c. munkájában, mely a nyelvész számára is sok érdekeset tartalmaz, olvastam ezt a szólást: *beakad a szűr*. A pásztorkodás szólásai közül való. Jelentése, amint világosan kitetszik a következő két idézetből, a. m. „beszegődik valahová, alkalmazást kap”: „A pásztorreményt se vetette még el egészen (a bojtár), hátha *beakad a szűr* valami jó helyre és számadó gazda lehet belőle“ (i. m. 22). „Az én gyermekkoromban már sok ilyen félpasztor-félpásztor élt a faluban. Ha „*beakadt a szűr*“, akkor nyáját őrizték, ha nem, napszámba jártak“ (uo. 25). A debreceni nyelvjárásban *felakasztod-i még a szűrt?* a m. „megmaradsz-e még a szolgálatban?“ (NyF. 26:36). Lehetségesnek tartom, hogy a *kitették a szűrét* ősi soron szintén a pásztorkodás köréből származik és eredetileg azt jelentette, hogy „elbocsátották a szolgálatból, felmondtak neki“ vö. *Ki iktatták az öreg szűrt* Dug: Péld. 1:30. Más Büntetések c. szakaszban), csak később lett azután a szűrnek valóságos kitevése némely vidéken a leánykérés visszautasításának a jelképe (l. Erdélyi 7566, Nyr. 33:578, Györffy István: A cifraszűr 11).

Annak a bizonyos *patai szűr*-nek, melyet szintén kitétek valamikor, Tolnai is MNy. 7:390, Kertész is i. m. 64 csak egy régi példáját említi Balásfi Tamás Csepregi Iskolájából (1616), valószínűleg azért, mert a NySz. sem említ többet. Két másik adatunk SzD: MVir.-ből és Dug: Péld.-ből, tehát késői szólásgyűjteményekből való. Pedig régi nyelvünkben többször és korábbi adatokban találkozunk vele, mint a helynévi jelző nélküli *szűr*-rel, pl. (csak az 1695-nél régibb előfordulásait idézem): A nagyságos-urak Senior úraimék ellen-is, *kiadnak rajta* (t. i. a prédikátoron), *mint a Patai szűrön* (Káldiból id. Nyr. 9:416). 1659: ...nem is volt azelőtt erdélyi fejedelemség *oly, mint az patai szűr régi magyar proverbium*, csak elébb adjon Erdély fejedelmén (Erd-OrszGyülEmi. 12:209). 1662: Bizony bálnám, úgy járnék, egyszer elfogyván az monéta, magamon is *kiadnának, mint az patai szűrén* (Teleki M. lev. 2:329). Hogy ebben a kétségtelenül adomás eredetű szólásban melyik Pata (esetleg Duna-Pataj, l. Tolnai i. h.) nevével van dolgunk, és hogy a *patai szűrön* hogyan *adtak ki*, azt majd csak akkor tudjuk meg, ha eredetének helyével együtt esetleg megismerjük azt az adomát¹ is, melynek csökevénye ez a szólás. Egy bakonyaljai változatban *tatai szűrről* van szó:

¹ Dugonics Péld. 1:204 ismeri véli, de Tolnai szerint az csak utólag koholt magyarázat; Dugonics azonban annyira igaznak tartja, hogy a *Mász, mint a Patai szűr* (1:211) szóláshasonlathoz magyarázatul könyvének előbbi helyére utal. [A helységnevtár szerint Somogy m. szigetvári járásában van egy *Pata* nevű község; a hevesmegyei *Gyöngyöspata* régen *Pata* néven vár és város volt Csánki 1:53, 55 szerint. B. Ö.]

Kiattak rajt, mind a tataiak a szűrön. Jelentése „elbocsátották a szolgálatból” (NyF. 34 : 131).

A címbeli szóláshoz némileg hasonlót találtam népnyelvi jegyzeteim között: *kitették a tálát*. (Tolnai MNy 7 : 391 a NySz.-ből) idéz rá egy példát.) Annak mondják, aki elkésve érkezik az étkezéshez, és a. m. „nincs helye az asztalnál, ehetik odakint”. ahogy Jókai mondja Vadon virágai 41 következő helyén: „Egyné-mely urambátyámmal pedig megtörtént, hogy mikor későn vetődött haza ebédelni, jól kimocskolták s odakünn tálaltak neki a cselédekkel a malomkő asztalnál”. A *kitették a tálát* tehát egy-jelentésű ezekkel a szólásokkal: *felakaszották a kanalát, ajtófelre van akaszva a kanál* (Kertész i. m. 63). *ajtóra írni a kanalat* (MTsz 1 : 21). *Kiteszik a székét* szólásra is van példa Jókaiiban (Eppur si muove. Nemz. kiad. 44 : 49): „Hogy az ilyen fiúnak kiteszik a székét az ősi házból, azt természetesnek találom.” Látni való, hogy azt jelenti, amit a *kiteszik a szűrét* jelent.

Nem volt gyermekszobája. A parlagi, rosszmódorú, udvariatlan emberről régente a többi között nemcsak azt mondták, hogy *nem tanult, nem tud emberséget*, hanem azt is, hogy *nem járt, nem tanult, nem lakott Pál érsek udvarában* (Magyarozatát l. Csefkő: Szállóigék, szólásmódok 33). Ez utóbbi, mely már kivesszett a használatból, a művelt emberek szóláskészletéhez tartozott. Egy idő óta mind gyakrabban halljuk és olvassuk is, hogy ez vagy az az ember azért modortalan, mert *hiányzik nála a jó gyermekszoba, rossz gyermekszobája volt*, vagy mert egyáltalán *nem volt gyermekszobája*, ahol t. i. a jó modort, a kifogástalan viselkedést idejében megtanulhatta volna. Ez a szólásmód német eredetű (*er hat keine gute Kinderstube gehabt*) németes műveltségűek használják, vagy azok, akik eltanulták tőlük. Azt hiszem, fölösleges felsorolnom, mely gyökeresen magyar szólásokkal pótolható. Egy félnépi eredetű szinonim szólásmódra azonban felhívom a figyelmet, de persze nem azért, mintha a kipécézett német szólás helyett használatát ajánlani akarnám. Ha jól emlékszem, eddig még senki sem jegyezte föl, noha bizonyosan mások is tudnak róla. Én már kb. öt évtizede ismerem. Még diákkoromban hallottam először emlegetni a modortalan emberről, hogy: *Mécláccik rajta, hogy nem vót neki vasát pëlénkája. No es sē viz'it, csinát, csunjitott vasit v. mángót pëlénkába*. Módos házaknál ugyanis az a szokás, hogy a kimosott és megszáritott vászonpelenkát megmángorolják, sőt átfuttatják rajta a vasa'ot is és csak azután kerül ismét használatba. Szegény helyen a keríté-sen vagy a szárítókötélen szárad meg és mángorlóval, vasalóval való (rintkezés nélkül) jut megint a cseccsmő alá. A mángorlatlan, vasalatlan pelenka a szegénység jele. szegény sorban pedig, leg-

alább is a szólásban tükröződő felfogás szerint, nem lehet finomabb viselkedést tanulni. Kisviczay Adag. 324 is azt olvassuk, hogy: (Natus in caula, non in aula. *Erk. Iststelen* (= durva, faragatlan, rosszmódorú) *paraszt ember*.

A jó csődör vagy megsántul, vagy megvakul. MNy. 21:261 szerint: „Némely emberre alkalmazni szokás a közmondást, mely szerint a jó csődör vagy megsántul, vagy megvakul.“ Gyakori szó-lás ez, magam is sokszor hallottam. Ismeri Erdélyi Magy. Közm. 1535. és CzF. is. Az előbbinél egy változata is van: *A jó ménlő vagy megvakul, vagy megbénul* (i. m. 5518). Azoknak a férfiaknak szoktak rossz véget jövendőlni vele, akik — egy régi mondással élve — „megeresztik a testi szabadságnak zabláját és a fajtalanságnak förtőjében keverték magokat“ (Esterházy M. munkái 34: Újabb Nemz. Kvt.), vagyis akik bujálkodó életet folytatnak. Ennek a szó-lásnak a háttérében a régiek orvostudományi ismeretei rejtőzköd-nek. Lásuk: hogyan?

Rége is sokat gyötörte az embereket a köszvény. Podag-rás, chiragrás, gonagrás bántalmakról (a láb, kéz, térd köszvényé-ről) szóló panaszokat sűrűn olvashatunk a 16—18. század magán-leveleiben. Közülük némelyik a nyelvészt is érdekelheti, pl.: „Az köszvényből most szalasztott fel az úr isten“ (Géresi: Károlyi csal. oklt. 3: 574, 1593). „... az szegény említett kapitliha — írja Rozs-nyai Dávid Monírók 8: 395 — *Isten vasában lévén, teljes ottbenn lakta alatt az köszvényben nyege.*“ „Az szegény Toldi György tüzes *hév nyársával fogott* (a köszvény) *hozzám* MagyTörtEml. Okmt. 5: 174, 1642). „... én megént meg *adám egyszer az adót az jó kösz-vénnek, kiből még derekasan ki nem fesölhettem*“ (Géresi: Károlyi csal. oklt. 4: 103, 1641). „... az *gonosz köszvény-é, micsoda, az is lábomban jöve, egynehány napja immár ágyra ejtett, kínoz vesz-teget, el kell fogynom merő aczél volnék is*“ (Beke—Barabás: I. Rákóczy Gy. és a porta 840, 1647). „Akarnám uram, ha az én embertelen, kelletlen, szemtelen köszvény vendégemnek importu-nitássa hosszabb írást engedett volna“ (Teleki M. lev. 1: 393, 1659). „Még eddig köszvény vendégségét nem köstoltam, de most az ő vendége vagyok“ (Géresi i. m. 5: 231, 1705). Súlyosabb fajtájáról, a csomós köszvény-ről Haller János (Pays, 1682, 437) szerint már Ovidius azt tartotta, hogy: „Solvere nodosam nescit medicina po-dagram. Csomós köszvény-ellen, orvosság nem terem.“ Minden faj-tája nehezen gyógyult, melly miá *Opprobrium Medicorum*, az az Orvosok gyalázójának, (úgy mint, mellynek semmit nem tehetnek) mondatik (Pápai Páriz F.: Pax Corporis 1687, 258). Főképen a bő-ségesen táplálkozó, sok hússal élő, nagy italú, testileg keveset fára-dozó gazdag emberek betegsége volt. Kínjaikon enyhíthettek, ha

eszükebe jutott, hogy: *Mater sanitatis indigentia. Kinek elesége, szűken bora s' sere, annak van egészsége* (Kisv. Adag. 298) és követik Petrarca tanácsát (l. Haller i. m. 437): „Ha valami orvosság lehet a' köszvény-ellen, azt éppen csak a' szegénységtől várhattuk; jó orvossága a' köszvénynek a' szegénység, akar kételenségből, akar szabad-akaratból éllünk vele.“ Viszont az is igaz, hogy „Divitiae grādes homini sunt vivere parce. Mesterség a' gazdagnak mértékeletesen élni (Kisv. 124), kivált ha nem gondolták meg ama mondást: „Qui non vult jejunare Christo, jejundet Galeno. Ki nem sanyargattya Kr'istus-ért ű magát, Szenvedgye Galénus szoros Oskoláját“ (P. Pápai i. m. 258). Bizony a gazdagok koplalás helyett, jó bor, dúsán fűszerezett húskételek kerülése helyett inkább érvágatással, névizekkel, májusi kúrával gyógyí'gatták magukat. Nehezebb volt a soruk az amúgy is szűkös kenyéren tengődő, súlyos munkától sanyarított nincsteléneknek, ha megkapták — amint régebbi szak-könyvek nevezik — a szegények köszvényét, a nem kevésbé fáj-dalmas arthriti's pauperumot. Ha tudtak is róla, akkor sem igen használhatták Pompeius orvosságát (l. Haller i. m. 435), aki „a köszvény fájdalommal kínoztatván, a' cs'í'ben vitette magát, az hol búzát szórtnak számára, és a' búza-rakásban állott térdéig, és annál-is fellyebb; és ott szárogatta a' búza-szemben köszvényes lábait, melynek nem kevés hasznát érzette; evel az orvossággal élhetnek a' köszvényesek, kiknek kedvek lészen hozzá“. Szegény-ember inkább úgy gyógyíthatta köszvényét, ahogy Pápai Páriz fel-jegyezte: „Némellyek apró Kutya kölyköket raknak reá (a köszvé-nyes tagra), 's azoknak melegével enyhítik“ (i. m. 264).

Szegénynek, gazdagnak kivált az idősebbjét kínozza a kösz-vény. Valószínűleg ez a körülmény adott ötletet azokhoz a persze inkább tréfás, semmint komoly szófejtésekhez, hogy Skaricza Máté szerint *köszvény a. m. kész + vén*, Sztárai Mihály szerint pedig *köz + vén*, azaz közös sorsuk a véneknek (Dézsi L.: Szenczi Molnár A. naplója 6 és 472). A köszvény tudvalevőleg az izüle-teket támadja meg, de a régiek bizonyos szembajokat is neki tulajdonítottak. Radvánszky János közli 1704-ben II. Rákóczi Fe-renccel, hogy: Gr. Csáky László uram fél szemit a hályog elfogta, lábaira alig tipiczkel“ (TörtTár 1906, 418), még pedig azért, mert amint egy másik levelében írja róla: „... lábát, szemét köszvény háborgatván“ (uo. 413). A betegség okául tekintették a fentiekén kívül még a fokozottabb nemiséget is. Pápai Páriz azt mondja (i. m. 257), hogy a köszvény okai „az igen buja élet, részegeske-dés gyakorlása, henye élet“. Kisviczay (323) szerint: „Nascitur ex Venere & Baccho solventibus artus. Filia quae perdit membra podagra virum. A' szerelem és bor, sok d'í'ő'ő' (olv. d'ő'ő'ő'ő') jám-

bor, mára ragaszt *k'öszvént'*. Pázmány 'Préd. 1695-i kiad. 3478 Aristotelesre hivatkozva (Arist. lib. 2. de Generat. animal c. 5. sub finem) ezt írja: „Aristoteles szava, hogy a' Kaczerok (= bujálkodók) szeme meg-gyengül, és foly, végre meg-vakul... Cornelius Celsus, kézben, lábban, mongya, hogy *k'öszvényt* szerez a' Bujaság. És inti a' k'öszvényeseket, hogy meg-tartóztassák magokat, ha gyógyulni akarnak. Ennek jelenségére azt mondja Galenus, hogy a' Heréltek nem szoktak *k'öszvényesek* lenni | ... Egy szóval mindnyájan igaznak mongyák, a'mit Szent Pál írva hagyott, hogy a' Buja ember, *In corpus suum peccat; a' maga teste-ellen vét:* azt meg-emésztí, meg-eit'eníti, el-fogyattya“. B. Szabó Dávid a Paraszt Majorságban (1779, 96) a vén kecskebak fejére ekként olvassa rá ifjúkori bűneit: „... de te lábaid húzván | A' *k'öszvény*, nehezen billegsz az Anyáknak utánuk | Így fizet a' bujaság, melyet Gedelyétske korában | Már úzött: lebeg álláról csak elíg le szakálka: | Homloka még csak alig fakadott szarvakra ki már is | A' titkos szerelem' tüze belső részit hevíti. | S így vesztvén ereit, vénség hamar éri, fogyasztja; | Külömb-féle betegségek testére rohannak“. A szóárbeli jó csődör-nek, vagyis a buja férfinak, (vö. Pázmánynál: „Kaczer Mén-lovak, a' kik nyertenek felebarátt yok Feleségére“. Kal. 742) fentebbi példáink szerint is szintén ez a sorsa: lábát, szemét *k'öszvény* rontja meg, azaz *vagy megsántul, vagy megvakul*.

Van ennek a szokásmondásnak egy olyan változata, amely nem csődör-t említ, hanem *kancá-t*: A jó kanca *vagy megvakul, vagy megsántul* (A jót hamarabb éri baj, Zilah vid. nye'vj. Nyr. 28:331). A juó kanca *vagy megvakú, vagy megsántú* (Ugyanúgy értelmezve, Bakonyalja, NyF. 34:111). Ezek a bajok azonban nem a bujaságból származnak. A jó kanca, vagyis a jól húzó és éppen emiatt sokat dolgoztatott kanca megvakulásának rendszert a szemellenző szinte állandó használata az oka; megsántulásának pedig, hacsak külső sérülés nem érte a lábát, a sok és megerőltető munka.

Babvető boszorkány. Kertész i. m. 88 szerint: „A számtalan fajta bűbajoskodás egyik kevésbé ismert változata a babvetés. Ennek emlékét őrzi a következő hasonlat: *Motyog, mint a babvető boszorkány*, Nyr. 8:325“. Van még egy: *Beszél mindig, minő a babvető* (Zilahvid. nyvj., Nyr. 23:375). Más szólásbeli em'ekét nem tudom, de azt tudom, hogy ez a babonáskodás különösen a románság között s ott kivált az oláhigányság körében általánosan ismeretes. Ismeri a magyar nép is, főképen a románsággal érintkező területeken, másfelé ma már csak elvétve.² Legrégibb

² A moldvai északi csángóknál Wichmann szerint boból 'wahrsagen (mit Maiskörnern od. Spielkarten), boboló 'Wahrsager(in)', a bob 'bab' szóból. B. Ö.

említése tudtommal Magyarai Istvánnak Az országokban való sok romlásoknak okairól (1602) c. munkájában fordul elő:búbay, babonasag, varaslas, bab szemén es egyeb *8* *8* *8* *8* keppen való *in*uend^{es}, berbitel⁵ -varaslo tizrkalmazasok" (RMKvt. 27:64).

Erdélyi tanárkodásom idején számos esetben láttam a babvetés gyakorlását, de az én szemem láttára mindig cigányasszonyok foglalkoztak vele. Legtöbbször csakugyan babot vetettek, de szükség esetén megtette a borsó, a kukoricaszem, sőt az almamag is. Ez utóbbit csak egyszer láttam alkalmazni. Fel is tűnt nekem, hogy noha volt bab a háznál, a vén cigányasszony mégis az almamaghoz ragaszkodott, mert azt — ő tudja, miért — hasznosabbnak tartotta. A művelet kerek fadobozon történt. Tetejére különféle vonalak voltak rajzolva, s a jóslat szerint lett kedvező vagy kedvezőtlen, hogy a dobozra hintett magvak miként helyezkedtek el a vonalak között az alatt, míg a jósnő jobbkeze ujjával a doboz oldalát ütögette. Motyogott is hozzá, de nem értettem, mit. Egy torontálmegyei feljegyzés szerint a babvetéssel: „Negyvenegy szem babból vagy kukoricából jövöt jósolnak akként, hogy a jósoló a 41 szemet hármásával szétosztja, miközben mondogatja: *essék ötre: örömré, essék hatra: haragra, essék hétre: szerencsére* — és a maradványból jósol" (Torontál. vm. monogr. 147).

Buzás Dezső szerint Tolnában ezt motyogja a babvető boszorkány: *Babot vetettem a Sinai hegyen — kukulj, nakulj*. Kertész ebből azt következteti, hogy a babvétéssel némaságot és vakságot hozhatlak valakire. Ennek a következtetésnek azonban az általam ismert adatok ellentmondanak. De magam is az tapasztaltam minden esetben, hogy a babvetés, akárcsak a kártyavetés, nem varázsolás, hanem jóslás, jóvendőmondás, és azt akarja tudtul adni, hogy pl. megérkezik-e valaki, vagy sem, áll-e pénz a házhoz, életben marad-e a beteg, férjhez megy-e hamarosan az eladó, fiú vagy leány lesz-e a születendő, stb., azaz hogy mi fog történni, mi nem a közeli jövőben. CzF. szerint a babvető: „Babonás ember, jósnő, javas, ki a babszemek ide-oda hányásából jóvendő, vagy valamely titkos, rejtélyt föl akar fűdni." Ipolyi Magy. Mith. 2. kiad. 2:162 és a MTsz. szín'én így értelmezi közös forrásuk, a Tsz. alapján. Magyarai István is (l. fent) *babszemen való jóvendőlésről* ír, nem pedig *babszemen való varázsolásról*. Buzás közlésének hitelességében nincs okom kételkedni, de azt hiszem, hogy a tolnai babvető azzal a bibliai vonatkozású ráolvasásfelével csak misztikusabbá akarta tenni az egyszerű jóvendőmondást. A babnak ugyanis soha sincs szerepe a varázsolásban (vö. Szendrey Zs.: A varázsolás eszközei. Ethn. 48:386). Téved tehát Tolnai (Ethn. 14:159), midőn

Peretsenyi Nagy László Szakadár esthonnyai magyar fejedelem bújdosása (1802) c. verses munkájának ebből a két sorából: „Avagy egy detteni Ükkü rostát vethet, | *Akárkit babjával vissza is kergethet*“, arra következtet, hogy valami cigány banya a rostára szórt babszemekkel vissza tudja varázsolni a hűtlen kedves szívét. Szerintem a Szakadárból kiszemelt adat etnológiai tekintetben éppoly megbízhatatlan, mint az egész esthonnyai bújdosás történelmi szempontból. Az Apor-családnak Benkő Anna ellen bűbajos-ság és boszorkányság miatt indított perében (1753—60. Monírók 37: 402—471) a tanuvallomások között több érdekes adatot olvassunk a babvetésről, de egyelőn egyből sem derül ki az, hogy varázsolás volna, hanem mindig csak jövőmondás. Mikor Benkő Anna azt akarta, hogy szerelemese, Apor József br. minél előbb hazajöjjön, akkor varázsol, mert „*uram ő nga lábravalóját fonal-tekerőre felkészítette és azon tekerőt a házhiján a kürtő felében helyhez-tette, mikor Apor József br. uram, ő nga idehaza nem volt, s ottan addig tekerte a tekerőt a lábravalóval együtt visszásan, a mig Apor József br. ő ngának haza kellett jőni*; midőn hazajöttek, kérdeztem az Apor József uram ő nga Gocsmán László nevű szolgáját, hogy miért jöttek olyan hamar haza, a ki is felelt nekem ily szókkal: *asszonyod hozott haza, mert még éjjel sem nyughatott uram ő nga. Oly hosszasan tekerte pedig Benkő Anna asszon a füstön a lábravalót, hogy a füsttől megcseresedett*“ (418). Mikor azonban arra volt kíváncsi a szerelmes asszony, hogy kedvese jő-e, marad-e, haragos lesz-e, vagy jókedvű, vagyis mikor a jövőt óhajtotta tudni, akkor „*elküldé engemet — vallja egy tanu — egy oláh asszonyhoz, hogy vetes-sék babot vélle, hogy ha Apor József uram ő nga, minthogy akkor hon nem volt, haza jő-é, vagy nem, és ha haza jő, haraggal jő-é, vagy jó kedvvel. Megvetvén azon oláhné az babot, azt Izené tölem asszonyomnak, hogy az urfi neheztel, de könnyen elműlik haragja s bizonyosan haza fog jőni*“ (uo.).

Jó volna mármost tudni, csakugyan használják-e valahol ma, vagy használták-e valamikor a múltban a babvetést jövőmondáson kívül varázsolásra is, és ha igen: hol, mikor, hogyan?

Madárhordozó. Aki figyelmesen olvassa Balassi Bálint költeményeit, észreveheti, hogy több versének egy-egy szép képe, hasonlata a nagy költő idejében még virágzó főúri kedvtelésnek, a solymászatnak fogalomköréből való. „A végek vitézei, mint jó sólymok | Mezőn széllyel járnak, | Vagdalkoznak, futtatnak“ (Szilády kiad. 16). Bebek Juditról azt éneklí a költő, hogy: „Mert mint főr (= fűrj) után ha magasságbul magát sólyom rúgja, | Oly sebesen tánczá ő járja, nem mozdul deréka“ (13). Mikor azt képze-li, hogy megszabadult a szerelem béklyójából, így örvendezik:

„Erőlek, röpködök nem különben mint karvaly, | Kinek sárga lába szíjjakbul szabadul“ (34). Szerelemre vágyó lelkéről mag ezt mondja: „Mint sólyom kis fuat, bús lelkem magadat szerelmében úgy üldöz“ (88). A sólymáztatnak egy mozzanata: a vadat üldöző szárnyas ragadozónak visszahívása a vadászhoz, örökítődött meg ezekben a sorokban: „Szép sólymok, vad rárók, kiket madarászok tanítanak, viselnek, | Bánással, tartással, szóval, kiáltással; szelidek, kézre jűnek“ (89). „Téged pedig sólymom, én édes vad ráróm, az én sok kiáltott szóm | Kezemre nem híhat“ (no.). A vadászsólyom hordozásáról egész kis képet fest ez a gyönyörű versszak: „Immár sólymocskádat, | Kedves madárkádat, | Kit karodon hordoztál | Klárisokkal rakott, | Szkófiummal varrott | Lábzsínóron tartottál — | Bocskádat el békével“ (165).

Ilyen hű, szemléletes, az élmény melegét sugárzó képek csak annak a lelkében alakulhattak, aki részese volt ennek a szép sportnak. Ha nem volna rá tanunk, már ennyiből is bátran fel lehetne tennünk, hogy Balassi szenvedélyes sólymászó volt. Ámde a leghitelesebb tanu, maga a költő bizonyítja, hogy miután megmenekült a szerelm kínjaitól: „Köll immár énnékem csak jó ló, hamar agár. | Ifjak társasága, éles szablya, jó madár (34). Persze itt a jó madár nem ennivaló madarat jelent (vö. Mészöly: NNY. 3:87), hanem vadászni valót: jó sólymot, jó rárót, jó kerecsent, jó karvalyt.

Kertész i. m. 23—24 azt mondja, hogy a sólymáztatnak nemcsak mai nyelvünkben nincsen semmiféle szólásbeli emléke, hanem nem tudunk ilyesmit kimutatni a 16—17. század írásaiból sem, mert ez a nagyúri kedvtelés az említett századok nagyrészt népi nyelvelmékein nem hagyhatott nyomot. De talán mégis hagyott, ha nem is éppen a népi nyelven. Már a fenti példák némelyikéből is arra lehet következtetni, hogy a jól tanított, engedelmes sólyom, melyet gazdája kiáltással, sipszóval *kezére hív*, zsákmányával együtt vissza is tér oda, ahonnan elrepült, és nemcsak *kézre jű*, *kézre tér* (NNy. 1:246), hanem *kézre is száll*. És valóban úgyis van, l. erre Szilády idézeteit kiadásának jegyzeteiben (302): „Lám az vad kerecsent megszelegyíthetni, | Lám sebes sólymot is kézre süvölthetni. Zrinyi: Vadász 52. vsz. Szállj az én kezemre, mint karvaly fölhből. Uo. 63. vsz. Szállj kezemre immár édes galambocskám... gyönyörű sólymocskádm. Thaly: VÉ. 2:14. Vajha kezemre szállanal szép karvaly módjára. Uo. 245.“ Talán ez magyarázza meg a *kezére száll* a jószág, *vagyon*, *birtok*, *hatalom* szólásmód keletkezését. Ámde ennek a szólásmódnak régiségbeli meglétét egyetlen egy példával sem tudom igazolni, s így az egyébként nagyon valószínűnek látszó származtatása egyelőre csak feltevés marad.

Azonban a sólymáztatnak egy szólás szerű emlékét mégis sikerült megtalálnom. A fiatalágában bizonyára szintén sólymászó Wesselényi Ferenc nádor íratja Teleki Mihálynak 1668. október 19-én: „Hogy magam kezével nem írtam, várok bocsánatot, mivel *madárhordozó lett kezem* s felette dağadt, sok apró jajjal tüzesedett köszvény fogta, tiltja írásomat“ (Teleki M. lev. 3 : 613). Tudjuk, a köszvénynek az ételben, italban mértékletes életmódon kívül még az is orvossága, hogy a köszvényes tagot jó melegen tartsuk. Gondolhatni, hogy Wesselényi uram is jól bebagyulálta tüzes köszvény fogta kezét s így az olyan lett, mint a vadász-sólymot hordozóé, melyet vastag, bélelt bőrkesztyű borított, oldalul a madár hegyes karmai ellen.

NYELVTUDOMÁNY A SZOVJETUNIÓBAN

— A Marr-Intézet és Mescsaninov —

Irta Gombos László

A Szovjetunió kétszázmillió ember, több mint másfélszáz, a különböző nyelvrendszerek egyikét-másikát beszélő népének közös hazája. Mi sem természetesebb, mint hogy ott változatos, tarka képet nyújt a nyelvtudományi élet. A különböző nyelvrendszerek szaktudásai nagymértékben hozzájárulnak az általános nyelvtudomány igazságainak felfedéséhez, de az egészen új eredményeket, a példaadó módszert tulajdonképpen Marr gondolata és a különböző nyelvrendszereknek ebből fakadó összehasonlító vizsgálata hozta felszínre. A tudományos gyakorlat, a részletek tanulmányozása, az egyes nyelvrendszerek és nyelvek mondatainak elmélyedt vizsgálata alakította ki az elméletet, hogy az vezesse a további gyakorlatot, de egyben kristályosodjék, erősödjék maga az elmélet is. Részlettanulmányok nélkül nem állhatott volna elő a nyelvek eredetének Marr-féle tanítása, a népek és nyelvük kialakulása közötti időbeliség törvénye, a nyelvfejlődésnek a formai különbözőségtől független egységessége, a fokozatok rögzítésének és az átmenetek vizsgálatának módja s végül a dialektikus materializmus alkalmazhatóságának kérdése az egyes nyelvrendszerekben és nyelvekben. Míg Marr eljutott odáig, hogy történelmi metszetben vizsgálhatta a különböző nyelvszerkezeteket, mintegy a fejlődésfolyamat szakaszait, periódusait, addig különösképpen a nyelvek sokaságának szemantikáját kellett szemügyre vennie.

A szó jelentése meghatározza annak mondattani szerepét. A szó lexikális tartalmának megfelelően tölti be szerepét a mondatban, válik a mondatnak fontosabb vagy kevésbé fontos, önállóan megálló vagy segítséget nyújtó, kiegészítő, meghatározó

részt, hogy következképen különféle mondatrészekként különülön ki. Bizonyos mondattag szerepében a szó gyakran formái változást is szenvedhet (nem is beszélve a jelentésváltozásokról!). Lexikális csoportok tagjává válik és tagja lesz a „szófajok“ valamelyikének. Marr tisztán látta, hogy a mondatrészek kialakulása megelőzte a szófajokét.¹ Ezt különben a nyelvtörténet adataival is bizonyíthatjuk. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Marr nevét viselő nyelvtudományi és gondolkodástani intézete (Lenin-grádban) ezért foglalkozott elsősorban is jelentéstani kérdésekkel, majd később mondattanal, anélkül, hogy Marr életében mondatnyi vizsgálataik eredményeinek összegezése kialakulhatott volna. Elszórtan találhatók Marr gondolatai Válogatott művei egyikében másikkában: A gondolkodás stádiuma a létige keletkezésében „Válogatott munkák“ III. 85. *A könyv és írás szavak eredete* III. 222. (V. ö. még a részletkérdéseket illetően az egyes írásaihoz csatlakozó mutatót. Marr ilyenirányú munkásságát Mecsáninov összegezi az SzSzSzR. Tud. Akad. Nyelvi és irod. kutató oszt. 1941. évi 3. kiadványában). Marr életében is, de azután nemkülönben az a körülmény tette termékenyű a Marr-intézet munkáját, hogy a lenini forradalom győzelme felszabadította az eddig írni-olvasni nem tudó népeket, megadta nekik a kultúráis fejlődés lehetőségeit. Megindult az eddig „csak“ beszélt nyelvek tudományos nyelvtanai megszerkesztésének munkája. A nagyorosz nyelvtan írásának történelmi hagyománya van, de a vogulnak például annál kevésbbé. Marr pedig nagyon jól tudta, és a tapasztalat mindinkább megerősítette és megerősítette abban, hogy a nagyorosz vagy bármely indoeurópai vagy törökségi stb. nyelvészeti ráérőltetése ezeknek a nyelveknek vizsgált szerkezeti sajátosságaira erőszak, hamisítás lenne. Marr beszél egységes fejlődési folyamatról, de nála senki sem tudja jobban, hogy ez nem jelenti a nyelvi különbségek kialakulásának formai azonosságát, sőt még azonos grammatikai csoportok keletkezését sem. Nyelveknek sablonok befolyásolásától mentes vizsgálata, a mondatokban előforduló (meg nem merevedett, holt jelentésekkel nem szótározott) szavak tanulmányozása, az összefüggésekben változatosan, színesen, mindig frissen felbukkanó, lüktető életű kifejezések vizsgálata tette lehetővé a különböző nyelvrendszerek elméletén alapuló összehasonlító módszer és az új elmélet, a jafetikus nyelvtudomány kialakulását.

Mikor Mecsáninov Marr halála után átvette az intézet vezetését, az ő szellemében folytatta a munkát. Kutatásai semmiben sem bizonyítanak Marr elméletei ellen, sőt annak továbbfejlesztését jelentik. Az a körülmény, hogy Mecsán-

¹ Hasonló eredményre jutott nálunk Beke (A mondatrészek fejlődése, Nyr 54: 77—83., 108—112).

NÉPMESE ÉS PONYVA

Irta Dégh Linda

(Második közlemény)

Csikszentdomokoson 1944 tavaszán a kiváló mesemondó, Albert Andrástól hallottam egy igen szép, kerek mesét, ami semmiben sem tért el a többi meséjétől, s bár motívumai közismertek az Aarne—Thompson-féle katalógusból, maga a mese ebben a formában keretével együtt teljesen ismeretlen. Ezt lehetett volna abból magyarázni, hogy a mesélő nem átlagember, 70 mesét mondott el már. Utánakérdezve a dolognak, a szomszéd faluban, Csikszenttamáson sikerült megtalálnom egy ponyvafüzetet, abból a fajtából, amelyből elég sok található még Székelyföldön: *A tündérkirály három ajándéka*. Igen szép és mulattató tündérmese. Hét képpel. Budapest 1889. Nyomatja és kiadja Rózsa Kálmán és neje (ezel. Bucsánszky A.) 100. szám. A mesének is volt címe: *A tündérkirály három ajándéka*. És ez az első alkalom, amikor a magyar mesekutatásban kézre foghatólag is beigazolódik, amit eddig csak gyanítottunk: ha egyetlen példával is, de bizonyítható a mese és a ponyva szoros kapcsolata. Sok adatunk van már motívumok, epizódok, egyes mesei formák ponyvai eredetéről, kezünkbe azonban eddig még egyetlen egy ilyen világos bizonyíték nem került, mert a ponyvák elkallódnak, ronggyá olvassák őket, padlásokon penészednek el, a múzeumok, könyvtárak gyűjteményei hiányosak, s így nyomtalanul eltűnnek, s csak katalógusokból, hirdetésekben hallottunk arról, hogy mi minden jelent meg a ponyván.¹ A Fehérlő fia mesetípus az utóbbi években nálunk egyike a legelterjedtebb meséknek. Magam négy év alatt különböző vidékeken 14 féle változatát jegyeztem fel. E mese a múlt század végén több kiadásban is megjelent Rózsaék kiadásában, szinte évente. Sejtelmünk helyességét főként az támogatja, hogy a ponyvák epizódjai mind szerepelnek a meseváltozatokban is, nem egymás mellett, hanem egyik vidéken az egyik, másikon a másik színésződött ki jobban. De ami megvolt a ponyvában, az okvetlenül szerepelt a mesében is. Ez nem azt jelenti, hogy mindenki olvasta a könyvet. Nem. De egy valakinek olvasnia kellett, kinek nyomán, hozzáadva a mese fönmaradó, paraszti hagyományait, tovább hagyományozódott, mind szélesebb hullámokban terjedve napjainkig, amikor a civilizáció paraszti kultúrát fojtogató tendenciája ellenére is virágkorát éli a mese.

¹ Mailáth Béla ponyva-katalógusának 5000 darabját jelzi Színnyel Magyar Írók-ja. VIII. k. 368—74. „A ponyva, kultúrtörténet a magyar nép szellemi életéből.” A munkát azonban eddig nem sikerült megtalálni.

Székelyföldi példánk esetében a következő történt: A faluban egyik gazdának igen sok könyve van és három környező faluból járnak hozzá kölcsönözni olyanok, kik maguk is szívesen mesélnek. Híre van ennek a „könyvtár”-nak. Mesemondónk is sokszor megfordult nála. A könyv, amelyből a szóbanforgó mese megszületett, nagy közkedveltségnek örvend. A mesélő téli alkalmakkor elmondogatta azoknak, akik ismerték és újból akarták hallani. Bevallása szerint legalább nyolc éve olvasta az eredetit „erdőlésen” ahol a három téli hónapon keresztül volt és magával vitte a könyvet. Itt mások (más falubeliek) is megtanulták és elvitték a faluba, de azon túl is. Ki tudná tovább nyomunkövetni? Azt majd később tudjuk csak megállapítani, hogy elég életképesség van-e benne ahhoz, hogy továbbéljen, mikor már az újdonság varázsa elmúlik, hogy a következő nemzedék is hagyományozni fogja-e, vagy sem, teljesen népmesévé válik-e belekerülnek-e elemek más mesékből, vagy megmarad kötöttnek, merevnek és megsemmisül?

Talán érdemes lesz ezt az eddig egyedülálló példát közelebből megvizsgálnunk s a mesét irodalmi forrásával összevetni.

A ponyvai történet a következő:

Szegény ember három fiát a tündérkirály jóindulatába ajánlja, majd meghal. A legidősebb fiú kap egy mindenkit legyőző kardot, a középső egy sípot, amely kívánságot teljesít, a legfiatalabb szépitőszert. Az elsőnek nem szabad senkit a kardhoz engednie, a második nem fújhat kettőt egymásután a sípba, a harmadik csak egy kiszemelt leányt vehet feleségül. Hét év múlva kell újra eljönniök. Az első fiú megmenti a királykisasszonyt a sárkánytól, de gonosz ármánynak esik áldozatul, így eltűnik és csontváz lesz belőle a tündérkirály birodalmában. A második egy kocsmai mulatságon veszít rajta. A harmadik megtalálja sok viszontagság után a tündérkirály lányát s feleségül veszi, föltámasztja testvéreit s valamennyien boldogan élnek. Ennyit mond a könyv 43 lapon hat fejezetben. Hangneme, stílusa tökéletesen megfelel a korában divatozó úri nyelvnek. Oktató és magyarázó, amelyen hevenyészetten összeállított történet, amelyekből Tatár Péter hetenként ötöt megírt. Kaptafa-történet, laza, széteső a formájuk, sok esetben nem logikus, értelmetlen elemeket visz bele s a motívumok nem mindig megnyugtató módon fejeződnek be. Induljunk el fejezetről-fejezetre a könyv felosztása szerint:

I. Az atyai önfeláldozás

„Régen, nagyon régen történt, amikön a tündérek még nagy hatalommal bírtak a világon... egy szegény ember azt hallotta, hogy a tündérkirály nagyon jószívű...” A mese: „Hol vót hol nem vót, vót esszer egy szegénember, annak meg egy felesége meg

három fiúgyermek. Meghalt a felesége, gazdagságuk nem vót, napszámosmunkára szorultak. Eccer teltezte magát a szegényember, elmenyen valami uradalomba s beszegődött a fiait szógának.“ Ime a két kezdet. A könyv már előrebocsátja, hogy miről lesz szó, amit a mese sosem tenne; a hallgatóságot később lassanként kell felcsigázn. Amellett honnan tudná egy szegényember, hogy vannak tündérek? Sokkal realisabb alapokon próbálkozik megélhetést keresni fiainak, s csoda folytán mint az utolsó mentsvár érkezik meg a tündérkirály. Már azzal, hogy az „atya feláldozza“ magát, nem ért egyet a mese. Természetesnek veszi, hogy gondoskodni akar gyermekeiről, de ezt nem tartja tragikusnak. Nincs is ok, hogy az öreg meghaljon, ami viszont a könyvstílusnak jó alkalom az érzélgésre, hogy a „haldokló atya“ utolsó áldását adhassa. A mesében, ha az apa szerepét lejátszotta, tovább nem érdekes, nincs több szó róla, anélkül, hogy meg kellene halnia. Ehelyett részletesen kiélezi, milyen rossz helyzetben van a szegény család, hogy aztán mennél természetesebben hasson az erdei jelenet. A mesében háromszor utasítják el a fiukat, a mesei ritmika szerint. Közben otthon „elfogyott az élelem, nem vót mit enni, megin menni kellett. Ekkor nagy búsan kiment a rengeteg erdőbe“. Így készíti elő a hallgatóságot a történendő eseményekre a mesemondó. No most mi történik? A könyvbéli ember tudja, mit kell tennie, hogy a tündérkirály megjelenjék, aki éjfélkor jön és kakacszóra, hajnalban távozik. „Igen nyájas“ fiatal király, „aranyos ruhában“, ahogy már ez a szándékolt népies modorhoz illik. A szegényember így szól: „Felséges tündérkirály, kedves öcsém-uram!“ Mire a király így felel: „Mivel bizalommal viseltetél irányomban, megjutalmazlak... midőn érzed, hogy életed végéhez közeledik... mondd meg gyermekeidnek, hogy az esztendő utolsó napján éjjel induljanak el a hajnali csillag irányába...“ A mesebéli tündérekhez hagyományos hiedelemkör fűződik. Az ilyen körben élő emberfölötti lény boszorkány, szellem, mitikus alak lehet csak. A tündérek pedig éppoly reális lények, mint a többi királyi szereplők. Az ember hazaér, beteg lesz, álmában megegyeszer megjelenik a tündérkirály, s megmondja, hogy meg fog halni. De előbb elmondja fiainak, mit tegyenek s csak azután hal meg. Az álom a mesében egészen más, mesei szereplők ott nem jelennek meg, mint ahogy a halálnak sincs e mesében értelme. Sokkal valószínűbb a mesei változat, mert a szereplők gondolatait, természet-szérzeit mondja el, ami sokkal hihetőbb, mint a szóvirágok. Érezni, hogy az ana milven kínokkal küzd az erdőben bolyongva: „Vitt egy spárgát magával, hogy ha nem fog ott sem szerencsése lenni, akkor vaj egy fára felkötö magát.“ Egy tisztára ér (a székel mesélő jól ismeri az

erdőt), ahol a lába belesüpped egy sírgödörbe (v. ö. a könyv II. fejezetét, de csak magát a gondolatot, mert ott valami hamleti temető van leírva, ahol koponyák hevernek szerteszéjjel, amit a mesélő maga is tapasztalt az erdélyi fennsík lakatlan vidékein). Ekkor jut eszébe a tündérkirály. „Megállott előtte hat hattyú egy üveghintóval, amelynek a kerekjei úgy hánták a tüzet, mint a pokó”. A tündérkirály itt egészen emberi. Bemutakozik: „Na te szegényember, én vagyok a tündérkirály. Tudom, hogy nyomorult napokat érsz...” Persze az ember „földig zuhan” rémületében, hiszen nem vár ilyen csodát, de a tündérkirály megnyugtítja és megmagyarázza, hogy a fiúk hozzanak létrát, úgy könnyebben jutnak el hozzá. Még egy skatulyát is ad, azzal ha bekeni a homlokát, egy-kettőre otthon lesz, csak „gondoljon háromszor az Istenre”.

Hazaérve, elmond mindent, sokkal részletesebben, mint a könyv. (A mesék egyetlen aprólékos leírása az utasítás: mit tegyen a hős.) „Vigyetek egy lajtorját, 12 méter hosszút... Pali ájjon jobbrú, met ő a nagyobbik, Káruj ájjon közből, met ő a középső és Jankó ájjon a másik szélre, met ő a lelküesebbik...” Ebben meg is mondotta, hogy a három paraszt számára kimondhatatlan nevű hősnek (Gonides, Belizár, Rufus) magyar neveket adott. A legkisebbik természetesen János.³

II. A három testvér útra kel a tündérkirály birodalmába, s megnyerik a három ajándékot

Azonnal elindulnak. A könyvben csak egy év múlva. A hallgatók ismerik már az utat, nincs rá szűbség még egyszer hosszan elmondani, mint a könyvben. Azonnal odaérnek, leeresztik a létrát. A cselekmény közben jellemezni kell a testvéreket, első sorban a legkisebb kiválóságait: „Ekkó Jankó ment le elsőbször, ... de mán rizgett az ina a két nagyobbiknak.” „Ha már ijen gyávákatok, akkor meñnyetek vissza a létrán és kuporoggyatok bé vaj egy kotlóstyúk alá...” Igen reális ez a mesei világ: egy nagy helységbe érnek, ahol sok csillag világít. Összezavarodnak, nem tudják, merre menjenek. Megállanak tehát gondolkozni: „Pali nekivetette a hátát egy nagy fának, hát *hajja*, hogy a fán sok csengő-bengő van. *Felnéz* a fára, hát *láss*a, hogy mind emberkoponyák lógnak le onnand... De meglátta a másik kettő is, mijen szép gyümölcsöket termeszt ez a fa, *gondolták*, itt valami elátkozott ország lehet. Biztos mű es ijen fára kerülünk”.

Feltűnő, mennyire logikus a gondolatmenet, mintha a mesélő átélte volna ezt a kalandot: Megámasztja a hátát, erre a fa meg-

³ U. o.

rázkódik, felnéz, meglátja mi van odafönn, majd rájön, hogy mi lesz a sorsa. De hogy van ez a könyvben? Valóságos grand guignol: „Útjuk borzalmas volt. Midőn a nyí. áson bebujtak, az út két old. lán magas hegyek voltak, de borzalom! E hegyek mind csontból álltak. A hegyekről vérpatakok zuhogtak alá. Az út két old. lán magas fák emelkedtek amely fákra azonban már nézni is isz nyú volt, mert a törzsek és ágak mind emberlábak- és kéz-zárbo állottak... kevésbe mult, hogy le nem rogytak rémületükben...” A mese nemhogy nem vette át ezt a borzalmat, hanem mintha nem venné egészen komolyan — hiszen a mesében a baj sosem komoly, tudjuk, hogy a hős végül győz — s így majdnem humoros izé van a borzalmas résznek. A tündérkirály, akinek egyetlen jellemzése, hogy: „oan fényes vót, hogy reá se lehetett nezni”. Tudja, hogy félnek, hát így igyekszik magához bátorítani a fiúkat: „Tik vattok ügye a szegényember fiai?” Mindegyiket nevéen szólítja, jellemezve is egy kicsit őket: „Nesze Pali, adok egy kardot... te Káruj egy kicsit hódkóros vagy, neked adok egy neveltető eszközet, met neked nagyon talál a tréfa... kicsi Jankó, neked adom a legirhezebb feladatot, vigyázz erőst magadra, nehogy egy fejérrép elcsábíts-cson...” Ezután pedig eltűnik. A könyvben ellenben hosszas magyarázat történik arról, hogy miféle ország ez. A tündérkirály nagyon körülményesen jelenik meg, mindenféle borzalom történik, sötétség, kék fény, lidérc, mennydörgés stb. A Bűnhódó Hely, a Boldogok Kertje, egész k's mítológia. „Akkor újra elkezdődött a csontvázak tánca, a kísérteties színű kékes tűz.” A fiúk „földre rognak” és elalussznak. Ez az alvás a könyvben a borzalmas rémület következménye, a mesében pedig egyszerűen a fáradtság utáni álom.

III. A három testvér elbúcsúzik egymástól s mindenik más útra megy

A könyvben, a fiúk felébredvén, meglátják az ajándékokat. Rufus tanácsa szerint vágnak egy-egy hajfűrtöt egymás hajából: akié fehér lesz, az meghalt.⁴ Elbúcsúznak.

A mesében nem vesszük észre az idő múlását, fogják az ajándékokat és kimennek a „virágos kert”-ből az „országútra”, egy eperfa alatt megtelepednek, megesszik a maradékot. Az út háromfelé ágazik, tehát elindulnak háromfelé. Hajfűrtől — holott ez ismert mesemotívum — szó sincs. Talán mert éppen a hajfűrt mint bajtjelző tárgy eléggé ismeretlen. (Folytatjuk)

⁴ Löwis of Menar: Der Held in deutschen und russischen Märchen. Jena 1912. 15. kk.

TÁJSZAVAINK TÖRTÉNETÉHEZ

Irta Beke Ödön

Arany májfések. Kovács Ágnes Kalotaszegi népmeséiben olvasuk: Hát láttya, hogy egy vár van az övéi fölött. Ott látsz mind egy *arany májfések* az övéinek a tetejibe (I. 172). Úgy látszik, a közlő nem értette az *arany májfések* jelentését, mert különben nem írta volna két szóba. Ha azt írjuk: *arany májfések*, akkor nyilvánvaló, hogy valami madárnévvel állunk szemben, s ennek fészkeről van szó. Valóban van ilyen madárnév, Zilahon az *aranmáj*, Szilágy megyében az *aránymál*, Vas- és Sopron megyében, továbbá az Ormány-ágban *aránymálé*, Sopron megyében *aránymálu*, *arammáluó* a sárgarigó (Oriolus oriolus) neve (Nyr 67: 50).

Begyek. A régi Tsz szerint a Balaton mellett *begyekes*, öblös, hasas (edény). Már Kresznerics is közölte: *Bögyökös*: protuberans, turgidus; *bögyökös korsó*: amphora in medio protuberans. CzF, s utána Budenz, UA 248, innen vonta el a *bögyök*; *bögyök* alapszót, bizonyos edények öblös része, mely a nyak alatt mint tömött madárbegy kidudorodik, s hasat képez' jelentéssel. Mindketten a *begy* származékának tartják. A MTSz ellenben a *bütykös* címszó alatt közli: *bötykös*, hasas, domború (lámpaüveg, toronytető) (Baranya m. Csúza). Az ugyancsak baranyamegyei Berkesden *bögyekös*, vastag, hasas (lámpaüveg) (Berze Nagy J. 3:7). Az Ormányságban *bögyekös kabak* a kanászok virág-ölmozással díszített öblös ívóedénye (Kiss Géza 258), de eredetileg öblös tökfajta (81). Vas m. Vépen is *bögyökös*, kupolaszerű (torony), hasas (edény) (Nyr 29: 86). Nyilván idetartozik: *begyegél*, a balkéz ujjaival belülről domborítja az edény falát. Mikor *begyegél*, láccik az *ujjabegye heje*. *Újbegyél húzza fel, az a begyegelés* (Imre Samu: A kolozsvári fazekasság műszókincse 44). Szatmár m. Nagybányán *begyegéz*, öblösít, hasasít (edényt) (MTsz). Kiss Géza az Ormány-ágból idézi alapszavát is: *bögyek* 1. a toronytető kigömbölyödő öble; 2. kabak nevű tökfajta gömbje. Mondják nagymellű asszonyra is: Őj — mekkora *bögyekje* van! A vasmegyei Perénye—Fütelek táján a *bögyök*, az erdőirtás után maradt fatuskók kiásásakor keletkező gödör v. gödröcske (Nyr 29: 85). Kresznericsnél *bögyös korsó*: gutturnium is van, s így érthető, hogy nyelvészeink nem kételkednek a *begy*-gyel való kapcsolatában. Azonban a Gyulafehérvárt 1647-ben (az ETsz szerint hibásan 1649-ben) megjelent Index vocabulorum szerint condylus: *begyeg*, *butko*, *tsomó*. PP szerint condylus: *Újaid ízeinek tsomójok*, *bötkőjök*. A *begyek* tehát a *bütyök* változata, s nem a *begy* származéka, mint az ETsz felteszi. Újabb adatokra van szükség, még pedig az egész magyar-ság területéről, a kérdés végleges eldöntésére.

Csörgő. Melich a Kalotaszegről közölte a *csörgő* forrás, amelyből a víz kis vályufélén foly ki' szót. Előfordul Kovács Ágnes Kalotaszegi népmeséiben is (UMNGy V—VI), melyek Ketesdről származnak: S vóut asztán a határoka écs *csörgő*, odajártak vizir a három lejány rendre (I. 261). Vóut a *csörgő* mellett kéit nagy jegenye (262). Ahogy jű it ki a Demeter kertyinél, van itt egy *csörgő* (II 5). Szabó

T. Attila már 1764-ből idézi a Kolozsvárral tőzsomszédos Szamosfalváról: a *Csorgon* fellyül, vagyis a Bodonos tetőn (Erd. Múz. 49:136). De nemcsak Kolozsmegyében van még a *csorgó* 'forrás' jelentése, hanem a szolnokdobokamegyei Ördöngösfüzesen is, ahol több helynévben is előfordul, így Csorgó a Magyartemető közelében található forrás és közvetlen környéke (Márton Gyula: Ördöngösfüzes helynevei, Erd. Múz. 49:231); *Köröccsorgója*, *Körögycsorgója* már 1766-ból: *Korod csorgója* (238, a Körögyből lefolyó patak neve); *Hidegkút csorgója* szintén 1766-ból, ma nyoma sincs, a név is feledésbe merült; valószínű, hogy ugyanazt a forrást jelölte, amelytől a Hidegkút is kapta nevét, ez később területnévvé vált, s a lakosság a csorgót ismét elnevezte (235). A *Copetelki patak kúttya* nevében a kút jelenti a forrást, de román *La čurgău* neve azt bizonyítja, hogy ennek a nevében is eredetileg a *csorgó*, *csurgó* szó volt (229). A szónak erre a jelentésére a legrégebb adatot Molnár Albert szótárában találjuk: *Czurgó*: Fluens, Fluor, Fluentum. A latin-magyar részben Fluentum: *Folyás, Ér, Patac*. Pápai Páriznál: *Folyó patak*. CzF szerint a *csorgó* 'forrás, melyből a víz csorogva bugyog'. A régi Tsz.-ban Székelyföldön 'forrás szájához tett fa- v. kővályú, melyen a víz lecsorog'. Zilahon 'forrás, melyből a víz kisebb magasságból esik' (Nyr 14:287). A Bódva mellett 'kis vízesés' (Herman O. MTsz). A 'vályu' jelentés megvan már Pápai Páriz latin-magyar szótárában (1708): Silanus: *Forrásnak a' tsorgója, tsője a'minn ki-jő*. A NySz is közöl adatokat a *csorgó*, 'patak' és 'csatorna' jelentésére Mikesből és más erdélyi írókból. Molnár Albertnél csak *Czurgó medence*: Gutturium, aquarium van, de ez megvan már Szikszai Fabriciusnál: Gutturium(m) aquarium — *Czyorgo medencze*, Gutturium MAnél: *Ibric, Mosdo, kezrevizöntő edény, Szoros torko edény, Mosdo czivős edény*. Aquarium: *Itato-hely*, PP-nál: *Itató vályu*.

Dóka. A csanádmegyei Sziondáról közölték ezt a szót 'munkára hívó, jelző vaslemez' jelentéssel (Nyr. 37:428). A szintén csanádmegyei Kunágótán is följegyezték, s ott, faállványra függesztett ekevas, melyet nagyobb gazdaságokban etetések és tűz v. más rendkívüli esetek alkalmával kalapáccsal vernek; *dókálni*, 'a dókát kalapáccsal verni' (MNY. 28:321). A *dóka* nyilván azonos a román eredetű *tóka*-val, melynek jelentése: 'faharang (oláh templomok tornyában, szőlőkben, bányákban, építkezéseknél, huzároknál, stb.: függő deszka, amelyet két verővel vernek)'. A *tóka* csak Erdélyben használatos, ami természetes is, tekintetbe véve a szó román eredetét. Először Pápai Páriz szótározta (1708): *Tóka* vagy *Fa harang a' Görög Ekklesiákban: Simantrum*. Ismerik-e a szót másutt is az Alföldön, s *dóka* vagy *tóka* alakban?

Egyvestyibe. A hevesmegyei nyelvjárásban a. m. 'egy füst alatt' (NyF 16:47), pl. *ëggy vestyibe* masináé is elménék, még a sózorny! is: egyuttal, egy füst alatt (uo. 37). Nyilván a *vers* szó ragoz alakja rejlik benne, 'izben, -szer' jelentéssel, pl. *ëggy vessibe*, 'egyszer' (Heves m. Sirok). *Két versibe* is vótam má ott (Eger vid.). *Három vessben* is beszéltem vele (Rimaszombat). *Három verset* is keresett itt a szomszéd (Torda-Aranyos m. Gerénd). *Három vërsset* v. *versent* is vótam mán itt (Zilah) MTsz. A leányocská még fölhágott a fára, két vagy három-

vessön úgy megrázta az almát, mind lehullott jobbrészit az alma róla (Bözödi György: A tréfás farkas 113. Udvarhely m. Bözöd). Vö. még: *égyvêstênégybe* 'azonnal' (Mátra vid. Nyr 22:240). Az *égyvê-* *tyibe*-n tehát a tárgyrag, a 3. sz. birtokrag és a *-ba*, *-be* rag van együtt.

Enged. A népnyelvben 'olvad' jelentése is van (Nyr 69:27, Beke: Régi és ritka szavak Dunántúl 25; pótlás: *felenged*, 'felolvad, olvadni kezd [fagy]'). A NySz Geleji Katonából idéz egy adatot: A tsemeték a téli jeges, fagyosságból *megengednek*. A költő Zrínyi egyik 1657-i levelében is megvan; felek mind azon által, hogy ez meglegh udeő mint *megh fogh engedni az Balatomon az Jegh* (A két Zrínyi Miklós körmendi levelei 247).

Ergeeresztés. A MTsz Sárospatakról közli jelentés helyett kérdőjellel. Az adat a fazekasmesterségre vonatkozó közleményből való, valószínűleg céhlevelekből: *vizeresztés, ergeeresztés* (Nyr 17:528). A MTsz Szatmár megyéből közli az *erge* szót 'lapályos hely a mezőn' (Németi); 'egy kis ér neve' (Szamoshat) jelentéssel. Csúry Szamoshatí Szótára szerint Csalolcon *erge* 'lapos, mocsaras ér'. E szerint tehát *ergeeresztés* és *vizeresztés* ugyanaz. Fontos lenne annak megállapítása, hogy ma is szerepel-e a fazekasmesterszavak közt, s mely vidéken ismeri a nép.

Fallat. Csíkmegyei tájszó; jelentése: 'oldarol a (szekér, mikor lejtős helyen megy)' (Nyr 26:332, 32:325, *elfallat*, 'elmegy mellette' uo.). Kétségtől a *farol*, *farlik* 'farával ide v. oda fordul' ige származéka. Csik és Háromszék megyéből *fallik* alakban is följegyezték (MTsz). Képzőjére nézve vö. *fartal*, *farol* 'farával ide v. oda fordul, oldalvást hátrál, síkos és lejtős úton erre v. arra csúszik a fara' (Székelyföld. Szolnok-Doboka m., Palócság, MTsz, Heves m. Besenyőtelek MNGy 9:220, NyF 16:47) *fartat* 'farával ide v. oda fordul, hátrál (ló, marha, szekér, szán)' (Székelyföld, Tolna m. MTsz).

Feletárs. Székelyföldön *feletáss*, *társ*, *felestárs* (valamely vállalatnál), Gömör m. Jólészen *feletárs* 'házastárs', pl.: Nem jó az embernek egyedül élni, hanem kel annak ilendő feletársat keresni (MTsz). Heves megyében *felitarsa* 'feleség' (NyF 16:47). Ebben a jelentésben fordul elő Pintér palóc meséiben is: *Felyitársat* mént keresnyi (93). Má fee esztendeig ét a hattüv viteez ezeő *felitársávaó* baódogaó (150). Kilökdöstek a szégeeny kevéj embér *felitársát* (190). A szó érdekes párhuzam a *feleség*hez, s bizonyíték ennek a *fél*-ből való származásához. A régi nyelvben a *fél* maga is használatos volt 'feleség' jelentésben, a NySz számos adatban idézi a kódexekből és 16. századi nyomtatványokból (l. Szarvas Nyr 16:423, Zsirai MNGy 22:173). Ezek után természetes, ha a *feleség fél*, akkor a házaspár, a két házastárs *egy*, mint a köv. példákban látható: A kiráfi még a kirákisszony nem-sokára hazaértek, *égyek* lettek, hetedhétországra való lagzit csaptak (Heves m. Besenyőtelek MNGy 9:138). Másnap még *égygé* lettek, meg-*eskütték* (148). Mëtteccétek *égy* másnak, *égy* pár nap múva *égyek*

¹ Az ugyancsak a Mátra vidékéről közölt *égybestén-égybe* ua. alapszava *égyoe*, *égybest* ua. (Palócság). Pap Gyula Palóc népköltemények egyik meséjében: Judi *egybest* felugrott a kemence kucikjába (99).

léttek (395). Csak már azon igyekezzetek, hogy *egyek* legyetek (Eger, uo. 500). Ide tartozik az *egybe* kifejezés, melyet a NySz Verbőcziből és Szalárdiból idéz. Ma a köznyelv nem használja, de a népnyelvben van rá példa: *Égybekeltek*, házastársak léttek (Besenyőtelek uo. 354). Azután *égybekeltek*, lagzit tettek (397). Még az nap *égybe* is keltek (456). Ide tartozik még: *Égyüvé mēntek* oszt, éték világokat; a. m. összeálltak (440). Hogy né köjjön mindég mindönt köcsönkérni, *égybe*-szátak (Baranya m. Katádfa, Berze 2:198). Akkó égygé légyünk, ket-tecskén maradunk (Drávacsehi, Hegedüs: Népi beszélgetések az Ormán-ságból 53). A régi nyelvben is van rá példa: Egyébaránt akármennyi csztendők legyenek, miúltá k(e)(yelmē)d *eggyé* lett velle, ha keveset is volt együtt, mind távol, mind közel egy az igaz szív (1711, Széchényi György levelei Ebergényi Lászlóhoz 249).

Felez, felező. Wichmann a moldvai északi csángóknál két *felez* igét jegyzett föl. Az egyik jelentése: „mit Fett einschmieren“, a másiké: „das beim Schwingen od. Worfeln niederfallende Rüttstroh von dem darunter bleibenden Getreide abfegen“. Ennek igeneve: *felező*, „ein Beszn (mit langem Stiel), womit man das beim Schwingen od. Worfeln niederfallende Rüttstroh von dem darunter bleibenden Getreide leicht fegend absondert“. Az első *felez* alapszáva a *fél*, „zsír“ szó (l. Nyr 68:63), a másik pedig azonos a *fölöz, féléz, felez* igével, melynek jelentése: „szóráskor a szemmel lehullott szemetet, polyvát fölöző seprűvel lehárítja, lesöpörgeti“ (Felső Csallóköz, Zemplén m. Szürnyeg MTsz. Székelyföld Tsz. Vaszprém m. Bakonyfalja NyF 34:94), *méjkjéléz* (Halmagy NyK 31:407). A *fölöző, felező* is megvan a MTsz-ban: „hosszúnyelű széles cirokseprű, amellyel szóráskor a gabonáról a polyvát, töreket letakarítják“ (Sopron m. Horpács, Csallóköz, Kecskemét, Szeged, Zemplén m. Szürnyeg, Háromszék m.); vö. még: *félézet, felezet*, „szóráskor a megszórt gabonáról fölöző seprűvel letakarított polyva“ (Székelyföld, Erdővidék, Olasztelek, Háromszék m. Uzon MTSz). Alapszáva a *fel, föl* szó.

Fenyőget. Kálmány Lajos Szeged népének egy szajáni dalában a fenyőget igének *fenyiget* változatát közli (2:37). A két alak úgy viszonylik egymáshoz, mint a *hasogat* és *hasigat, terőget* és *terőget, tisztogat* és *tisztogat* (TMNy 419). Simonyi szerint az i ezekbe az i képző hatása alatt került. Nem lehetetlen azonban, hogy ezek *fenyitget, hasitgat, teritget, tisztitgat* alakokból keletkeztek, s az első t a második t miatt esett ki.

Fityit. Hevesmegyei mesékben fordul elő ez a tájszó: Kérte a királyány a gubérnátot, de az rá *sé fityített* (Besenyőtelek MNGy 9:209). Rá *sé fityítették* az ő beszégygyire (294). Ők a meleg házba jó dunnába csavargódnak, oszt oda *sé fityitének* az időnek (415). Az értelemből könnyen meg lehet állapítani, hogy rá *sé fityit* a. m. rá se hederít. Nézetem szerint a szó a *fittyet* hánv, vet, vesz kifejezésekben levő *fitty* szóval függ össze, melynek eredeti jelentése „pöckölés“ volt (vö. EtSz).

Fűzik, fejkik. Szamosháton *fűzik a káposzta* a. m. 'fejesedik, borul' (Csúry). Itt azt is mondják: *fűs a káposzta*, s a fő-t is *fű* nek ejtik. Azonban a szláv eredetű *kalász* szó eredeti magyar neve is *fő*, *fej* volt, s a Székelyföldön *fejkik* 'kalászosodik' (MTSz. Háromszék m. Nagybacon Nyr 45:107, Moldva Wichmann). A *fejkik* változatot az EtSz nem idézi a Kresznericsnél előforduló *fejdedik* mellett.

Filkosár, filkas, filpas. Mikszáth regényeiben többször használja a *fülkosár* 'füleskosár' szót (l. Rubinyi: Mikszáth K. stílusa és nyelve), s a szó ebben az alakban kétségkívül palóc tájszó. Vácutt még régebbi alakváltozata van: *filkosár* (NyF 10:11), s ez az alakváltozata a Palócságban másutt is ismeretes, azonkívül *filkas* is (Beke Nyr 68:49). Mármost ebben az alakban a hontmegyei tótok is átvették a szót: *filkaš* (Nyr 29:331), Záturczky tót szótárában pedig *filpaš* (33:563). Antal Benedek szerint is a magyarból került a tótba. Melich szerint a tót *filkaš* a középfrank, szepesi és erdélyi szász *felwes*, tót *filpaš* és a magyar *kas* kombinációjából keletkezett. Valló ugyan hivatkozik magyar *filpas* alakra, de nem tudom honnan veszi, s ha van, az csak a tót *filpaš* visszavétele lehet, amely viszont csakis a magyar, illetve a tótba került *filkas* változata.

Gérvéső. Nagy Jenő a kalotaszegi Magyarvalkóról közli ezt az adatot: *gírvisőü* 'gérvéső, ferdénvágó véső' (Erd. Múz. 50:96), s szerinte a szó első tagja a német *schräg* 'ferde' hangátvétel és alakja. A szót már a MTSz is közölte, mégpedig egész más vidékekről, ami a szó régiségét bizonyítja: *gér-vé-ő* (Heves m. Csépa), *gér-viső* (Hajdu m., Nagykunmadaras) 'srégvéső'. A német *schräg*-ből való származtatása valószínűtlen, mert ez a szó más alakban van meg nyelvünkben, egyrészt *srég*, *sró*, másrészt *srág* alakban, de a *részut* szó is ennek átvétele, mint Régi és ritka szavak Dunántúl c. dolgozatomban kimutattam (12—13. l.).

Görög. Egy magyarbánhegyesi dalban (Csanád m.) olvassuk: Sietek én, *görög* uram (Kálmány Koszorúk 2:78). Egy hevesmegyei mesében a *görög* 'kereskedő': Elmegy a Dunáho, ott vár rád egy aranbárka, abba léssz mindenféle szép portéka. Tő meg *görög* lésszél, beleülsz (Besenyőtelek MNGy 9:192). CzF szerint az Alföld némely vidékein *görög* vallású és eredetű boltos, sőt néha más boltos is. A MTSz Keecskemétről közli a *görög* 'kereskedő' jelentését. Erdélyi közmondásban is közli: Sétál, mint a *görög* az üres boltban. Hajdúnánási jegyzőkönyvekben a *görög* kereskedőt jelent 1700-tól 1850-ig; *görög kereskedő* már valóban *görög* volt (Nyr 31:560). Valószínűleg idevág az OklSz adata is: *Görögök* portékájának az ára 1669.

Gyüszméköl (Nyr 68:28). Ennek az összetett igének a keletkezéséhez érdekes adat a tordai nyelvjárásban följegyzett *gyüszmész* 'jövőmenő, mindigjáró' összetétel, amelynek tagjai két 2. személyű ige, s az összetétel mégis névszó (NyF 32:48).

Hírnýókázik. Kalotaszegről idézték ezt a szót 'pillésedik (a tej, mikor főni kezd)' jelentéssel (Nyr 29:479). Nézetem szerint a köv. szókkal függ össze: *herja* 'borvirág' (Baranya m. Csúza), *herjás* (uo.), *her-*

nyűs (Ormányság), *hernyús* (Gömör m., Gyöngyös), virágos (bor)', *hernyásodik*, virágosodik (bor)', *hernyásodik*, homályosodik (az ablak, mikor megizzad)' MTsz. CzF szerint azonos a *hernyó*-val, melynek a köv. változatai vannak: *hurnou* (ÖMS MNy 19:9), *hornyo* (BesztSz), *hornyó* (Nyitraid. Nyr 33:384), *hornyu* (Abaúj-Torna m.), *hornyú* (Gömör m., Ipoly völgye, MTsz. Nyitra m. Lajos Nyr 43:142), *harnyú* (Zemplén m.), *hörnű* (Heves m., Gömör m.), *hirnyó* (Kalotaszeg, Bánffyhunyad, Háromszék m., Zilah MTsz), *hörnű* (Szhsz). Calepinusban *hernyó* és *hirnyó*, Brassói T-ben: *Hernyw*. Vö. a Gyöngyösi T-ben: Campe: *Zoerws hyrnyo* és *Bituligo uimen minutum quod in bitumine cressit: hernyos penezles*.

Horgy. A MTsz. a régi Tszból idézi egy adatban *kérdőjellel Szatmár vidékéről, vasszerszám, amellyel a zszindely bevágását csinálják' jelentéssel. Az adat hitelességét kétségtelenné teszi Nagy Jenő Zszindelyfaragás a kalotaszegi Magyarvalkón c. cikke: Mikor a zszindelynek megadta az alakját, az élet és a hátát, és vagy 100 darabot kifiragott, a *hrgyolósúzikre* teszi és a *hrggyal hrggyolja*, vagyis mélyedést vág a hátába . . . Kezébe veszi a *hrggyot* és befelé hajlított, élesre fent, kivájt végével a zszindely hátán magafelé húzva, *hrggyolást* vés (Erd. Múz. 49:197). A szó régiségére vall az OklSz adata: Ferramentum pro excavendis tegulis *horgyolo* vocatum (1549). A CzF MTsz. OklSz szerint a *horgy* a *horny* zszindely bevágása (amelybe a másik zszindely élet beleillesztik)' (Szatmár m., Nagybánya Nyr 14:382, ahol *hornya* áll, de ez, a MTsz. szerint, személyragos alak) szóval azonos. Különös, hogy a főnévre a régi nyelvből nincs adatunk, csak a *hornyol* igére, illetve ennek származékaira: *Szendely-hornyolónak* mikor dolgozik (1692, OklSz). *Hornyolása* a' hordónak, melybe a' feneket tészik: Crena (Pápai Páriz 1708). *Hornyolás*: Strix, Canaliculus, Stria. *Hornyoltt oszlop*: Columna striata (Uo. pótlék). *Meghornyolni*, *rovátkolni*: Crenam incidere (PP). A MTsz. is az egy adatban idézett *hornyon* kívül még ezeket a származékokat közli: *hornyolás*, 'faedény dongáinak bevágása, amelybe a feneket illesztik', *hordó hornyolása* (Erdély, Kassai Szókönyv); *hornyoló* szerszám, amellyel hornyokat (bevágásokat) csinálnak' (Udvarhely m.). A *horgy* jelentése tehát nem azonos a *hornyó*-val, s hangtanilag is nehezen egyeztetethetők, mert a *horgy* erdélyi adat, nem dunántúli, már pedig csak ott fordul elő r után j-ből fejlődött gy, amelynek a keleti nyelvjárásokban ny felel meg. Nagy Jenő is írja, hogy ma már nagyon kevesen foglalkoznak ezzel a régi népi mesterséggel, melynek „módját“ Valkón is csak az öregek ismerik. A zszindelyes házak lassan eltűnnek, mert a törvény is tiltja őket, és velük együtt lassan egy régi népi mesterséggel is kevesebb lesz. Fontos tehát, hogy ahol még megvan, ott gyűjtjük maradványait, s így a kérdéses szavakra vonatkozó gyér számú nyelvi adatok is szaporodni fognak. Hogy a Besztercei, Schlägli és Soproni Szójegyzékben előforduló *horlow*, *harlo*, *cauatorum*, *hal horlas*, *hal horlaz*, *exantera* összetartozik-e a *horny* és *horgy* szavakkal, mint eddig állították, újabb adatokkal való bizonyításra szorul.

(Folytatjuk)

MAGYARÁZATOK

Ajándék. Ismeretes, hogy az *ajándék* az *ajánl* ige származéka, melynek a régi nyelvben *trado, offero, defero*; *übergeben, geben, schenken* jelentése is volt, pl. *Ayanlanak* (obtulerunt) hwnegy ayandekokath (Jord K. NySz). Az *ajánl* igének ezt a régi *ajándékoz* jelentését találjuk egy kopácsi (Baranya vm.) meserészletben: A király a Fatörö komát szépen fölkészítötte, legszéb ruháját *ajálta* neki (Katona Imre gyűjt. 39. sz. 2:49). Szintén Baranyában jegyezték föl a köv. meserészletet: Mindönfé'ét *aját* neki, sok ruhát, mindönt (Kárász, UMNGy 2:153). A MTsz Hódmezővásárhelyről közöl egy adatot, megad vkinek, vmit, amit kér' jelentéssel: Mivel nagyon kérte, csak engedött szavának, *mögajállotta*, osz odatta ak kutyát. Ugyanez a jelentés van a köv. példában: Tudta hogy az édes apja őt az ördögnek *ajánlotta* (Brassó m. Pürkerec MNGy 10:130).

Tendül. Az Eckhardt Sándor kiadta Telegdy-féle levelezés egy 1591-i levelében fordul elő a *megtendül* szó, melyet a kiadó megkérdőjelezett, bizonyára nem ismervén a szót, nem tudta, hogy nincs-e hiba az írásban. A megfelelő hely a következő: en nem tudom michoda Isten vezette kacolat (= kancát) kwldeot volt ide ked, ... minth a' dezka oly hituan ... ennekem annj embersegen ninchen hogy megis tudhnam hizlalnj, mert megh csak *megh sem tendw'lt* (?), nem hogy *megh* hiznek (112). A *tendül* szóra már az OklSz közöl egy adatot 1564-ből, *recreor; sich erholen, wieder zu kräften kommen* jelentésben: (A szegények) az aratásbúl, szíretől, szénatakarásbúl, várépítése munkájátúl megválva, mind egyéb szolgálattúl, mint minden rendbeli fizetéstől, szabadok legyenek, ez ok alatt: hogy lassan lassan *tendillyenek* (másik példányban *tëndülljenek*) földöket mieket ismég felvegyék, házokat épíccsék. A szó előfordul a népnyelvben is: *tëndül, tøndül* (Nagykörös) *tendül* (Hegyalja), *fel-tøndül* (Kúnszentmiklós) összeszedi magát, neki telik (betegség után); virágzásnak indul' (á. é.) MTsz. Komárom megyében a gyümölcs *tëndül*, mikor érni kezd. Pest m. Dömsödön *tëndik* 'nekijavul, húsosodik', pl: Mióta magamhó vöttem azt az ártatlan teremtetst, egészen *mögtöndött* (Nyr 38:320). A szó nyilván összefügg a *teng* igével, s úgy viszonylik hozzá, mint a *zeng, cseng, peng, kong, réng, leng, ing* gyakorító alak a *zendül, csendül, pendül, kondul, rendül, lendül, indul* kezdő igékhez (vö. TMNy 412, Nyr 38:320).

Varangyos béka. A régi nyelvben *varas béka* volt a neve, pl. *bupho — vars beka* (BesztSz); *Bufo — Tollas varas beka* (Szikszai Fabr. 1585); *bufo — Varas béka* (Calepinus 1590); *rubeta — Varas beka* (uo.). Ma is használatos a Dunántúl, a Palócság-

ban. Désen, Bacsó m. Tatrongon (MTSz, Pintér 131, NyF 16:52, MNGy 10:305); Kovács Ágnes följegyzései szerint a kolozsmegyei Keteşden *varasbika* (Kalotaszegi népmesék II. 98, UMNGy VI.). Moldvában *varazbika* alakban (Wichmann). A Székelyföldön *varas*, *varazsgyk* is előfordul szidószóként (MTsz). Nyilvánvaló tehát, hogy a *var* szó származéka valamennyi változat (MUSz NySz), így *varakas béka* (Balaton mell. 1839), *varancskos béka* (Répce mell., Pápa vid., Baranya m.)¹, *varancsós béka* (Nyitra m. MTsz.), *varancsozs béka* (Baranya m. Kopács, Katona Imre gyűjt. 39. sz. 2:5. Államtud. Int. Táj- és Népkut. Oszt.), *v. béka* (UMNGy 3:247, 272), *varancsokos béka* (Zilah), *varancskos béka* (Komárom, Dunaalmás, Torna m. Paks), *varancsagos béka* (Cegléd), *varangyagos béka* (Baranya m. Kopács), *varangyékos béka* (Abauj m. Pusztafalu, Zemplén m. Sűrnyeg). Szemere Pál munkáiban borsodi tájszóként szerepel *varangy* 'nagy seb var' (Nyr 37:139). A MTsz ennek *varancs* változatát idézi Háromszék megyéből 'varancsag' jelentéssel, de ebből nem lehet megállapítani, hogy ez tkp. mit jelent. A szó jelentésére nézve vö. *békavár* 'az ökör körmei közt keletkező var' (Somogy m. MTsz. Csűrű, Szamosháti Sz.). A szóra van adat már a 16. századból (Nyr 34:509). Csősz Gyula Állatorvosi műszótára szerint a Bakonyban is használatos, s 'eredeti felszínét túlhaladó sebszövetszaporodás, ill. annak a pártán való elszarusodása, caro luxurians, carnificatio, granuloma'.

Vitálkodik, vitálódik, vitálódik. Szily Kálmán (NyUSz), Simonyi (NyF 11:21) és Horger (MNy 39:377) a *vita* szót a népnyelvi *vitálkodik* igéből való elvonásnak tartják. Sajnos erre a szóra kevés adatunk van, fontos volna azért újabb adatok gyűjtése. Még a régi Tsz közölte Vas m. Kemenesaljáról 'gáncsokodik, zsörtölődik' jelentéssel. A MTsz *vityálkodik* alakban közli még a szót Udvarhely m. Magyarósról és Agyagfalváról, ahol azt is jelentheti 'kötekedik, legénykedik, mindenkibe beleköt'. Ugyanezt jelenti itt a *vityálódik* ige is, de ezenkívül 'gáncsokodik, zsörtölődik, veszekszik' jelentése is van. A Vadrózsákban is előfordul Háromszék megyéből közölve '(tréfásan) kötekedik' jelentéssel. Ugyanitt *vityálódás* 'tréfás kötekedés'. Sopron m. Kiszaludon, Mihályiban *vitálódás* 'vitatkozás, veszekedés' (MTsz). A régi Tsz az *osztózni* szó értelmezései között *vitálódik* igét is közöl 'veszekszik' jelentéssel talán Pápa vidékéről. Csűrű Szamosháti Szótárában pedig *vitájozik* 'osztózódik, veszekedik, vitatkozik'. A *vita* szót már a NySz a *vi(v)*

¹ Újabb adat: Kákics Berze Nagy J. Baranyai m. néphagy. 2:76. *varancskos béka* (Somogy m. Szt Márton MNGy 6:351).

címszó alatt is közli, s így nyilván az idézett tájszavak is ebbe a szócsaládba tartoznak, bár Horgeron kívül ezt más nem mondta ki. Szily Kálmán azonban a *vitálgodik* mellett zárójelben közli a *vetélkedik* igét, s ezt a föltevést Bárczi sem tartja lehetetlennek, de Horger határozottan elutasítja. Őszerinte a *vitálgodik* alapszava a *vi* műveltető *vitat* alakja, s egyszerejtés útján nyerte népnyelvi alakját. Nézetem szerint sokkal egyszerűbben is meg lehet ezt a szócsoporthoz magyarázni. Tudjuk, hogy a régi nyelvben az *áztat*, *gyóntat*, *etet*, *ítat* igék mellett volt *ázt*, *gyónt*, *ét*, *it* is egyszerű műveltető képzővel, s Simonyi helyes feltevése szerint a régi *fútat*, *bútat*, *rótat*, *szótet*, *lőtet*, *nőtet*, *vitat* előtt kellett lenni egyszerű **fút*, **bút*, **rót*, **szót*, **lót*, **nőt*, **szít*, **vít*² egyszerű műveltető képzős alakoknak (TMNy 431). A *vitálgodik* és a többi idézett ige tehát ennek a **vít* causativumnak a továbbképzése s egyszerűsmind bizonyítéka egy ilyen műveltető alaknak.

Simonyi a *vita* magyarázatánál hivatkozik a *vikota* 'szóvita', 'kötekedés, civakodás, pörpatvar' (Udvarhely és Csík m.) szóra, amely meg a *vikotál* 'vitatkozik, kötekedik, civakodik, veszekszik, pöröl' (Udvarhely m.), *vikotálódik* l. ua. (Udvarhely és Csík m.), 2. 'számítgat, töpreng' (Háromszék m. MTsz), *vikotol* ua. (Székelyföld Tsz) igékből való elvonás. Ezekre az igékre nézve azt mondja Simonyi: „ha ezek a *vi* ige származékai, akkor a *vikotál* gyakorító képzés lehet” (NyF 11:22). Ezzel azonban még nincs megmagyarázva a *vikotál* alakja. Nézetem szerint sem lehet alapszava más, mint a *vi* ige; a *k* mozzanatos képző, amelyhez még műveltető és gyakorító képző járult. Hasonló tehát a *tőkeszt* 'fúr', *szúr*, *akaszt* (vmibe bele a hegyével)', amely szintén mozzanatos és műveltető képzővel alakult a régi *tővik* igéből (Beke Nyr 66:26-7), s a Bécsi. Kben előforduló *tőteszt* igével rokonértelmű.

Beke Ödön

² Ezek az *ázt* és *gyónt* igéken kívül mind *v*-tővű igék műveltetői. Az *eszik* (tőve *ev-*) *ét* műveltetőjével párhuzamba állítható a régi *avik* 'penetro; eindringen' *avat* műveltetője mellett vagy előtt egykor megvolt **át* alak, amelyet a *kenderátó* 'kenderáztató' igenév őrzött meg (Horger NNY 9:54).

T A M Á S A L A D Á R

MEGSEBZETT IFJUSÁG

— A Horthy-rendszer elnyomása alatt vergődő ifjúság története.

Regény két kötetben

Füve 36.— Ft

S Z I K R A K I A D Á S

Könyv 46.— Ft

Szótörténeti adalékok. A Nyrben nemrég közölt adatokat (70. évf. 2. sz.) a következőkkel egészíthetem ki: 1. *Alamizsna*, elemőzsia, Zala m. Bazta községben, Göcsej északi csücskében, az *alamizsna* szót szintén használják *elemőzsia* helyett, főleg az öregek és az iskolások, pl. A ténnap jó megraktam *alamizsnávé* szatyromat a kirándulásra, de azér mind efogyott. — Az ellenkezőjére is akad példa: Mink is utunk a kódnak *elemőzsiát*, 4 fillért. Szépén mékköszöntő. — Pénzben nyújtott adomány értelembe is használják az *elemőzsia* szót: Én is tettem má 10 fillér *elemőzsiát* a Szent Antal pörszébe.

2. *Csigáz*. Bazitán eléssé ismert kínoz' jelentésben, pl. Né *csigázd* má annyirán szégén állatokat! Van lölköd *agyoncsigázni* őket?

3. *Homály*, *homályos*. Bazitán és környékén általánosan használatos a Beke közölte jelentéssel, pl. De *homálos* az üdü! borus, felhős. Má megen nagy a *homál*: borulat. Má eh hete ollan *homálos* az üdü, hogy alig látni.

4. *Szizgyártó*. Bazitán *szizgyártó* és *szizgyártó* alakban használatos.

Hontváry Gyula

Népies növénynevek. Beke a Vasi Szemle 1936. évf.-ban Néoetimológia a magyar növénynevekben c. tanulmányában felsorolja a Clematis vitalba névi neveit, s közli, hogy magyar *iszalag* nevé a szláv *slak*, *slak*ból származtatják. E felfogást alátámasztja a növény felsőcsallóközi és szigetközi *iszalak* sőt *szalak* neve. Csallóközi adataim Somorja környékéről, a szigetközleek Dunakilitiről és Püskiről származnak. Az *iszalak* elnevezést csak helyvel-közzel használják, még pedig főleg az idősebb nemzedék, ezzel szemben a fiatalabb korosztály kizárólag *szalak*nak ejti az *iszalagot*. E vidéken gyűjtött adataim tehát az átmeneti formát őrzik a szláv *slak* és a

bőlőle alakult magyar *iszalag* között.

Van azonban a Clematisnek eredeti magyar neve is a csallóközi Tejfalun és a szigetközi Tejfaluszigeten. Egy öreg pásztor ember, név szerint Tóth János, felhívta a figyelmemet, hogy az ő gyerekkorában, mintegy 70 évvel ezelőtt, „belső igézés” orvoslására használták fel a *séfsüfő* termésének a főzetét, a beteget megittatták vele.¹

Ugyanebben a tanulmányban van szó az Allium porrum neveiről. Ezzel kapcsolatban megemlítem, hogy Fejsőcsallóközből és Szigetközben, Gombától Vajkág és Szemettől Sározfág, illetőleg Dunakilititől és Tejfaluszigettől Püskig *púrihagyma*, vagy röviden *púri* a neve.

A Nyelvőr 1939. évf.-ban Állat- és növényneveink történetéhez c. tanulmányában a zsurló (Equisetum arvense) *bábafon* nevét említi a moldvai csángó Bogdánfalváról. Ennek változata a felsőcsallóközi Doborgazon a növény *bábafanasifűs*, melyet ott egy vajkai asszony ajkáról jejeztem le még 1939-ben. Ez elnevezést többet nem hallottam, bár gyakran érdeklődtem utána. Vidékünk népe egyszerűen csak *tű kérek* hívja.²

Csiba Lajos

A -sze nyomósító elemről. Ez a nyomósító szócska leginkább az igék felszólító módjában és indulatszókron használatos, pl. *nosza, nesze, monddsa, addsa* (NvSz Nyitra m. NvF 20:13, Csikszentdomokos uo. 25, Csánádanátfalva MNY 5:208). Eredeti alakja nyilván a magashangú -sze volt: *néjzedsze, neszesze, nesze* (Csikszentdomokos i. h.); mu-

¹ A *séfsüfő*, *sémfüsfő* általában a Lycium barbarum neve. (B. Ö.)

² Wichmann szerint az északi moldvai csángóknál *bábafonól*, azaz *bábafonal* a növény neve. (B. Ö.)

tassatocze (MünchK), gondollyatokze (ErdyK), láthatsze (Heltai), adze (Decsi), nézzedze (Kulcsár), nézhetze (Czeglédi) NySz, Melich MNy 7:244. CzF szerint a palóc nyelvjárásokban -sz-i alakja is van, pl. *gyereszi, adszi, hallja-szi, mondja-szi*. Ez az alak maradt fenn a hoci (V**hoz*d-szi, *hoz*d-sze, vő. *hoz*ci Pintér palóc meséi 131) és az aci (Esztergom, Kiskúnhalas. Abaúj m. Pusztafalu, Rozsnyó MTsz), *acci* (Baranya m. Hosszúhetény Berze N. J. 3:5, Debrecen, Szatmár m. Nagybánya MTsz, Palócság Pintér 177) <**add*-sze, *add*-sz-i* (vő. *accē* Somogy m. Újmajor, ace Fejér m., ecce Répce mell., Balaton mell. MTsz) szóban. Tehát a -ci változat c-je < d + sz. Pintér palóc meséiben azonban magánhangzó után is előfordulhat ez a -ci alak valószínűleg az *ac(c)i*, *hoz*ci hatása alatt: *Ene-kell'ueci* jel ezeő énekiit! (119) *Ké-szellyéci* háborára! (107). *Nezzeeci* hátra! (116). *Süsseeci* nekém ebbeő ja hamubaő kényeret! (164).

Hódmezővásárhely. A Hédervárisalád oklevéltárában csak *Hód-vásárhely*: possessio *Hodwasarhel* (1443, I 211), possessionis *Hodwasarhel* eiusdem pertinennciarum in Chanadiensis (1471. I 365) Az utóbbi adat szerint régen Csanád megyéhez tartozott, nem, mint ma, Csongrádhoz. Már Csánki is ott tárgyalja: *Hodwasarhel* (1385). *Holdwasarhel* (1396). Opp. *Holdwasarhel*, *Hodwasarhel* (1455, 1460). Eredetileg úgy látszik, két város volt, mint a következő adatok bizonyítják: nostra opida *Hod et Wasarhel* (Hédervárisalád oklevéltára I 238, 1446). Már Csánki is rámutat, hogy *Warashel* (*Wasarhel*) és *Hold* külön fordul elő

* Vő. még *acide* (Baranya m. Kovács, Katona I. Gyűjt. 86. sz. 2:4. Komárom m. Naszvad, Esztergom, Kiskúnhalas, Rozsnyó), *accēdē* (Vas-m. Őrség), *eccejde* (Balaton mell.), *eccejdē* (Répce mell.) *accide* (Veszprém m.) *addsa-ide* (MTsz).

az 1332–37. é. páp. tiz. lajstromban. Más adat: Opp. *Hod et Wasarhel* (1446). Opp. *Vasarhel* magában is előfordul 1462-ben és 1465-ben, *Wasarhel* 1508-ban.

Vezetekneve.nk tör.enetéhez. Ismeretes, hogy vezetékeveink egy része ragadványnév volt eredetileg, testi-lelki tulajdonságot, nemzetiséget, foglalkozást, állatot stb. jelelő szavakból alakultak. Egy kopácsi (Baranya m.) Brúgó király című mesében a király fiának el kell bujdosnia, egy molnárral ruhát cserél, s attól fogva *Molnár János* néven szerepel (Katona Imre gyűjt. 140. sz. 4:7). Egy sárai (Zemplén m.) mesében egyszerre született fia a távollevő királynak, szakácsának, s kutyájának. Mikor értesítették az eseményről, azt sürgönyözte vissza: „Szokász szerint, ahogy vannak, úgy kell keresztelni: a kutyát *Kutya János*, a szakácsát *Szakács János*, a kiráját *Kiráj János*, mind a három legyen János, mert a fiatal kiráj is János nevű vő” (Dégh Linda gyűjtése).¹ Ezek a nevek sokáig még nem voltak igazi vezetékevek, bizonyítja ezt az a körülmény, hogy latin nyelvű okleveleink gyakran nem eredeti alakjukban, tehát magyar szóval közlik, hanem latinra fordítva. Pl. Kis nevűek: 1418: *Petrus Parvus*, *castellanus dicti Laurencii filii Nicolai de predicta Hedrehwar* (A Hédervárisalád levéltára I 153), 1420: *Nicolaus Parvo* (II 349, 350), 1441: *Nicolaus Par-*

¹ Egy székely mese hőse egy öreg katonára, aki aztán mindig *Katona János* néven szerepel (MNGy 7:535). Egy térségi mesében *Tisler Károl* a neve az asztalos, vagy amint ott és a MTsz szerint másutt is mondják, *tislér* fiának (Berze Nagy J. Baranyai magyar néph. 2:261). Bihari m. Zákán egy ember neve *Siket Vöröss István* volt. „Siket, vaót, mégis látta a lovat” (Végh: Sárreti népmesék... 110. Furta).

vus (I 203), Nicolaum Parvum (204), 1450: Dominicum Parvum, Nicolaum Parvum (267), stb. (l. a Névmutatót); Nagy nevűek: 1418: Michaelae Magno (I 153), 1447: Pauli Magni (242), 1450: Gregorium magnum Thakach dictum, Michaellem similiter magnum (274), 1456: Georgium Magnum, Andream Magnum (286), stb.

A helynevekből elkezdett családnevek sem magyar képzős alakjukban fordulnak eő latin nyelvű okleveleinkben, hanem praepositíós kifejezésekkel; pl. magister Stephanus filius magistri Martini de Barath: Baráti Márton (1311, I 14), magister Desew filius Dyonisi de Heydrek: Heydreki Dénes (1317, 16), Petrus de Tukwlchen (1326, 21), magister Nicolaus, filius Andree de Azara: Ozorai András (1327, 24), Francisci de Hederwara és ugyanott Francisci de Hederwarj (1513, II 389)*, továbbá Francisci Hederwary (1504, I 500). Georgius Aradi (1505, 502), Ladislai de Kanijsa (1513, II 389) és Ladislai Kanysay (395), Stephanus de Hederwara: Hédervári István (1516, II 396), de ugyanitt Stephanus Hederwarj (II 396—7), Stephanus Hederwar (1518, I 556), filia Stephani Korothonaj (II 396—7), Balthasar Zanthay (394), Johanni et Paulo Moroczhej (392).

* Vö. ezzel Albertus de Balassa (1483, Csánki 5:153). Kertész szerint a de „az oklevélírójának nyilvánvaló tévedése“ (Nyr 66:94). Azonban, mint a fenti adat bizonyítja, az ilyen tévedés nagyon közönséges lehetett, s vagy a kétféle használat keveredésének következménye, vagy a nemesség kifejezője (vö. von Stein, stb.).

PÓTLÁSOK

1. **Bűbajos, bájós.** A népnyelv megőrizte mindkettőnek régtől való, ó, kuruzsló jelentését (Nyr 70:46, 101). Helyes m. Tiszaszt-imrén följegyezték a bűbájónak bűjös-bájós, jvas, kuruzsló¹ változatát (MTsz). A bűvös-ből bűjös nyilván az összetétel utótagjának hatása alatt keletkezett.

A hétfalusi csángóknál bűvös a boszorkány jelzője: A bűvös boszorkány adott néki egy tükröt, s mind azt mondta: szebb a leányod az világon (MNGy 10:390).

2. **Elrejt.** A MTsz Sátoraljaúj-hegyről egy adatban közölte az **elrejt** ige „eltemeszt, elpusztít“ jelentését. Ezt az adatot megszerkeztem egy másik zemplénmezei adattal (Nyr 70:104). Mivel ez a jelentés arra vall, hogy nem a szó köznyelvi jelentéséről van szó, hanem a régi *röjt, röt, rüt, reüt, rit, riüt* „mente corripio; entzücken“ igével van dolgunk, amely a *réül, révöl, rivöl* „mente corripior; in Entzückung geraten“ ige műveltetője. ezért minden adat becses, amit a szóra vonatkozólag fölkerestünk. Berze Nagy János Baranyai m. néphagy. evők tarcsanusztai mészéiben, tehát Zemplén mezejétől nagy távolságban, az **elrejt** ige szintén előfordul „elvezít“ jelentésben. A mesében a királynét azzal vádolták, hogy kutyakölköt hozott a világra. A királyfi azt írta, hogy a feleségét „rejcsek el. Fogták az aszszont, oszt a fíjává az erdőbe vitték, oszt ott is hatták... Ahogy [a királyfi] haza ért, kereste a feleségét. Mondták neki, hogy aszt írta, hogy rejcsek el, hát űk az

A MAGYAR NÉP MESÉI

SZIKRA
KIADÁS

Csalóka Péter

Eredeti népmesék a baranyai háromszögből. Az első gyűjtés a területen.

Katona Imre gyűjtése nyomán közli Beke Ödön Iru kötet 15. Ft

erdőbe érejtötték.“ A királyné elbeszélése kétségtelenné teszi; hogy kell érteni az *elrejt* igét: „Az apám hazavitt, oszt a bátyámmá az erdőbe küdött, hogy engemet veszejcsön el“ (2:346—7), de különben Berze is jegyzetben közli a szónak ezt a jelentését.

2a. **Halánték** (Nyr 70:12). A dunántúli Széchényi György leveleiben már 1712-ben előfordul a *halánték* szó *halándék* változata: Szefedli elesett, rútul öszvetörte az orcáját. Isten jól adta, hogy az *halándékját* nem ütötte, mert könnyű halál érte volna (309).

3. **Hársat hánt a hátából.** Erdélyi János közmondásgyűjteményben olvassuk: *Hársat hántok hátából* (185) és *Könnnyű más bőréből hártat hasítani* (55, idézi Csefkő: Szállóigék, szólásmódok 68). A szólás ugyanazt jelenti, mint *szíjat hasítani vki hátából v. bőréből*. Az említett szólások csupán Erdélyinél fordulnak elő, s ő bizonyára a nép nyelvéből jegyezte föl sárosataki diák vagy tanár korában. Földy Istvánnak Zempén m. Lácán följegyzett mesegyűjteményében a köv. részletek bizonyítják ezt: *Tizenkét hársat hántott a hátából* (67:1). Ameikünk hamarabb megharagszik, hát az orrát levágjuk és tizenkét hársat a hátából hasítunk! (uo.). Félt, hogy hátából hársat vágnak (uo.). Vö. Nyr 70:101

3a. **Hetyke** (70:102). Nagyszalon-tán is használatos a *hëgyës* „gögs“ jelentéssel, pl. Az Úr nem szolt semmit a *hëgyës* beszídre (MNGy 14:219).

4. **Hüvelyk.** A Nyr 62:31 alatt kimutattam, hogy a *hüvelük-ujj* neve a *hüvely* szó kicsinyítője, mert a régi, egyuijas kesztyűn csak ennek volt hüvelye. Berze Nagy János Baranyai m. néphagy. Csiratsihénfija c., Kákicson följegyzett meséjében szó van „egy hüvejnagyságú, hétöles sza-

kállú embör“-ről. A *hüvej* itt hosszsmértéket jelent, de az nem más, mint a hüvelykujj. Így meglenne a *hüvelyk* alapszava ugyanazon jelentésben, ha más adat is támogatná. Egyszeri olvasat ugyanis nem teljesértékű bizonyíték, már azért sem, mert a szó itt összetételben fordul elő, s két mássalhangzó között ki is eshetett a *k*, de azt sem lehet tudni, nem sajtóhibával van-e dolgunk. Mindenesetre fontos lenne annak megállapítása, mondják-e valahol a *hüvelyket hüvelynek*.

5. **Kel és dagad.** Calepinus szótárában (1585) fermentescere — *Meg kelni, meg dagadni*, tehát a tészta, a kovász, mikor kel, dagad. Egy katádai mesében valóban azt olvassuk: *Dagatt a tészta, dagatt...* a tészta *dagatt* tovább (Berze Nagy J. Baranya m. néphagy. 2:479). Az ugyancsak baranyamegyei Kopács-on azt is mondják: *földagatt a zágybú*, „fölkelt“ (MTsz). Viszont a *megkel* igének is van „tumesco; anschwellen“ jelentése, pl. Nagy fayadalommal szül gyermeket, az mellye pedig *meg kél* nagy győredéssel (Cis K4 NySz). Szamosháton *mekkél*, „megtelik, meggenvesedik (pl. seb, pattanás)“, pl. *Mekkőit az ujjam* (Csúry). Vö. Nyr 70:102.

6. **Kísértet.** Bárczi Szófejtő szótárában külön címszó alatt tárgyalja a *kísér* és *kísért* igét azon az alapon, hogy bár a hosszabb alak a rövidebb származéka, de a jelentések összefüggése nincs kellően tisztázva. Azonban kétségtelen, hogy a *kísért* alapjelentése azonos a *kísérével*: „comitor, begleiten, geleiten“, pl. az katonák, az kik *kísértötték* oda uramat, azok is megjöttek (LevT 2:163). Az halottat tiztessegesen *kísertsük* el az sirhoz (Borne-misza). Minden szerencse *késért-sen* (Amade). Most is hármá *késértette* (Gvadányi) NySz. Bács megyében is *elkísért*, „elkísér“, vi-

szont Szolnok-Doboka megyétlen megkísér, megkísért', pl. Este kinizni: a zablakon nem jó, me megkísérnek a gonoszok (MT:z). A kísért t-je nem képző, hanem járulékhang, mint a nyest, nyest', irt, irt', illant, illant', osont, osont', köszönt, köszön', csángó ölvost, olvas', igében (Nyr 70:51). Ilven még a surran ige surrant változata: A nyiláson bedopta a sapkáját, utána surrantott, oszt ráút (Baranya m. Kisasszonyfa Berze 2:126). A kísértet nyilván kísérté az embert, mint a köv. adat bizonyítja: Nappal ű mindék hazamént, ...nem késétt el többet, mert a kísértet avval a nagy lajternyával asztat mindég mekké-sértette (Drávacsehi, Hegedüs: Népi beztélgetések az Ormánságból 37). A kísért ige, próbára tesz' jelentése nyilván a kísértet jelentésből fejlődött.

7. Szomszéd. König György Nyelvünk változása c. cikkében írja: „Egyetlen szótárunkban sem találtam meg a szomszéd szónak olyan magyarázatát, melybe a szomszédunkban kifejezés be'e volna illeszthető. Kétségtelen, hogy ez esetben szomszéd = 'szomszédság. Ezt, meglehet, 400 év óta nem vették észre szótáríróink“ (Nyr 32:22). Egy szaporcai mesében a szomszéd valóban azt jelenti 'szomszédság': A zözvezy ombör zomszeégnyába lakott egy özvegy asszony (Berze Nagy János: Baranyai magyar néphagyományok 2:175, 201).

7a. Temetőkert (70:105). A NySz nem idézi, de Cséfkó, MNy 17:123, kimutatta Szárdi 1662-ben megjelent Sirlma magyar krónikájából egy mondatban a temetőhelyel együtt: Mely két temetőkerlek ugyanezen esztendőben igen jó állandó kerítéssel környüllvétetvén, hogy ez szép gyümölcsös fás kerttel, (!) a temető helye nagyon megfáigatott volna, az városnak nagy alkalmatoságára esett volna.

8. Vadon. Mint Nyr 70:107 alatt láttuk, a vadonat, vadonnan nyomósító a vadonat-új, vadonat-vadon kifejezésekben. A vadon-nak magának is lehet ilyen szerepe: Mennyen a vadonvad erdőbe! (Baranya m. Szebény, ráolvasásban, Berze 2:37).

A -hoz -hez -höz rag történetéhez. Az Orsz. Néptan. Egy. 1944. évi évkönyvében kimutattam, hogy a rag z-je illeszkedett az utána következő mássalhangzóhoz, azután elveszett. Az ott közölt példák a bagi (Pest m.) Pandur Péter meséiből valók. A szomszéd Hévizgyörkről való a következő adat: földhővágta (Dégh Linda gyűjt. 54, Allamtud. Int. Táj- és Népkut. Oszt.). Dégh Linda bodrogközi gyűjtésében is közöl idevágó adatokat: Magához vette a kiráji a pucérját (Zemplén m. Sára, 184). Magához vette (uo. 215, Halász Sándorné, szül. Tiszaladány). Főthöz vákta (212). Fődhővágta a katuját (Bodrogsára, Kása András 3). Ugy a főthöz vágta, hogy azonnal tejes kulináznak vált (Sára, 125, Fejes J., szül. Salgótarján). Ahoz bizony egy kis ital is ke' (uo.) Fejéhez vákta a kötőféket (Sára 37, Nagy János, szül. Szabolcs m. Domborád). A tojásokhoz vákta a kötőféket (uo.). — A mutató névmás és a belőle keletkezett névelő z-je is így illeszkedett a következő mássalhangzóhoz: Bagaótolyúvaó vaót akki metömve (Pintér S., A népmesékről, 13 eredeti palócsmesével. 83) Minh(a) amma darakot kergetneed róram (117). Mingyá joda lett vaón(a) a'lyá nyod ereji (118). Mekkinái(a) akkeet haóvaó (181: a két hallal). Eöfökt(a) asszemeón fényit (93: a szemünk fényit). Kiszakátva jakkécéleet (118). Majd kimergetyi jttáolat (uo.: a tavat). Acs cselédek mingyán keszték a követ hányni ráfelé (Kovács Zoltán gyűjt. 3:28. Allamtud. Int. Táj- és Népkut. Oszt.). Beke Ödön

NYELVMŰVELÉS

EGYENLŐEK, KÜLÖNBÖZŐEK, BOSSZANTÓAK

A fentírt címen folyóiratunk f. é. 1. számában Halász Gyula érdekes nyelvművelő cikket írt. Cikkének fejtető részében a nyelvhelyesség szempontjából megőröja az -ó -ő képzős melléknévi igenév többesszámának kötőhangzós alakját, mint „szükségtelen szónyujtogatást“, cikke végén azonban a következő megállapításra jut: „Nem minden ilyen igenévi melléknév követeli meg, hogy puszta k betűvel írjuk és mondjuk a többesszámát. Legyünk óvatosak, ne általánosítsunk“. (Nyr. 70:75.)

Igaza van, ne általánosítsunk, mert a nyelvhasználatban általánosításnak nincs helye, a nyelvhelyesség tekintetében nem szabad — de nem is lehet — kötelező szabályokat felállítanunk. Hiszen többek között éppen az a Balassa, akinek mint nyelvtudós-nak döntő szavára hivatkozik Halász, írja: „A nyelvnek nincs olyan törvénykönyve, amely örökérvényű szabályokat állapíthatna meg. Az élő nyelv változik az idők folyamán...“ (A Pesti Hír lap Nyelvőre 55.) S ugyanennek a Balassának, akinek a *magyar nyelv könyve* című munkájából ezt idézi Halász: „Az -ó -ő képzős igenevekhez is változatlanul járulnak a ragok: láthatók, kiválók, keresők, önzők. Legújabbban kezdtek megtoldani ezeket az igeneveket kötőhangzóval a ragok előtt: láthatóak, kiválóak, keresőek; önzőek. Ezt azonban sem a nyelvtörténet nem igazolja, sem a jóhangzás nem helyesli.“ — *Egységes magyar helyesírás* című kézen forgó könyvében ezt találjuk: egyenlő, -ek, -t, -en, egyező, -ek, -t, -en (56. l.). Biztos vagyok benne, hogy több ilyen többesszámot csak azért nem találunk

Balassa könyvében, mert a szótár használatáról szóló magyarázat szerint a melléknévek mellé csak a tárgy és a határozó (-an, -en vagy -ul, -ül) ragját közli. Ha a többesszám is benne lenne a szótárban, mint a főneveknél, akkor bizonyára sok ilyen alak is volna benne: borzasztó, -ak, meglepő, -ek.

Véleményem szerint Halász szemálmoharcot kezd, mikor „ennek a helytelen szóalaknak elburjánzását“ a nyomdai szedők útján és a rádió jó példájával akarja megakasztani, mert küzdelmében egy hódító nagyhatalom, az analógia áll vele szemben, mely folyton-folyvást alkot, teremti, újít. Az egyenlők, bosszantóak-félék ugyanis kétségkívül az analógia hatásának eredményei és egyrészt az egyenlően, bosszantóan határozó alakok, másrészt az -u, -ü végű melléknévek többesszámának, a szomorúak, keserűek, fellábuak, nagyszeműek-féléknek hatására jöttek létre és a „burjánzának el“ mindjában.

Hogy ezeket a többesszámokat az analógia hatásának köszönhetjük, azt magának az -ó, -ő képzős igenévnek különféle jelentésével és használatával igazoljuk. Az -ó, -ő képzős igenév sokféle és Beke kimutatása szerint ősrégi használata szerint kifejezheti alapeljelentésén, a cselekvő személyn és a cselekvés tárgyán kívül a cselekvésnek helyét, idejét, eszközét, sőt elvontan magát a cselekvést is (Nyr. 42:340—350; vö. még: Könnye Nándor: Budapesti Album 195—203, Balassa: A magyar nyelv könyve 207.). E sokféle használatú és jelentésű igenevek közül csak azok kerülnek elő kötőhangzós többesszámmal, amelyeknél az igenév igei elme elhomályosul és egészen melléknévvé válik: kitűnő, -ek, kiváló, -ak, elnéző, -ek, borzasztó, -ak.

A főnévvé vált író, olvasó, festő stb. igeneveknek többszámát — bizony igaza van Halásznak — senkinek nem jut eszébe így mondani: *íróak, olvasóak, festőek* stb. mégpedig azért nem, mert ezeknek nincs *-an, -en* ragos határozó alakjuk, amelyeknek analógiája hatással lehetne a többszám képzésére. Ilyen főnévvé vált igenévi alak igen sok van nyelvünkben s mivel ezeknek többsét mindig kötőhangzó nélkül használjuk (tanuló, tanító, nevelő, költő, mentő, lakó, bérlő, udvarló, sikkasztó, látogató, szorgáló; — adó, dugó, takaró, terítő; — temető, háló, ebédő, legelő, üdülő; — ásó, fődő, fűró, seprő, törülköző stb.), azért érezzük első hallásra vagy látásra szokatlannak s így helytelennek az *-óak, -őek* többszámot.

A melléknévi használatú igeneveknek természetesen gyakori a módhatározó alakjuk s így a kötőhangzó nélküli többszámuk mellett mind gyakoribbá válnak a kötőhangzósak. Nem kell nagy jószándék ahhoz, hogy megírói hasznuk az *-óak, -őek*-féle többszám térhódítását az *-ók, -ők*-féllel szemben, ha ma még ingadozást látunk is az ilyenekben: a labdarúgók *ragyogóan* játszottak, tehát *ragyogóak* voltak (*ragyogók*); a külföldi élők *megértően* néznek felénk, tehát, *megértőek* (megértők); a lányok feltűnően és kihívóan viselkedtek, tehát *feltűnőek* és *kihívóak* voltak (*feltűnők* és *kihívók*) stb. Ez okból fognak hamarosan elterjedni az *-ók, -ők* mellett — sőt jóslásunk szerint azokat fokozatosan ki is szorítják a használatból — az ilyenek: *vonzóak, vakítóak, biztatóak, meglepőek, esdeklőek, kötelezőek, megdöbbentőek, kimerítőek, mámorítóak, bátorítóak, megnyugtatóak, tikkasztóak, undorítóak, fölemelőek, bántóak, sértőek, kitüntetőek, aggasztóak, rikitőak, rettentőek, jellemzőek,*

tűrhetőek, érthetőek, fárasztóak stb.

Az összetett igeneveknek sokkal ritkábban használatos az *-an, -en* ragos határozó alakjuk és ezért ezeknek jóval ritkább a kötőhangzós többszámuk: *semmittevők, semmirekellők, távol-esők, messze fekvők, útonállók, ennivalók, valamirevalók, össze-illők, szétágazók, mindentudók, szófogadók, istenfélők, szókimon-dók, rendtartók, rendszeretők, pártfogók, ingyenélők, haszon-lesők* stb. De ezek közül is a módhatározó alakban gyakrabban járatosaknál már jól láthatni az ingadozást, pl. *bámulatraméltók, -óak, szeretetreméltók, -óak, ön-állók, -óak, odaadók, -óak, észre-vehetőek, -őek, alávalók, -óak, vak-merők, -őek, célravezetőek, -őek, vészjóslók, -óak, égbekiáltók, -óak, szemmelláthatók, -óak* stb.

Itt, ennél a legutóbbi csoportba tartozóknál, lehet leginkább érezni az ilyen *-ú, -ű* képzés mellékeinek analógiájának hatását: *egyszerűek, együgyűek, célszerűek, nagyértékűek, ódivatúak, újkeletűek, egyoldalúak, nagyképzűek, négy lábúak, félszeműek, jószi-vűek, nemeslelkűek, rézbőrűek* stb.

Tárgyalásunkból kirekeszthetjük azokat az igeneveket, amelyek csaknem kizárólag jelzőként használhatóak és így sem módhatározó, sem többszámú alakjuk nem igen fordul elő, pl. *fekvő* (beteg), *felmentő* (ítélet), *féltő* (éord), *lappangó* (tűz), *rekkenő* (hőség), *fizető* (pincér), *háborgó* (tenger), *dörgő, dübörgő* (hang), *zengő* (szó), *dülő* (út), *sajgó* (fájdalom), *durranó* (gáz) stb., úgy-szintén az ilyen összetételek: *lélek-nemesítő, szívvidámító, bü-lelejtő, hangulatkeltő, gondolat-ébresztő, étvágygerjesztő* stb.

Az analógiának nincs hatása a tudományos nyelvben állandóan használt műszavak körében, mert az ilyen igenevek megrögződnek

tudatunkban és elszigetelődnék: az igék cselekvők, szenvedők és visszahatók (nem: cselekvőek, szenvedők, visszahatóak), *ragozhatóak, rendhagyók, tagadók, változók* (nem: ragozhatóak stb.); a háromszögök hasonlóak és egybevágók (nem: hasonlóak, egybevágóak), a távolságok (mennyiségek) egyenlők (nem: egyenlők, de nem mennyiségteni használatban már: *egyenlők*, l. Balassa: A magy. helyesírás); a felhozható esetek a következők (nem: következőek); a vélemények megegyezők vagy eltérők (nem: megegyezők, eltérők, — de már használatban így is) stb.

Balassa a Pesti Hírlap Nyelv-örében azt írja: „Az -ő, -ő végű mellénevek mellett ne hagyjuk el az -t az -n rag előtt: ne mondjuk: *sokatmondón, semmitmondón, feltűnőn*, e. h.: *sokatmondóan, semmitmondóan, feltűnően*“ (87. l.). E szabályához hűen Helyesírásának szótárában ezt írja: *forró, -t, -an* (84. l.), pedig mindenki így beszél és ír: „*forrón szerettek*“. Véleményem szerint ez az alak meg is fog maradni, mert már megcsontosodott ebben a szó-lásban: Nem eszik a levest (a kását) olyan *forróan*, ahogyan megfőzték. Az ingadozás tehát kétségkívül megvan s általános érvényű szabályt felállítani nem lehet.

A felhozottak alapján könnyű megérteni hogy a Halász-idézte hét Karinthy-igenév közül miért

csak az egy *mámorítóak* a kötőhangzós többesszám és miért maradnak kötőhangzó nélkül ezek: *kételkedők, okoskodók, felidézhetők, gondoskodók, útjelzők, következők*. S megérthetjük az is, hogy miért „rosszul hangzóak“ az ilyen Halász-idézte többesszámok: „*mulandók, ihatóak, várhatóak, mitevők, amondók és a többi száz. Égbekiáltók*.“ (Szándékosan kihagytam közülük a *vésztlós-lóak*-at, mert ez *vésztlóslóan* alakban eléggé járatos.)

Befejezésül — úgy vélem — nyugodtan kimondhatjuk, hogy az -ő, -ő képzős igeneveknek mindinkább terjedő -óak, -őek alakú többesszáma nem hibáztatható „szófecsérlés“, mivel az analógia erős hatása teremti és terjeszti el őket amaz általános törvénye alapján, hogy „a gyakran előforduló s az emlékezetre élénkebben ható alakok hatalmasabbak a ritkább s így kevésbé biztosan használt alakoknál“ (Simonyi Magyar Nyelv² 11.). Könnyen megtörténhet, hogy nem is olyan sok idő múlva majd egy nyelvészünk valamely nyelvhelyességi munkájában Balassának cikkünk elején idézett szabályát így fogja módosítani: „Az -ő, -ő képzős igenevekhez hol változatlanul járul a többesszámú *k* jele, mint: *írók, olvasók, nézők*, hol pedig -a, -e kötőhangzóval megtoldva, mint: *vonzóak, csábítóak, sértőek*“.

Prohászka János

A Magyar Könyvbarátok Kultúregyesülete

tagjait csekély havi tagdíj fejében szórakoztató, irodalmilag értékes, szociálisan nevelőhatású könyvekkel látja el és gondoskodik arról is, hogy egyéb nemes szórakozások (színház, mozi, hangverseny, sportverseny) elérhetőek legyenek számukra. A tagok illetményköteteken, jegykedvezményeken kívül havi irodalmi értesítőt is kapnak. Az egyesület központja

BUDAPEST, VI., RÓZSA FERENC-UTCA 111. sz. alatt van.

Kérjen részletes ismertetőt.

NÉPNYELVI GYÜJTÉS

A csép részeinek neve

csépnyel „a csép hosszabbik fája, amit kézben tartanak“,
hadaru „rövidebb, különálló része; ezzel ütik a gabnát“,
csépfaj „a csépnyel és a hadaru egyik-egyik végén van, bőrből készül“,
pörgetett-szija „a csépfaj ezzel van felerősítve“,
közszijszija „a két csépfajjal összefűző, összetartó vékony bőrcsik“.

A malom részeinek neve

gát „vízduzzasztó“,
sörtézi „a gát vízből kiálló részére tűzdelt faszfa- és borosánágak“,
papucs „a kihegyezett cövek végén lévő vasalás“,
csákány „a megkopott őrlőkövek javítására“,
finak „sajtárszerű, egyfűlű edény, 8—9 literes, a vámot ezzel vették ki“,
nagygarat „ebbe öntik az őrlendő gabonát“,
garatfia „a nagygarat alatt áll, állandóan mozgásban van“,
parasztküj „őrlőkö“,
küjpad „ezen fekszik a stábil alsó parasztküj“,
serpenyű „a küjhidba süllyesztett vas, ezen áll a korong“,
korongvas „az egyik parasztküjjet hajtja, erre van erősítve a hajtókerék“,
hajtókerék „pereme van, hogy a hajtószijszija le ne csusszon róla“,
szökröny (szekrény) „az alsó parasztküj alatt egy cső nyílik, azon át a kész őrlémény a szökrönybe folyik. Ez egy szögletes láda, rázószerkezettel szitálja a lisztet“,
vizeskerék „hajtókerék“,
tengely „a vizeskerék tengelye“,
csap „a tengely végén, vasból van“,

tengelytartó „ebben van a vánkös, az utóbbiban a tengely csapja“,

vánkös „a tengelytartóféjében van“,
szározkerék „a vizeskerék végén van bent a malomban“,

vaskerék „fogaskerék, fogai fából vannak (régén az egész kerék fából volt; ha a fogak kitörték, azt mondták: *küfogatott*; ha pótolták a hiányzó fogakat: *befogatták*)“,

lappal szabályozták a parasztküjjet, aszerint, hogy finomabb vagy durvább lisztet akartak őrölni,

kérszifja „a vizeskerék küllője“,
koszoru „a vizeskeréken; erre van erősítve a lapickaszár“,

lapickaszár „ezen fekszik a lapicka“,

lapicka „a vizeskeréken van; ebbe kapaszkodik a víz“,

örzük „cövek a kerék előtt, hogy fadarabot vagy nagyobb szemetet a vizeskerékre ne vigyen a lefolyó víz“,

süőgfa „tetejükön összefogja és fedi az örüfákat“,

vízvesszők „vékonyabb botok, karók, melyek a víz alatt vízszintesen helyezkednek el egymás fölött, hogy a kisebb szemet se kerüljön a kerékre“,

rékesztű „ezzel zárják el a vizet a kerék (zsilip) előtt“,

zsilip v. *pusztazsilip* „ezen folyik a víz a kerékre; kissé bukik, kideszkázott“,

űrlő zsilip „a pusztazsilip vizes kerék alatti részén, közvetlenül a kerék alatt van; „bukó“ van építve. *nyelűnek* is mondják“,

rékesztűlánc „a rékesztűvel ezzel vagy a vállával emelik fel“,

Vas m. Csákánydoroszló.

Följegyezte Csaba József

KÖNYVEKRŐL, FOLYÓIRATOKRÓL

Hegedüs Lajos: Népi beszélgetések az Ormányságból. Dunántúli Tudományos Intézet. 9. sz. Pécs 1946.

Az első népnyelvi gyűjtés, amely hanglemezfelvétel útján történt. A szerző az Ormánység 19 falujának 32 beszélőjéről 78 db. felvételt készített. Gyermekek, felnőtt és öreg beszélő egyformán szerepel a felvételek közt. A hanglemek legnagyobb része a beszélők tudta nélkül készült, mégpedig úgy, hogy a mikrofon a beszélgetés színhelyén el volt rejtve, s a felvétel a másik szobában történt. A társalgást ormánysági származású és a beszélők előtt ismerős személyek irányították, a szerző pedig felfüggőleg hallgatva a felvevőbereendezésnél hallgatta a beszélgetést, és csak az érdekesnek látszó részeknél kapcsolta be.

A hanglemezeken történt felvételek azt bizonyítják, hogy egy-egy szó több hangalakban él nemcsak egy nyelvtérületen, hanem ugyanannak a beszélőnek a nyelvében is. Ennek oka, hogy egy-egyén több nemzedék kiejtését ismeri és használja. A hanglemezfelvétel feltűnteti a beszédhibákat és nyelvbőlcséket is, s egyben mutatja az élőbeszéd pongyolaságát, mekkora különbség van pl. egy elmondott mese vagy történet és annak írásba foglalt alakja között.

A beszélgetések tárgya a népi élet (fonó, kenderkikészítés, halászat, disznótor, ételek, örlés, éntkezés, férjhezmenés), népszokások (májusfaállítás, halottvirrasztás), néphit, népmesék.

Az Ormánység egynike legérdekeesebb nyelviárásainknak, a szövegek több érdekes tájszót is tartalmaznak. Pl. *ballang* nagy, sűrű erdő (50. 179. 180), azonos a *barlang* szóval (Beke: Régi és ritka szavak Dtúl 3). A szláv eredeti

tanúsága szerint a szóvégi *g* előtti *n* a magyarban keletkezett betoldás. Eddig csak a régiségből ismertünk *n* nélküli alakokat, de Hegedüs szövegeiben is van rá adat: A *ballagba* vót éty kis *tisztaság* (tisztás' 52), abba a nagy rengeteg *ballagerdőbe* (47), *ballak szél* (kétszer, 55). *Hajó* 'ladik' (33, vö. Nyr 70:12). *Hókács* (66) a közlő szerint 'forgács', de csak fejszével, bárdal, szekercével levagdalt forgács (l. Beke i. m. 16). Alapszáva a *székely halk*, a vége a *forgács* hatása alatt. *Kopétó*, *kopéjtó* (66, 69) 'halpikkely', de eredetileg 'kopolytű' volt. *Lombos* fa a fenyőfa is a drávacehiek szerint (vö. i. m. 47). *Merő mesztelen* (33, 76) 'teljesen meztelen', eddig nem közölték ragtalan alakban. *Nyócada*, *nyócoda* (28, 143) régi ürmérték (Beke: Dtúli tárgy- és eszköznevek 10). *Palackóúj* 'hüvelykujj' (101), eddig csak *palack*, *palacújj* alakban ismertük ugyancsak Baranyából (Régi és ritka sz. 50). *Rokka* 'kender' (172, Nyr 27:286, a MTsz csak a régi Tszból közli e jelentésben). A *szűőfa* (szővőszék) *szobja* (Tésenfa 160), *Berzén* 'szobó' (Pinkesd 3:58). Kis Gézánál *szobolu* (helyesen *szoboj*, vö. Nyr 6:87), a Sárközben is (Nyr 32:463), a Szamcsáton *zubój* (Csüry), Szatmár m. Koltón *zubojfa* (Szabó István 59). Bihar m. Jánosfalván *zubaj* (NyF 29:33), Székelyviden *zubboly* (1876-ból. Nyr 45:351). Gömör m. Serkén *zugoly* (MTsz) 'a szövőszék hengere' (vö. még: *coborfa* Háromszék m., a MTszban helytelenül a *szobor* címszó a.). A NySzben *zuboly* (Melius), *zuolufa*, *szővőzuol* (MA), *zunó* (Otrokocsi). *Szurok* 'rozsdá', pl. azt a *szurkot* a z élős va-rú leveretni, *szurko* a z a vas de a gabona is *szurko*; 'űszögös' (13, vö. Régi stb. 40). Baróti Szabó szerint a gabona-űszög is ragya, rozsdá (CzF). *Vör-*

mös leves, vérmös leves (19), Kiss Géznál vörmös, vérrel, gévével, szívvel készült disznótoros, mártásszerű étel' (vö. Gombocz MNy 1:167, Beke Nyr 55:26, 63:112).

Egyéb tájszavak: *ágy*, *ágyruha'* (113, a MTszban egy adat Tolná-ból); *áklándoz*, *bukdácso'* (78); *árvatésztá*, *árvaleves* (20, hús nélkül); *bikacsék*, *kibikacsékóta* (78—79, a MTszban csék alakban Kecskemétről); *elbóbászolottok*, *el-nézegetlődtök* (46); *bubóc*, *bogyó'* (48, Kissnél *bubúcs*, Berzénél a szülöfenyő *bubucsa* Tésény, 2:52, *bubuca*, *szöllő'* Pécsarányos 3:8); *budóg*, *odvas fa üreg'* (47); *buga-dózó* (hódvélág), *néha előbuk-kanó*, *néha eltünő'* (102); *cükor-tók*, *úritök'* (13); *dékárus* ? (142); *döngör*, *rétnek*, *szántónak dombos része'* (151); *dura*, *durranás'* (du-rát maj megérzi ez a bika 109); *encökém* ? (180); *érző*, *fehér tol-las* *parafadugó* v. *fadarabka* a *szakón'* (33); *gyálkodik*, *gyanak-szik'* (116); *gyűrű*, *szövésforma'*; *hatfa*, a *szövőszék része'* (22); *há-tanyerég*, *hátgerincz'* (a csontot kihuszták a *hátanyerégből*, 60), *ha-mamma* a közlő szerint: *'hamar már'* (Hát *hamamma* od löszök én is! 105), *vél:ménym* szerint inkább: *'hátha mámm'*; *igye* 3 *szál fonál'* (160, *ige* MTsz); *lábító*, *kötött* *harisnyafele* v. *kapca'* (133); *leelőkiül* ? (172, *kölü*, *ken-dertörő*; *lekölüzni* uo.). *lics-ny*, *'fáragó*, *fakitermelő munkás'* (18); *lőbög*, *buggy'*; *lotyolódik*, *lubickol*, *lickándoz* (a *hal'*) (34); *olajos*, *ittas'* (37); *pipórószik*, *'főtör*, *für-dik* (csibe a porban) (35); *rebök-tek*, *'remegtek'* (111); *'rópdézódik*, *'felid* (álmában); *sipócsont*, *sí-ocsont'* (97, *sípoly*); *suttyás*, *náddal-sáral* *benőtt kiöntéses Drávaszél'* (82); *szömeruha*, *'szemfedél'* (100); *szúgva* ? (160); *még-mégyivillámlik*, *'megvillan'*; *jár-ke*: *En azért já-rok*, *azért kelek*; *hő jársz té, hun kelsz?* (61).

Szólások: *ű rá süttött az árnyék*, *azokra még a hódvélág* (102); *a gazdammá égyg ő, égyg asztalná éttünk* (38); *kitették a kerek századba?* (27); *karógba á-talússza*; *ű amére még' ladikkal*, *mékszemléli*, *de aménnyire lehet*, *karóba gyűjjünk átal?* (165); *a kc-zemre gyűsz-még'* (29); *nekiátak kúdbaesőzni*; *aszonta*, *hoty kúdba-e ősztek* (100); *mi talát tégöd?* (51); *vót nekik éty fehér n-ty hattyú kutyájuk* (112); vö. Le-hajtanám bús fejemet *Fejeér hattyú melledre* (Tésénfa, Berze 1:374, Régi stb. 54).

Néhány hangtani jelenség: *mégnészte* és *mégniszték*, *nizzék még* (38); *kirűznek*, *kirűsztek* *ké-rődznek*, *-tek'* (72—73); *munyo*: (70); *szumszéd* (86); *kézet* (86); *öz-végyasszony* és *özüvégyasszó* (66—68); *lúdvérc*, *lúdvérc*, *lidérc'* (179, így csak Kiskúnhalason); *messzére*, *'messzire'* (74); *áty közí*, *'ágy közé'* (113); *Csepelbe*, *Drávacs-pelybe'* (97); *gúlásnak* (101); *helére* (38), *hellet* (63), *hégre* *köl álni!* (70); *kebéjbe*, *kebél*, *kebel'* (101); *az ágy fejlől*, *'felől'* (78); *féj szájig*, *'fél szélíg'* (34); *köcsök* (66); *kus-tora*, *'fanyelű bugylibicska'* (13, MTszban, Kissnél *kusztora*); *luc-kos*, *'lucsko'* (36); *szuhos* *fa* (35, de *szuazs vót* 36); *látani* (61, 66, 49, vö. *nyitani* Katádfa Berze 2:245).

Képzők: *anyikám* (150); *ennyikét* (71); *lassikán* (73); *má-jus estikén* (86); *böcsőke* (60), *erőske* *idő* (47); *'gunyhóka* (61); *okoska* (45); *szülike* (94); *gyerék-cse* (45), *kirágygyerekce*, *királyfi'* (61, *kirágygyerek* 61; vö. *kis gyer-mecske* *Magyarereggy* Berze 2:298); *madárcsa* (62); *'velárcsa* (49); *darabcsika* (16); *köpöd*, *pököd*, *'köndös'* (63); *még'gyógyél* (51—52), *még'gyógyélék* (105), *méksé gyó-gyút még* (88); *még'gyógyét* (52), *gyógyeettott* (17), *de még'gyógyút* 88 *még'gyógyúlok*, *még'gyógyú-nék* 52); *'kilanogatt*, *'lángolva ki-gyulladt'* (177); *égy darabást*, *égy jó darabvást* (36, 55).

Többszám: *Birókok* (135); *csikónkok* (135), *feleségünkek* (115), vö. *birkájajimmá* (Berze 2:382).

A -nál, -nélrag megőrizte eredeti mélyhangú alakját: *akiná* (141), *bőriná* (140), *ezékná* (116, 134), *fijakerősná* (139), *föggükni* (94), *Kerekná* (101), *kertyükná* (104), *kőzná* (111), *rétvőni* (137), *Szőllőkná* (149), *épüledvéginá* (122), *Vejtiná* (111); Berzénél is: *akinál* (Szaporca 2:411), *ebédnél* (Boda 270), *ördőgnál* (Katádfa 537), *le-remteésnél* (Zaláta 607), *tűznál* (Boda 293). Eddig csak a nyugati nyelvjárásokban (Felőr NyF 9:9, Vas m. Vép Nyr 29:174, Őrség 7:417, Zala m. NyF 9:37, 48:29, Göcsej Budenz-Album 170, Somogy m. Nyr-3:318) és Kiskunhalason (Nyr 15:113) volt kimutatva, de a halasak Baranyából és Somogyból a 16. és 17. sz. határan települtek oda (uo. 26). — Viszont egy esetben *lenfődüinknek* (137).

A -ból, -ből ragnak -bun. -bün alakja is van: *abbun a szalonnábú* (71), *arābun* (63), *ebbün* (18), *erdőbün* (48), *fonyóházibun* (41), *kamarābün* (50), *májábun* (51), *vározsibun* (55); a -ról, -ről ragnak is van hasonló alakja: *inamrun* (17).

Mondattani érdekességek: *délkor* 'délben' (72). Az -n rag prolativusi használata; Mikor elindultunk, onnajtul késztem eszi a hamut szörögatni, ezén el tuggyunk maj menni haza! Azon a hamun el tuittak haza gyünni (46). Mennnek a *cérnán* (42, Simonyi MHat. 1:113). Eszközhatározó: A naty csikókat, még aszt is befogom, osztán azon is szántok. Akkor ócsók vótak a marhák! En azokat befoktam, ... dolgoztam rajtuk, szántogattam (12—3, MHat. 1:180, Orsz. Néptan. Egy. évk. 1944:24). A -nak, -nek rag irányjelölő használata névmáson: *Étt Szem Márton felé, minek* (a. m. mi felé), *micsoda kút is a?* (111). Rag és névutó egymás mellett: Csontkeménnyé váltak *abba a sár között* (16).

Az ormánsági nyelvjárásnak újabban már egész szép irodalma van,¹ ideje volna egy ormánsági szótár és nyelvjárás leírás megírásának.

Beke Ödön

¹ Kis, Géza: Ormánság 1937. Berze Nagy János: Baranyai magyar néphagyományok I—III. 1940 Bónó István: Baranyai népmesék 1941.

TARTALOM:

Moór Elemér: A magyar nyelvtörténet őstörténeti vonatkozásai	121
Csefkó Gyula: Szólásaink történetéhez és magyarázatához	129
Gombos László: Nyelvtudomány a Szovjetunióban	140
Dégh Linda: Népese és ponyva	143
Beke Ödön: Tájszavaink történetéhez	148
Magyarázatok: Ajándék. Tendül. Varangyos béka. Vitálkodik, vitálódik, vitálódik. Szótörténeti adalékok (Hontváry Gy.). Népies növénynevek. (Csiba L.). A -sza -sze nyomósító elemről. Hódmezővásárhely. Vezetékneveink történetéhez. (Beke Ö.)	154
Pótlások: Búbajos, bájos. Elrejt. Halánték. Hársat hánt a hátából. Hetyke. Hüvelyk. Kel és dagad. Kisértet. Szomszéd. Temetőkert. Vadon. A -hoz -hez -z rag történetéhez. (Beke Ö.)	159
Nyelvművelés: Egyenlőek, különbözőek, bosszantóak (Prohászka J.)	162
Népnyelvi gyűjtés: A csép és a malom részei (Csaba J.)	165
Könyvekről, folyóiratakról: Hegedüs Lajos: Népi beszélgetések az Ormánságból (Beke Ö.)	166

Felelős szerkesztő: Beke Ödön dr (XIV., Vorosilov-út 13/a.)

Felelős kiadó: Gombos László dr (VI., Rózsa Ferenc-u. 111.)

BSZIKRA IRODALMI ÉS LAPKIADÓ VÁLLALAT, NYOMDAI R. T. — Felelős vezető: Nedeczky László